

BARÁTH KATALIN

Szórakozik a tömeg

Fejezetek a modern
populáris kultúra
magyarországi kezdeteiből

KRÓNOSZ KIADÓ

X 165.813

JELENKORTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

Sorozatszerkesztő

TOMKA BÉLA

Baráth Katalin

Szórakozik a tömeg

Fejezetek a modern populáris kultúra
magyarországi kezdeteiből

ISSN 3004-0663

Kronosz Kiadó

Pécs, 2023

A kötet az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport (a projekt száma: 0322107) és a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontja támogatásával készült.

X 365813

Borítóterv
MÜLLER PÉTER

Korrektúra
BELLUS IBOLYA

ISBN 978 615 6604 23 1

© Baráth Katalin, 2023
© Kronosz Könyvkiadó Kft., 2023

Tartalom

Előszó és köszönetnyilvánítás 7

ÚJABB MŰFAJOK A DIVATBAN ÉS AZ IRODALOMBAN

Titkolt tekintetek. A napszemüveg elterjedése
és színeváltozásai Magyarországon (1900–1944) 13
„Egyformán érdekli a grófnőt és a komornát”. Észrevételek
a *midcult* társadalomtörténeti vonatkozásairól,
középpontban az *Uj Időkkel* 59

STADIONRA, MAGYAR!

Nép, nemzet, futball. Az „angol játék” globalizációjának
kezdetei 83
A magyar futball útilevél-irodalma és a globális identitás
problémája (1911–1939) 121
„Gegenpressing”. Az első stadionépítési láz
részvénytársaságai: FTC és MTK, 1908–1943 159

VÁLASZVONALAK

Luxushóbort és látványosság. Korai autós élmények
és az első nemzetközi autós túraverseny
Magyarországon (1909) 217

Lányok a lelátón. Hölgyszurkolók a magyar futball első évtizedeiben – sajtótükörben	243
Forrás- és irodalomjegyzék	271
Képjegyzék	283
A tanulmányok korábbi megjelenési helye	285
Névmutató	287
Tárgymutató	295

Előszó és köszönetnyilvánítás

Tanári pályafutásom legelső évében történt, hogy egy előadásom közben a meglehetősen tágas és hallgatókkal tömött terem végéből fölhangzott a kérdés:

– Tanárnő, ezt miért kell tudnunk?

Időről időre fölmerül bennem a gyanú, miszerint hajlamos vagyok olyan történeti témák felé fordulni, amelyek az „ezt miért kell tudnunk?” kategóriába sorolhatók. Előre szólok, hogy e könyv esettanulmányai szintén olyan kérdéseket járnak körül, amelyek nem bevett tárgyai a történelemkönyveknek. Mert ugyebár a háborúk és békék, miniszterek és királyok, pártok és ideológiák – mind olyan tényezők, amelyeket magától értetődően sorolunk a megismerendő történelem tartópillérei közé. No de a napszemüveg történetéről és jelentéseiről miért kellene bármit is tudnunk? A tömegeknek szánt irodalom miért volna méltó a figyelmünkre? Az „angol játék”, a labdarúgás kezdeteiről és közönségéről nem beszélünk máris többet a kelleténél? Az autózás élményének taglalását pedig nem a gyártók reklámszakembereinek kellene meghagynunk?

Én persze azt mondom: nem, dehogy, sőt. (Ugyanitt *Ugocsa non coronat*.) Ha ugyanis közelebbről szemügyre vesszük a világ fent emlegetett szeleteit – és velük mindazt, amit a populáris kultúra körébe szokás sorolni –, meglepő tán, de a szabadság gyakran szóba hozott „kis köreire” bukkanunk. Az, hogy mit viselünk, vagy mivel töltjük a pénzkeresés által föl nem emésztett időnket, a huszadik század vizsgált évtizedeiben újféle módot adott egyénnek és csoportnak önmaga kifejezésére, arra, hogy éljen(ek) a választás – ha mégoly csekély – szabadságával. A szabadidős foglalatosságok megfigyelé-

se emiatt képes ablakot nyitni sokat emlegetett, de alig-alig ismert elődünknek, a múlt idők hétköznapi emberének döntéseire, gondolkodására, életére.

Tudni persze minderről semmit sem *kell*. Én azonban úgy találok, tanulságos kiderítenünk, miféle történet végén lesz, lett vagy lehet valami új (napszemüveg, népszerű irodalom, sport vagy akár jármű) a szabad- és hétköznapiak, avagy az élet – az életünk része.

Vagy ha tanulságos nem is, legalább szórakoztató.

Ez a kötet nehezen látott volna napvilágot

- az MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport (a projekt száma: 0322107),
- a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontja,
- a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatása (pályázati azonosító: 201102/03633),
- Tomka Béla tanszékvezető egyetemi tanár (Szegedi Tudományegyetem, Jelenkortörténeti Tanszék) szakmai támogatása és időnkénti nógatása,
- Horváthné Szélpál Mária szöveggondozói segítsége,
- a Kronosz Könyvkiadó,
- az említett kutatócsoportokban és tanszéken dolgozó kollégák, barátok építő társasága
- és természetesen a Szegedi Tudományegyetem történelem szakos hallgatóinak kérdései, válaszai vagy épp mély hallgatása nélkül.

Köszönöm.

Szeged, 2023. december 1.

Baráth Katalin

ÚJABB MŰFAJOK
A DIVATBAN
ÉS AZ IRODALOMBAN

Titkolt tekintetek

A napszemüveg elterjedése és színváltozásai
Magyarországon (1900–1944)

„A szemlélő, aki az élet egyik értelmének a pesti Dunapartot véli, illetve a tavaszi pesti korzót, ahonnan látni a zöldülő Budát, ezekben a napsütéses napokban remegve néz körül, mint aki valami merénylettől tart.

A pesti korzón nem látni a nők szemét.

Két napja, hogy süt a nap. Inkább színesen, mint erősen, de a pesti nők már megédesítették maguknak a tavaszt azzal, hogy valamivel elkészerítik a férfiak életét.

A pesti dámák színes szemüveget viselnek.

Zöld, kék, barna, sárga, fekete szemüveget.”¹

Az *Est* „R. Gy.” monogramos szerzőjének megállapításai két okból is alkalmas kiindulópontul szolgálnak azok számára, akik a napszemüveg-használat magyarországi elterjedését szeretnék vizsgálni. Az első fontos jegy a napszemüvegbe borult Duna-korzót bemutató cikk dátuma: 1937. május 15. A harmincas évek vége ugyanis – ahogyan ez az idézett cikkből is kitetszik – paradigmaváltó időszak a hazai napszemüveg-használat történetében, mert ezek azok az évek, amikor a napszemüveg megszűnik alkalmi, a szabadidő eltöltésének speciális eseményeihez kötött viselet lenni, hogy – átlépve tér- és időhatárokat – a mindennapi utcai divat kelléke legyen, elsősorban a divatot legfeltűnőbbben követő társadalmi réteg, a városi nők gyakorlatában.

¹ Öngyásága orrán színes szemüveg színes keretben. Az *Est*, 1937. május 15. 7. (Kiemelések az eredetiben.)

Ezenfelül „R. Gy.” korzói helyzetjelentésében érzékletes megfogalmazását találjuk a napszemüveg mint a szimbolikus önkifejezés eszköze funkcióváltásának is, azaz hogy a napszemüvegtől „nem látni a nők szemét”, és ez félelmet kelthet környezetükben. Tehát az egykori szemlélő számára is nyilvánvaló, hogy a napszemüveg immár nem egyszerű védőeszköz az erős fény ellen, nem is csupán divatcikk. A napszemüveg eltakarja az egyéniség legfőbb testi kifejezőeszközét, az arc legfontosabb részét, a szemet, „a lélek tükrét”. A színezett üveg ezáltal nemcsak uniformizálja viselőinek tömegét, hanem kettős védelmet nyújt. Megakadályozza, hogy idegenek (vagy éppen ismerősök) a kelleténél többet észleljenek állapotunkból, hangulatunkból, sőt lényegünkől; ugyanakkor megóv attól is, hogy a szembejövők vagy általában az élénk táruló látvány kiváltotta reflexióinkról a nyilvánosság tudomást szerezzen. Vagyis a napszemüveg képes megvédeni mind viselője tekintetét, mind viselőjét a tekintetektől. Az ilyesfajta elszigetelődés a huszadik század első felében megszülető városi tömegben egyszersmind lehetőség volt arra, hogy a napszemüveget öltők megszerezzék maguknak a *cool* státuszát.

Az alábbiakban megkísérlem felvázolni a napszemüveg hétköznapi viseletté válásának magyarországi krónikáját, mégpedig a divatról és a mindennapi szokások alakulásáról leggyorsabban hírt adó korabeli médium, a sajtó alapján, különös tekintettel a képes magazinokra, hiszen egy divattörténeti kutatás nem nélkülözheti az utóbbiakban prezentált vizuális forrásokat. (Éppen ez okból a források körébe vontam néhány online fotógyűjteményt is.) E kis napszemüveg-krónika eseményeinek felfűzése során igyekszem elkülöníteni az egyes korszakokat, meghatározni a napszemüveg módosuló szerepeit, valamint egybefonni ezt a történetet a társadalom, a divat és a mindennapok kultúrájának egymástól aligha elválasztható történetével. Zárásul pedig – *Vanessa Brown* nyomdokain² – azt vizsgálom, hogyan hozhatók összefüggésbe a hazai napszemüveg-viseleti

² Brown több közleményt is szentelt a *cool* és a napszemüveg történetének, köztük egy monográfiát is: *Vanessa Brown: Cool Shades: The History and Meaning of Sunglasses*. London: Bloomsbury Academic, 2014.

szokások a *cool*sággal,³ ami egyes kutatók szerint idővel „a nyugati társadalom legfontosabb értékmérője” lett.⁴

Előtörténet: az eseti fényvédelem időszaka

„János vitéz hogy a csillagokig ére,
Chmura-pápaszemet biggyesztett szemére.
Fütyült ő a vén nap égő sugarára,
Chmura-pápaszemre nincs annak hatása.”⁵

A napszemüveghez társított történet, amely manapság a nagy divatházak, képes magazinok vagy online enciklopédiák oldalain kering (el-eltérő évszámokkal, nevekkel és hangsúlyokkal), az inuit eszkimók hóvakság ellen alkalmazott, fából faragott szemvédő eszközeinél és Nero smaragdjánál kezdődik. (Az ékkövet a császár a gladiátorjátékok megtekintése alkalmával emelte a szeme elé.) A krónika következő mérföldkövét a kínaiak füstszerű szemüvegei jelentik –

³ A 'cool' kifejezést nem fordítom le, részben azért, mert lefordíthatatlannak találok (talán a 'menő' a jelentésében leginkább rokon magyar szó), részben mert ha szlengként is, de a *cool* jó ideje használatos a magyar köznyelvben, azaz lehet az olvasónak több-kevesebb fogalma arról, mit értünk e minősítés alatt. Harmadrészt a *cool* változó és különböző forrásokból származó jelentéseire részletesen is kitérek majd a fejezet utolsó szakaszában.

⁴ Lucy Tobin: Why Shades keep you cool? *The Guardian*, 07 March 2011, <https://www.theguardian.com/education/2011/mar/07/sunglasses-cool-western-culture> (Letöltés: 2022. június 2.)

⁵ *Dunántúl*, 1923. december 7. 2. A Chmura-látszerészetek (központjuk a budapesti Ferenciek terén volt) számtalan hirdetéssel vették észre magukat már a század elején. Egy 1910-es hirdetésükből például kiderül, hogy kinematográfokat és laterna magicákat is árusítottak a játékvonatok, látés tanszerek mellett (Az *Ujság*, 1910. december 15. 24.). Időszakunkban, a Horthy-korban a reklámtévékenység csak élénkült, miközben Chmura László ügyvezető igazgatói tisztségre is szert tett a Magyar Látszerészek Országos Szövetségében (*Villamfelszerelők, Műszerészek és Látszerészek Lapja*, 31. évf. (1941) 6. sz. 6.)

ezek 15. századi, kerekded keretes formájukban szinte azonosak a húszas években általánosan elterjedő modellel. A 18. században a veleneciek, pontosabban Carlo Goldoni, valamint a britek szőtték tovább a történetet a maguk zöld, illetve kék üvegű találmányaival. Ami e közkeletű, ám nem feltétlenül tényszerű elbeszélés szerint a huszadik század legfontosabb fejleményeit illeti, mindenekelőtt Foster Grant olcsó, tömeggyártásra alkalmas, celluloidból készült, majd Atlantic City strandjain piacra dobott napszemüvegét kell számba vennünk, végül a második világháború amerikai pilótáinak szemüvegét, a Bausch & Lomb által kormány megbízásra fejlesztett Ray-Ban Aviator (1939) – a dizájn ma is az egyik legkedveltebb és legismertebb napszemüveg-alapforma.⁶ A divattörténet a hazai történettudomány-nak még mindig meglehetősen periférikus területe (habár az öltözködés mindenkor szimbolikus, identitást és társadalmi hovatartozást afirmáló jelentőségét Georg Simmel vagy Norbert Elias elméleteinek meglehetősen diffúziója óta talán már nem szükséges indokolni),⁷ nem csoda tehát, hogy egy első pillantásra mellékesnek tűnő kiegészítő, a napszemüveg viseléséről sem született tudományos igényű munka. Az utóbbit a jelen vizsgálódás sem pótolhatja, csupán afféle parcellázó műveletnek tekinthető. Így tehát ezúttal nincs tér a szemüveg történetének általános igényű összefoglalására sem, csupán a védőszemüvegre vetünk egy pillantást, lévén itt keresendők a napszemüveg elterjedésének közvetlen előzményei.

A dualizmus Magyarországon a különféle fény- és fizikai hatásoktól védelmet ígérő (korabeli szóhasználattal élve) *pápaszemek*

nem számítottak kuriózumnak, gondoljunk csak a sötétített üvegű okularé első számú reklámarcára, Tisza Kálmánra. Tisza – mint arra Mikszáth Kálmán portréjából következtethetünk – a sötét lencsének nemcsak a fényvédő funkcióját aknáztta ki, de a fejezet elején fejtegetett eltávolító, titokzatosságot kölcsönző hatását is: „szemeit többnyire sötét színű szemüveg fedi, s ez ad csontos, szögletes arcának némi fagyasztó ridegséget; meglehet taktikából viseli, mert szemeinek őszinte, majdnem szelíd fényével nem bírta táborra fellet uralkodni. De így azt sejtetik, hogy a barna szemüveg alatt vilálmok laknak. Ha végül megemlítjük még történelmi nevezetességű pislogását, teljesen készen vagyunk az arcképével.”⁸ A múzeumok online tárgyleltáraiban böngészve ugyancsak nem kevés napvédő szemüvegre akadhatunk.⁹

Nem véletlen, hogy a „napvédő szemüveg” kifejezést használok, ugyanis a huszadik század elején ez volt a bevett megnevezése a fényvédelmi okból színes üveggel gyártott szemüvegeknek. A „napszemüveg” összevonás valamivel később, a harmincas években kezdte átvenni – ha nem is kizárólagosan – a vezetést a köznyelvben, legalábbis így ítéltető meg a sajtóforrások alapján.

A „napszemüveg” szóval szemben a fényvédelem és a tömeggyártás kapcsán említett celluloidot a védőszemüveg-ipar már a huszadik század elején is ismerte. Egy szemgyógyítást tárgyaló munka külön fejezetet szánt a „védő üvegeknek és ernyőknek”, amelyből kiderül, hogy a nemzetközi szakirodalom a szürkétől a zöldön át a narancsosig számos üvegarnyalatot ismert és tanácsolt a különböző

⁶ Kyle Osbrink: Surprising moments in the history of sunglasses. *Science Museum*. London, 29 May 2018, <https://blog.sciencemuseum.org.uk/9-surprising-moments-in-the-history-of-sunglasses>. Továbbá: Krishna V. Chaudhary: Evolution of Snowglasses to Sunglasses. *Medium.com*, 2021, <https://medium.com/lessons-from-history/the-fascinating-history-of-sunglasses-they-are-not-modern-82d95aa09e45>; *A napszemüveg története*, <https://www.visionexpress.hu/hu/blog/a-napszemueveg-tortenete-91> (Letöltések: 2022. június 2.)

⁷ Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest: Osiris, 2020. 302–303.

⁸ Mikszáth Kálmán: A generális. In: uő: *Cikkek és karcolatok II.* <http://www.mek.oszk.hu/00900/00901/html/25.htm> (Letöltés: 2022. június 2.)

⁹ A *European Fashion Heritage Association* képkollekciójának (amelyen belül a „sunglasses” keresőszóra 18 oldalnyi találatot kapunk) tanúsága szerint a Museum Wien több ovális zöld lencsés napszemüveget is őriz és datál 1820 és 1850 közé, kocsisoknak tulajdonítva őket (például https://www.europeana.eu/hu/item/2048206/europeana_fashion_M_22672 (Letöltés: 2022. június 2.)) Ebből is látható, a napszemüvegnek a közlekedés történetében kitüntetett jelentősége van, amely jelentőség az idő, de legfőképpen a sebesség növekedésével arányosan nő. (A jelen fejezetben erről is esik szó.)

eredetű fényérzékenységek vagy munkafeladatok céljára, egymással nemegyszer ellentmondó magyarázatokkal. Ami a lencsék anyagát illeti, az üveg mellett más matéria is szóba kerülhetett: „Oly foglalkozásnál, melynél nagyobb idegen testek pattanhatnak a szemnek, így a kőfaragó, kovács, lakatos mesterségnél, az ilyen védőüveg az üveg törékenysége és a vele járó veszedelem miatt kevésbé ajánlatos. Ilyen foglalkozásúak kerek, vékony celluloid- vagy csillámpalalemezből készült védőüveget használjanak. Úgy a celluloid-, mint a csillámpalalemez majdnem teljesen átlátszó, a nem túlságosan finom munkát nem nehezíti, nem törik, és igen olcsó.”¹⁰

A napszemüveg-tömeggyártás egyik feltétele, az olcsó alapanyag tehát jóval korábban és másutt is rendelkezésre állt, mint Foster Grant sok helyütt emlegetett 1929-es Atlantic City-beli ténykedése idején. Sőt az ipari szereplőkön túl a polgárok is használatba vehették, legalábbis erre következtethetünk egy hirdetésből, amelyet ismét csak Chmura László cége jelentetett meg 1925-ben: „Védje a szemét nap és por ellen! Kerek cell[uloid]. védőszemüveg 54, 93, 150 ezer”, grafikai elemként pedig egy kerek lencsés szemüveget mellékelte a reklám tervezője.¹¹ Hogy a keret készült-e celluloidból avagy a teljes lencse, a hirdetésből nem derül ki, ám egy a kerek szemüveglencse divatját nyomozó egykorú cikk alapján arra következtethetünk, hogy csak a keretről volt szó, ráadásul a celluloid keretű csiszolt lencsés szemüveg és a napszemüveg közötti árkülönbség is kétségesse teszi, hogy az utóbbi igazán filléres áru lett volna.¹² Egyébként a kerek,

¹⁰ Grósz Emil – Hoor Károly (szerk.): *A szemészet kézikönyve*. 2. köt. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1909. 294.

¹¹ *Színházi Élet*, 9. évf. (1920) 20. sz. 144.

¹² A kerek szemüveg „celluloid keretben 140–160 ezer, csontkeretben 180–250 ezer, teknősbékakeretben 600–800 ezer korona. A teknősbékát azonban nem igen veszik”, nyilatkozta egy optikus. (*Esti Kurir*, 1925. február 15. 8. Mihez tartás végett: a *Színházi Élet* előzőleg hivatkozott száma, ami három hónappal a fenti *Esti Kurir*-szám után jelent meg, példányonként 8000 koronát kóstált.) A celluloidról mint kizárólag a keretről ad hírt egy soproni látszerész 1927-es ajánlata is: „Védőszemüveg a napfény káros hatása ellen, celluloid keretben, modern kivitelben, valódi Hallauer üvegek-

manapság talán leginkább Lennon-szemüveggént emlegetett dizájn szinte a teljes Horthy-korszakban uralta a napszemüveg-formavilágot, hazai népszerűségének feltételezett okaira még visszatérünk.

A huszadik századelő színezett védőüvegeinek tehát részben a munkások¹³ és a szembántalmakkal, fényérzékenységgel küszködők között akadt keletje. Azonban létezett még egy csoport, amelyet a napvédő szemüvegek gyártói és forgalmazói hirdetéseikkel megcéloztak. Arról a lassacskán tömeggé gyarapodó csoportról van szó, amely a következő évtizedekben győzelemre vitte a napszemüvegdivat ügyét: a városi munkához újonnan társuló lehetőséget, a szabadidőt napfényes környezetben élvezők csoportja.

A napfény gyermekei: a napszemüveg törzsközönsége

„A legfiatalosabb, legvirgoncabb kétségtelenül az Erzsébet híd mellett lévő Duna-uszoda. Már kora reggel zsúfolva van s kisdiákok verekszenek egy szekrényért. Egyébként a napozók száma tízszer annyi, mint a fürdőzőké. Ezek fekete szemüveggel olvasnak vagy sakkoznak.”¹⁴

A *Budapest fürdik* címmel, szerzői név nélkül megjelent cikket érdemes hosszabban is idézni, mivel plasztikus képét rajzolja meg a

kel és tokkal csak 4 pengő.” (*Sopronvármegye*, 1927. június 5. 11. Hallauer német szemorvos az ibolyántúli sugarakat szűrő lencséről híresült el, a róla elnevezett üveg gyakori hívószó a korabeli optikusreklámokban.)

¹³ A munkavédelmi szemüveg nemcsak az ipari vagy fizikai munkásságnak készült. A hirdetésekben árultak cséplőszemüveget is, illetőleg a szellemi munkások figyelmét is felhívták a napvédelemre az alábbi érveléssel: „A szokatlanul erős napfény a legtöbb ember szemének ártalmára van. A napsütéssel szemben különösen érzékeny az irodai munkát végzők szeme. Ezeknek különösen ajánlhatjuk az új rendszerű napvédő szemüveget.” *Dunántúl*, 1917. május 9. 6.

¹⁴ *Pesti Hírlap*, 1930. augusztus 26. 7.

budapesti strandéletnek, egyben azt is gondosan regisztrálja, hogy az egyes fürdőhelyek viselkedéskódexe és közönsége határozottan (akár osztályszinten is) eltérő kontúrokkal rendelkezett.

„Távolabb a Kereskedelmi kórház uszodája a hivatalnokoké. A túlsó, budai parton a Leventeuszoda fiatal emberek boldog kacajától hangos. De az Ingyen-uszoda is népes. [...] A Rudas most csöndes, itt csak télen fogynak a nők, akiknek száma nem fogy, hanem egyre nő. A Császársban [sic!] az igazi úszók járnak, a Lukácsban főképp ügyvédek. [...] A Millenáris-strandon a hetedik kerület. A Palatinus-strandon bájos leányok, lovagjaikkal. A Csillaghegyen hivatalnok nénik és gépíró-kisasszonyok. A Széchényiben polgári családok, sok-sok gyermekkel. Ennek a közönsége naponta háromszor-négyszer kicserélődik, úgyhogy egy nap 6–7000 fürdőző is akad. A Római-fürdő a trikók kolibri színeiben tündököl. Künn a Lágymányoson lombsátrakat építettek, azokban vetkőződnék a szegények [...].

Hozzávetőleges számítás szerint ezen a vasárnapon legalább 35.000 fürdött meg a különböző fürdőkben és uszodákban.

A Hullámfürdőben, mely igazán egyedül van az egész világon – s mert a bécsi Diana-park és a berlini Luna-park földött csarnok –, előkelőségekkel találkozunk, főurakkal, politikusokkal, színészekkel, színésznőkkel. Itt fürdik a pénzvilág is. [...] Aztán két néger is beugrik. Olyan feketék, hogy a pestiek nézik, vajjon nem válik-e közülük feketévé a víz, mint mikor tintát öntenek belé...”¹⁵

E strandkrónika névtelen jegyzője az általános látképen túl összegzi azt a társadalomtörténeti folyamatot is, amelynek maga a napszemüvegdivat is részbeni következménye: „Budapesten a fürdés divatja a háború után annyira föllendült, hogy a mai fürdőzők száma nem duplája a régieknek, hanem legalább tízszerese. Karöltve jár ez minden egészségi igény, minden műveltségi szükség emelkedésével.”

¹⁵ Uo.

Íme, a kortárs megfogalmazás a városi tömegkultúra kialakulásának párhuzamosan, ám egymástól nem függetlenül jelentkező tüneteiről, azaz a testkultusz (vele a sport, a testápolás, az egészségtudatosság stb.) és a klasszikusabb értelemben vett kultúra tömegesedéséről, illetőleg ezek hasonló kifejeződéséről a városlakók legkülönbözőbb társadalmi rétegeiben.

Ami a számokat illeti, azok a két világháború között valóságos strand-gründerzeitről árulkodtak. „A katalaunumi csata óta nem feködt annyi mozdulatlan test a földön, mint itt”, summázta egy újabb, ugyancsak kíméletlen humorú pesti strandszemle.¹⁶ Míg a húszas években Budapest hatóságilag igyekezett gondoskodni a fürdők és strandok gyarapításáról, a harmincas években a magántőke is észlelte a tömegigényt a délelőtti asztalitenisztől a déli pikniken át a strandvendéglő táncestélyéig számtalan formában megnyilvánuló strandolás iránt, és adózott a strandalapítási láznak. A láz azt eredményezte, hogy miközben 1930-ban még csak öt budapesti strand állt rendelkezésére annak a 400 ezer látogatónak, aki felkereste őket, a strandolók száma jó egy évtizeddel később már nem kevesebb, mint 1 millió 400 ezerre duzzadt (1943) 15-16 strandon.¹⁷ Az eredetileg tengerparti létesítményből tengerpart nélküli országokban is honos intézménnyé formálódó strandok másik kitüntetett helyszínét a Duna mellett – könnyen kitalálható – az 1880-as évek végén csaknem 200 km hosszú Balaton-part képezte, ahol a korábbi polgári (gyógy)fürdőkultúra nem minden konfliktus nélkül alakult strand-

¹⁶ Tabi László (1934): 30° árnyékban: Budapest a vízben... avagy: Oázis a pesti Szaharában. *Sport hírlap*, 1934. június 27. 7. A cikk kategorizálja „a strand népeit”, és az egyes típusok ismertetőjegyei alapján a napszemüveg-viselet a „Pedáns Ember” sajátossága, aki minden eshetőségre felszerelkezik.

¹⁷ Mohácsi Gergely: Testkultusz és tömegtársadalom. A budapesti strand-fürdők alapításának rövid története. *Századok*, 136. évf. (2002) 6. sz. 1495. Ugyanő a szabadidőről, a test forradalmáról, a testről mint értékfordozóról a polgári társadalom modern tömegtársadalommá szerveződésének folyamatában: Mohácsi Gergely: Szép, Erős, Egészséges. Szabadidő és testkultúra Budapesten a 20. század első felében. *Korall*, 3. évf. (2002) 7–8. sz. 34–55.

kultúrává.¹⁸ Ám a strandok és strandolók számának növekedése nem szorítkozott a fővárosra és a magyar tengerre. A vidéki városok lakói szintúgy lelkesedtek a modern életmód emez új terekben és tevékenységekben megnyilvánuló jelenségeért.¹⁹

A szabadidős strandolás népszerűsödése a napszemüveg konjunktúrájára is hatást gyakorolt, mivel (ahogyan azt az idézett 1930-as strandkörkép is sugallta) a napfürdőzésnek-napozásnak, de még inkább a divatos strandkellékek felvonultatásának legcélszerűbb terepe a strand. Az újsütetű vízparti élvezeteknél a napszemüveg a szabadidő eltöltésének hagyományosabb, azonban a strandoláshoz hasonlóan egyre gyakoribb módjaihoz is kíséretül szegődött. A vádászat, a sportlövészet, a síelés, a mediterrán vakáció – azaz mindazon szabadidős tevékenységek, ahol a napsugárzás zavaró vagy épp veszélyes tényezőként jöhetett szóba – egyaránt olyan elfoglaltságot jelentett, amelyhez a látszerészek, drogisták, később az áruházak és vidéki vegyesboltok eladói buzgón kommandáltak a napszemüveget.

A nyári szezon közeledtével a kiskereskedelemmel (is) foglalkozó szaklapok igyekeztek felkészíteni olvasóikat, milyen termékeket hogyan érdemes a vásárlók figyelmébe ajánlani. Ezeket az írásos el-

¹⁸ Schleicher Vera: Odi profanum vulgus. A balatoni strand. *Korall*, 22. évf. (2021) 84. sz. 5–23. Schleicher egyébként 1889-re teszi a 'strand' szó első hazai (együttal a Balatonnal összefüggő) említését a nyomtatott sajtóban. (Uo. 7–8.)

¹⁹ Horváth László erős malíciával számolt be a soproni strandéletről: „Egyáltalán a tómalmi mólón például vasárnap nem lehetett megmozdulni, mert akkor valaki már a vízbe fordult. Annyian voltak. Csak déli egy óráig, a posztoló rendőr bementése szerint, hatszáz embert szállítottak ki az autóbuszok. De hányan jöttek még autón, gyalog és biciklin. Azt nem számította a derék rendőr. Keveset mondunk, ha azt állítjuk, hogy ezren utaztak ki vasárnap a Tómalomra. Minden tele volt, a móló, a strand, a nádas, a csónakok, még a korláton is lógtak. Egy párat a vízbe is lehetett látni. De a legtöbben csak bámulni jöttek. Most az a sikk, olajbarnának lenni.” A malíciából kijutott a napszemüvegnek is: egy napozó hölgy mellett a „halványbőrű barátnő napvédő szemüveggel ült ott, az orrára papír volt ragasztva, hogy istenments, előbb le ne süljön, mint a többi része”. *Soproni Hírlap*, 1935. július 16. 3.

adói tréningeket azért is tanulságos elolvasni, mert nemcsak arról szolgáltatnak információt, hogy napszemüveghez a harmincas években már éppen ott és olyan egyszerűen hozzájuthattak a vevők, mint a rúzshoz vagy púderhez, hanem a vakációs úti célokat és vásárlói-fogyasztói magatartást is közelebbről megismerhetjük:

„Nem minden vevőnek lehet nagyigényű luxus dolgokat ajánlani. Az eladónak feltétlenül emberismerőnek kell lennie. Sok olyan vevő van, [...] aki vagy elvből, vagy szokásból kozmetikáról általában hallani sem akar. Ezenél a kozmetikai cikkek ajánlása bizonyos ellenszenvet kelt és különösen, hogyha az eladó sokat beszél. A cikket rövid, de kifejező okfejtéssel lehet ajánlani, ez sokkal hatásosabb, mint a hosszú beszéd.”²⁰

A dicséreteken szűkszavú illatszerész a jellemzően az utazás előtti utolsó pillanatban betérő vevő hölgynek (aki természetesen a férje számára is vásárol) a következő cikkekre hívhatja föl a figyelmét:

- *vasútra* arcvíz, arcvatta, púderpapír, kisebb kézápoló készlet, pipereszappan vagy szappanpapír, kölnivíz;
- *hegyes vidékekre* a várositól eltérő sminkcikkek (púderkrém, „rendes ajkrúzs [sic!] helyett decens, színtelen stift”, a szárító levegő ellen bőrápoló „zsiradék”);
- „*balatoni nyaralóknak* fürdőcikkeket, fürdőcipőt, fürdőszappant, felfújható gumiállatokat és hasonló cikkeket lehet ajánlani”;²¹
- *tengerhez utazóknak* „arctisztításhoz ú. n. tisztító krém (cleansing cream) és utána arcvíz használatát ajánljuk és végül azt, hogy bőrét könnyen beolajozza”.²²

²⁰ *Az Illatszerész*, 12. évf. (1932) 11. sz. 5.

²¹ Uo. 4.

²² Uo. 5. (Kiemelések tőlem. – B. K.)

A szintanácsadásig menően részletes eladóképzőből az is kiderül továbbá, hogy 1932-ben a „tengeri és általában szabadfürdőknél nagyon fontos szer a depilátor is. Csinos fürdőkosztümben levő hölgy fölös szőrrel rossz hatást kelt.” Végül megtudhatjuk, hogy az érzékeny szeműek „leghelyesebb, ha napvédő szemüveget használnak”, a szemüveg mellé bőrvíz ajánlott a szem időnkénti megmosásához.²³ Tehát a napszemüveg itt még eseti nyaralókellék speciális felhasználóknak.

Az olvasóit 1936 júliusára felkészítő *Drogista Közlöny* az „aki a kicsit nem becsüli” jelszóval mindenekelőtt a befőzéshez szükséges eszközök propagálására hívta föl a figyelmet, illetőleg arra, hogy az immár nemcsak a drogériákban kapható szalicilsavat és társait a konkurens fűszerkereskedőkhöz hasonlóan alacsony áron és a kirakatba kitéve ajánlott árusítani. A névtelen szerző néhány szót vesztegetett a Budapesten július végén, augusztus elején esedékes szezon végi kiárusításra is (azaz hogy ott csakis a strandcikk leárazása a tanácsolt), utoljára pedig a nyári utazásokhoz javasolandó termékeket tárgyalja:

„Gondoljunk ilyenkor az utazási nassaiserek felszereléseire: fogkefetartó, szappantartó, fésű, hajkefe, borotválkozó eszközök és egyéb borotválkozási cikkek, szájvíz-, kölnivíz-flaconok, lapos ruhakefék, kis zsebpapírok és hasonló praktikus cikkek minden útrakelő egyénnek nélkülözhetetlen felszerelését képezik.

Ezzel kapcsolatban idényszerűek a strandcikk, mint fürdőcipők, fürdősapkák, strandtáskák, napszemüvegek, fényvédő kenőcsök, olajok és púdere, továbbá napégés, szúnyogcsípés elleni szerek.”²⁴

A listákból levonhatjuk a következtetést, miszerint 1) a ma is használatos vakációs vagy utazási higiénia kelléktára már a két világháború között összeállt; 2) a strandolás nem pusztán egy új szokást,

hanem a kozmetikai ipar egy egészen új ágazatát is életre keltette, körülményes szertartássá duzzasztva az intézményes vízparti üdülést. És ami témánk szempontjából a legfontosabb: a napszemüveg 1936-ban már e szertartás magától értetődő kelléke volt. Annyira, hogy a *Nivea* 1941-ben külön hirdetéssorozatot jelentetett meg *Szükségesebb vagyok, mint a napszemüveg!* headline-nal, és központi motívumként egy világos keretű, kerek lencsés napszemüveggel pózoló, bikinis fiatal nő fotóját szerepeltette.²⁵ A napvédő krém és szemüveg konkurenciaharcát sejtető reklám imígyen érvel: „a leégés veszélye sokkal nagyobb, mint a napfény esetleges káros hatása szemeire. Ezért nagyon helyes, ha mindenekelőtt a Niveára gondolsz, és nem napszemüvegre.”

A napszemüveg témáját nem sajátították ki a szaklapok és az illusztrált női magazinok rovatai. A strandolás, a „week-end” és a szabadidős utazás normává emelkedése a „komolyabb” imázsú lapokban is teret követelt magának, és nem csupán az efféle „divatbohóságokat” megvetéssel szemlélő újságírók vitriolos hangnemű cikkeinek formájában. A tanácsadó rovatok megteltek ráncosodástól óvó szerkesztői tippekkel, no meg bécsi, párizsi vagy hazai kozmetikai intézmények állítólagos szakértőinek gyakran fizetett hirdetés-gyanús eszmefuttatásaival bőr- és szemvédelemről, tengerparti sminkről, utazáshoz ajánlott ruhatárról stb. A politikai napilapokra vonatkozóan mindebből arra is következtethetünk, hogy korszakunkban külön figyelmet igyekeztek fordítani a női olvasóközönség megszólítására.

A testkultusz sebes térhódítását jelzi az *Ujságban* „Dr. med. Lászlónak” a *Kozmetika* rovatban közzétett napfürdőzési kisokosa. Amellett, hogy egészségjavítás céljából ajánlja az aktív szabadidős-napsütéses időtöltést (kertészkedést, tornát, teniszt és a nők körében a szerző szerint különösen népszerű evezést), részletes tanácsokkal szolgál a helyes napfürdőzés módjairól, köztük ezzel: „akik a napfürdőt [...] hosszú időn keresztül veszik, jól teszik, ha fekete szemüveggel napkúráznak, vagy ami még igen jól megfelel a célnak, egy-egy faleve-

²³ Uo. 5.

²⁴ *Drogista Közlöny*, 33. évf. (1936) 13. sz. 209.

²⁵ Például: *Színházi Magazin*, 4. évf. (1941) 24. sz. 45.; *Film Színház Irodalom*, 4. évf. (1941) 24. sz. 28.

let megnedvesítve rátenni a szemre.”²⁶ A napszemüveg javallásának oka tehát elsősorban a szemek óvása. Az *Uj Idők*, amelyről úgy szokás tartani, hogy a Horthy-kor ethoszának leghívebb tükre, „Árva leány”-nak címzett szerkesztői válaszlevelében ruhadarabokig és -színekig menően taglalja, mit kell becsomagolni egy nyári utazásra. Bár konkrét úti célról nem esik szó, sejtésekre azért okot ad nemcsak az, hogy a szerző visszaül egy Konstantinápolyba készülő olvasónak írt korábbi tanácsokra; hanem ez a javallat is: „olcsó napernyőt a déli városokban még az utcán is árulnak, és sárga vagy sötét szemüveget is, ami a nap ellen szintén jó szolgálatot fog tenni.”²⁷ Vagyis bár a húszas évek második felében már fontos teendő a szemek óvása az erős fénytől, a napszemüveg ennek még nem a helyettesíthetetlen eszköze.

Valamivel később egy újabb indok merül fel rendszeresen a napszemüveg alkalmazása mellett. „A szemkörüli ráncosodás ellen pedig egyszerűen védekezhetünk, sötét szemüveg viselésével, ami által nem kellene a mimikai izmokat foglalkoztatni”, tanácsolja „Grünbaum Ernő dr. orvoskozmetikus” *A strandolás hátrányai* című cikkében.²⁸

²⁶ *Ujság*, 1927. június 12. 33. Az idézett tanácsgyűjtemény szomszédságában egy másik témánkba vágó cikk is olvasható (*Nem az erkölcs vagy erkölcsatlenség, hanem a korszellem és az utánzási ösztön teremti a divatot*), ami szintén súlyos, egyben korszerű érveket sorakoztat fel a test felszabadult, természetes szemlélete mellett: „ha azt akarjuk, hogy a világon kevesebb idegbeteg ember legyen és kevesebb erotikus hajlamú egyén, akkor nem szabad annyira visszariadni az emberi testtől, amely önmagában véve sem nem erotikus, sem nem esztétikaellenes, hanem igyekeznünk kell előrehaladást felmutatni azon a téren is, amelyen már gyönyörű eredményeket mutattak fel az antik világ nagy népei, különösen a görögök, a Test kultúrája terén.” (Uo.)

²⁷ *Uj Idők*, 33. évf. (1927) 1–26. sz. 255.

²⁸ *Ujság*, 1932. július 24. 36. Grünbaum doktor egyébként az alakuló trenddel ellentétben nem feltétlenül ajánlotta a strandolással szintúgy lendületet nyerő szőrtelenítést, kivéve egy a korban népszerű, hetekig húzódó tartós eljárást: „a strandolás divatja óta, túlzott hiúságból és könnyelműségből mind többen használják a különféle szőrvesztőszereket, melyek következtében a szálok erősebben nőnek vissza. Legcélszerűbb a szálokat vagy egyáltalában nem bántani, vagy szokítani, addig is, amíg azokat diatermia segítségével véglegesen ki nem irtatjuk.” (Uo.)

„Dr. Hárnik Helena” már nem is a napozásról, hanem egyenesen a ráncosodásról írott expozéjában emelt szót a napszemüveg mellett, egyúttal megemlítve a napszemüveges napozás egy manapság is jól ismert hátulütőjét, a napszemüveg alakú fehér foltot az arcon: „a víz melletti lesülés hat öregítően azáltal, hogy a vakító fényben többnyire összeráncolt szemek közül a bőr egyenlőtlenül sül le s a redők mélyén fehéren maradó bőr már messziről markánsan ráncos arcot mutat. Ez az árnyékolódás elkerülhető, ha állandóan napvédő sötét üveget viselünk a víz mellett, s csupán naponta pár percig napozunk üveg nélkül, a kontúrok eltüntetése végett.”²⁹ „Várady Ilus, a Bécsi Kozmetikai intézet igazgatónöje” aztán fölfedte a ráncok kerülésének mélyebb okát is: „Ha félünk a szemkörüli finom ráncoskákától [sic!], amelyek korán öregítenek, akkor legalább az erős napon hordjunk napvédő szemüveget.”³⁰ Vagyis a napszemüveg mellett a harmincas években már testestétikai érv is szólt, jelesen a félelem a ráncoktól, azaz az öregedéstől, öregesnek ható külsőtől. Ezenfelül az okok közé került (bár kevésbé jellemző módon) a fejfájás megelőzése is.³¹

²⁹ *Színházi Élet*, 23. évf. (1933) 35. sz. 81.

³⁰ *Függetlenség*, 1934. június 24. 18. A hungarista, később nyilas Hubay Kálmán szerkesztette laphoz hasonlóan a szélsőjobb *Magyarságból* sem hiányoztak a női olvasókat megcélzó cikkek. Igaz, nem kevés gúnnyal tárgyalták a strand szerintük illetlen jelenségeit az arany bokaláncot viselő férfiakról a kis méretű fürdőruhát választó vagy épp molett (hangsúlyozottan „lipótvárosi”) nőktől egyes idősebb asszonyokig: „Méregzöld gumisapka, rábiggyesztve ügyesen a méregzöld keretű napvédő szemüveg, [...] méregdrága barna trikó, melyről messziről leri a külföldi márka [...]. A hölgy legkevesebb hatvan éves.” Vagyis a megszégyenítés oka lehetett a napszemüveghordás is, de főként az, hogy „a szegény tiszteletreméltó öreg test” ki van téve „a gúnyos mosolynak és megjegyzéseknek”. Az Izsáky Margit jegyezte cikkben (címe: „Nem is olyan szépek a budapesti nők – a strandon”) ékesen szemlélteti, hogy a „megfelelő test” diskurzusa a test modernebb felfogásával sem veszített élénkségéből, mint azt mai napig tapasztalhatjuk. (*Magyarság*, 1936. július 18. 4.)

³¹ „Érzékeny szeműek soha ne induljanak napszemüveg nélkül kirándulásra, ezzel legalább is a fejfájástól kímélik meg magukat.” Ez a szöveghely azért is fontos, mert a napszemüveg mellett rámutat egy újabb urbánus szabadidős

A harmincas évek elején a kritikus hangok sem hiányoztak, ámátor túlsúlyba sosem kerültek, arra pedig végképp nem tűntek alkalmasnak, hogy megállítsák az új divat terjedését. (A divatfókuszú közlemények szerzői, különösen a női közönségnek szánt képes magazinokban egyébként is inkább úsztak az árral, hamar fölfogva, hogy igenléssel hatékonyabban ragadhatják magukhoz a diskurzus irányítását, mint dörgedelmes tiltással.) „Ilyenkor nyáron gyakori az a kérdés, hogy ajánlatos-e a színes védőszemüvegnek használata” – fejtegette egy olvasójának szánt üzenetben az erkölcsi és esztétikai kérdésekben mindenkor kurzusbarát *Magyar Lányok*.³² „Az elv mindig az legyen, hogy akinek egészséges a szeme, az ne rontsa védőüveggel, hanem inkább szokják hozzá a napfényhez. [...] Az utcán csakis akkor használja, ha nagyon erősen odatűz, illetve vakít a napfény.” Tehát már a harmincas évek közepén is akadt példa a napszemüveg utcai használatára, amit azonban ekkor még nem csak e helyütt kifogásoltak: „Egy feltűnően szép, fiatal hölgy már túloz is: *napvédő szemüvegben* ül a korzón”,³³ állapította meg a *Magyarország* tavaszköszöntő márciusi írása.

A *Magyar Lányok* idézett üzenetében egyúttal újabb szokásra is fölfigyelhetünk, ami szintűgy napszemüveg-viseleti alkalomként kerül elő: „A kvarclámpával való kezeléssel is ibolyántúli sugarak kártevő hatásának kiküszöbölésére szokták a védőszemüveget felfenni.”³⁴ A fény, a barna bőr igénye tehát ez idő tájt már nem korlátozódott a strandidényre, a kvarclámpás eljárások bevonultak a városi kozmetikák sokasodó ajánlatai közé.

szokás, a víkendezés, avagy a „másfélnapos nomádság” harmincas évekbeli elterjedésének jelentőségére is, nem csupán a címével (A weekendre készülni kell!): „A dolgozó ember feloldódása a weekend. Munkát, gondot eltol magától, kedvetlenségét leveti, és ha az időjárás is kedvez, erőt, jókedvet gyűjt a következő hét munkájához. A kőházak, sötét irodák foglya másfél napra kiszabadul a napfényre.” (*Magyarország*, 1933. május 7. 35.)

³² *Magyar Lányok*, 41. évf. (1935) 42. sz. 526.

³³ *Magyarország*, 1936. március 4. 1.

³⁴ *Magyar Lányok*, i. m.

A napszemüveg hordásának a szakértői ellenjavallatok mellett akadt egy kevésbé konkrét, ám elméletben annál nehezebben áthatolható gátja is: a szemüveggel mint az arc esztétikai „hibájával” szembeni általános ellenszenv, amit a cikkírók elsősorban a hiúság és a női nem számlájára írtak. Az amerikai divattal ellentétben „nálunk tartja magát még az a tévhit, hogy a csontkeretes kerek szemüveg a női szépség szemfedője, s hogy az a nő, ki pápaszemet visel, mondjon le a földi örömről, köztük a férjhez menés lehetőségéről is.”³⁵

A kulcsin trendjei azonban nemcsak a napszemüveg számára tudták – már korábban is – kikövezni az utat. Hönig szemész főorvos („ismert specialista”) az amerikai némafilmek sztárkomikusának, Harold Lloydnak tulajdonított szemüvegformáról ekképpen nyilatkozott:

„Az utóbbi években a nagykeretes pápaszemek divatja tényleg mind jobban hódított. Még a nők között is, akik pedig eleinte esztétikai okokból szinte merev ellenállást tanúsítottak a nagy, kerek formájú szemüveg viselésével szemben. [...] Német eredetű a nagyformájú szemüveg, a divatot azonban Amerikából indították útnak, ahol már a háború előtt is sok híve volt. Valószínűnek tartom, hogy a ma elterjedt divat tulajdonképpen a szemüveg keretjének szól, amelyet feltűnő anyagból, sötét színű vagy fekete csontból, celluloidból készítenek. Úgy gondolják az emberek, hogy általa az arc kifejezés bizonyos határozott karakterisztikumot nyer.”³⁶

³⁵ *Nemzeti Újság*, 1935. augusztus 18. 21.

³⁶ Harold Lloydokkal van tele Budapest. *Esti Kurir*, 1925. február 15. 8. (Kiemelések az eredetiben.) Talán a nők szemüvegtől való ódzkodásának jele lehet az is, hogy míg a védőszemüveg szabadidős hordásának egyik korai terepe a 20. század elejétől egyre populárisabb autózás (kezdeteiről e kötetben is lehet olvasni), nehéz a század első évtizedeinek képes magazinjaiban olyan fotót találni, amelyen az autóvezető hölgyek autósszemüvegben láthatók, holott a harmincas években már külön „dámaversenyeket” szerveztek a nők számára, több oldalnyi képes dokumentációval. (Például: A Dámák Nemzetközi Túraútja. *Autó-Traktor*, 5. évf. [1934] 11. sz. 17–26.) A különböző korú és társadalmi háttérű hölgyek autózáshoz választott öltözékei önmagukban is megérnének egy elemzést, ám ami azonnal nyilvánvaló, hogy míg a vé-

Georg Simmel óta tudjuk, hogy az öltözködés a modernizálódó világban egyszerre volt a hasonulás és a különbözés eszköze, az viszont nehezen fölmérhető, Harold Lloyd és az amerikai némafilmek pontosan mekkora hatást gyakoroltak a szemüvegforma divatjára, ahogyan az is, hogy ez a húszas években népszerűnek mondott „lennonos”, pontosabban lloydos dizájn a szemüvegdivaton túl milyen összefüggésben áll – ha egyáltalán – a napszemüvegek dizájnjával. Ugyanakkor az áttekintett fotóanyag alapján határozottan állítható, hogy a kerek lencsés alapforma mindvégig egyeduralkodó volt a Horthy-kor bontakozó napszemüvegdivatjában. Még úgy is, hogy a negyvenes évek elejétől komoly reklámkampány folyt az egyre nagyobb, színesebb és változatosabb formavilágú napszemüvegek mellett, a kor hazai színészcsillagainak gyakori (közvetett vagy közvetlen) közreműködésével. A tömeggyártást mindenestre leegyszerűsítette, ha a szemüveg és a napszemüveg lencséjéhez ugyanazt a keretet használhatták.

Fényvédő kellékből tömegek önkifejezésének eszköze: a napszemüveg a Horthy-kor utolsó évtizedében

„Szól egy fiú: »A lány, kit szeretek,
Ideges, durcás. Ilyet még ki látott?
Hord divatos, sötét szemüveget
S sötétnek látja az egész világot.«”

dőszemüveg csak egy-két alkalommal tűnik fel – no nem az arcon, hanem a hölgyek sapkájára-kalapjára feltolva –, a kesztyű annál gyakoribb kiegészítő az autó mellett pózoló beállításoknál. Pedig a nyitott kocsit vezetőik bizonyára használták a védőszemüveget, mint az a korszak neves olasz autóversenyzője, Tazio Nuvolari egy anekdotájából kiderül. A történet szerint Nuvolari a monzai pályáról a szálloda felé elfogadja egy ifjú hölgy fuvarajánlatát, ám kellemes kocsikázás helyett a nő vad száguldásba kezd. A szállodánál „hölgyem mosolygós arccal tolta fel homlokára szemüvegét, mintha azt akarná kérdezni: No, hogy vagy velem megelégedve?” Nuvolari visszafelé már a taxit választotta. (*Magyar Auto Touring*, 6. évf. [1935] 4. sz., 36.)

„Sötét szemüveg nagy divat a strandon
Fölveszi egy fiú és szól: – »Barátom
Amott közeleg Rózsika. És én az
Egész világot – rózsaszínbe látom.«”³⁷

A fenti rímes idézetek jelzik, hogy a színes lencsés szemüvegnek hamar kialakult – a jelen nyelvhasználatából sem kikopott – metaforikus olvasata is (sötét, illetve rózsaszín szemüvegen át látni). Ez annál könnyebben megeshetett, mivel – mint láthattuk – a harmincas években a strandolás, a turizmus, a víkendezés, a kvarcolás, a szépség új normái mind-mind a napszemüveg népszerűségének malmára hajtották a vizet. Az igény megnövekedését és a világválság éveinek a divatban is vízválasztó időszakát mutatja, hogy míg a napvédő szemüvegek árusítása korábban a látszerészek üzletkörébe tartozott, a húszas évek végén a napvédő az áruházak, sőt a vidéki boltok kínálatában is megjelent, rendszerint a strandkellékek egyre bővülő lajstromában. (És, idéncikk lévén, gyakran a befőzőtermék-reklámok társaságában.) Az Andrássy úti Párisi Nagy Áruház 96 fillérért árulta a következőket, sorrendben:

- 1 db napszemüveg, celluloid foglalattal,
- 1 üveg izzadás elleni szesz, dr. Tsaikovszky-féle,
- 1 üveg „Marvell” kölni, 50 gramm, minden illat,
- 1 arctörölő szarvasbőr 24x28 cm,
- 1 csomag „Bruns”-vatta, 200 gramm,
- 1 üveg napolaj, kb. 50 gramm,
- 1 tengeri szivacs,
- 1 celluloid legyező, áttört díszítéssel,
- 6 db mandulaszappan.

Ugyanennyiért árultak más szabadidős termékeket is: fürdőtáskát, két gumi fürdősapkát, turista sétabotot, 4 színes homok(ozó) formát, teniszütőt „tollabdával” stb. – no meg alumínium főzőlábast, 1 kg

³⁷ Mindkét négysorosost egy (-kas) szignójú, a napszemüvegtől láthatóan megihletett szerző követte el a *Pesti Hírlapban* (1927. május 26. 11.; 1938. június 12. 16.)

krumplicukrot és 3 doboz szardíniát is, csak hogy legyen mivel összevetnünk az árszínvonalat.³⁸ Ám ne gondoljuk, hogy ez idő tájt kizárólag kitüntetett fővárosi lelőhelyeken juthattunk volna hozzá a napszemüvegekhez. Ugyanebben az évben bizonyos Nitsovits boltjában (Szeged, Iskola u. 25.) is kaphattak az érintettek „fürdő cikkekét”, jelesül klottnadrágot (1 pengő 30 fillér), strandöltönyt (2.20), evezős trikót (1.40), fürdőcipőt és -övet (1.20), „gyapjú divat” fürdőöltönyt (8.50), szemüveget és napvédőt (0.88).³⁹

A fejezet korábbi bekezdéseiből már kiderülhetett, hogy a későbbiekben a vevők a drogériákban is beszerezhatték a napszemüveget. Mi több, az Andrássy út 60-ban tartott nyilasrazziáról beszámoló cikk szerint „két kis ördögbőrnadrágos, szandálos srác felszökött a lépcsőn, és most színes napvédő-szemüvegeket kínálnak eladásra a jelenlevőknek. Nagy üzletet nem csinálnak, mindössze egy »napvédőt« sikerül rásózni – a házmesterre.”⁴⁰ Vagyis ekkor (1938) már utcai árusok is kínálták itthon a napszemüveget az érdeklődőknek (akik körébe a nyilasok a fentiek szerint nem tartoztak bele) – újabb jel, hogy a harmincas évek végére hétköznapi-utcai divattá lett ez a tekintetet leplező kiegészítő.

A látszerészek érthető módon nem bánták volna, ha a napszemüveg-árusítás – természetesen csakis a minőségbiztosítás érdekében – az ő privilégiumuk marad. Egy kartársuk legalábbis ennek a kivívására buzdított:

„ma ott tartunk, hogy napvédőszemüveget vagy annak csúfolt valamit már az utcán is árusítanak, mint holmi haszontalan lim-lomot. [A] rendelkezésünkre álló minden alkalmat és eszközt megragadva igyekezzünk a régi állapotot visszaállítani

azáltal, hogy a napvédő-szemüvegeket is egyenrangúvá tesszük a többi szemüvegekkel, amelyek kiválasztásához épp úgy szükséges kellő hozzáértés és szaktudás.”⁴¹

A napszemüveg újabb funkcióváltását, azaz hogy szabadidős kiegészítőből a hétköznapi viselet része lett, mindezek alapján a harmincas évek végére tehetjük. Annál is inkább, mert a kortársak is szóvá tették ezt az áttörést, gondoljunk csak a fejezet elején idézett cikkre, amely szerint a napszemüveg elárasztotta a Duna-korzót. A szerző 1937. május 14-én délután 61 nőt számolt meg a Duna-parti kávéház teraszán, akik közül 59-en napszemüveget hordtak.⁴² (Néhányuk fotója meg is jelent a cikk fölött.) Az egyikük egyebek között az alábbiakkal indokolta a divatot – érdemes hosszabban idézni, mert az okfejtés a jelen vizsgálat egyszerre több kérdését is megvilágítja:

„Hát nem szép az, hogy olyan színben látom a világot, ahogyan éppen kedvem van rá? Zölden, kéken, sárgán, rózsaszínen, vagy ha éppen haragszom, hát feketén. Kedvem és toalettem szerint. És titokzatosak vagyunk így, kiismerhetetlenek.

Szóval én azért hordok színes szemüveget, mert más is viseli, másrészt, mert így valahol Floridában vagy a Riviérán érzem magam. Hogy ki hozta a divatot? Uram, maga nem tudja, hogy mennyi társasutazás volt az idén. Közelebb kerültünk a külföldre. Egy barátnőm látta, hogy ezt hordják Taorminában, szólt, hogy én is vegyek egyet.”⁴³

A névtelen hölgy szerint a titokzatosság aurájának biztosítása tehát nagy súllyal esett a latba a napszemüveg elterjedésében, ahogyan a

³⁸ *Népszava*, 1929. július 28. 13. A 96 filléres hirdetést több éven át változó kínálattal jó néhány országos lap hasábjain viszontláthatták a Párisi Nagy Áruház vásárlói. (1937-ben például ugyanennyiért adtak 1 db fürdőszobapolcot és 5 csomag „closetpapírt” – *Pesti Napló*, 1937. május 2. 19.)

³⁹ *Szegedi Friss Újság*, 1929. június 1. 4.

⁴⁰ *8 Órai Újság*, 1938. május 20. 4.

⁴¹ *Villamfelszerelők, Műszerészek és Látszerészek Lapja*, 27. évf. (1937) 5. sz. 17–18. Ugyanekkor a Látszerész Szövetségnek a fényképezőgép- és látcső-csempészlet miatt is tiltakozását kellett kifejeznie az iparügyi miniszternél. (Uo. 18.)

⁴² *Az Est*, 1937. május 15. 7.

⁴³ Uo.

külföldi utak (viszonylagos) rendszeressé válása is. Az idézet alapján a mintát – erre hamarosan visszatérek – Amerika és a Mediterráneum szolgáltatta.

A „napszemüvegesedő” Duna-korzóval foglalkozó cikk a funkcióváltás másik fontos vonására is rámutat. A napszemüveg a harmincas évek utolsó éveire megszűnt a stranddivatot gúnyolókl tárgya lenni, helyette a tekintet leplezésének, az elszigetelődésnek az igénye volt az, amit a kritikusok kifogásoltak – ám kizárólag a nőknél. „Finom orrukat szemüvegnyeregbe török, csillogó szemüket színes üveggel csúfítják, titokzatosak, mint egy hamis ékszerüzlet kirakata, ahol minden fénylik, és senki se tudja, mi van mögötte.”⁴⁴ Azaz a napszemüveg a kortársi percepció szerint is több volt immár egyszerű divatkelléknél: védte, sőt titkolta viselője tekintetét, az abban megmutatkozó személyiséget, vagyis afféle szociális önvédelmi eszközzé emelkedett, társulva a dehumanizálódás és univerzálódás jegyeivel. A napszemüveg hordása mások tekintetében ilyen módon felzaklató, de legalábbis zavaró gesztus lett.

„A fekete szemüveg mögött egyedül lehet az ember. Nem kell üdvözölni olyan ismerősöket, akiket nem akarunk, és nem kell ismeretlenek pillantásait állni vagy visszautasítani. Ha a hölgy siet, a fekete szemüveg megóvja a kíváncsi tekintetektől”, von le hasonló következtetést a napszemüvegdivat okát firtató kolumnista a *Pesti Hírlap*ban.⁴⁵ A napszemüveg e cikk szerint önvédelmi reakció a városi utcákon áramló tömegre és a sokasodó tekintetekre. A(z ismerős vagy idegen) tekintet ezeken az utcákon nem ártatlan vagy semleges eszköz, hanem potenciális erőszakkal telített, ami ellen védekezni lehet vagy kell. A mintát erre (vélelmezi a szerző) Greta Garbo szolgáltatta a nőknek, akik „Budapesten és Párizsban, Bécsben és Londonban mostanában fekete szemüveggel járnak” (figyeljünk a megnevezett városokra!), holott régen „a fiatal, csinos és divatos nő nem tudott volna rettenetesebb csapást a doktor által rákényszerített szemüvegnél elképzelni. Ma divat! Valamikor a strandon visel-

ték csak, most már kikerült az utcára az ormótlan nagy szarukeretes fekete szemüveg.”⁴⁶

A napszemüveg viselése azonban azzal járhat, hogy a nők összetéveszthetők egymással. „Könnyen előfordul, hogy a Váci utcán barátságosan megemeli a kalapját egy úr: »Kezeit csókolom, Mária. Hogy van?« Azután kiderül, hogy a Mária nem Mária, hanem Éva, és a barátságos úr éppen a fekete szemüveg miatt tévesztette össze azzal a bizonyos Máriával. Ezért rossz a fekete szemüveg. Vagy talán ezért jó?”⁴⁷ Nem egyértelmű, hogy a záró költői kérdés mire vonatkozik: az összetéveszthetőséggel nyerhető új hódításra, vagy a kéretlen férfítársaságtól való megmenekülésre?

A napszemüveg biztosította egyformaság és a tekintet elrejtése, semlegesítése a női magatartás aggasztó új jelensége – legalábbis a *Magyar Nők Lapjában*⁴⁸ az új napszemüvegdivatról értekező „W. H.” szerint. A cím (*Az örök sphinx*) pozitívabb kicsengést előlegez, mint amilyen végül bekövetkezik. A szerző először egy perzsa író idéz, aki azt tapasztalja, hogy öltözködésükben az amerikai nők sem szabadabbak a perzsáknál. Csak míg az utóbbiak a szem alatti részt, az előbbieket a szemüket fátyolozzák el, ráadásul az amerikaiak egyformán is öltözködnek és sminkelnek. Imígyen megadva az alaphangot, „W. H.”

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ A városi nők viselkedését kritikusan szemlélő cikk kellőképpen idomult az 1939-ben indított „szépirodalmi, társadalmi, divat, kézimunka és háztartási folyóiratban” megcélzott hangnemhez, amelynek főszerkesztője, Papp Jenő lapindító beköszöntőjében így írt feladatáról: „Amikor tehát külön lappal jelentkezem önök előtt [...] az örök értékeknek szolgálatára, vegyék úgy, mélyen tisztelt Hölgyeim, hogy az önök anyai asztalától állt föl egy fiú és a budapesti Babelben küzd mindenért, ami bent a családban nemes és szép. Az önök szelíd jóságával szeretnénk győzni itt, az önök tiszta lelke a lobogónk. Érzem, hogy édesanyám messze Erdélyből megsimogatja most a kezemet, amint elindítom útjára a »Magyar Nők Lapja«-t.” (*Magyar Nők Lapja*, 1. évf. [1939] 1. sz. 1.) Harcra van tehát szó, a bábeli Budapest és a tiszta lelkű vidék, sőt Erdély összecsapásáról.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ *Pesti Hírlap*, 1938. május 28. 11.

a kirakatokban megszemelelt próbababákra vezeti vissza a napszemüveg divatját, arra, hogy a nők e babákra akarnak hasonlítani. „Az 1938-as év kirakatbabái már nem a régi fehér-rózsaszín viasz-babák [sic!], már nem bámulnak nagy, kék szemekkel a semmibe és lendületes ajkaikon már nincs a sablonosan kacér mosoly.”⁴⁹

A kirakat motívuma, ha emlékezünk, már a Duna-korzó napszemüvegárjára rácsodálkozó cikkben is szerepelt, hasonlóan negatív értelmezésben: a napszemüveg viselői „titokzatosak, mint egy hamis ékszerüzlet kirakata”.⁵⁰ A kirakat, amit üveg véd és egyben a divat tükre, kézenfekvő és komplex metaforája a napszemüvegnek, ami tükröződő üveg és egyben divatos viselet, miközben a kirakat mindent megmutat, a napszemüveg pedig mindent eltakar. Kirakat és napszemüveg sajátos viszonyát tükrözi (több értelemben is) a *Breakfast at Tiffany's* elhíresült nyitójelenete (*Álom luxuskivitelben* – Blake Edwards 1961-es filmje Truman Capote azonos című regényéből), amely egyben a napszemüveg-történet egyik legismertebb, bizvást ikonikusnak nevezhető képi dokumentumát szolgáltatja: a főszereplő Holly Golightly-t alakító Audrey Hepburn ünizsex fekete (ún. wayfarer típusú) napszemüvegben, magányosan szemléli a Tiffany & Co. ékszerüzletének kirakatát, miközben ő maga is a kirakatüvegben tükröződik.⁵¹

A kirakatbabák szemei, fűzi tovább gondolatmenetét a *Magyar Nők Lapja* cikkírója, „kifejezésten nyílások, a szájuk pedig bíbor-színű választóvonal arcuknak teljesen egyhangú alsó részében”. A nők ezt a próbababakülsőt akarják tökéletesen reprodukálni – legelőször is azzal, hogy a babák öltözködését mímelik.

„De ott vannak a szemek, amelyek mégis csak befolyásolják az elért sablon-eredményt! Ezek a szemek, minden fáradozás

ellenére, mégis emberi szemek maradnak: élnek, mozognak, csillognak és mindenféle érzést fejeznek ki. Szemek nélkül tökéletes volna az egyéniségtelen maszk. És ezért – nincs más segítség – elrejtí a szemet alig átlátszó színes üvegek mögé és – hókusz-pókusz! – mégiscsak eléri a modern kirakatbaba arcának üres, fás hatását. Az eleven arc teljesen kifejezésten lesz, de egyúttal – kiismerhetetlen is. A nők legnagyobb részének az a célja, hogy a sphinx-szerű titokzatosság és kiismerhetetlenség illúzióját keltse fel. Ennek a nyárnak napszemüvegeivel valóban elérhető ez a cél, és nem lehet csodálkozni azon, hogy az élelmes amerikai kereskedők ezekkel a szavakkal ajánlják portékáikat:

– Tessék viselni sphinx-napszemüveget, és ön is titokzatos asszony lesz!”⁵²

A napszemüveg ebből a nézőpontból vizsgálva emberi jellegétől fosztja meg az arcot a sphinxszerű titokzatosság látszatáért cserébe. A napszemüveggel viselője a kirakatbabák élettelenességét és egyformaságát ölti magára, észre sem véve, hogy nevetség tárgyává vált. Mert ne csodálkozzunk, zárja gondolatmenetét maró gúnnyal a cikk, ha a divatkövető asszony, aki a legújabb, a lovak szemellenzőinek módjára (hasonlít a szerző) oldalt is takaró, nagy méretű napszemüvegben jár, a legelső sarkon beleütközik a pékinasba, és végül taxival kénytelen közlekedni. A szerző csupán az amerikai filmcsillagok napszemüveg-viselésével megengedő némileg, ám az ő külsejüket sem hagyja megjegyzés nélkül: „néhány filmsztár nagy, fekete szemmel védekezik a kaliforniai napsütés, a fényszórók és az autogramvadászok ellen, örök rejtély ugyan, hogyan bírják a szemüveg alá dugni a több centiméter, sőt deciméter hosszúságú műszempilláikat.”⁵³

A kritikákon túl fontos észrevennünk a fejleményt, miszerint párhuzamosan azzal, hogy a huszadik század első felében a napszemüveg a fényérzékenyek védőeszközéből a napfürdőzés szokásának

⁴⁹ *Magyar Nők Lapja*, 1. évf. (1939) 10. sz. 21.

⁵⁰ *Az Est*, 1937. május 15. 7.

⁵¹ A kép és a napszemüveg-történelmet meghatározó képek jelentőségéről: Vanessa Brown: Cool, sunglasses and the modern woman: Icons of the 1960s. *Film, Fashion & Consumption*, vol. 18 (2018), no. 7, 97–114.

⁵² *Magyar Nők Lapja*, 1. évf. (1939) 10. sz. 21.

⁵³ Uo.

frissen-gyorsan kialakult állomásán át hétköznapi utcai viseletként végezte, a vele kapcsolatos diskurzustól csaknem teljesen kiszorultak a férfiak. Vajon ez annak a folyamatnak volt a következménye, hogy a divat és a napszemüveg története idővel egyre több szállal fonódott össze, a divatkövetést pedig hagyományosan női magatartásmódnak vélték? Elképzelhető; ugyanakkor észre kell vennünk azt is, hogy a napszemüveg magyarországi krónikájába olykor azért a kor férfi hírességei is bele-belevegültek.

Mintaadó helyek és személyek: az amerikai és a hazai Hollywood, valamint a délszaki vakációs célpontok

„Ha dolgozom, teljesen megszűntem társadalmi lény lenni, de egyébkor se vágyom emberek közé. Múlt vasárnap kedvem szottyant kirándulni, hát fogtam magam, kimentem a Szigetre és ott sétáltam egyes-egyedül egy óra hosszat.

– Nincsenek terhére a báméskodók?

– Igyekszem magam elmaszkírozni. Fekete szemüveget veszek és turbánt kötök, akkor nem hasonlítok túlságosan magamra... A napszemüveget különben is szeretem. Úgy hozzászokott a szemem az erős reflektorhoz, hogy a gyenge napfény gyakran fáraszt.”⁵⁴

Karády Katalint, a korszak talán legnagyobb hazai filmcsillagát tehát a felismerhetetlenség igénye és a fényérzékenység egyszerre ösztönözte arra, hogy napszemüveget viseljen. Éppen ezért meglepő tapasztalat, hogy a képes magazinokat igencsak sokat kell lapozgatni, hogy napszemüveges fotót találjunk róla, sőt hamarabb akadhatunk egy látszerész ún. Karády-napszemüveget (illusztráció nélkül!) hir-

⁵⁴ *Színházi Magazin*, 5. évf. (1942) 33. sz. 9. (Szánthó Dénes: Interjú helyett... Röpke terefere Karády Katalinnal.)

dető reklámjára.⁵⁵ Egy PR-gyanús strandfotósorozat egyik felvétele végül megmutatja a Palatinuson fürdőruhában és napágyon pihenő színésznőt napszemüveggel is, ám a félprofilos beállítás megnehezíti, hogy a szemüveg formájáról konkrét megállapításokat tehessünk.

Amilyen egyértelműen kapcsolták össze a napszemüveggel már ebben az időszakban is a filmfelvételek reflektorfénye és a(z éppen) nem kívánt népszerűség ellen védekező sztárt (akit, mint a Karády-interjúból is kiviláglik, a sötét üveg képes visszavarázsolni egyszerű halandóvá), olyannyira nem jellemző a napszemüveges sztárportréfotó. És ez nem csupán a közismert hírességekre érvényes, hanem a magazinok nyári fotómellékletébe magukról fényképet küldő civilekre is. A jelenség nem megmagyarázhatatlan: a nyilvánosság előtti szándékos megmutatkozás fontos követelménye a felismerhetőség, vagyis a megjelenés, a látvány bevésése. Egy népszerűségre, azáltal pedig munkaalkalmakra törő színész elsődleges feladata ismerőssé tenni az arcát, megmutatni azt, ahol és amikor csak lehet. A fényképezőgép előtt alkalmilag modellt álló átlagpolgárnak ugyancsak nem szabad takarnia az arca legjellemzőbb részét, ha szeretné, hogy ismerősei azonosítsák. (Vagy a filmproducerek felfedezzék.) A negyvenes évek elején e körülménnyel együtt sem volt oly ritka már, hogy egy-egy napszemüveges fotóra bukkanjunk a magazinokban – attól kezdve, hogy a színészek az arcukat adták egy-egy napszemüvegmodell reklámjához, nem is kell meglepőd-nünk a fordulaton. Mielőtt azonban tüzetesebben is megvizsgál-nánk a korszak napszemüvegdivatját, tekintsük át, milyen forrás inspirálta a kor hazai polgárát, hogy elfogadja a napszemüveg hétköznapi viseletét, beépülését az öltözködésbe.

A Mediterráneum népszerűsége

E vizsgálat során már találkozhattunk olyan szövegekkel, amelyek arra utalnak, hogy a Dél-Európába tett utazások segíthettek megho-

⁵⁵ *Színházi Magazin*, 5. évf. (1942) 28. sz. 51.

nosítani a napszemüveg hétköznapi divatját. Itália, Dalmácia, esetleg Görög- vagy Törökország mind-mind felvértezheték a szabad heteikben tengerparton pihenőket azzal a tapasztalattal, hogy a színes üvegű szemüveg (más napvédő szertartásokkal együtt) egészen mindennapos dolog. „[O]lcsó napernyőt a déli városokban még az utcán is árulnak, és sárga vagy sötét szemüveget is” – olvashattuk az *Uj Idők* tanácsát még 1927-ből.⁵⁶ „Bennszülöttek és külföldiek egyaránt jórészt sötét szemüveget hordanak az utcákon, a vakítóan fehér por és az óriási napsütés miatt” – tudósított egy athéni beszámoló.⁵⁷ „Bementem egy bazárba napszemüveget vásárolni, azonban nem találtam megfelelőt. A kereskedő egy pillanat türelmet kért, azonnal hoz egyet. Csak tíz perc múlva tért vissza, és addig teljesen egyedül voltam az üzletben. Nyugodtan és veszélytelenül elvihettem volna az egész boltot” – csodálkozott el egy magyar napszemüveg-vásárló a raguzaiak szokatlanul nagy bizalmán.⁵⁸ A napszemüveg Nizzában meglehetősen közvetlenül kapcsolódott az ottani magyarokhoz: „Ha újságot akarsz vásárolni a Promenádon, kiderül, hogy a rikkanecs, aki franciás kiejtéssel árulja az angol lapokat, magyar, a napvédő szemüvegárus magyar, a tengerparti fényképész magyar.”⁵⁹

A francia Riviéra nem pusztán abban a viszonylatban érdemes a figyelemre, hogy ott a húszas években is megszokott utcai viselet volt a napszemüveg. Ami a nyári öltözködési trendeket illeti, a divatdetektívek vigyázó szemeiket leginkább a délfancia partokra vetették. (Időnkénti oldalpillantásokkal persze a brit és az amerikai divatra is.) A francia divat egyébként is jelentős hadálásokkal rendelkezett Magyarországon, a *Mainbocher* és a *Schiaparelli* divatházak neve különösen gyakran vendégeskedett a magazinok divatmellékleteiben – nem elhanyagolható mozzanat, hogy mindkét divatház feje rendelkezett amerikai gyökerekkel, a máso-

dik világháború elején pedig oda is költöztek.⁶⁰ A korszak itthon egyeduralkodónak tűnő színét és formáját (fekete és kerek) a Riviéra napszemüvegdivatja is segítette megtörni, előbb a színpompás üvegekkel és keretekkel,⁶¹ aztán pedig a megnövelt felülettel és a változatos formavilággal.⁶²

Franciaországban a Riviérától jóval északabbra is találunk példát a napszemüveg tömeges viseletére, mint arról az 1924-es olimpiai futballdöntő előtti párizsi hangulatot ecsetelő tudósítás árulkodik: a stadion felé vezető „útvonalon mindenütt programokat, sötét szemüvegeket, nemzeti színű zászlókat, a kiesett s főként a még veretlen csapatok fényképeit, csokoládét s a népszerű jégbehűtött eszkimót [pálcikás jégkrém csokoládébevonattal – B. K.] árusítják.”⁶³ Nem ez volt az egyetlen alkalom a korszakban, amikor egy futballeseményhez szurkolói napszemüveg-viselet kapcsolódott. Jó egy évtizeddel később a Hungária úti magyar–német meccsről ezt olvashatták a kortársak:

⁶⁰ A korszak hazai divatvilágának külföldi mintaképeiről: Szatmári Judit Anna: Honnan érkezett a divat a két világháború között? In: Feitl István (szerk.): *Nyitott-zárt Magyarország. Politikai és kulturális orientáció, 1914–1949*. Budapest: Napvilág, 2013. 262–280.

⁶¹ „És még egy nagy divat: a színes keretű szemüveg. Ez már a nyár elején átcsapott Pestre is, de itt, a Riviérán egészen különleges szemüvegcsodákat látni. Kék, zöld, sárga, sárgászöld színű üvegek fehér, kék, piros, zöld, sárga keretben. Ez most a legnagyobb üzlet a Riviérán, nem győznek annyi napszemüveget gyártani, amennyit eladnak. A divathölgy kollekciójában a shantung-remekek, imprimé-csodák mellett elsőrangú szerepet kapott a napszemüveg is. Van, aki nyolc-tíz darabot őriz az arzenáljában. Ez is olyan, mint a körömlakkozás – minden ruhához megfelelő színű szemüveget viselnek.” (*Ujság*, 1934. június 13. 4.)

⁶² „Egészen fantasztikus, hogy milyen napszemüvegeket viselnek a nők a francia divatos tengeri fürdőhelyeken. Községes gömbölyű szemüveg rég idejét múlta, most a keretekben fejtenek ki nagy luxust. Négyzetes, kettős kerék, abroncsszerű, margarétavirágot ábrázoló szemüvegkeretek a legdivatosabbak.” (*Magyar Nemzet*, 1939. július 9. 29.)

⁶³ *Sport hírlap*, 1924. június 14. 4.

⁵⁶ *Uj Idők*, i. m.

⁵⁷ *Magyarország*, 1928. szeptember 26. 6.

⁵⁸ *Magyar Közélet*, 3. évf. (1931) 24. sz. 10.

⁵⁹ *Magyarország*, 1928. november 20. 9.

„...a német szurkoló a világ legjobban felszerelt szurkolója. Kenterben. A körülöttem ülő német szurkolók kilencvenkilenc százaléknál első pillantásra a következőket lehetett felfedezni: bricsesz, lábszárvédő, horogkeresztes zászló, horogkeresztes jelvény, gukker, papír, ceruza, átható szagú köhögés elleni cukorka, nyolcoldalas német program és napszemüveg. Amivel szemben ugyebár a magyar szurkoló egyetlen felszerelése a torka.”⁶⁴

A napszemüveg mindenek ellenére a fentieknél kevésbé illusztris mérközéseket látogató magyar szurkolók felszerelését is képezhetette: „Attila–Vasas mérközésen sötét szemüvegen át megcsodált hölgy levelét kérem főkiadóba »Zöld szem« jeligére.”⁶⁵ A szűkszavú hirdetésből nem derül ki egyértelműen, ki volt a napszemüveges és ki a zöld szemű, a hölgy vagy a feladó, mindazonáltal a sokat takaró napszemüveg ezúttal sajátos módon éppen a felismerhetőséget hivatott elősegíteni. Egyben azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a sötét szemüveg ekkor (még) nem jellemezte a szurkolói többséget, legalábbis nem egy Attila–Vasas meccsen.

Hollywood és az amerikai ízlés

„Hát lehetséges ez? Greta Garbo nagy társaságban, fekete szemüveg és fátyol nélkül? Marlene Dietrich kedvesen mosolyogva az újságírókra?” – érezte a döbbenetet annak a cikknek a szerzője, aki egy amerikai filmsztárok hasonmásaival dolgozó londoni produkcióról számolt be.⁶⁶ A megfogalmazás aláhúzza a kor talán két legnagyobb női (ráadásul eredetileg európai) filmsztárja filmbeli és privát imázsának legfőbb vonását: a megközelíthetetlenséget. A képes magazinok – amelyek elsősorban a filmstúdióktól kapott reklámfotókra támaszkodtak – ebben az időszakban róluk is túlnyomórészt napszemüveg nélküli portrékat

⁶⁴ *Sport hírlap*, 1936. március 18. 4.

⁶⁵ *Pesti Napló*, 1929. július 16. 20.

⁶⁶ *Pesti Napló*, 1938. július 17. 21.

közöltek, de a távolságtartás sötét szemüveggel is kifejezett igényéről legalább szóban megemlékeztek. „Most már itt a kérdés, miért kell a fekete szemüveg. Csak divat? Vagy érdekes? Utánozni akarják Greta Garbót, aki ilyen sötét szemüveggel járkal, ha menekül az emberek elől. Valami ilyesféle” – tulajdonítja a napszemüvegdivat eredetét Garbónak egy az előzőekben már idézett írás szerzője.⁶⁷

„Nagy mexikói kalapját mélyen behúzza vörösre festett, lobogó hajára, szemein két óriási fekete üveg csillog. Napkeltétől napnyugtáig mindent takar és elrejt ez a nő. Mi elől? – Ki elől? Fél az áruló napsugártól!” – írja a Riviérán pihenő Marlene Dietrichről az *Esti Újság*,⁶⁸ feltételezve, hogy a filmsztár szépsége művi, a kozmetikus sok munkája kell hozzá, hogy este szemüveg nélkül is ragyogjon, és Cannes-ban, ahol amúgy rá se hederítenek, fölismerjék. Marlene Dietrich ennél alighanem többet is tett a napszemüveg vágyott viseletté változtatása érdekében, ha annyit talán nem is, mint a nők nadrágviseletének elterjedéséért. Audrey Hepburnhoz hasonlóan a kollektív vizuális emlékezet Dietrichről is őriz egy újra meg újra közölt ikonikus napszemüveges felvételt, mégpedig 1933-ból. A kép Magyarországon is hamar megjelent nyomtatásban,⁶⁹ és ismertté válhatott. (Az biztos, hogy a fotón látható dietrichi nadrágkosztüm láttán a teljes magyar sajtó felhőrdült, Karinthy Frigyes például azonnal apróra megtervezte a hazai dívák és a női munkaerő nadrágviseletét.)⁷⁰ A pullmann (azaz svájci) sapkás, kerek napszemüveges Marlene komor férfiak gyűrűjében, jobb kezét zsebre vágva vonul a párizsi pályaudvar peronján, hosszú télikabátja kigombolva, hogy a fotósok a nadrágtól a nyakkendőig világhírűvé tehessék a női alakon hordani mert férfiviseletet. A képet bizonyára az is segítette közismertté tenni, hogy szárnyra kapott (és ma is él) a jelenetnek

⁶⁷ *Pesti Hírlap*, 1938. május 28. 11.

⁶⁸ *Esti Újság*, 1938. október 2. 6.

⁶⁹ Például: *Esti Kurir*, 1933. május 23. 7.

⁷⁰ „Orvosnőkhöz egyszerű fekete zakó való, konzíliumba redingot, sötét felöltő, cylinder. A szobalányom csizmát húzzon, ha velem beszél, azt a kutya-fáját.” *Színházi Élet*, 3. évf. (1933) 12. sz. 17.

Molnár Ferencet a harmincas évek derekán hol Pesten, hol Velenében kapták rajta sötét napszemüveggel az arcán. Hogy ekkor a hétköznapi napszemüveg-viselet még nem volt általános, jelzi, hogy a beszámolóiban Molnár napszemüvege témát szolgáltat. Ő maga a következővel indokolta (ekkor még) szokatlan kiegészítőjét, amit a Szent Márk téren tett fel: „Harmadsorban viselem a szemüveget a nap ellen. Másodszor azért teszem fel, hogy ne ismerjenek fel. Elsősorban pedig: csak így lehet védekezni a szemüvegárusok rohama ellen.”⁷⁹ Napfényvédelem, inkognitó, utcai árusítás a Mediterráneumban – Molnár szellemes válasza három olyan tényezőt foglal egybe, amelyek szerepet játszottak a napszemüveg elterjedésében.

Ami a nőket illeti, a negyvenes évek elején a társasági hölgyek mellett mindenekelőtt a színésznők mutattak példát a szemüvegviselés divatjára. A hazai filmek állami protekciója és a háború folytán elmaradó amerikai filmdömping helyzetbe hozta a filmipar magyar arcait, akik idővel majdhogynem teljesen kitöltötték a magazinlapok sztároknak fenntartott rovatait. A képes riportok hangsúlyozottan beállítottak, ám a napszemüveg jelentőségét mutatja, hogy a hírességek legfőbb reklámeszköze, az arc „szabotálása” ellenére is megjelentek a fotókon. Meg kell azonban jegyeznünk: igazán gyakran a már ismert filmcsillagok engedték meg maguknak a napszemüvegben fotózást, ők is leginkább szabadidős élethelyzetben.

Mint említettem, Karádyról ezzel együtt sem találhatni ebből az időszakból sok napszemüveges fotót. Vele ellentétben akadtak sztárok, akik gyakrabban álltak a fényképezőgép lenszéje elé lenszével a szemük előtt, hasznát véve a napszemüvegnek az imázsépítésben, -megerősítésben is. Közülük talán a legjellemzőbben Muráti Lili, „a modern, sportos, önálló nőtípus megtestesítője”,⁸⁰ akinek ilye-

tén identitását kiválóan kidomborította a napszemüveg. Muráti láthatjuk Logodi utcai garzonjának tetőteraszán rövid köntösben, sötét szemüvegben a fotósra kacagni, majd még ugyanebben a riportban csinos ruhában és egy világosabb lenszéjű szemüvegben taxiba szállni;⁸¹ láthatjuk egy karikatúrasorozat elemeként, amint kétrészes fürdőruhában és napszemüvegben „a fogát kvarcolja”;⁸² és láthatjuk combig felcsúszott lenge köntösben egy létra tetején, tökéletesen megjelenítve az esszenciális „Murcsi”-imázst: „Muráti autóján érkezik a gyárba, ijesztő lendületű kanyarral fékez, s öt perc múlva már pongyolában, papucsban, lobogó hajjal s fekete szemüveggel, »murátisan« és egyénibben mint valaha, fenn van az egyik létra tetején, és szüreteli a cseresznyét. A [Hunnia film]gyár udvarán ugyanis komoly cseresznyeszüret van, s ebben a munkában Murcsi is részt vesz.”⁸³ Amikor pedig rajta nincs napszemüveg, a közös balatoni képen férje, az ugyancsak ismert író, Vaszary János visel egyet.⁸⁴ Az utóbbi felvétel egy balatonföldvári vakáció lenyomata, amelyről több lap is tudósított, így hát a neves párosról olyan fotó is születhetett, amelyen a férj biciklizik, míg a feleség mellette motorkerékpáron (az obligát napszemüvegben), rövidnadrágban halad, széles mosollyal az arcán.⁸⁵ Ez a kép azért is figyelemre méltó, mert árnyalja a napszemüveg korabeli jelentését: világos, hogy Murátinak a napszemüveggel ezúttal nem a távolságtartás a célja, hanem a dinamikus életvitelű „modern nő” színre vitele. A motorbiciklis, cseresznyefára mászó Muráti a cserfes és egyben ízig-vérig korszerű „tomboy” megtestesülése, a vadócé, aki nem akar megfelelni a klasszikus női szerepeknek. Ugyanakkor Muráti mindezt fe-

nagy méretű lencse uniszex módi lett, viszont a férfiak szemüveglencséit sötét, nem pedig széles világos-színes keretbe foglalták, mint a nőkéit.

⁷⁹ Magyarország, 1936. április 28. 8.

⁸⁰ Hangosfilm.hu, <https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/murati-lili> (Letöltés: 2022. június 2.) A filmtörténeti oldal visszakereshető hivatkozásokkal kísértlen teszi közzé bejegyzéseit.

⁸¹ Színházi Magazin, 5. évf. (1942) 23. sz. 7., 9.

⁸² Színházi Magazin, 6. évf. (1943) 12. sz. 19.

⁸³ Színházi Magazin, 6. évf. (1943) 29. sz. 16.

⁸⁴ Színházi Magazin, 6. évf. (1943) 33. sz. 9.

⁸⁵ Film Színház Irodalom, 6. évf. (1943) 32. sz. 8. A soron következő lapot teljesen betölti a motoron ülve, napszemüveg nélkül pózoló Muráti fotója. Ez a kép azonban már nem az idősebb férfit (férjét) nevetve provokáló vadócot ábrázolja (a férj nincs is jelen), hanem a csupasz lábát a motor két oldalán terpeszben kinyújtó, magassarkús *pin-up girl*it.

az a magyarázata, miszerint a nők számára Párizsban betiltották a nadrágviseletet, a fotón pedig épp a rendőrök viszik el a – napszemüvegének (is) hála – irigylésre méltó magabiztosságot, eltökéltséget, sőt érinthetlenséget sugárzó művésznőt.

Amerika azonban nemcsak sztárszínésznőivel demonstrálta a napszemüvegdivat példáit. Élen járt a magyar ízlésnek feltehetőleg extrém (de éppen ezért közölni érdemes) kozmetikai és öltözködési ötletek termelésében. Ilyen volt például az az üvegtáblából készült doboz, amit a napfürdőzők fejükre húzva (és az üvegházhatással gyaníthatóan nem számolva) a teljes arcot megvédehették a bőrre ártalmas sugaraktól.⁷¹ A New York-i világkiállításra pedig „Amerika optikusai olyan napszemüveget készítettek, amelynek kerete valódi briliánsokkal van kirakva”.⁷²

Természetesen nemcsak a filmvilágból kerülhettek elő trendsetter hírességek. Az angломán rangkórságban szenvedők szintúgy találhattak maguknak napszemüveges példaképet a kenti hercegné személyében (ez idő tájt VI. György öccsének felesége viselte e címet),⁷³ vagy akár az aktuális angol királynét utánózva, aki – fotó tanúsítja – felséges ura, V. György mellett napszemüvegben nézett teniszmecset Wimbledonban.⁷⁴

A színház és a film hazai napszemüvegesei

„Vasárnap, amikor ezen a részen Párkánynál először lépték át a magyar csapatok a határt, a párkányi főtéren ismerős hang éne-

kelte mellettem a felejthetetlen szépségben feszengő [sic!] Himnusz. Jávor Pál volt, a kitűnő színész. Délután négykor játszott a Nemzetiben, fél négykor Pesten kellett lennie, – de ott volt a magyar csapatok első bevonulásánál. Sötét napszemüveg volt rajta – a párkányiak mégis felismerték. Pedig sohasem látták játszani, hiszen magyar film nem kerülhetett át...”

– ismerjük meg az 1938-as felvidéki bevonulás körülményeit,⁷⁵ amikor is a napszemüveges Jávort felismerhetetlensége ellenére is felismerték.

Jávor Pál egyike a kevés férfi filmsztárnak, akiről napszemüveges fotót közöltek – a férfisztárokkal egyébként is kisebb terjedelemben foglalkozó – színházi-filmes magazinok. A csokornyakkendős Jávor filmes közelikből jól ismert tekintetét egy forgatási szünetben takarja kerek lencsés napszemüveg,⁷⁶ egy másik tudósításból pedig arról értesülünk (sajnos fényképes illusztráció nélkül), hogy egy római forgatáson „szikrázik a szeme sötét napszemüvege alatt”.⁷⁷ Rajta kívül is fel-felbukkantak napszemüveges férfiak az úgynevezett budapesti társaság (grófok, nagykövethék, ma már csak heveny lexikozással azonosítható tisztviselők és igazgatók stb.) nyaralási-strandolási szokásairól rendszeresen közölt fényképes riportokban, sőt a napszemüvegreklámok között is akad férfiarc (Szilassy László, a kor egy másik gyakran foglalkoztatott filmes bonvivánja, továbbá Dénes György, Pataki Jenő),⁷⁸ az úttörő magyar „utcai napszemüveges híresség” mégsem egy színész, hanem egy nemzetközi hírű drámaíró.

⁷¹ *Pesti Hírlap*, 1939. július 22. 20.

⁷² *Színházi Magazin*, 2. évf. (1939) 29. sz. 55.

⁷³ „A párizsi és londoni hölgyek körében az első napos nyári időben nagyon divatos tett a napszemüveg. Magyarázat, hogy a kenti hercegné bárhol és bármilyen toalettben jelenik meg, mindig viseli fekete, fehér kristálykeretes napszemüvegét. Lehet, hogy csak azért, hogy szemét a naptól védje, de lehet, hogy azért is, mert a szemüveg érdekességet kölcsönöz finom, keskeny arcának.” *Színházi Magazin*, 2. évf. (1939) 24. sz. 57.

⁷⁴ *Képes Pesti Hírlap*, 1933. július 6. 3.

⁷⁵ *Ujság*, 1938. november 13. 16.

⁷⁶ *Színházi Magazin*, 3. évf. (1940) 35. sz. 17.

⁷⁷ *Színházi Magazin*, 5. évf. (1942) 23. sz. 13.

⁷⁸ *Film Színház Irodalom*, 4. évf. (1941) 24. sz. 15. (Az előző oldalon ugyancsak Jávorról találunk napszemüveges képet: az utcán gyalogol öltönyben, kalapban, kabátját hanyagul a karjára vetve.) Valamint: *Film Színház Irodalom*, 4. évf. (1941) 26. sz. 16. Dénes és Pataki itt kolléganőikkel (Tasnády Fekete Mária, Lukács Margit, Szombathelyi Bianka, Erdélyi Mici) szerepelnek egy látszerészeti hirdetésében. A fotók alapján megállapítható, hogy a

leséggént teszi, letörölhetetlen mosollyal, ami jelzi a konformitásra törekvést – az ígéretet, hogy a színésznő csak kacérkodik az íratlan törvényekkel, de meg nem szegi őket.

Notórius napszemüveg-viselő mozicsillag volt Turay Ida is, aki a sötét keretet favorizáló Murátival szemben egy feltűnőbb, világos keretű modellben mutatkozik több fotón is.⁸⁶ (Annak ellenére, hogy a kisebb-nagyobb sztárokat reklámarc szerepben szívesen alkalmazó Belvárosi Optika hirdetésén valamivel kevésbé extrém darabot visel.)⁸⁷ „Rettenetes az ilyen pápaszem, de – divatos” – szól a színtele bocsánatért esdő képfelirat az egyik felvétel mellett, amelyen a művésznő a mondott világos keretes napszemüvegben és könnyű kabátban áll, mögötte városi környezet.⁸⁸ Háromezer kilométernyi utazást megkövetelő vidéki turnéjáról a képes riportot elvileg maga Turay jegyezte, és a gyakori autózásról nemcsak történetek tanúskodnak a szövegben, hanem egy fotó is, amelyen Turay nyitott kocsija volánjánál ül – napszemüveg nélkül. Turay és Muráti „szertelen bakfis”-alapra épített imázsát tehát több azonos vonás is tarkította (önállóság, az autók kedvelése stb.), az erotikus kisugárzás hangsúlyozása azonban az előbbinél teljesen hiányzik, a napszemüveg a fotóján pedig leginkább a „híresség elkülönülése a tömegtől” funkciót tölti be. Egyszersmind újfent meggyőződhetünk arról, hogy a napszemüveg sajtóságot kapcsolatban állt a sebességgel, a közlekedés modern technológiájú eszközeivel a védőszemüveges túraautózástól a motorkerékpározáson át a repülésig.

⁸⁶ „Szegény kis Turay Idának már csak a jó öreg dunai uszály jutott”, szól a szöveg. Turay Happy nevű terrierjével pózol a hajón, a fehér keretes napszemüveg a hajára van feltolva. A képriport színésznők nyaralásáról tudósít: *Színházi Magazin*, 3. évf. (1940) 29. sz. 5.

⁸⁷ *Film Színház Irodalom*, 5. évf. (1942), 16. sz. 19. E hirdetésekben Turayt kívül megengedhette magának arca elfedését például Goll Bea, Csikós Rózsi, illetve egy másik lapszámban Makkay Margit, Szilágyi Szabó Eszter, Dán Klári is. *Film Színház Irodalom*, 5. évf. (1942) 29. sz. 16.

⁸⁸ *Színházi Magazin*, 3. évf. (1940) 33. sz. 17.

A napszemüveggel látszólag szintúgy szívesen megbarátkozott az egészen eltérő imázsú Mezey Mária.⁸⁹ Az érett asszonyokat megformáló, rendkívül elfoglalt Mezey „egynapos vakációját” bemutató fotósorozat egy oldalon kettő napszemüveges beállítást is felvonultat, különböző(nek tűnő) modellekkel.⁹⁰ A „felkelés után lefekvés a Mezey villa teraszán” aláírással felvétel a színésznőt napozóágyon, hosszú ruhában, világos keretes sötét szemüvegben ábrázolja, a másik pedig a Duna-korzón kabátban, turbánban, kesztyűben napfürdőzve és egy sötét keretes darab mögé rejtőzve. (A sorozat hét fotója közül a színésznő csak ezen mosolyog.) „Érdekes, milyen érdekes nő ez a Mezey fekete szemüveggel is...” – jegyzi meg a felirat, sejtetve, hogy a személyiség karizmája átüt a rejtőzködést segítő sötét lencséken is. Mezeyről már két évvel korábban is készült napozóágyas, fehér napszemüveg-keretes felvétel a villája tetőteraszán, amelyen kétrészes fürdőruhában nyújtózkodik – egyszerre sokat leplezően és leleplezően, az ambivalencia vonzerejével felruházottan.⁹¹

A fentiekben tüzetesen tárgyalt hírességeken túl persze még számosan fotózkodtak napszemüvegben. (A mozgóképen fölbukkanó napszemüveges felvételek külön kutatást igényelnének.) A fotókból kitűnik, a nevezetesebb hölgyek szívesen és gyorsan adoptálták a negyvenes évektől kifejezetten feltűnő dizájnnal készülő kiegészítő divatját, és a napszemüveget gond nélkül hozzá tudták illeszteni különböző publikus személyiségeik sajátos karakterjegyeihez. A forma szélsőségeit tekintve azonban mintaadó hatáskörük korlátozott lehetett, a sokat takaró, szembeötlő színű-keretű napszemüveg tömeges elterjedése ugyanis csak a háború után következett be, legalábbis a hétköznapi embereket ábrázoló fotók tanúsága szerint.

⁸⁹ „A harmincas évek közepétől elegáns, hódító társasági asszonyokat, romlott nőket formált meg, beskatulyázták ebbe a szerepbe” – idézi a *Magyar Hangosfilm Lexikont* (Mudrák József – Deák Tamás: *Magyar Hangosfilm Lexikon. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor*) a *Hangosfilm.hu*, 2006, <https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/mezey-maria> (Letöltés: 2022. június 2.)

⁹⁰ *Színházi Magazin*, 5. évf. (1942) 17. sz. 15.

⁹¹ *Színházi Magazin*, 3. évf. (1940) 32. sz. 23.

Közemberek és köznapszemüvegek

Akárcsak a politikatörténetben, az öltözködés történetében is nehéz hozzáférnünk meggyőző mennyiségben olyan forrásokhoz, amelyek a hétköznapi emberek gondolkodásáról és szokásairól árulkodnak. Habár a napszemüveg árusításának (a kereskedelmi hozzáférésnek) az előzőekben tárgyalt témája alapján következtethetünk az elitbe nem tartozók közvetlen „napszemüveg-fogyasztási” szokásaira, van egy olyan forráscsoport, ami ennél többet is elárulhat arról, kik, hol, mikor és milyen napszemüveget hordtak a szóban forgó korszakban, a huszadik század első felében. Ez a forráscsoport a privát fotóké.

Egy magánfotókból álló gyűjtemény rendszerint nem statisztikai alapokra helyezetten keletkezik, tehát igen ritkán mondható el róla, hogy számszakilag reprezentatív. Nincs ez másként a Fortepan nyilvános online galériájával sem, amely ellenben annyira gazdag (2022. július 9-én 169 068 fotó szerepel benne),⁹² hogy talán bízhatunk benne, valaminő képet mégis adhat a korszak napszemüveg-viselési szokásairól. Természetesen számolnunk kell azzal, hogy egyes fotók címkézése szubjektív, nem elég részletes (ezért a kereső nem talál meg nekünk bizonyos napszemüveges fotókat), miképpen azzal is, hogy a gyűjtemény nem arányosan gyarapszik – azaz bizonyos évekből, évtizedekből több fotó érkezik, mint másokból. Ráadásul egy mélyebb elemzéshez szükséges volna fotótörténeti kontextusba is helyezni a kiválasztott korpuszt, összehangolni a következtetéseket azzal, hogyan változtak az emberek fotózási szokásai, milyen gazdasági-társadalmi körülmények (például a fényképezőgépek, filmek hozzáférhetősége) befolyásolták gyakorlatukat.

Mindeme kérdéseket ezúttal nincs tér megválaszolni, csupán arra törekszem, hogy áttekintsem, mit mutatnak napszemüveg-történeti szempontból a Fortepan oldalán megtekinthető, 1945-ig készült, „napszemüveg” címkével ellátott felvételek, milyen pontokon cáfolják vagy árnyalják az eddigi következtetéseket. A gyűjtemény

keresője 1900 és 1945 közé datálva 78 darab ilyen fotót bocsát rendelkezésünkre, ezekkel tudjuk tehát jelenleg összevetni kis napszemüveg-történetünk megállapításait. (1945-ből e szöveg megírása idején nem tartalmazott efféle fotót a folyamatosan bővülő kollekció, elsősorban ezért szabtam meg a vizsgált időszak végét 1944-ben.)

Ami a napszemüveg krónikájának eddig feltételezett idővonalát illeti, a fotók igazolják az elvárásokat. Az 1930-at megelőző időszakból mindössze három napszemüveg-címkével ellátott felvételt listáz a Fortepan keresője, ebből kettő származik a húszas évekből – ezek családiak, és egy-egy fürdőruhás eseményt örökítenek meg. 1935-től azonban évente legalább négy, 1937-től négynél is több napvédős fotó került a gyűjteménybe, vagyis e nem reprezentatív galéria igazolja azt a sejtést, hogy a napszemüveg széles körű elterjedése a harmincas évek közepétől számítható.

A kronológiára vonatkozó harmadik feltevés, miszerint a harmincas évek végén, negyvenes évek elején következett be az áttörés a napszemüveg utcai, hétköznapi használatában, a fotók segítségével kevésbé igazolható. Akadnak ugyan felvételek, amelyek városi környezetben mutatják a napszemüveg-viselet szokását, ám ahhoz túlságosan elszórtan, hogy egyértelmű válaszvonalat húzhassunk. Ez az észrevétel azonban nem cáfolja a feltevést, különösen ha számításba vesszük a korszak privát fotótörténetének azt a vonását, amiről a Fortepan napszemüveges gyűjteménye egyértelműen árulkodik. Azazhogy (mai gyakorlatunkkal azonos módon) a szabadidős elfoglaltságok (utazás, strandolás, kirándulás) olyan kivételes alkalmaknak, élethelyzeteknek minősülnek, amelyekre kiváltképp érdemes rászanni a fotófilm kockáit. Tehát feltételezhető, hogy a szabadidő-eltöltés közben elkapott pillanatok ebből az okból számosabbak, mint a hétköznapi, városi tevékenységek közben készültek – vagyis a napszemüveghordás köznapi elterjedésére nem biztos, hogy a bizonyítékot a privát fotók között kell keresnünk. Ilyen módon a húszas évek napvédőfotós hiánya is eredhet abból, hogy nem voltak (még) gyakoriak vagy divatosak a fent felsorolt szabadidős alkalmak, sőt akár a fényképezőgép birtoklása sem.

⁹² www.fortepan.hu

Ami viszont világosan megállapítható, az a napvédő szemüvegek legkedveltebb típusa: a kerek, „haroldlloydos” forma tűnik fel szinte minden első világháború után készült fotón ebben a nem túl bőséges mintában. A kerek lencsék foglalatai idővel változtak, a vékony, fém keretek mellett szélesebb, műanyag (gyaníthatóan cellulóz) darabok is kerültek a vakációzók orrára, kezébe, asztalára. Illetőleg a negyvenes évek fotóinak sorában új jelenség üti fel a fejét: a napszemüveges katona, vele pedig a háború is beszivárgott a hétköznapi emberek napszemüveges tárlatába.⁹³ A felszereltség részét egyébként nem csupán a hadseregben képezte a napszemüveg. Egyrészt belekerült a légvédelem kelléktárába,⁹⁴ sőt a cserkészek hátizsákjába is (az utóbbiról fotó tanúskodik),⁹⁵ másrészt a közlekedési rendőrök egyenruháját is kiegészítette.⁹⁶

A napszemüveg azonban nem volt kizárólag a pandúrok kiváltsága. 1931-ben rablók is kiaknázták lehetőségeit – no nem annyira a fényvédelmet, mint inkább a takarást –, mégpedig a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank Klauzál téri fiókjába berontva. Az esemény széles sajtónilvánosságot nyert, ám a cikkekből utólag nehéz megállapítani, maguk a rablók vagy az újságírók próbáltak lelkesebben westernhangulatot kölcsönözni a pénzszerzési kísérletnek:

⁹³ Például: *Fortepan*, 1940: 43934, adományozó: Ludovika, <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=43934>; *Fortepan*, 1942: 43766, adományozó: Konok Tamás id., <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=43766> (Letöltés: 2022. június 2.)

⁹⁴ Egy légvédelmi órs szakfelszerelése (1937): iránymutató, 6x30-as látszó, fülelő tölcser vagy halláserősítő készülék, napszemüveg, napló, repülőgép-típustábla, zsebóra, villanylámpa tartalékelemekkel, tájoló, asztal csappal és állvánnyal. *Magyar Cserkész*, 18. évf. (1937) 13. sz. 12.

⁹⁵ A gödöllői cserkész világtalálkozót (1933) dokumentálja a felvétel, amelyen egy vízholdó fiú viseli a napszemüveget: *Fortepan*, 1933: 10855, adományozó: Mészöly Leonóra, <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=10855> (Letöltés: 2022. június 2.)

⁹⁶ A budapesti közlekedési rendőrök egy része 1934-ben kapott sárga üvegű napszemüveget nyár idejére: „Kiderült ugyanis, hogy a tűző déli napfény annyira elvakította a közlekedési rendőrök szeméit, hogy nem tudtak teljes odaadással eleget tenni nehéz és felelősségteljes szolgálatuknak.” A hírt fotó is illusztrálja. (*Friss Ujság*, 1934. július 10. 3.)

„Hét tisztviselő tartózkodott az egyetlen nagy szobából és kis főnöki fülkéből álló helyiségben, több üzletfél is állott a tisztviselők asztala előtt, amikor a Klauzál tér és Kisdiófa ucca sarkán lévő ajtón belépett két elegánsan öltözött trenskótos [trenchcoat – B. K.] fiatalember. Szemükön zöldszínű napvédő szemüveg, arcukon fekete háromszögletű selyemkendő volt, kezükben pedig revolvert tartottak.

– Fel a kezekkel! – kiáltotta az egyik.”⁹⁷

A bankrablójelöltek, bár a lövöldözést nem mulasztották el, hirtelen meggondolták magukat, és pénz nélkül futásnak eredtek. Elfogni még úgy sem sikerült őket azonnal, hogy az utcán várakozó harmadik kollégájuknak alig sikerült beindítania az autót.⁹⁸

Összegzés és kitekintés: a napszemüveg társadalmi jelentése és a cool fogalma

Az előzőekben föltérképeztük egy személyes használati tárgy elterjedésének egymást követő szakaszait. Megfigyelhettük, ahogy a napvédő szemüveg gyógyászati segédeszközként és a munkavédelmi kellék szerepkörben kezdte a huszadik századot, valamint azt is, ahogy egyre magától értetődőbben csomagolta el bőröndjébe a délszaki vidékekre utazók gyarapodó társasága. Tömegdivattá alakulása szoros szálakkal kapcsolódott a modern tömegtársadalom egyéb jelentős folyamataihoz: a szabadidő bővüléséhez, a munkátlan órák és napok (víkend, évi szabadság) kontúrjainak határozottabbá válásához. A napszemüveg történetének nézőpontjából az sem mellékes, milyen szokásokat vett fel szabadidejében ennek az újfajta társadalomnak a népe, hogy egyre több időt töltött utazással, szabadban,

⁹⁷ *Az Est*, 1931. május 16. 1.

⁹⁸ Évekkel későbbi perükből kiderült, hogy a balul elsült bankrablási kísérletnél jóval súlyosabb tettek is terhelték az elkövetők (két autószerelő és egy sofőr) bűnözői pályáját. (*Az Est*, 1935. február 12. 1.)

vízparton. További friss fejlemény volt a testkultusz kialakulása, a tudatos testedzés és -ápolás gyakorlata (napfürdő, barnulás, kvarcolás, ráncok megelőzése) – a napszemüveg ezen a téren is hasznos segédeszköznek kínálkozott. Mindezek a folyamatok a huszadik század harmincas éveiben váltak általánossá. Talán nem túlzás, ha a napszemüveg-történetben ezt, azaz a napszemüveg szabadidős használatának elterjedését az első paradigmaváltásnak nevezzük.

A történet kortársak által is észlelt és szóvá tett második paradigmaváltása nem sokkal később, az évtized végén következett be Magyarországon. A napszemüveg ekkor minősült át alkalmi-funkcionális kiegészítőből a hétköznapi városi viselet egy darabjává. Mint ilyen, a mindenkori divat hatása alá került: a keret formái és a lencsék színei megsokasodtak, a trendekre (és a francia Riviéra, valamint a filmvilág ízlésvilágára) érzékenyeknek a választás és általa az önkifejezés szabadságát kínálva. Mivel azonban a napszemüveg a test kitüntetett pontján helyezkedik el, azaz a szemet, majd az arc egyre nagyobb részét takarta, jelentősége a tömegdivattal megnőtt. Olyan jelentésrétegek és szerepek társultak hozzá, amelyek jócskán túlmutattak a fényvédelmen. A tekintet leplezése, élettelenítése, az idegen és a saját tekintetekkel való játéktér bővülése olyan konnotációkat kölcsönöztek a napszemüvegnek, amelyek – mint megfigyelhettük – nem pusztán új, de zavaró mozzanatként kerültek szóba a kritikus olvasatokban. Az sem mellékes észrevétel, hogy a kritika mindenekelőtt a nők napszemüveg-viseletére irányult.

A napszemüveg jelentésének ez a gazdagodása (összefüggésben a *male/female gaze*, a férfi és női tekintet problémáit környező, manapság is élénk figyelemmel) a történetnek olyan vetülete, amely bizvást érdemes a további vizsgálódásra. Vanessa Brown – ahogy a fejezet elején utaltam rá – a napszemüveg kultúrtörténetét a *cool* jelenségének kontextusába ágyazva tárgyalta több alkalommal is. Zárás gyanánt az ő munkáira támaszkodva tekintem át, milyen hozzáadéka lehet a *cool* koncepciójának a napszemüveg jelentéstörténetét kutatók számára.

Ami a kultúratudósok érdeklődését illeti, volt, aki már 1970-ben „az új erkölcsi imperatívusznak” nevezte ezt a bizonyos *cool*t, mások

(jóval később) viszont „a neoliberais kapitalizmus legfőbb legitimációs elbeszélésének”.⁹⁹ A téma iránti érdeklődés a kilencvenes-kétezres években virágzott föl, ám abban, hogy mit kell értenünk a *cool* fogalmán, és hogy az a történeti kutatásokban hogyan alkalmazható, nincs teljes egyetértés. Inkább a megközelítések közös halmazáról beszélhetünk, amelyen belül gyakran fedésbe kerülnek egymással a definíciók. Az mindenesetre jól látszik, hogy a *cool* minősítés az idők során számos jelentésréteggel gazdagodott, miközben időnként vesztített is ezekből a jelentésekből.

E jelentések egyik csoportosítása szerint a *cool* egyfajta válasz a technikai racionalitás sokasodó kultúráira, a város névtelenségére és zűrzavarára, a gépesítés elidegenítő hatására. Ilyen módon a *cool* több tekintetben is összefüggésbe hozható a modernitással, akár esztétikailag is (gondoljunk a napszemüveg celluloidjára és egyre feltűnőbb formavilágára). A második típusú megközelítés a modernitással szemben kifejlesztett túlélési stratégiaként vizsgálja a *cool*t, leginkább az afroamerikai férfiak (főként jazz-zenészek) századközepi gyakorlatán keresztül. Az arisztokrata viselkedésmódból eredezteti a jelenséget a harmadik elképzelés, ideértve a „proto-cool” alakokat is (*dandy*, *flâneur*), akik éppen az uralkodó viselkedésmintákat és a születési előjogokat kérdőjelezték meg, hagyták maguk mögött. A megközelítések közös vonása, véli Brown, hogy úgy tekintenek a *cool*ra, mint a körülmények gyors változására adott kreatív, spontán, lázadó jellegű válaszra, ami képes szimbolikus úton aláásni rendszereket. Egyszersmind könnyű prédája a fogyasztói kapitalizmusnak, hiszen az utóbbi hatékonyan árusítja ki a lázadást és kívülállást, a termékekre a *cool* pecsétjét ütvé. (A hipszterek ilyen szempontból a hatvanas évek *cool* figuráinak olyan utódai, akik termékek formájában keresik és fogyasztják az ellenkultúra hagyományait.)¹⁰⁰

⁹⁹ Vanessa Brown: Is coolness still cool? *Journal for Cultural Research*, vol. 25 (2021), no. 5, 429.

¹⁰⁰ Brown: Cool, sunglasses and the modern woman, i. m.

A *cool* fontosabb definíciós csoportjait a fentiek szerint elkülönítő Brown szerint a napszemüveg a populáris kultúrában a hatvanas években kapcsolódott végleg össze a *cool* fogalmával. A húszas évektől, nagyjából időrendben a következő rétegek adódtak hozzá a *cool* jelentéséhez: a gépi sebesség *cool*ja (*dynamic cool* – példa: az első világháború pilótáinak hetyke, kockázatkedvelő, parancsoknak ellenszegülő imázsa); az új technológiában való jártassággal összefüggő *techno-cool*; a hírességkultusz, az önálló ízlésvilág, a „jó élet” *glam-cool*ja; az alárendeltek, marginalizáltak vagy deviánsok élettapasztalatáé (*outsider-cool*) és végül a kiüresedettség, jelentésnélküliség, érzelemmentesség *cool*ja (*ecliptic cool*). Ezeket a jelentésrétegeket összeköti, hogy a *cool* mindőjükben egyfajta összeszedettséget, öntudatot, integritást jelöl, a modernitás bomlasztó erőihez való idealizált alkalmazkodásmódot.¹⁰¹ Miközben a *cool* korántsem egyértelműen pozitív, a beleértett kívülálló attitűdnek, közömbösségnek hangsúlyos az antiszociális vonása (lásd gengszterek, motoros bandák, antihősök). Talán ez lehet az egyik ok, fejtegeti Brown, amiért a *cool* nők ez idáig ritkábban kerültek az elemzések középpontjába, hiszen nőkre vonatkoztatva, a hagyományos női értékekkel szembeállítva még negatívabb színben tűnnek föl a *cool* konnotációi.

Miként jelennek meg a hazai napszemüveg-történet észleletei a transzkulturális-globális *cool* koncepciójának tükrében? Amit fontos aláhúznunk: a *cool* még szorosabbra fűzi a napszemüveg és a modernitás viszonyát. A napszemüveg formájába sűrített *coolság* arra enged következtetni, hogy viselője nem pusztán a modern korszak öntudatos gyermeke, de egyúttal képes korát kívülről is szemlélni. A napszemüveges ember két lábbal, magabiztosan áll a modern világ viharában, már megküzdött vele, és ez a vihar (gépek, sebesség, technológia, tömeg, nagyváros stb.) nem gyűrte maga alá, sőt ő az, aki uralja. A napszemüveg a modern idők reflexiója, egy index, ami azt mutatja, viselője őrzi egyéniségének integritását és kívülállását a mindent magával (el)sodró tömegben is. A pillantások özöne ezt az integritást nem hasíthatja fel, miközben a szemüveg

viselője a lencsék rejtekéből következmények nélkül, bátran must-rálhat bárkit és bármit.

Ugyanakkor a napszemüveg a vizsgált időszakban – és itt már a fejezet kevésbé elméleti feltételezéseire építke – konkrét státusz-szimbólum is volt. Aki hordta, olyan emberként tűnt fel, akinek lehetősége nyílt kiaknázni a modern világ vívmányait, értsük ezt akár az autóvezetésre, a szabadidőre, a test megóvására vagy épp a sebesen változó divat követésére. Aki a hírességek életvitelére aspirált (akit és amit természetesen ismert), beleértve ebbe az azonosíthatatlanság és megközelíthetlenség igényét is.

¹⁰¹ Brown: Cool, sunglasses and the modern woman, i. m.

„Egyformán érdekli a grófnőt és a komornát”

Észrevételek a *midcult* társadalomtörténeti
vonatkozásairól, középpontban az *Uj Idők*kel

„A jó regény egyformán érdekli a grófnőt és a komornát. Minden oldalán »történik valami«. Olyan izgalmas, mint a ponyva, de mellett költészt a javából. Színtiszta irodalom.”

Az *Uj Idők*nek a névtelenség ködébe burkolózó szerzője szerint „a jó regény” fenti meghatározása a századforduló „egy híres könyvkiadójától” származik. A jó regény eszerint ponyva és költészet egyszerre, mindemellett „az alakjai személyes ismerőseink. Sorsuk soha, egy pillanatra sem közömbös számunkra. Azonosítani tudjuk magunkat velük, vérségi kötelék fűz össze bennünket. Nem bölcselkednek, nem értekeznek. Élnék. [Kiemelés az eredetiben.] Olyan regényt keressen, amelynek olvasása közben az olvasók levelet írnak a szerkesztőségbe és tanácsokat adnak a szereplőknek, óva intik őket a fenyegető veszedelmektől. Sajnos, az ilyen regény ritka. Amely »olyan érdekes, mint a ponyva«, de mellett »irodalom a javából«.”

Mielőtt fölfedném, az *Uj Idők* (és más lapok) olvasói mikor és milyen szövegkörnyezetben találkozhattak a jó regény fenti követelményeivel, vizsgáljuk meg közelebbről e feltételeket. Az ideális regény, mint láthattuk, „színtiszta irodalom” – tehát kategóriáját tekintve elkülönül a ponyvától. Ugyanakkor akad olyan vetülete, ahol a ponyva erényei közül kölcsönöz: az izgalom, az érdekesség. A jó regény nem mond le a figyelem magához láncolásáról, az ér-

deklódás szándékolt, kieszközölt fenntartásáról. „Minden oldalán történik valami” – a fordulatalapú történettség tehát nem idegen tőle, sőt. Szereplői „élnek”, olyannyira, hogy az olvasó számára megszűnnek fiktiivnek lenni – úgy kezeli őket, mint személyeket a valóságból. Ám a jó regény ennél is többet vált ki karakterein keresztül: az olvasó együttérzését, rokonszenvét, azt, hogy szurkol a szereplők boldogságáért.

A jó regény mégsem azonos a ponyvával, hanem „irodalom a javából”, „költészet”. Az irodalmi jelleget a meg nem nevezett szakember sajnos nem tárgyalta bővebben, rábízta az értelmezőre a meghatározást. Mert a „szintiszta irodalom” követelménye talán nem is azért bukkant föl itt, hogy kiderüljön, mi az – fontos azt leszögezni, hogy „a jó regény” az irodalom kategóriájába tartozik –, ami tehát más, mint a ponyva.

Társadalomtörténeti szempontból a leginkább figyelemre méltó, hogy a meghatározás nevesíti a „jó regény” vélelmezett olvasóinak két csoportját: a grófnőt és a komornát. Azaz a kiadói regényideált nők olvassák. Nők, akik közé ugyan határt von a társadalom rendi vagy osztályszerű felosztása, a „jó regény” olvasása mégis együvé tereli őket, egyazon csoportba.

A jó regény közösséget teremt.

Ekképpen juthatunk arra a következtetésre, miszerint a ponyva és az irodalom erényeit egyaránt felmutató *aurea mediocritas*-regény (ha tetszik, nevezhetjük *midcult*-kategóriásnak vagy közép fajúnak is) társadalmat integráló tényező; olyan imaginárius tér teremtetője, amely az olvasás idejére felfüggeszti az osztálykülönbségeket.

Ez a „jó”, avagy a *midcult* alkotás lenne tehát az egyik kötőanyaga annak a modern tömegnek, amit egyszerre féltek és kutattak a huszadik század elejének gondolkodói? Annak a tömegnek, amelynek képzetéhez hagyományosan, kultúrtörténetileg a ponyvát, az „olcsó szórakozást” tapasztjuk? Mennyiben volna ez merész föltevés, és melyek volnának igazolódásának következményei?

Mielőtt azonban hinnénk a fönti hipotézisnek, vagy netán cáfolnánk, szenteljünk némi figyelmet annak, miképp rajzolódik ki a *midcult*, a „kulturális közép”, valamint a tőle elkülönülő (?) tömegkultú-

ra fogalma a „maradi ízlést képviselő”¹ *Uj Idők* (1895–1949) lapjain, amit Herczeg Ferenc („nem a dzscentri, hanem az ennél szélesebb »úri középosztály« írója”)² vezérelt. Az *Uj Idők* azért is minősülhet megfelelő választásnak az állatorvosi ló szerepére, mert „műfajában a legnagyobb közönségsikert, időnként 40 000-et elérő példányszámmal felmutató hetilap volt”,³ vagyis szélesebb körben gyakorolhatott hatást, mint a kulturális célokkal fellépő egyéb kortárs orgánusok (például a legfőbb 2000 példányig jutó *Nyugat* vagy az 5000 példányos *Napkelet*). Ráadásul ez a „középség” legalább két további módon is kapcsolható-kapcsolódik hozzá: részben mert Herczeg igyekezett elkerülni, hogy túlságosan kontúros irodalmi vagy politikai klikkek-körök lapjává váljék,⁴ részben pedig – törekvései ellenére – azért, mert mind a lap, mind a főszerkesztő „a XX. század második felében az olcsó, színvonalatlan irodalom, a középosztályi társadalom híg szellemiségének jelképeként rögzült”⁵ [kiemelés tőlem – B. K.]”, nemcsak Herczeg Horthy-kori közéleti szerepvállalásai, írófejedelmi pozíciója, népszerűsége, hanem az utókor kritikája által vallott esztétikai ideológiák folytán is, amelyek a Herczeggel gyakran szembekeverülő művész-kortársak képviselte-hirdette irányzatokat (modernizmus, népies, munkásirodalom stb.) részesítették előnyben.

Ha föllapozzuk az *Uj Időket*, a kozmetikumokat és divatcikkeket hirdető reklámodalak, az öltözködésnek, kézimunkának és konyhai

¹ Szegedy-Maszák Mihály: A polgári társadalom korának művelődése I. (A XVIII. század végétől 1920-ig). In: Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest: Osiris, 2006. 474.

² Mekis D. János: Irodalmi szerepvállalás és poétikai alakítottság Herczeg Ferenc prózájában. In: Gazdag László – P. Müller Péter: *Fenn és lenn. Tanulmányok Herczeg Ferenc születésének 150. évfordulójára*. Pécs: Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, 2014. 109.

³ Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest: Wolters Kluwer, 2016. 301.

⁴ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m.

⁵ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, i. m.

tevékenységnek szentelt rovatok világossá teszik, hogy a lap terjedelmes irodalmi szekciójával egyetemben sem a *Nyugat* vagy a *Napkelet* ligájában versenyzett, sokkal inkább a *Színházi Élet*, a *Vasárnapi Újság* vagy a *Tolnai Világlapja* számára jelentett konkurenciát. Az *Uj Idők* a szerkesztői program szerint is különös figyelmet fordított a magyar családokra – a gyakorlatban a női előfizetők igényeire.⁶ Ennélfogva „a grófnőtől a komornáig” terjedő vásárlótömeg korántsem mellékes adottság, ha az *Uj Idők* „márka” és a hozzá kapcsolódó, vele vagy benne reklámozott kiadványok, regénysorozatok hirdetéseit, szerzői névsorát, valamint a lapokon megjelenő műfaji meghatározások célközönségét kutatjuk. Ha tehát az a kérdés, hogy kinek szánták a „jó regényt”, kiken keresztül érvényesülhetett a *midcult* fent taglalt, feltételezett társadalomegyesítő küldetése, a válasz meglehetősen egyértelmű: az olvasó nők széles rétegeinek és rajtuk, kapuőrökön keresztül a családoknak.

A tömegformáló szándéknak, tömegközönségre, de legalább reprezentációs rangra számító ambícióknak a félévszázados lap szerkesztői köszöntőjében is észlelhetjük a nyomát:

⁶ „Kétféle Programm ütközött meg. Egyik írói csoport úgynevezett irodalmi folyóiratot akart alapítani, körülbelül olyanfélént, mint amilyen később a *Nyugat* lett, folyóiratot az írók számára, harcos, úttörő és útmutató folyóiratot. Ezzel szemben a másik csoport, amelynek élén Herczeg Ferenc állt, nem az íróknak, hanem a magyar családoknak akart lapot adni, olyan lapot, amelyet még a tizenöt éves kislány is kezébe vehet és olvashat. Az írói vitát tulajdonképpen Mikszáth Kálmán döntötte el Herczeg Ferenc javára s így indult meg az *Uj Idők* az alábbi beköszöntővel, amelyet Herczeg Ferenc írt, »Az olvasóhoz« címmel: A magyar családhoz fordulunk kérésünkkel, – mondja a beköszöntő – hogy adjon nekünk helyet asztalánál, ha felismerte bennük bizalmas jóbarátját. Szórakoztatni és gyönyörködtetni akarjuk Önöket írással és képekkel, amelyekhez az anyagot elsősorban abból a világból merítjük, amely Önöket leginkább érdekli: a magyar társasélet világából.” A szerkesztő [Gáspár Jenő]: Az *Uj Idők* félévszázada. *Uj Idők*, 1944 Karácsony, 531. A szerkesztői összefoglaló illusztris, Adyt, Kosztolányit, Márait, Bartókot említő szerzői névsort is közöl, amely minimum kétségeket ébreszt, mennyiben vádolható „maradisággal” a családi lapnak szánt *Uj Idők*, amely indulásakor a nevébe is beemelte az újszerűséget.

„Félszáz esztendő még az ember életében is nagyidő [sic!], hát még egy folyóiratnál, amelynek születése, sorsa és működése sokkal változatosabb, mert ezer és ezer ember kulturigényét kell kielégítenie [...] Az *Uj Idők* minden hivalkodás nélkül állíthatja, hogy első félszázada alatt az egész Magyarország életének stigmáit viselte magán, örömeivel és bánataival, a világháború előtti korszak minden gazdagságával és boldogságával s a világháború utáni és közti korszak minden vívódásával, szegénységével és megpróbáltatásával. Mindig a magyar társadalom őszinte tükre volt, sőt több: tükrözte az egész nemzet szellemi arculatát is, s elmondhatja magáról, hogy ötven esztendősi jubileuma ötven év a magyar kultúrtörténelemből.”⁷

Ebben az értelemben a nemzeti múlt is olyan „jó regény”, amely képes kiváltani, hogy olvasója, az *Uj Idők* azonosuljon vele, izguljon a sikeréért.

A program szerint a „magyar társadalom” és „szellemi arculata” az, amit a lap képvisel, ugyanakkor, ha beleolvasunk az egyes számokba, konkrétabb képet kaphatunk arról, kik jelentik ezt a magyar társadalmat (nők, osztályra való tekintet nélkül?), mit jelent ez a „szellemi arculat” (az „egyszerre ponyva és költészet” középfajt?). Nem áll módomban az *Uj Idők* teljes műfaji-művészeti térképét, sem a lapjaira költöztetett társadalom arcélét megrajzolni, a következőkben mégis arról igyekszem észrevételeket tenni, miben és hogyan különül el, artikulálódik az *Uj Idők* feltételezett *midcult ars poeticája* – diszkurzív és kommunikációs szinten – mindenekelőtt a két világháború között virágba borult,⁸ majd 1942-ben gyakorlatilag betiltott

⁷ Gáspár: Az *Uj Idők* félévszázada, 531.

⁸ Bár a virágkor konkrét évei körül némi vita zajlik, a harmincas évek közös nevező. Veres András: „Roll over Beethoven.” Gondolatok az elit- és a tömegkultúráról. *Alföld*, 60. évf. (2009) 5. sz. 8.; Kiss Gábor Zoltán: A Literatura és a ponyva aranykora. Széjegyzetek a hazai tömegirodalom történetéhez. *Alföld*, 61. évf. (2010) 2. sz. 98. Az utóbbi Lányi Andrásra hivatkozva közöl egy névsort is a népszerűbb hazai ponyvairól – az általuk képviselt politikai és esztétikai irányok alapján (többen rendszeres *Uj*

Érdekes és értékes – a ponyva és a tömegműfajok felől kirajzolódó *Uj Idők*-midcult

„Hm. hm. Az expozíció határozottan érdekes, csak egy hibája van, hogy majdnem szóról-szóra Conan Doylenak széles körökben kedvelt »Baskervilli kutyájából« van leírva. Az ötlet, hogy a Csanádyak tragikus sorsát nem egy kutya, hanem az ördögi Spónitzer által e célra külön idomított vérmedve irányítja, nem mondható annyira egyéninek, hogy a jeles angol szerzőt elfelejtse velünk.”¹²

Az *Uj Idők* szerkesztője nem 1911-ben reflektált először olyan, Sherlock Holmes figurája ihlette történetekre, amit szerzője megjelenés céljából postázott a lapnak. (Ma úgy mondanánk: *fan fiction*.) Amellett, hogy a jelenség a Magyarországon is futótűzként terjedő Sherlock-kultuszt példázza, kétséges, hogy a ponyvadiskurzust tartozónak ítéldjük-e. Az ok kettős: a ponyva minősítése és a tőle való elkülönülés igénye igazán az első világháború alatt, de még inkább a két világháború között vegyült az *Uj Idők* nyilvánosságába – nem meglepő módon egy időben a ponyva piaci előretörésével. Másrészt az a tapasztalat, hogy a detektívtörténet „alantassága” folyton megkérdőjeleződött, lévén a ponyvadiskurzust alakítók közül bevallottan akadtak a történettípust kedvvel fogyasztók, akik ezzel is emelték a detektívtörténetek rangját.¹³

Így nem olyan meglepő, hogy a mozi negyedszázadát áttekintő Sztrokay Kálmán 1921-ben még korántsem elítélő, amikor a kaland-

nélkül ismerhessen »saját problémáira« stb.” Demszky Gábor: Húszévesek I. *Kultúra és Közösség*, 5. évf. (1978) 1–2. sz. 122.

¹² A szerkesztő üzenetei. *Uj Idők*, 1911. október 15. 370.

¹³ A fő teoretikus, Macdonald is a Poe iránti vonzalma okán rukkolt volna ki a *midcult* kategóriájával, hogy a kedvencet kiemelhesse a tömegirodalom fogalmi süllyesztőjéből. (Kiss: A köztes kulturális tér mítoszai és a Nyugat, 56.)

és technológiaközpontú amerikai filmgyártásról ejt szót. Sőt, dicséri benne az erkölcsi egyértelműséget és a nemzeti sajátosságok bátor vállalását, miközben az eszkélista moziélményre irányuló vágyat a háborús hétköznapi nehézségei miatt érthetőnek találja. A ponyva megjelenik az áttekintésben, de mint meghaladott fejlődési pont:

„Régebben, az egyfelvonásos drámák idejében, a legközönsége-sebb ponyvaregénystílus uralkodott a filmen, aminek megvan a maga természetes oka. A film nem tűr meg mást, mint cselekményt, a filmdarabnak elejétől végig történésnek kell lennie, s ez a szükségesség a ponyvairodalom felé hajtotta a filmkészítőket, akik nem törődhetek a művészi, irodalmi követelményekkel. [...] A közönség ízlése gyorsan fejlődött – nem szabad elfelejtenünk, hogy az első időkben csak külvárosi mozik voltak, a műveltebb közönség sokáig szégyell moziba járni – és maga kezdett egyebet követelni a mozitól, mint a közönséges ponyvát.”¹⁴

Látjuk tehát, Sztrokay a ponyvanívt a külvárosi lakossághoz (és bizonyos szégyenérzethez) kapcsolja, a magasabb igényeket pedig a (nem külvárosi!) „műveltebb közönséghez”. Ez azonban csak két minőség, a „külvárosi” és a „műveltebb”, köztes térről nincs szó.¹⁵

A köztes minőség azonban már kirajzolódni látszik a Moly Tamás új regényét bemutató cikkből. Vörösbegy népszerű, sőt filmre vitt figurája atyjának új műve (*Bluff*):

¹⁴ Sztrokay Kálmán: A mozi jubileuma. *Uj Idők*, 1921. július 1. 257.

¹⁵ Az *Uj Idők* nem mindig nevesített szerzői érzékenyek voltak az „új idők” vívmányaira, a mozi mellett kommentálták a tömegeket megmozgató labdarúgást, ahogyan a báltermekbe, vendéglőkbe és szalonokba a húszas évek elején pillanatok alatt berobbanó jazzt és modern táncokat is. Míg az utóbbiakkal és a focival szemben hajlamosak voltak megértést tanúsítani, az afroamerikai zenészekhez társított jazzt rasszista kiszólásokkal nem takarékoskodó cikkek fogadták. Habár az említett kommentárokból kiolvasható társadalomtörténeti tanulságok sem lényegtelenek, a fenti kulturális újdonságok recepciójával ezúttal nem foglalkozom.

„[K]alandos regény – van alája írva. De azért tévedés volna azt hinni, hogy a *Bluff* egyike a szokványos kalandorregényeknek, amelyek a közönség idegeire utaznak, s melyeknek mindig van egy kis ponyva mellékiük. A *Bluff* nemcsak érdekfeszítő meséjével bilincsel le, hanem elsősorban azzal, hogy nem papírfigurákat, hanem éles kontúrokban megrajzolt igazi embereket állít elénk [...]. Külön értéke a regénynek, hogy nemcsak ötletes, kalandos, érdekfeszítő olvasmány, hanem mélyenjáró szatírája is a művészi halhatatlanságnak. A *Bluff* nemcsak érdekes, hanem értékes könyv is, amelyet melegen ajánlunk olvasóink figyelmébe.”¹⁶

Az *Uj Idők* kiadója, a *Singer és Wolfner* fenti kiadványának recenziós ruhába bújtatott ajánlója (1924) határozott ecsetvonásokkal festi föl a kánont, amelybe a ponyvától megkülönböztetett *midcult* műveket a lap előzőleg és később is emeli. Az ilyen mű az „érdekfeszítő mesénél” többet ad, karakterei gondosan megmunkáltak (*élnek* – vö. a dolgozat elején említett kritériumokkal), reflektál a regényvilágra – és mindenekelőtt: nemcsak érdekes, de értékes is. Hogy a mű helye mégsem a „bármely szépirodalom” polcán keresendő, azt az alábbi megjegyzés sejteti: „Moly Tamás harmonikus, kedves, derült filozófus, aki nem is akar komplikált lelki problémákkal vesződni, hanem páholyban ülve, fölényes mosollyal néz le a rohanó, kapkodó, izzadó, egymást tépő, rángató tülekedők csoportjára. Aztán kihalász a tömegből egy pár alakot, és elénk állítja.” A Moly-féle regény tehát inkább megmutat, mintsem analizál, „nem vesződik a komplikált lelki problémákkal”, így az olvasónak sem kell azokkal vesződnie.

A Moly-ajánló az *Uj Idők* *midcult*-vonatkozású szövegeinek mintapéldánya: 1. PR-cikk, mint ahogy a lapban előkerülő konkrét regények és regénysorozatok ajánlói közül számos; 2. határozottan akadályozza, hogy az *Uj Idők* olvasója ponyvát sejtessen az ajánlott mű borítója alatt (még ha az alcím „kalandos regénnyel” kecsegtet

is); 3. miközben fölillantja azokat a kulcsszavakat, amelyek nem a „színtiszta” irodalom,¹⁷ sokkal inkább a ponyva indexei (ötletes, kalandos, érdekfeszítő, lebilincselő). „Egy felette bonyolult gyilkosság kinyomozásán vezeti végig az olvasót, akiben azt az érzést tudja kelteni, hogy nem regényt, de *izgalmasan érdekes és irodalmi színvonalú* újságr riportot olvas” [kiemelés tőlem – B. K.], tudhatjuk meg a detektívregényt állítólagos háború utáni válságából kiemelő „A. Fieldingnek” az *Egyetemes Regénytárban* kiadott művéről, amely fölöttébb célszerűen *A rejtély* címet kapta.¹⁸ „Érdekes epizódot, a szereplők jellemének kimélyítését adja az olvasónak” – azaz ismét: a szereplők élnek.

A köztes kategória más megközelítését olvashatjuk Kosztolányi Dezsőtől, aki nem a lapkiadó egyik kiadványát promotálta, hanem Somerset Maugham darabját (*A szent láng*) a Vígszínházban. „Ez a bűnügyi eset mindössze ürügye az írónak, hogy csillogtassa elméjét, hogy izgassa szívünket, hogy egy darabot írjon.”¹⁹ Kosztolányi olyannyira komolyan gondolja e megállapítást, hogy elárulja, ki a tettes, majd rögtön vissza is szívja „a Vígszínház kérésére”. „A Férjet nem is az Anya ölte meg, hanem Sommerset Maugham, Wilde szellemi örököse, abból az egyszerű célból, hogy egy pompásan fölépített, ragyogóan egyensúlyozott, lélekzetállító detektív-drámát írjon. Ezúttal egyéb lélektani mélységeket követelni tőle oly illetlenség, mint a költőtől, aki rímeivel kápráztat el, megkérdezni, vajon versét ugyanúgy mondta-e volna el prózában?” A színészek részéről elég „egy lélekzetnyi elsiklás, és minden a ponyvába bukhat”. Kosztolányi fölfogásában éppen a főtebb hangsúlyozott lélektani mélység hiányzik az alapanyagból, ám az a darab megfelelő felépítésének,

¹⁷ A „szépirodalom” kifejezésére igen ritkán bukkanunk ezekben a cikkekben, ahogy a „nemes ponyva” fogalma is csak a negyvenes évek elején kerül elő (mint újabb *midcult*-kategória?).

¹⁸ Kőszeghi István: *A rejtély*. A. Fielding új regénye az Egyetemes Regénytárban. *Uj Idők*, 1925. május 17. 485.

¹⁹ Kosztolányi Dezső: Somerset Maugham: *A szent láng*. *Uj Idők*, 1930. szeptember 28. 409.

¹⁶ T. A.: *Bluff*. Moly Tamás kalandos regénye. *Uj Idők*, 1924. június 1. 429.

kiegyensúlyozottságának és legfőképp a színészi munkának köszönhetően mégsem „bukik” a ponyva szintjére.

Eladó a *midcult!* – fogalmi közelítések a kulturális marketing felől

„Ha szerkesztői egykor azzal a hírrel akartak neki kedveskedni, hogy valamelyik kiadványának az írók klubjában nagy sikere volt, ő rendszerint így felelt: – Az baj. Mert én nem az írók számára akarok könyveket kiadni, hanem az olvasók számára.”²⁰

Ha az előzőekben citált PR-cikkek alapján az a sejtésünk támadt, miszerint az „izgalmasan érdekes és irodalmi színvonalú” kettős minősítés, azaz a köztes kulturális tér feltételezett határvonalai, sőt maga a köztes tér életre hívása mögött rejtőzik piaci motiváció is, aligha tévedünk. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy az üzleti vagy egyéb pozicionális érdek a kultúrának a középtől eltérő kategóriáinál is nehezen cáfolható; vagyis az üzleti vetületet azonosítani az esztétikai értékkel nem túl gyümölcsöző eljárás. Mindemellett az ilyen, esztétikain túli érdekek a kategóriák alakítására-alakulására hatással lehetnek, de hogy ezek egybeeshetnek egyéb célokkal is, azt a szignó nélküli nekrológ is példázza, amely az *Uj Idők* kiadójá-kezdemenyezője, a Singer és Wolfner cég egyik alapítója, Wolfner József halála alkalmából jelent meg a lapban.

A nekrológ azon túl, hogy az idézett jelenettel Wolfner olvasóközpontúságát hangsúlyozza, felvonultatja Wolfner valóban sokoldalú, számos olvasói célcsoport igényeihez alkalmazkodó kiadói tevékenységét. Mindemellett az *Uj Idők* deklarált közönségéről is tájékoztat („a művelt középosztály számára irodalmi képes hetilapot alapított”),²¹ és hosszan ecseteli azokat az ötleteket és befektetéseket,

²⁰ Wolfner József. *Uj Idők*, 1932. február 21. IV.

²¹ „Művelt középosztály”-t említ a névtelen szerző, nem pedig „úri” vagy „keresztény” középosztályt. Ez a megjelölés ismét csak rámutat az *Uj Idők*, mi több, a korabeli középosztály integratív jellegére, valamint azzal

amelyekkel az olvasóknak valóságos tömegét érte el (hozta létre?) a kiadó, valamint számos magyar írónak lehetőséget adott. Az olcsó könyvsorozatok taglalásából azonban kihallhatjuk az apologetikus hangnemet – mintha válaszként szolgálna azoknak, akik e kiadványokat kifogásolták:

„Eredményesen harcolt a ponyva ellen. A füzetes rémregények, a briganti romantikát terjesztő füzetes regénycsarnokok hatásos ellenszereként kiadta Beniczkyne Bajza Lenke, Marlitt, Croker, Courths-Mahler stb. regényeit, amelyeknek irodalmi értéke ugyan nem jelentékeny, de amelyek alkalmasak voltak arra, hogy a nagy tömegek érdeklődéséből kiszorítsák A gályarab menyasszonyát, Szulejkát, a hárem gyöngyét, A sztambuli fekete leányrablót, Ubryk Borbálát, a befalazott apácát és Karaffát, az eperjesi vérbíró. Már ez is megokolta tenné a Beniczkyne–Courths-Mahler irodalmat. De ezek a szórakoztató regények még egy másik hivatást is teljesítettek: olvasóikat, anélkül, hogy az olvasók észrevehették volna, megtanították a társadalmi érintkezés általánosan elfogadott formáira és szabályaira, miért is egyik kiváló írónk ezzel a névvel jelölte meg azokat: »illemteni regények«.”²²

a távolabbi következménnyel is jár, hogy sokadjára is fölvethető: az úri és polgári középosztály csoportjait megkülönböztető úgynevezett „kettős társadalom” Erdei Ferenc-féle, évtizedek óta népszerű koncepcióját, termékeny-e alkalmazni, ha a kor társadalmáról beszélünk. Bár nem az *Uj Idők*et, hanem a vele azonosított Herczeg Ferencet deklarálja Dobos István és Németh G. Béla a „nemesi” vagy „úri” középosztály írójának, a koncepció az irodalomtörténetben is érvényesülni látszik, vö. Mekis: Irodalmi szerepvállalás és poétikai alakítottság Herczeg Ferenc prózájában, 109. A kettős társadalom elméletének érvényéről, történeti megalapozottságáról lásd például: Bódy Zsombor: Viszontválasz Ungváry Krisztiánnak. *Korall*, 14. évf. (2013) 54. sz. 174–179.

²² Wolfner József. *Uj Idők*, 1932. február 21. IV.

Ha eleddig kerestük a ponyvától eltérő kategóriák kiadásának és fogyasztásának társadalomtörténeti funkcióját, itt találhatunk tehát egy választ: „olvasóikat [...] megtanították a társadalmi érintkezés általánosan elfogadott formáira és szabályaira”, legalábbis az illetaninak nevezett regénytípus, amit a névtelen szerző ismét csak elkülönít a ponyvától. A Magyarországon még 2022-ben is kiadásra érdemesült Hedwig Courths-Mahler munkássága mindemellett jelentékeny részben társadalmi réteghatárokon átívelő, normasértő szerelmek drámáiról és boldog beteljesüléséről szól, vagyis további társadalomtörténeti vonatkozásokkal is bír.²³

Wolfner Józsefet kell felismernünk abban az alakban is, akinek a regényesztétikáját e dolgozat elején megidéztam: „E régi kor egy híres könyvkiadója mondta egyszer: – A jó regény egyformán érdekli a grófnőt és a komornát.” A tárgyalt mű, Harsányi Zsolt *Májusa* megfelelt ennek a kitételnek („a mai magyar irodalom termésének legjavából való”), vagyis kijelenthető, hogy „ő [Wolfner] ilyen regényről álmodott, mint a *Május*.”²⁴

Wolfner nekrológiájából megtudjuk továbbá, hogy ő teremtette meg „az olcsó könyvet az Egyetemes Regénytár piros vászonba kötött, ötven krajcáros köteteivel, amelyek példátlan elterjedtségre tettek szert, és a magyar és külföldi irodalom legnépszerűbb regényeit könnyen megszerezhetőkké tették mindenki számára. Ugyanezt a célt szolgálta később a Milliók Könyve és a Koronás Regények.”²⁵ A köztes kategória mezsgyekarói tehát: *irodalom* (azaz nem ponyva), *népszerű, megszerezhető*.

Érdemes belepillantanunk az említett regénysorozatoknak az *Uj Idők*ben gyakran és nagy felületen közölt hirdetéseibe, hogy tovább bővüljenek ismereteink az *Uj Idők* „olcsó, de nem ponyva, népszerű, de irodalmi” kategóriájáról. Az 1916-os zászlóbontó hirdetés részletesen ecseteli a *Milliók Könyve* céljait és előnyeit: „A szépirodalom

²³ Csőregyh Éva: Szívet szívért... In memoriam Hedvig Courths-Mahler. *Világosság*, 9. évf. (1968) 4. sz. 234–235.

²⁴ Május. *Uj Idők*, 1938. június 26. 947.

²⁵ Wolfner József 1932: i. m.

kedvelőit e napokban kellemes meglepetés éri”, értesülünk a célcsoportról már az első mondatban.²⁶ „Valaki azt hihetné, hogy talán csak a ponyvairodalom termékei kerülhetnek ilyen filléres áron a közönség körébe. De már az első regény, amelyet ez a vállalat kiad, rácafol erre a vélekedésre. Herczeg Ferencnek »A lép virága« című műve ez, amelyet majd követni fog Mikszáth Kálmán, Szomaházy István, Krúdy Gyula, Farkas Pál, Malonyay Dezső és az *Uj Idők* olvasóinak többi, kedvelt regényírója” – vonulnak föl a kor érdemesei a ponyvagyánút cáfolandó. „A »Milliók Könyve« tehát a mindenki könyvévé lesz és ezzel már kulturális jelentőségűvé is válik, eddig még nem sejtett módon népszerűsíti az irodalmat és új nagy olvasóközönséget szerez íróinknak. [...] Bízást mondhatjuk, hogy nemsokára nem lesz Magyarországon otthon, amelyben a »Milliók Könyvé«-nek regényeit ne adnák kézről-kézre, s nem lesz lövészárak, amelybe szerető kezek el ne juttatnák ezt a regénysorozatot.” Nem részesül tehát megkülönböztetett figyelemben egy társadalmi réteg sem (mindenki része a célcsoportnak), miközben a magyar írók művei végre eljutnak a magyarok millióinak kezébe. Az alacsony ár, a hozzáférhetőség vajon idegen a *midcult*-jelenségtől?

A későbbi hirdetésekből a már ismert esztétikai célok is visszaköszönnek. „Jóízlés, elevenség és érdekesség jellemzik a »Milliók Könyve« vállalatának újabb és újabb kiadásait. Azt a páratlan népszerűséget, amelyet néhány hónapon belül megszerzett magának, csakis e három jelszó szem előtt tartásával sikerült nemcsak megtartani, de még fokozni is” – konferálta fel Conan Doyle „legtökéletesebb művét” (*A nábob kincse*) a reklám (1916).²⁷ „A »Milliók Könyve« 135-ös számától kezdve nem füzet, hanem könyv alakban jelenik meg” – vehették tudomásul az *Uj Idők* olvasói, miszerint a sorozat immár formátumában is látványosan elkülönül a ponyvától (1927). Az ekkor 154. köteténél járó *Milliók Könyve* küllemében is utolérte a ponyvánál magasabb elvárásokat: „Nemcsak, hogy a hazai és kül-

²⁶ Milliók könyve. *Uj Idők*, 1916. január 2. 23.

²⁷ A nábob kincse. *Uj Idők*, 1916. május 21. 539.

földi irodalom legérdekesebb, legszebb regényeit adjuk példátlanul olcsó áron, hanem a könyv kiállítása is csinos, tetszetős. Jó papiros, kifogástalan kiállítás, művészi boríték [borító – B. K.]. Öröm kézbe venni.”²⁸ Egy év múlva az érdeklődő már „nagyalakú, pompás kivitelű, aranynyomású könyvtokban”, 50 pengőért is megvásárolhatta a *Milliók Könyve* ötkötetes válogatását, avagy „a mai irodalom leghíresebb magyar, német, francia, angol, olasz, spanyol, svéd, dán regényíróinak száz legérdekesebb szerelmes, vidám, társadalmi, történelmi, fantasztikus, detektív, költői, kalandos regényét”.²⁹ A felsorolt műfajok, meglehet, a ponyva gyanújával árnyékozták a sorozatot, viszont a borsos árú, elegáns kivitel kizárja, hogy a kiadó a közönség alsó, „külvárosi” rétegeit célozta volna meg. (Vagyis nem a komornát, hanem a grófnőt.)

A netán mégis elbizonytalanodó vásárlókat 1930-ban igen egyértelműen igazították el: „Milliók Könyve – Szépen, ízlésesen kiállított, olcsó árú regénysorozat. Nem ponyva!”³⁰ Ez a hirdetés azért is tanulságos, mert a korábban lezajlott magyar–olasz focimeccsre kiözönlő negyvenkétezres tömeg és a jegyárak (1–80 pengő) kontextusában, a ma is ismerős érveléssel szólította meg közönségét: „Mi szeretnők hinni, hogy Magyarországon nemcsak erre, hanem kultúrára, irodalomra, szépségszeretetre, magasabb rendű szórakozásra is van pénz. Különösen, ha mindezért olyan keveset kérnek, mint az *Uj Idők*.” Úgy tűnik, a kategorikus megerősítésre 1932-ben is szükség volt: „Millióké a *Milliók Könyve*, mert izgalmas, de mégsem ponyva, érdekes, de mégsem dolgozik olcsó hatásokkal, érzelmes, de nem érzélgős.”³¹ Ez lehet a köztes kulturális tér alkotásainak definíciója?

Hosszan sorolhatnánk, miként jelent meg az *Uj Idők* regénysorozatainak hirdetéseiben a ponyvától való eltávolodás, megkülönböz-

²⁸ *Uj Idők*, 1927. május 5. (A címlap beloldalát kitöltő hirdetés.)

²⁹ *Uj Idők*, 1928. február 12. (A címlap beloldalát kitöltő hirdetés.)

³⁰ *Uj Idők*, 1930. május 29. (A hátoldalt kitöltő hirdetés.) A *Milliók Könyvének* előfizetési díja ekkor negyedévre 2 pengő.

³¹ *Uj Idők*, 1932. szeptember 4. 311.

tetés igénye. Ennek az igénynek a határozott kifejezésével a *Singer és Wolfner* alighanem a vásárlóknak, a megcélzott millióknak tulajdonított igényre is válaszolt, akik nem szívesen azonosították magukat olcsó ponyvaélvezetek fogyasztóiként akkor sem, ha anyagi lehetőségeik vagy tematikus érdeklődésük folytán e csoportba tartoztak is. „Az író mindig szégyelli, ha rangján alul ír; az olvasó legalább annyit tanuljon meg, hogy szégyelli magát, amikor rangján alul olvas” – a hirdetések közönsége bizonyosan magáévá tette Márai Sándornak ugyancsak az *Uj Időkben* közölt maximáját.³²

A *Milliók Könyve* a neve ellenére igyekezett „főlemelő” brandként megmutatkozni mind a tartalom, mind a társadalmi mobilitás terén. A Conan Doyle-t, Courths-Mahler-t, Herczeg Ferencet, Kosáryné Réz Lolát vagy épp Orczy Emmát csatasorba állító, témakinálataiban és bizonyonnyal színvonalában is – a középosztályhoz hasonlóan – igen heterogén regénysorozat többféle értelemben is a tömegirodalom megtestesülésének tekinthető, miközben mindvégig érdekesnek és értékesnek mutatta magát, és – marketingkommunikációjában legalábbis – semmiképpen sem azonosult a ponyvával. Pénzdíjas regénypályázatával (1932) tovább erősítette azt az imázst is, miszerint a *Milliók Könyve* a magyar tehetségek fölkarolója, tömeges olvasótáborhoz juttatója: „A kiadvállalatnak ezzel a pályázattal az a célja, hogy felvegye a versenyt a külföldi szórakoztató regényekkel. Épp ezért olyan regényeket vár a pályázat résztvevőitől, amelyek mellett, hogy irodalmi színvonalúak: érdekességben, fordulatosságban vetekednek a külföldi érzelmes regények, kalandortörténetek és detektívregények legjobbjaival.”³³ Szórakoztatás és irodalmi színvonal: ez volt az *Uj Idők* és a *Milliók Könyvének* *midcult* esztétikája.

³² Márai tetemre hívja „Serlokt” és Maurice Leblanc-t, egyértelműen a ponyva szégyellnivaló kategóriájába sorolja a detektívregényt, tudomást sem véve afféle *midcult*ok lehetőségéről. Márai Sándor: A ponyva. *Uj Idők*, 1940. november 24. 639.

³³ A *Milliók Könyve* regénypályázata. *Uj Idők*, 1932. augusztus 21. 243. A pályázat fődíjasát 500 pengővel jutalmazták.

Grófnők és komornák, *midcult* és ponyva – záró tanulságok

„Azt méltóztatik kérdezni tőlünk, hogy mit tartunk mi ponyvairadalomnak?” Özvegy Sz. F.-né olvasói kérdésére az *Uj Idők* szerkesztője hosszan válaszolt.³⁴ (A ponyvarendelelet után járunk, a negyedik zsidótörvény évében.) Szerencsénkre, mert feleletével nemcsak pozicionálta (ismét) a *Milliók Könyvét* a ponyva viszonylatában, hanem nevesítette azokat a társadalmi rétegeket is, amelyeknek az ekkor már engedélyköteles olcsó könyveket szánták:

„Az olcsó könyv nem azonos a ponyvával. Az olcsó, de tartalmilag értékes könyvek kiadása mintegy fél évszázaddal ezelőtt kezdett komoly szerephez jutni a könyvkiadásban. A papír olcsósága lehetővé tette, hogy nagy példányszámban eladható könyveket fillérekért bocsássanak a piacra. Volt már egy nagy rétege a társadalomnak – diákok, munkások, kistisztviselők –, akiknek kulturális érdeklődésére számítani lehetett, ha a könyvet szerény anyagi viszonyaiknak megfelelő áron juttatták hozzájuk. Ez a magyarázata [...] a *Milliók Könyve* s még egy egész sereg magyar és külföldi vállalkozás évtizedekig tartó sikerének. Ezek a könyvek vagy füzetek igen nagy példányszámban terjedtek el, de nem bírkozhattak meg a ponyvával – a ponyva olvasóihoz nem jutottak el. [...] Lelkiismeretes kiadó, aki gengszterhistóriákkal eddig sem rontotta olvasóit, ma nem tehet mást, mint hogy áldozatok árán is újra megpróbál olcsó és jó könyveket eljuttatni a legszélesebb rétegek kezébe. Hogy ezt »nemes ponyvának« nevezik-e, vagy egyszerűen – irodalomnak, az már lényegtelen.”³⁵

Támadhatnak kérdéseink arra nézvést, vajon a „diákok, munkások, kistisztviselők” közül mely csoport „kulturális érdeklődésének” igye-

³⁴ A szerkesztő üzenetei. *Uj Idők*, 1942. október 24. 506–507.

³⁵ Uo.

kezett az *Uj Idők* például a Courths-Mahler-regényekkel megfelelni, és mi oka lehetett annak, hogy a szerkesztő a korábbiakban emlegetett „művelt középosztályt”, a grófnőt és komornát, illetőleg a lapban divattippekkel, madeirahímzés-mintákkal, receptpályázatokkal bombázott teljes hölgyközönséget kihagyta a megcélzott társadalmi rétegek sorából, özvegy Sz. F.-nével az élen. (Igaz, a kistisztviselők között akadtak nők is ekkoriban.) Ahogy a regénysorozatok sikeréről, eladott példányszámairól sincs már szó, helyette kudarcként vannak elkönyvelve abban a ponyvaellenes kultúrharcban, amit éppen akkor vitt győzelemre a kormányzat. Föltehető, hogy a ponyvakérdésre válaszoló szerkesztő ilyen körülmények között inkább rejtgetni szeretne volna az olcsó könyvsorozatok kiadásának tényét, és a problémába a középosztályt sem akarta belekeverni.

Mindazonáltal a diákok, munkások, kistisztviselők valóban célzottjai lehettek az *Uj Idők*nek és kiadványainak, amennyiben a lap megannyi ön- és műfaj-meghatározásából az integráció és az inklúzió vágyát olvassuk ki. Ilyen értelemben a „szórakoztatás és irodalmi színvonal” jelszavaiban fölismerhetjük a mindenki (milliók!) megszólításának és a művelt középbe emelésének kulturális programját, a közép tömegesítésének vízióját. Túlzással: ahogyan a kommunizmus munkássá akart tenni mindenkit, az *Uj Idők* képviselte kulturális kínálat középosztályivá, mindenkit „megtanítva a társadalmi érintkezés általánosan elfogadott formáira és szabályaira”. Amely világban a tömegkultúra a közép „értékes és érdekes” kultúrája, az a Horthy-korban a Herczeg-féle akadémiai középszer, amit a ponyvától egyébként korántsem idegenkedő Babits Mihály pellengérezett ki, mondván, „a magyar akadémizmus irodalmi ízlését valóságos paradox irodalmi rokonság fűzi a zszurnalisztikus és tömegízléshez. Akadémikus szépíróink éppen nem a nehéz és magas költészet hívei: ellenkezőleg, többnyire igen könnyű regények, lektűrök szolgáltatói ők.”³⁶

A közép kulturális tömegesítése-tömbösítése azonban a két világháború között már nem volt minden alapot nélkülöző ambíció, te-

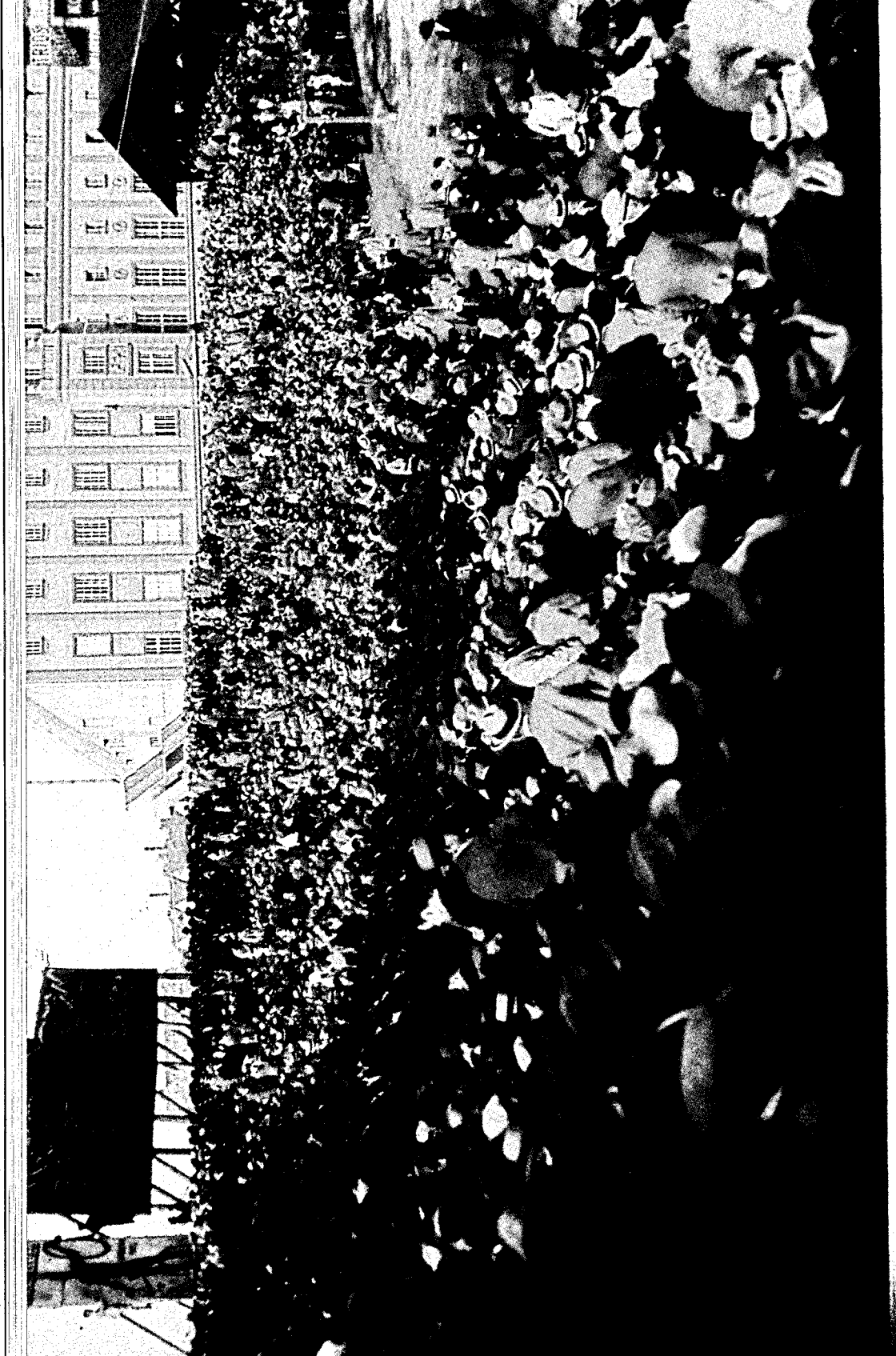
³⁶ Mekis: Irodalmi szerepvállalás és poétikai alakítottság Herczeg Ferenc prózájában, 143.

kintettel arra, hogy a középosztály(ok) mérete és belső rétegzettsége nemcsak Nyugat-Európában, de Magyarországon is nőtt, miközben az arisztokrácia mintaadó szerepe elenyészett.³⁷ Talán nem túlzás megállapítani, hogy az a heterogén, de bizonyos témákat, nézőpontokat és a művészi kockázatvállalást határozottan kerülő kulturális választék, amit az *Uj Idők* és regénysorozatai biztosítottak, jól megfelelt a középosztály keletkező sokszínűségének, és igazodási pontot, viselkedési-ízlésbeli normakódexet kínált az újonnan belépőknek.

No és illik minderre Dwight Macdonaldnak a felkapaszkodás és lesüllyedés kereszteződésébe kitűzött *midcult*-transzparensé? Talán igen, talán nem. Részemről a köztes kulturális tér tábláját inkább az integráció és az igazodás kereszteződésébe tenném, és ezt az elképzelésemet, úgy találom, az *Uj Idők* vizsgálatával nyert történeti tanulságok is támogatják.

³⁷ Tomka: *Európa társadalomtörténete a 20. században*, i. m.; Bódy: *Magyarország társadalomtörténete a két világháború között*, i. m.

STADIONRA, MAGYAR!

Nép, nemzet, futball

Az „angol játék” globalizációjának kezdetei –
a magyar fejezet

Ha manapság egy vörös-kék mezes gyerek szalad el mellettünk az iskolaudvaron, aligha az ötlik először eszünkbe, hogy „Nicsak, egy apró Vasas-drukker!” Inkább arra számítunk, hogy a mez hátán egy nagy 10-est pillantunk majd meg, fölötte a MESSI-névvel. Ezt a beállítódásunkat pedig a futball globalizációjának tulajdonítjuk, amely az utóbbi évtizedekben hozzászoktatott minket a tapasztalathoz, miszerint az ember lehet vérmes szurkolója a már nem is oly távolinak tetsző Katalónia kedvenceinek akár Öttömös-Külsön is. „Nem volt ez mindig így” – dűnnyöghetjük Esterházy Péterrel kórusban. „Egyáltalán az esztétizáló meccsnézés...! Többször ostromoztam már, nem hittem, hogy én is itt végzem. Pedig a Barcelonának szurkolni lényegében ezt jelenti. A legszebbet választani, a szépek szépét, nem pedig a »mieinket«. Nincsenek már mieink: ez a helyzet. Amely így sivár.”¹

Arra valószínűleg kevesebben gondolnak, hogy nem ez az első alkalom a futballtörténelemben, amikor „nincsenek mieink”. A 20. század hajnaláig maga a játék sem volt a mienk, és a modern sport brit felségjelű globalizációja nélkül az osztrák ősellén fölött aratott, vér nélküli győzelem édességét sem ízlelhattük volna meg már 1899-ben,² és vettük volna rögvest észre a nemzetépítésnek a „rugólapta” honosításában rejlő lehetőségeit.

¹ Esterházy Péter: A Kántor-napló. *Korunk*, 23. évf. (2012) 6. sz. 29.

² A Műgyetemi FC 1899. március 12-én mért 3:0 arányú vereséget a bécsi Victoria Athletikai Clubra. (E meccsről még szót ejtek a későbbiekben.)

Az alábbiakban e folyamatot, azaz a futball, az „angol játék” elterjedésének első évtizedét vizsgálom magyar szemszögből. A dolgozat első felében értékelem a hazai tömegkultúra, azon belül a futball történetének diszciplináris helyzetét, majd röviden áttekintem a futball globalizációjának fordulópontjait. A második részben a játék honi recepciójának első jeles eseményeire és brit közreműködőire térek ki, különös tekintettel Albion csapatainak magyarországi vendéglátására. A bábelien zajos bankettek és az egyre dicsőbb magyar vereségek szemléje közben tanúi lehetünk, miként vált szét a világbíró britek és a futball iránti hazai érdeklődés, és hogy miféle sport- és társadalomtörténeti fejlemények húzódtak a háttérben. Végül elbeszélem, hogyan zárult a hazai futballtörténet passzív-adaptív „angol korszaka”, és léptek ki a magyar csapatok a nemzetközi gyep-szőnyegre, immár aktív alakítóiként annak a történetnek, amely során az angol játékból világjáték lett.

A sporttörténet és a tömegkultúra kutatása

Az államszocializmus évtizedeiben „a tömegkultúra fogalma [...] nem a szórakozás-szórakoztatás világának felelt meg, hanem normatív értelmet kapott [...]. Végeredményben pedig a tömegkultúrának ez a fogalma rossz hírbe hozta a nem magánkézben tartott és kivált az üzleti vállalkozásként folyó kultúrateremtést és a neki megfelelő kulturális fogyasztást. [...] Nem csoda tehát, hogy hosszú időn át a tudomány figyelme is elkerülte a tömegkultúra jelenségét: nincs is érdemi tudásunk az elmúlt egy-másfélszáz év fejleményeiről.”³

Gyáni Gábor helyzetértékelése egy olyan tanulmánygyűjtemény bevezetőjében jelent meg, amely elsők között tárgyalta kötetnyi terjedelemben a modern tömegkultúra hazai kialakulását – egyáltalán: a tömegkultúra hazai történetét. Bár „érdemi tudásunk” e témában

a fenti megállapítások megjelenése óta lepergett két évtized során bizonyosan gyarapodott, a tömegkultúra kutatása egyelőre nem vált a magyar történettudományos trendek zászlóshajójává, „*cultural turn*” ide vagy oda. A popkultúra vizsgálatának peremhelyzete mögött részben ma is a Gyáni által szóba hozott normatív megközelítést sejtjük. Vagyis azt, hogy az akadémikus tudomány implicit vélelmei szerint a piaci alapon működő, széles közönséget megcélzó kulturális jelenségek *ab ovo* értéktelenebbek, mint azok, amelyekkel az aktuális kánonképző intézmények-hálózatok foglalatostkodnak, így kevésbé méltók a kutatói figyelemre. Ez az attitűd nem csupán a történettudományban érhető tetten, sőt: elsősorban a művészet recepciójának kortárs alakítói, más néven a mindenkor kulturális elit hagyományos meggyőződése (egyben önvédelmi gesztus a kánonképzők részéről) az, amely a „magasművészet” vagy a „szépirodalom”, illetőleg a „lektúr” vagy „könnyűzene” dichotomikus fogalmait alkalmazva választja ketté a kulturális termékpaleit a Vörös-tengerét.⁴

További sajátossága a hazai tömegkultúra-kutatásnak, hogy a sport rendszerint kimarad a tárgyválasztásból, olyan benyomást keltve, miszerint a sport kultúrája definíciószerűen nem része a tömegkultúrának. A jelenség mögött talán az rejlik, hogy a történeti

⁴ Ez a kánonok eredendő mulandóságával kevésbé számoló éles megkülönböztetés korántsem általános gyakorlat, amit például az angolszász irodalmi kategóriarendszer is tükröz. Az utóbbi szerint a szépirodalomnak megfelelő „*literary fiction*” éppúgy „csak” egy az irodalmi műfajok közül, akár a tudományos fantasztikum vagy a romantikus irodalom – szemben a „szépirodalom kontra ponyvairodalom” megközelítéssel. E normatív, kizárólag az alkotás műfaji kódjaiból kiindulva hierarchizáló felosztás megalapozottsága az utóbbi években Magyarországon is vita tárgya lett. Eredménye – amit feltehetően kutatói generációváltás is indukált –, hogy a tömegkultúrához sorolt irodalmi-filmes alkotások tanulmányozása immár a felsőoktatásban sem kárhóztatott gyakorlat. Erről lásd a III. KULTMűhelyek országos konferenciáján a populáris kultúra medialisztásának kérdéseit firtató előadásokat. *Alföld*, 65. évf. (2014) 9. sz. 46–71. A tömegkultúra jelenségeinek e folyamatban lévő rehabilitációja talán a történettudomány tárgykörének hallgatólagos határait is még átjárhatóbbá teszi.

³ Gyáni Gábor: A kultúra adásvétele. *Budapesti Negyed*, 5. évf. (1997), 2–3. (16–17.) sz. 5. (A szám önálló címe: *Tömegkultúra a századfordulós Budapestben*. Szerk. Gyáni Gábor.)

kultúrafölfogásra még ma is hatással bír a kultúra egy korábbi, a „művelődés-műveltség” szinonimáival körülírható meghatározása, ami az irodalom-, zene-, színház-, esetleg filmfogyasztást érti kultúra alatt, és jóval szűkebb a társadalomtörténetben leginkább alkalmazott, antropológiai ihletésű meghatározásnál. Az utóbbi teljes életformákra, -módokra is kiterjeszti a fogalmat, és nemcsak a művészeti alkotásokat és azok értelmezéseit, hanem a gyakorlattá vált, intézményesült mindennapi cselekvéssorokat is kultúra(k)nak minősíti. De a sportnak mint aktívan művelt szabadidős tevékenységnek vagy közönségként élvezett, „passzív” szórakoztató időtöltésnek a helye még egy kevésbé tág kultúraitinterpretáció esetén sem lehetne kérdéses.

A hazai történettudomány sport iránti érdeklődése a tömegkultúra kutatásától függetlenül sem különösebben élénk, holott a 20. század fordulójától elterjedő modern sport népszerűsége napjainkig töretlen – azaz a téma szem előtt van. Talán ennek köszönhető, hogy a rendszerváltás óta bizonyos szakfolyóiratok olykor a sportnak is szentelnek egy-egy tematikus blokkot, esetleg egy teljes számot is,⁵ de a sportot történettudományos igénnyel reprezentáló munkák továbbra sem árasztják el a szakirodalmi piacot. E „sportközösség” nem csupán a magyar történetírás jellemzője. A sportkultúra története a nyugati historiográfiába is csak a kulturális fordulat következtében, az 1980-as években kezdett észrevehetően beszivárogni, elsősorban angolszász területen. A volt keleti blokk sporttörténet-irodalmi áttekintései a magyar érdeklődéshez hasonló hiányról számolnak be, rámutatva az akadémiai elitizmusra, a források elégtelenségére, a nyugati elméletek megkésett recepciójára, esetenként nyelvtudásbeli fogyatékokra. (Az utóbbi probléma az angolszász szerzőknél is fölmerül.)

⁵ Egy remélhetőleg nem teljes körkép a sporttal foglalkozó szakfolyóirat-számokról: Sport és testkultúra. *Korall*, (2002) 7–8. sz.; Test, labda és társadalom. *Sic Itur ad Astra*, (2011) 62. sz.; Sport és hatalom. *Aetas*, 30. évf. (2014) 4. sz.

A historiográfiai összefoglalók arról tanúskodnak, hogy a sport történetsszakmai áttörését leginkább egy másik, sporton kívüli jelenség iránti érdeklődés segítheti. Akad, ahol a szélsőjobboldali mozgalmak vagy a nacionalizmuskutatások irányították a figyelmet a sport szerepére (Csehország, Ausztria, Olaszország, Németország, volt jugoszláv államok stb.). Az angol szakembereket a munkássz-tály újkori történetének vizsgálata, míg a volt gyarmatok történet-szeit a kulturális imperializmus és a függetlenségi küzdelmek témái terelik a sport felé. Nem ritka, hogy a nálunk sem ismeretlen „jubil-eumi történetírás” jelenségének gyümölcseként, évfordulók ürü-gyén kerül rivaldafénybe a sport, akár mint a kollektív emlékezet-történet-kutatások tárgya. (Lásd Németországban a hazai futball-világbajnoki győzelmek eltérő jelentőségének és szerepének firta-tását.) A sporttörténetnek megújuló lendületet – és sokszor anyagi forrásokat – biztosíthat az adott országban sorra kerülő sportese-mény, legyen az olimpia vagy nemzetközi labdarúgó torna.⁶ (Jó pél-da erre Franciaország 1998-as, hazai pályán kivívott futballvilágbaj-noki címe és a nyomában fölbuzgó történeti érdeklődés.) Mivel a sport, különösen a csapatsportágak, ma sem vesztek közösség-

⁶ Paul Dietschy – Richard Holt: Sports History in France and Britain: National Agendas and European Perspectives. *Journal of Sport History*, vol. 37 (2010), no. 1, 83–98.; Christopher Young – Anke Hilbrenner – Alan Tomlinson: European Sport Historiography: Challenges and Opportunities. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 2, 181–187.; Matthias Marschik: Austrian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 2, 189–198.; Simon Martin: Italian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 2, 199–209.; Stefan Zwicker: Sport in the Czech and Slovak Republics and the Former Czechoslovakia and the Challenge of Its Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 3, 373–385.; Stefan Rohdewald: Yugoslavian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 3, 387–395.; Mark Dyreson: Mapping Sport History and the History of Sport in Europe. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 3, 397–405.; Jutta Braun: Football History: A German Perspective on Current Research Fields. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, vol. 40 (2015), no. 4, 153–175.

teremtő erejükből, kutatásukat az aktuális identitásépítő szándék is fölvirágoztathatja mind nemzetállami, mind transznacionális, jelesül európai uniós szinten.⁷

Futballtörténet Magyarországon és Európában

Bár a hazai céhes történettudomány sport iránti érdeklődését leghívebben az „alkalomszerű” jelző írja le, akadnak néhányan, akik – kutatásaik mintegy mellékágaként – színvonalasan és kitartóan művelik ezt a történeti peremműfajt.⁸ Mindeközben a sport, azon belül a labdarúgás búvárlásának igénye a történettudománynál jóval erőteljesebben mutatkozik meg a szociológia berkeiben – és ez nem csak Magyarországra jellemző fejlemény. Az angol és a francia sporttörténeti vizsgálódásokra döntő hatást gyakoroltak a szociológia jelentős elméletalkotóinak nézetei, a civilizációval, a fegyelmezéssel, a sportmező működésével kapcsolatos elképzelések (Michel Foucault, Pierre Bourdieu, Norbert Elias, Eric Dunning stb.). A szociológiai ihletésű sporttörténeti kutatások terén azonban nemegyszer (és nem csak itthon) előfordul, hogy a kétségkívül nagy ívű és elgondolkod-

⁷ 2012-ben az Európai Bizottság hárommillió eurós támogatásban részesítette a „Football Research in an Enlarged Europe: Identity dynamics, perception patterns and cultural change in Europe’s most prominent form of popular culture” elnevezésű, francia központú, kilenc intézetre kiterjedő, hároméves programot, amely történeti kutatásokat is magába foglalt. A volt keleti blokk országait egyetlen intézmény képviselte, a poznańi Adam Mickiewicz Egyetem. (Ugyanannyi, mint a nem EU-tag Törökországot.) Kutatási beszámoló: <https://cordis.europa.eu/project/id/290805> (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

⁸ Néhány példa: Takács Tibor kötetei a football és az állambiztonság viszonyáról (*Szoros emberfogás*. Budapest: Jaffa, 2014.; *Büntetőterület*. Budapest: Jaffa, 2018.); Borsi-Kálmán Béla leginkább az Aranycsapat körül vizsgálódó, eszmetörténeti-esszéisztikus munkái (*Az Aranycsapat és kapitánya*, 2008; *Pszeudo-fociesszék*, 2018); Andreides Gábor (Dénes Tamással közösen írt) áttekintése a korai olasz footballtörténet magyar alakjairól (*Weisz és a többiek*. Budapest: Jaffa, 2018.).

tató koncepciót nem támasztja alá elegendő történeti matéria, történettudományos szempontból megítélve legalábbis.⁹ Ugyanakkor, ami a hazai footballtörténetet illeti, a szociológusok kutatásai nélkül igencsak megrövidülne a társadalomtörténeti vonatkozású, teoretikus igényű történeti művek bibliográfiája.¹⁰

Mindeközben a footballirodalom, ha csak a labdarúgással foglalkozó hazai kiadványok számát vesszük figyelembe, igen bőséges. Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában a „football” tárgyi kulcsszóra keresve 962 találat érkezik (a „labdarúgás” címszóra valamivel kevesebb). A listázott munkák közül azonban mindössze 150 jelent

⁹ Bennem például fölmerül némi kétely, hogy a kis országok olimpiai teljesítményének okai kiolvashatók-e pusztán az aranyérmek számából; de szívesen tájékozódnék afelől is, hogy a Ferencváros és az MTK etnikai-felekezeti tényezőkkel indokolt századfordulós szembenállásában mi bizonyítja az FTC-nek tulajdonított sváb identitást. Lásd: Hadas Miklós: Olimpia és globalizáció. *Sic Itur ad Astra*, (2011) 62. sz. 103–121.; Hadas Miklós – Karády Viktor: Football és társadalmi identitás. Adalékok a magyar football társadalmi jelentéstartalmának történelmi vizsgálatához. *Replika*, (1995) 17–18. sz. 88–120.

¹⁰ E művek közül elméleti következetessége és a feldolgozott történeti forrásanyag alapján kiemelkedik Szegedi Péter Debrecen footballtörténetét tárgyaló monográfiája. Lásd: Szegedi Péter: *Riválisok. Debrecen footballtársadalmá a 20. század első felében*. Budapest: Korall, 2014. A szerzői összesség tanulságosan reflektál a footballtörténet-kutató sajátos helyzetére: „Bár a magyar férfiak – köztük számos történész és szociológus – jelentős hányada érdeklődik a sport, a football eseményei és nem egyszer története iránt, mindezt szurkolóként, »fogyasztóként« teszik. A sportot – és a footballt különösen – ugyanis a közvélekedés csupán szórakozásnak tekinti, s a szurkolói agresszióknak köszönhetően sokan valamiféle alantas dolognak tartják. A sportszociológus és sporttörténész tehát azért van – Bourdieu-t idézve – elnyomott helyzetben, mert a társadalom és a kutatók többsége »alávetett« tevékenységnek tartja a sportot, mely a munkával, politikával, vallással, művészetekkel, vagyis az élet »komoly« dolgaival ellentétben – érdemtelen a figyelemre.” Uo. 241. Nem elsősorban történeti fókuszú, de a kulturális antropológia football- és globalizációtörténetek számára is tanulságos megközelítésmódjait alkalmazza Vidacs Bea: *Egy szebb jövő képei: Football a kameruni közgondolkodásban*. Budapest: L’Harmattan, 2009.

meg 1990 előtt.¹¹ Megállapíthatjuk tehát, hogy a rendszerváltás óta a futballkönyvdömping korát éljük, sőt élvezhetjük, amennyiben képesek vagyunk tájékozódni a futballhírességek életrajzai, a versenykrónikák, lexikonok, adattárak, rekordgyűjtemények stb. végeláthatatlan erdejében. A találati listát föllapozva a hazai sporttörténetírás egy másik jellegzetességéről is tudomást szerezhethetünk: arról, hogy annak művelői túlnyomórészt a sportújságírók és a helytörténészek. A játékosokra, eredményekre, évfordulókra fókuszáló, anekdotikus hangnemű vagy épp krónikaszerű kiadványokban ugyan nem csordul túl a tudományos igényű elemzési kedv, ezzel együtt e munkák, különösen az adattárak és az életrajzok forrásértéke felbecsülhetetlen az elsősorban a mindenkori tömegmédia, azon belül pedig a sportsajtó böngészésére utalt futballtörténész munkájában.¹²

Azok, akiket hidegen hagy a futball múltja és jelene, okkal tehetik föl a kérdést: miért volna érdekes mindez a történettudomány számára? Miért volna érdemes egy egyszerű labdajáték története arra, hogy helyet és figyelmet szorítsunk neki a história megszentelt termeiben? Válaszolhatnánk Leopold von Rankét parafrázálva: azért, mert minden téma egyformán közel van Istenhez. Ám szívesebben idézem a társadalomtudós Richard Giulianottit, azon kevesek egyike, akik tanítottak a Harvardon és a sportvezetőképzés nemzetközi fellelőgatójában, a Johan Cruyff Institute-ban is: „A világljáró futballszurkolók tisztában vannak vele, hogy ha szeretnék megismerni a vendéglátók társadalmát, megérteni a helyi társadalom szerkezetét-

nek és erkölcsi értékeinek összetettségét, akkor a legközelebbi jelentős sportesemény a legalkalmasabb arra, hogy ezeket az elemeket a látogató szeme láttára sűrítse, dramatizálja. A futball minden körülmények közt rendelkezésünkre bocsát egyfajta kulturális útmutatót, metaforikus reprezentációt, ami segíti az adott társadalom megértését. [...] A megannyi társadalom kultúrájában játszott központi szerepe jelzi a labdarúgás kiemelt politikai és szimbolikus jelentőségét, ami sok-sok ember társadalmi cselekvésmódjaira, gyakorlati észjárására és kulturális identitására bír alapvető befolyással.”¹³

Ha pedig belelapozunk a futballtörténeti forrásokba, rögvést bebizonyosodik, hogy az iménti meglátások történeti perspektívában is érvényesek – azaz a futball története *mise en abyme* módjára bizonyos pillanatképét festi az adott időszak társadalmának. Mindemellett fontos megjegyeznem, hogy miközben például társadalomtörténeti fogódzónak használjuk, a futballnak, más sportágakhoz hasonlóan, megvan a maga története, evolúciója, paradigmaváltásai. Azaz tévedünk, ha a futballkultúrán belül zajló eseményeket kizárólag a társadalmi-politikai kontextus következményeinek tekintjük, és ez annál inkább igaz, minél közelebb járunk a pálya kezdőköréhez. Ha azonban nem a szabályokat, a felszerelést vagy a játékszert tanulmányozzuk, hanem a játéknak a pályától időben és térben is távolabbi elemeit (szurkolótábor, média, sportpolitika stb.), a társadalomtörténeti és ideológiai összefüggések nagyobb jelentőségre tesznek szert, s olykor a pályán is reflektorfénybe kerülnek.

A futball tömeg-kultúrtörténeti súlyát nyers adatokkal is alátámaszthatjuk. A 20. század hajnalának legnagyobb befogadóképességű pályájára, a Millenárisra már a szervezett magyar labdarúgás első évtizedében tízezerszámmra vonultak ki a futball iránt hevülő hölgyek és urak, különösen, amikor nemzetközi mérkőzést rendeztek.¹⁴ A piaci igényre a kor két nagy riválisa, az FTC és az MTK

¹¹ Ha a „történelem” tárgyi kulcsszóval szűkítjük a keresést, mindössze három kiadványra bukkanunk, ami kétségtelenül téves adat a futballtörténeti irányból vizsgáló művek számát illetően. Erről egyszerűen megbizonyosodhatunk egy könyvesbolti látogatással.

¹² Tapasztalataim azt mutatják, hogy a hazai futballegyesületek és -szervezetek iratainak megőrzöttségi szintje – különösen a 20. század első felét illetően – meglehetősen csekély, alkalmoszerű, és területileg is erősen változó mértékű. Például míg a második világháború előtti futball egyik meghatározó klubja, az MTK/Hungária a klub tájékoztatása szerint nem hagyott hátra egyesületi archívumot, a korszakban hasonló jelentőségű FTC-nek saját múzeuma is van.

¹³ Richard Giulianotti: *Football. A Sociology of the Global Game*. Cambridge: Polity, 1999. xii.

¹⁴ Zeidler Miklós: Egy régi pálya a polgári korban – a Millenáris Sporttelep. *Korall*, (2002) 7–8. sz. 117–139. Ellenzői bármilyen erőszakos sport-

egyidejűleg válaszolt egy-egy 25 ezer fősre tervezett stadionnal. (Az első világháború előtt ezzel a mérettel csupán Nagy-Britannia futball-létesítményei kelhettek versenyre.) Trianon után 40 ezresre kellett növelniük a kapacitást, 1922-re pedig – számos kisebb, de szintén többezres lelátójú pálya mellett – megépült az Újpest 25 ezres stadionja is. A stadionüzlet annak ellenére sem bizonyult veszteségesnek, hogy a futballrendezvényeket egyre több és nagyobb adó sújtotta.¹⁵

De lépünk túl a futball belső világán, s lássuk, mekkora súlya volt a szórakoztatóiparon avagy a tömegkultúrán belül.

„Mikor futnak a lovak a pesti pályán, 11–13 ezer ember megy ki a gyepre; ha Budapest minden mozija megtelik: legfeljebb 32–33 ezer ember figyeli a néma tragédiákat és a mulatságos históriákat, melyeket a mozigép a lepedőre vetít. Ezzel szemben egy-egy érdekesebb futballmeccset olykor 40 ezer vagy még ennél is több ezer ember nézi végig az Üllői úti pályán, pláne akkor, ha valamelyik jeles külföldi csapat méri össze a tudományát a mieinkével. Ez azt jelenti, hogy Budapestet a meccs, a gólért való küzdelem jobban érdekli, mint akár a lóverseny, akár a mozi, akár a színház; jobban érdekli, mint Gloria Swanson vagy Mary Pickford vagy Chaplin, jobban érdekli, mint a hazai primadonnák, sőt jobban érdekli, mint a – politika. Pedig ez a mulatság sem sokkal olcsóbb, mint a mozi, de a labdarú-

ként írták is le az „angol rugósdit”, a nők már az első hazai mérkőzéseken elfoglalták helyüket a tribünön, idejekorán jelét adva, hogy a futball nem pusztán sport, hanem társasági esemény is. Lásd a jelen kötet „Lányok a lelátón. Hölgyszurkolók a magyar futball első évtizedeiben” című fejezetét.

¹⁵ Az általános tájékozódáshoz a magyar futballtörténetben, amennyiben külön nem jelzem, az alábbi munkák biztosítottak alapot: Földessy János: *A magyar futball és a Magyar Labdarúgók Szövetsége*. Budapest: MLSZ, 1926.; Dénes Tamás – Sándor Mihály – B. Bába Éva: *A magyar labdarúgás története I. Amatőrök és álamatőrök (1897–1926)*. Budapest: Alexandra, 2013.; Szegedi Péter: *Az első aranykor. A magyar foci 1945-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2016.

gásnak mégis nagyobb a publikuma, és vasárnap délutánonként Budapest lakosságának 5–6%-a künn van a »pályán«, és másfél órán keresztül feszült figyelemmel kíséri: mint kergetik, rúgják és driblizik a labdát a csatárok és a bekkek, és 35–45 ezer ember lelkesedik, éljenez, ordít, bömböl és tombol, ha a kapus ügyesen védi ki a kaput egy-egy jól irányzott labda elől.”¹⁶

A tömegek és a bevétel áradása nemcsak az adókat kivető városi és parlamenti politikusoknak tűnt fel, hanem a kulturális elit egyes képviselőinek is, akik kifejezték nemtetszésüket még úgy is, hogy olykor egy-egy kormánytag vagy maga Horthy kormányzó foglalt helyet a lelátón. A médiamogul és főrend Rákosi Jenő, aki az említett elit sorából nézhette végig a magyar futball születését, majd futótűzszerű terjedését, maga is értékelte a jelenséget, a magyar-osztrák mérkőzés 600 millió koronás bevételére (1925), valamint a futball és a kultúra viszonyára reagálva. Az ő bírálókat csöndre intő ítéletével zárom fejtegetéseimet a futball társadalom- és kultúrtörténeti szerepéről.

„Aki [...] azt várja, hogy én itt szidni fogom a labdarúgósporthoz, mert e mostoha viszonyok közt érdeklődés dolgában mintegy első helyre jutott fel, odáig, hogy már az adószedők is rávetették magukat: az csalatkozni fog. Még kevésbé vagyok hajlandó a közönséget korholni, amért [sic!] más művészetektől nagyobb érdeklődését megvonva, minden szerelmét a sportpályákra – igaz, hogy csak a labdarúgókéra – pazarolja. [...] A labdarúgás, a mai állapotában, érdekes művészet, és – mint a többi művészetek is, – népszerűsége által vállalattá is lett. [...] Aki hegedül, aki énekel, aki deklamál, aki akrobatizál: az mind művészete értéke szerint megszabhassa a maga képességei árát s követelhesse jutalmát; a futballművésznek pedig ez tilos legyen, noha minden-

¹⁶ Pásztor Mihály: A jókedv ára. In: „Kelet Párizsától” a „bűnös városig.” *Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához I. 1870–1930*. Szerk. Sipos András – Donáth Péter. Budapest: Budapest Főváros Levéltára – Budapesti Tanítóképző Főiskola, 1999. 426–427.

ki tudja már e művészet primadonnáinak nevét Európaszerte és jobban, mint az egyes nemzetek miniszterelnökeit. [...] Úgyis mint önálló művészet, úgyis mint az élet törekvéseinek eszköze, oly hatalmas intézmény ez, amelynek a népszerűsége természetes. Fonák dolog [...] az eddigi erkölcsi, társadalmi, esztétikai és gazdasági hitelesített mértékekkel méricksélni és elavult és korlátolt szempontok szerint elbánni vele.”¹⁷

A futball globalizációjának szakaszai

A globalizáció mindenekelőtt eleven, napi tapasztalat, amely a világháló működésbe lépése óta még a multinacionális cégek és nemzetközi márkák áradása okozta rendszerváltás utáni kultúrsokknál is nyilvánvalóbb, megkerülhetetlenebb, folyamatos reflexiót követelő jelenség. Véleményem szerint ez az uralkodó tapasztalati jelleg az, ami elsősorban nehezíti úgy az egységes definíció megalkotását, mint a történeti perspektíva érvényesítését. Vannak elemek, amelyek a definíciós kísérletek többségében felbukkannak,¹⁸ ám az egyes kutatási területek elsődlegesen a saját globalizációs tapasztalatukból kiindulva, azt megérteni igyekezve, más-más vonásokat hangsúlyozva vizsgálják azokat a komplex kapcsolatrendszerket,¹⁹ amelyek az (ilyenformán többes számban említendő) globalizációk fundamentumai.

Nem meglepő tehát, hogy a futball globalizációjának is megvan a maga saját diskurzusa. Azok a szerzők ugyanakkor, akik e sport világméretű elterjedésének történeti vetületeivel is bíbelődnek, rendszerint összekapcsolják a futball globalizációját más világszintű folyamatokkal: az urbanizációval, iparosodással, a tömegmédiával és

a fogyasztói társadalom (különösen a szabadidő) kialakulásával, a gyarmatosítással, modernizációval, szekularizációval stb.²⁰ A felsorolt jelenségekről annyi bizton állítható, hogy többé-kevésbé egyidejűleg zajlottak, és összefüggéseiket is nehéz volna tagadni.

A modern sport²¹ és vele a futball születésének helyéül Nagy-Britanniát szokás megjelölni. Következésképpen a historikusok a futballkultúra történetének brit változatát tekintik (ha nem is mindig tudatosan) mércének, egy olyan ideáltipikus elbeszélésnek, amelynek elemeit igyekeznek más régiók futballtörténetében is azonosítani, illetőleg az eltérésekben fölfedezni az adott ország futballtörténetének karakterét.²² Ez alapján a globális futballtörténet a gazdaságtörténet, illetőleg az iparosodás felől nézve egy *indusztriális* és egy *posztindusztriális* szakaszra osztható. A két szakasz inkább szimbolikus, mintsem tényszerű választóvonal az első, 1930-as világbajnokság, amikor a világ jelentős részén nemcsak elterjedt és bajnokságokba szerveződött a futball, hanem egy önálló, az olimpiától elkülönült globális megmérettetésre is igény mutatkozott a sportág világszerve, a svájci központú FIFA vezérletével. A futball-globalizáció második szakaszát ebben az elbeszélésben a máig tartó posztindusztriális szakasz képezi, amikor is a futballkultúrában – összefüggésben a világot számos téren egyre szorosabban és erősebben behálózó kapcsolatokkal – egyre inkább a szolgáltatás-szektor

¹⁷ Rákosi Jenő: Sport mint művészet. *Uj Idők*, 1925. április 5. 328–329.

¹⁸ Tomka Béla: Globalizáció: megjelenési formák, szakaszok és determinánsok. *Magyar Tudomány*, 184. évf. (2023) 10. sz. 1223–1234. DOI: 10.1556/2065.184.2023.10.2.

¹⁹ John Tomlinson: *Globalization and Culture*. Cambridge: Polity, 1999. 1–2.

²⁰ Giulianotti: *Football*, i. m.; Andrei S. Markovits – Lars Rensmann: *Gaming the World. How Sports Are Reshaping Global Politics and Culture*. Princeton: Princeton University Press, 2010. 43–106.; Allen Guttman: *Games and Empires. Modern Sports and Cultural Imperialism*. New York, NY: Columbia University Press, 1994. 41–70.

²¹ A modern sport alapvető jellemzői: 1. világi jelleg, 2. (társadalmi-etnikai) egyenlőség, 3. szervezethez (bürokratizáció), 4. szakosodás (sportágak világos elkülönülése), 5. szabályozottság (racionalizáció), 6. mérhetőség-számszerűsítés (kvantifikáció), 7. rekordközpontúság. Lásd: Guttman: *Games and Empires*, 1–2.

²² Az ilyesfajta, Nyugat-Európa-centrikus történeti módszertant bátran nevezhetjük a(z) ezúttal nem definiált) globális történetírás egyik, ha nem a legfőbb vonásának is.

fújta és fújja a sípot. A sport a tömegmédiá előretörésével elsősorban szórakoztatóipari termék lett, kommercializálódott, a hozzá kapcsolódó szurkolói, játékos- és klubidentitásokat pedig a változékonyság jellemzi, és az új törzsiség (neotribalizmus) uralja. Ugyanakkor a világversenyeket még mindig nemzeti alapon szervezik, és – hogy egy újabb jelenkori tapasztalatra utaljak – a szurkoló számára bármennyire is szabadon választhatónak tűnik a csatlakozás egy-egy szurkolói közösséghez, a globális futballt kezdetektől kísérő, sőt sikerre ítélő nemzeti, helyi kapcsolatok korántsem tűntek el nyomtalanul. A globális-lokális szinkronicitás a labdarúgás történetének globalizációs nézőpontból talán a legfontosabb jellegzetessége, és e két pólus folyamatosan módosuló viszonya, azaz a *glokalizáció* vizsgálata a futballtörténet szinte tökéletes lehetőséget nyújt.²³

Ha a futball brit alapokon nyugvó globális történetét nem a gazdaság-, hanem a társadalomtörténet felől próbáljuk összefoglalni, hasonló, de valamivel árnyaltabb korszakolás lesz az eredmény.²⁴ A futballtörténet *premodern-prekapitalista* (avagy tradicionális) éráját a társadalom felső rétegei, az arisztokraták vagy az arisztokrata mintát követő felső-középosztály tagjai határozták meg, a 19. század derekának angol elitiskoláiban ők játszották rendszeresen, majd szabályozták a játékot. A második, *korai modern* szakaszt az ipari munkásság pályára lépése hozta el, és helyezte a futball súlypontját az elitiskolákból a városi térbe, szimbolikusan és (a játéktílus megújulásával) ténylegesen is átvéve az irányítást a futballterrénum felett. „Az úriemberek és játékosok” mintegy három évtizeden át hú-

zódo háborúsága során az előbbieket fokozatosan veszítették el pozícióikat, kezdve 1885-tel, amikor az angol szövetség, az FA (Football Association) kénytelen volt törvényesíteni a labdarúgók fizetését. Bár 1907 és 1914 között az amatőröknek saját szövetségük megalakításával még sikerült szakadást előidézniük az angol futballban (nem kis gondot okozva ezzel az amatőr nemzeti szövetségekből verbuvált nemzetközi testület, a FIFA kebelén belül is), az úriemberek végleg kiszorultak az immár tömegeket megmozgató „futballgyárból”.²⁵

A felsőbb osztályok tehát elvonultak a kevésbé energikus, fizikai érintkezést alig követelő „fehérruhás” sportok, legfőképpen a krikett sáncai mögé,²⁶ miközben a brit ipar és kereskedelem külképviselei a 19. század végéig a világ számos népével megismertették a futballt. A modern szakasz további fontos fejleménye, hogy e felsőbb osztályok propagálta amatőrizmust háttérbe szorította a tehetségelvű, egyenlősítő professzionalizmus, amely nemcsak a hivatásos játékosokat termelte ki, hanem fontos lépést jelentett a tömegkulturális kibontakozás, a piaci alapokon nyugvó szórakoztatás térnyerése irányába is. Ami a globalizációs folyamatot illeti, a brit (elsősorban angol és skót) futballhegemóniának egyre nagyobb kihívásokkal kellett szembenéznie. Szándékos elszigeteltségükből alkalmasszerűen elő-előmerészkedve a brit csapatok, sőt a válogatottak is kezdtek vereségeket szenvedni az egyre nemzetközibb futballporondon, ahol a brit nemzeteket többnyire nélkülözni kénytelen Fédération Internationale de Football Association vette át az irányítást. Az alapító francia Robert Guérin először nem is tudta csatlakozásra bírni a labdarúgás első számú hatalmának számító angol szövetséget (FA), így a FIFA

²³ A globalizáció általánosan is a globalizációs kutatások kitüntetett, de legalábbis vizsgálatra javasolt terepe, mert meghaladja az „elnyomott és elnyomó”, „fejlett és elmaradott” nem túl árnyalt és gyümölcöző, ám a globalizációkutatásokra jellemző dialektikáját. Lásd: Richard Giulianotti – Roland Robertson: The Globalization of Football: A Study in the Globalization of the 'Serious' Life. *British Journal of Sociology*, vol. 55 (2004), no. 2, 545–568. A globalizáció másféle terminológikus megközelítésben hibridizációnak is nevezhető. Lásd: Illés Tamás: A kulturális globalizáció földrajzi vonásai. *Tér és Társadalom*, 32. évf. (2018) 2. sz. 3–20.

²⁴ Giulianotti: *Football*, 1–38.

²⁵ Giulianotti: *Football*, 4–5.

²⁶ A brit gyarmatokon ez a réteg képviselte az uralmat, ezért is alakult úgy, hogy e területeken a krikett lett az a sport, amelynek elsajátításával a gyarmatok lakói fölvehették a versenyt, majd le is győzték idegen urait, méghozzá a saját pályájukon. Globalizációtörténeti szempontból tanulságos fejlemény, hogy egy ilyen győzelmet örökített meg az a 2001-es, *Lagaan* című indiai, kosztümös-zenés mozifilm, amelynek ritka kivételként sikerült kitörnie Bollywood kulturális zártágából, és globális sikert aratva egészen az Oscar-jelölésig jutott.

1904-ben nélkülük, Franciaország, Belgium, Dánia, Hollandia, Spanyolország, Svédország és Svájc szövetségeinek összefogásával jött létre, viszonylag hamar ernyője alá gyűjtve előbb az európai, majd más kontinensek szövetségeit is. Többszöri csatlakozás, majd kilépés után az angolok a második világháború előtti három FIFA-világbajnokság egyikére sem neveztek. Két évtizedes különállást követően 1948-ban léptek be a szervezetbe ismét, ezúttal végleg.²⁷

A labdarúgás története *késő modern* korszakának eljövételét a második világháború befejezésétől számíthatjuk. Ekkor vették kezdetüket azok a fejlemények, amelyekről fentebb már szoltam, és amelyeknek mi, a *posztmodern* futballkorszak részesei ma is szemtanúi vagyunk. A nemzeti alapon szerveződő világbajnokság mellett meggyökereszk a nemzetközi klubtornák (jelentős közép-európai előzmények után, amelyeket még említeni fogok), megszorodtak a nomád, klubról klubra vándorló játékosok, a tévés közvetítés és a külföldi játékosok szerződtetésének könnyítése²⁸ pedig felgyorsította a futball globalizációját. A századelő kiemelkedő futball-nemzeteinek (Uruguaynak, Argentínának, de Angliának is) immár keményen meg kellett küzdeniük a sikerért. A szakmai tudás és a nézői hozzáférés többé-kevésbé kiegyenlítődt, a demokratizáció elérte határait, hogy aztán a nyolcvanas évektől bekövetkező, posztmodern futballkor egy új, mára kiteljesedő gazdasági és társadalmi elitizmus hajnalát hozza el. Társadalomtörténeti szempontból mindehhez annyit még érdemes hozzátenni, hogy a meccsek helyszíni megtekintése a futballhuliganizmus felszámolásával, a stadionok pacifikálásával az új, immár kozmopolita középosztály privilégiumává vált, és miközben a Bajnokok Ligája találkozónak

²⁷ Guttmann: *Games and Empires*, 55–56.

²⁸ E folyamat meghatározó fejleménye az Európai Bíróság úgynevezett Bosman-ítélete volt (1995), amely egy belga játékos, Jean-Marc Bosman perében a munkaerő Unión belüli szabad mozgásának jogszabályaira hivatkozva illegálizálta a külföldi labdarúgók szerződtetésének korlátozását. Lásd: Matthew Taylor: *Global Players? Football, Migration and Globalization*, c. 1930–2000. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, vol. 31. (2006), no. 1, 20.

közvetítéseit tízmilliók követik világszerte, intézménye a reeurópaizáció sajátos formáját testesíti meg, nyugat-európai elitligák „világválogatott” élcsapataiban felhalmozva a futballglóbusz tehetőségét, pénzét és tudását.²⁹

Összefoglalásképpen kijelenthető, hogy a labdarúgósport, amely gyors elterjedését mindenekelőtt egyszerűségének és kisigényűségének köszönhet, a társadalmi változásoknak egyszerre volt elviselője és elősegítője. Az osztályidentitás azonban a futballszférában „életre galvanizált” identitásoknak csupán az egyike, hiszen a játék a lokális és nemzeti identitásokat szintén mozgósította. A 20–21. századi globalizáció ugyan átírhatta ez utóbbi azonosulások jelentőségét, ám ha úgy véljük, meg is semmisítette, elég egy Real Madrid–Barcelona, Liverpool–Everton, Újpest–Ferencváros összecsapásra gondolnunk, vagy épp egy brazil–argentin, ír–északír vagy épp magyar–román válogatott mérkőzésre, hogy véleményünk megváltozzék.³⁰

²⁹ A globális futball szakirodalma a kétezres évek elején még a multinacionális nagyvállalatokat jelölte meg az elitligák jellemző tulajdonosaiként. A pénzügyileg legtöbbször taksált angol Premier League azonban fokozottan „oligarchizálódik”, és jó néhány csapata egy-egy pénzügyi mogul személyes portfóliójának nem titkolt ékessége. Egy 2019-es lista szerint az angol csúcsliga tulajdonosai között akad egyiptomi, thai, iráni, kínai, de számos amerikai is. A leggazdagabbak: 1. Manszúr sejk, Egyesült Arab Emírségek (Manchester City, vagyona 30 milliárd dollár); 2. Roman Abramovics, Oroszország (Chelsea FC, 12,4 milliárd dollár); 3. Stan Kroenke, Egyesült Államok (Arsenal FC, 8,7 milliárd dollár). Barnaby Lane: *The 12 richest billionaire Premier League club owners, and how they made their fortune*. *Business Insider*, 17 August, 2019, www.businessinsider.com (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

³⁰ A tévés nézettségi adatok sem támasztják alá, hogy a globalizációval a nemzeti alapon szerveződő versenyeknek beakonyult volna. Míg a Bajnokok Ligája 2015-ös döntőjét (Barcelona–Juventus) 180 millióan szurkolták végig, az egy esztendővel korábbi vb-döntő (Németország–Argentína) nem kevesebb, mint 695 millió nézettséggel büszkélkedhetett. Lásd: Seth Vertelney: *Media Microscope: Super Bowl owns American TV, but soccer conquers the globe*. www.goal.com (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

Kultúrimperialisták Pesten: angol közreműködés a futball honosításában

Az átfogó társadalomtörténeti tanulmányok (egyelőre) hiányoznak a magyar futballtörténet palettájáról. Ismereteim alapján mégis feltételezem, hogy a vonatkozó brit narratíva helytel-közzel nálunk is érvényesíthető, legalábbis ami a premodern korszakból a modernbe való átmenetet illeti. Az „angol játék” híre és gyakorlata a 19. század utolsó két évtizedében terjedt el, elsősorban Budapesten, azaz modernizálódó urbánus környezetben. Átvételében a már dolgozó vagy leendő diplomás középosztály (magán- és közhivatalnokok, tanárok, mérnökök, a köz- és a felsőoktatás diákjai)³¹ kiemelt szerepet játszhatott, legalábbis erre enged következtetni az ismert foglalkozású játékosok köre. Nem állítható, hogy az első labdarúgók társadalmi státusza hasonló volt az etoni, oxbridge-i alapítókéhoz, de a hazai urbanizáció színvonalán ők mégiscsak valamiféle elitet képeztek. Mindenesetre állásuk mellett, ami biztos megélhetést, fizikailag nem kimerítő elfoglaltságot és fix munkaidőt garantált számukra, még jutott idejük, kedvük sportolni is, és ez nem volt akkoriban általános adottság.³² Ami a közönség tagjait illeti, társadalmi hovatartozásuk-

³¹ Az 1890-es évek elejétől a budapesti iskolák évkönyveiben (az Ilona utcai főgimnáziumhoz tartozó Ferenc József Nevelőintézet, Barcsay utcai állami gimnázium, Markó utcai katolikus gimnázium, Lónyay utcai református főgimnázium) egyre-másra bukkantak fel különböző magyar elnevezésű, „futballgyanús” testgyakorlatok. (Zeidler Miklós: Angol hatások a magyar sport kezdetére. In: uő: *A labdaháztól a Népstadionig. Sportélet Pesten és Budán a 18–20. században*. Pozsony: Kalligram, 2012. 93–94.) Valószínű, hogy a játékot külföldi (például Csehország, Svájc) tanulmányaik során, akár közvetlenül angoloktól elsajátító futballimportőrökkel együtt ebből a gimnazista gárdából került ki az egyesületbe igazoló hazai futballamatőrök első generációjának egy jelentős része.

³² Az FTC és az MTK 1911-es és 1908-as játékosfoglalkozás-listái alátámasztják, hogy a rekrutációs bázis a világháborúig lényegileg nem módosult. Szegedi: *Az első aranykor*, 54.

ról kevés adat áll rendelkezésre. Mégis feltehető, hogy a szurkolói rétegek kispolgáriasulása, proletarizációja már az első világháború előtt megindult. Ez a demokratizáció vélhetően a játékosok körében is megkezdődött,³³ amit nem csupán a világháború utáni évek elsősorban anyagi okoktól ösztönzött, tömeges játékoskivándorlása támaszt alá. A háború után egy fizetett berlini túrara szerződő jeles játékosok foglalkozása például korántsem mutat tisztán középosztályi képet.³⁴ A munkásság irányába „lejtő” társadalmi átrendeződést a játékoskarriert fizetett pályává, vagyis mobilizációs csatornává avató hivatásos futball bevezetése szentesítette 1926-ban, 40 évvel az angolok hasonló intézkedése után.³⁵

A futball globalizációjára adott kezdeti magyar válaszok ugyan csak megfelelnek a történeti sztenderdeknek: akár a lóverseny vagy az atlétika terén, itt is fontos szerepet játszott a brit kulturális hatás, amit a magyar futball eredettörténetei is tükröznek. Az atlétikát is meghonosító Esterházy Miksa gróf Angliából hozta az első

³³ A háború előtt épült két pesti stadion részvényeseinek listájából az olvasható ki, hogy a szinte óriás iparteleppé duzzadó Ferencvárosi Dukkerei az ún. kékgalléros rétegből (iparosok, ipari munkások) kerültek ki, a támogatóit főleg az Erzsébet- és Terézvárosi magánhivatalnokokból és kereskedőiből verbuváló MTK mögött pedig a kis- és középpolgárság sorakozott fel és élt a stadionok által biztosított újfajta nyilvánossággal. Bővebben lásd: Baráth Katalin: „Gegenpressing”. Az első stadionépítési láz részvénytársaságai: FTC és MTK (1908–1943). *Korall*, 21. évf. (2020) 81. sz. 100–137.

³⁴ A hazai eltiltással járó berlini futballkirándulás kudarcát perrel kívánták megtorolni az illető focisták. Foglalkozásuk az aláírt ügyvédi meghatalmazás szerint: vasesztergályos, szabó, kereskedő, műszerész, négyen pedig hivatalnokok. Az utat szervező Malaky Konstantin üvegfestőként szerepel. (Budapest Főváros Levéltára, Lázár Ferenc közjegyző iratai. VII.179.a – 1921 – 0071.) Ez is bizonyítja, hogy ugyan a játékot és a tehetséget hivatalosan nem fizethették meg, a legális és nem legális juttatások ekkor már kellően kompenzálhatták a kieső munkaidőt. Mindezt az olykor bíróságig eljutó álamatőr botrányok is alátámasztják.

³⁵ A profizmus törvényesítése Magyarországon sem szüntette meg az amatőr futballt, ami felveti a kérdést, húzódik-e az angolhoz hasonló társadalmi törésvonal a hazai amatőr és profi futballkultúra között.

futball-labdát; az Angliából importált „első labda”-mítosz szintén felbukkan a keresztnevét angolosan viselő, Angliából hazaérkező Löwenrosen Charly-féle és a kerékpározás úttörőjeként számon tartott szabadkai Kosztovits László-féle eredettörténetben is. A futball honosításának kiemelkedő alakja, a volt cambridge-i diák, Arthur Yolland tanárként működött Magyarországon, és honfitársával, Thomas Ashtonnal együtt a Budapesti Torna Club csapatát erősítette az első magyar földön rendezett nemzetközi klubtalálkozón, a BTC–Vienna Cricketers mérkőzésen. (A külföldre szakadt britek elsődleges futballterjesztői szerepét mutatja, hogy a bécsiek színeiben legalább hét angol vitézkedett.) Az első nem hivatalos (nem egy másik válogatott ellen pályára lépő) magyar válogatottba pedig egy bizonyos Fred Windett is bekerült. A halálát kicsivel később Indiában lelő Windettet, aki Budapestről hazatérve az ígéretes nevű, ma is létező Crouch End Vampires mezét húzta fel, a sors szele egy angol bányatársaság mérnökeként sodorta Bécsből Nagybányára. A „Budapesti Torna-Club jeles tagja, aki kétségtávol a kontinens legjobb játékosa, akarta a labdarúgást Nagybányán is meghonosítani, jó eszközt találván a gimnáziumi ifjak ambíciójában és lelkesedésében tervei keresztülvitelére”, egészen addig, míg a gimnázium igazgatója meg nem tiltotta a futballozást, túl veszélyesnek ítélve azt.³⁶

Fred Windett rövid, de emlékezetes magyar sportkarrierje arra is példa, hogy a pesti angol futballtanítók elsősorban munka céljából, rendszerint bécsi állomásozás (és futballozás) után vetődtek Budapestre, és sportolási alkalmat keresve találtak társra a hasonló társadalmi státuszú pesti sportemberekben. A mérnökhallgató és úszófenomén Hajós Alfréd, aki Ashtonnal és Yollanddal egy csapatban bábáskodott a magyar futball bölcsőjénél, akár Fred Windett magyar tükörképe is lehetne.³⁷

³⁶ *Magyar Nemzet*, 1901. május 1. 10.; *Sport-Világ*, 1901. március 24. 75., 1902. február 23. 59.

³⁷ Hajós nevéhez úszással szerzett olimpiai aranyain túl még számos magyar sportléttség tapad. A legtöbb a futballpályához kötődik: az első magyar bajnokságot, a Budapesti Torna Club színeiben szerepelt az első hivatalos

Nem tudom, hogy az 1906-os népszámlálás szerint 441 Budapesten tartózkodó angol közül hányan költöztek át közvetlenül Bécsből.³⁸ Edward (Teddy) Shires, a magyar futball kiteljesedésének Jimmy Hogan mellett talán legfontosabb angol alakja mindenestre közéjük tartozott. Főállásban már a császárvárosban is az Underwood írógépgyár képviselőjét látta el, ahogy 1905-től Budapesten is írógép-forgalmazó céget működtetett, és Pesten is maradt 1937-ben bekövetkezett haláláig. Emellett futballozott is, sőt állítólag az asztaliteniszt is ő honosította meg Magyarországon. Ám amivel végképp beírta magát a magyar futballtörténet első aranykorának krónikájába, az a közvetítői (kvázi ügynöki) tevékenysége volt, amelynek – és Brüll Alfréd klubelnök bőkezűségének, valamint a világháború kitörésekor Bécsből átmentett Hogan tréneri szaktudásának – hála az MTK a Trianont megelőző és követő fél-fél évtizedben világszínvonalú játékerőt képviselt. A futball globalizációtörténeti nézőpontjából sem érdektelen, itthon ellenben korántsem közismert narratíva szerint e századelős MTK-ból sarjadt ki az az innovatív természetű szakmai hagyomány, amit Brazíliától Olaszországig vittek később a világjáró magyar edzők,³⁹ és amely az

hazai és nemzetközi találkozók (az első magyar győzelemmel végződő nemzetközi klubmeccsen, 1899-ben gólt is szerzett), sőt az első válogatott mérkőzésen (1902-ben, az osztrákok ellen) is hadra fogták. Később bíráskodott, a Magyar Labdarúgók Szövetsége (MLSZ) alelnökének választották, és természetesen – mint mérnök – futballstadiont is tervezett. Lásd: Dénes et al.: *A magyar labdarúgás*, 38–39.

³⁸ Thirring Gusztáv: *Az 1906. évi népszámlálás eredményei*. (Budapesti Statisztikai Közlemények 43.) Budapest: 1914. 109. Ugyanitt 2-2 skót és ír illetőségű budapestiről olvashatunk, walesiekről nem esik szó.

³⁹ A trénerként bajnoki címet kivívók közül csak néhány: Weisz Árpád (Inter-Ambrosiana, 1930; Bologna, 1936, 1937); Schaffer Alfréd (Róma, 1942); Pozsonyi Imre (Barcelona, 1925); Hertzka Lipót (Real Madrid, 1932, Benfica, 1937, 1938), Eisenhoffer József, Olympique de Marseille, 1937), Hirschl Imre (River Plate, Argentína, 1936, 1937; Peñarol, Uruguay, 1949, 1951); Kürschner Izidor (Nürnberg, 1921). A máig legeredményesebb és talán legismertebb magyar edző-világjáró Guttman Béla, aki MTK-játékosból (1919–1921) kétszeres Bajnokok Európa-kupája-győztes edző lett (Benfica, 1961, 1962). Lásd elsősorban: Szegedi: *Az első aranykor*, 403–435.

Aranycsapat sikereire és a világfutballra egyaránt nyomon követhetően hatást gyakorolt.⁴⁰

Habár angol szakembereket⁴¹ már a 20. század első éveiben alkalmaztak a hazai sportegyesületek futballcsapatai (a Magyar Athletikai Club például Harry Perryt, a már emlegetett BTC egy bizonyos Mr. Coxot, sőt később az ősrivális FTC-ben is megfordult egy Barney Gannon nevű edző),⁴² a kortársak a brit szaktudásimportot jellemzően a Magyar Testgyakorlók Köréhez kötötték. Az MTK-s britek közül itt csupán két olyan játékosról emlékezünk meg, akik a honi futballtörténet egy-egy nevezetes pontjához kapcsolhatók. Egyikük Joseph Lane, aki az MTK Hungária úti stadionjának az – ekkoriban FTK-nak is nevezett – FTC elleni avatómeccsén az egyetlen, győztes gólt lőtte (1912). Teljesítménye mégsem aratott osztatlan sikert, egy

⁴⁰ E hagyományt legutóbb az angol *The Guardian* neves szakírója és futballtörténésze foglalta össze: Jonathan Wilson: *The Names Heard Long Ago: How the Golden Age of Hungarian Football Shaped the Modern Game*. London: Blink, 2019. A magyar futballtörténeti korpusz nemzetközi beágyazottságára (avagy beágyazatlanságára) jellemző, hogy a kelet-európai futballban egyébként járatos brit szerző dél-amerikai kutatásai során lett igazán figyelmes a helyi elbeszélésekben minduntalan felbukkanó magyar szakemberekre. Tegyük hozzá: brit részről kevésbé nehéz elismerni a magyar futballszakértelem globális jelentőségét, ha az visszavezethető a szintén brit Jimmy Hoganre. Hoganról Barcs Sándor, az MLSZ elnöke nyilatkozta a Wembley-ben, az angol futballhegemónia mítoszáat végképp felszámoló 1953-as 6:3 után: „Mindent, amit erről a sportágról tudunk, Jimmy Hogantól tanultuk.” B. G.: *Jimmybaci, a magyar futball(nagyság) atyja*. www.nemzetisport.hu (Letöltés 2020. augusztus 15.)

⁴¹ Az egykorú hazai sportszakma rendszerint egyszerűen csak angolnak titulálta az angol futballkultúra képviselőit. Az „ír származású angol” Hogan elődjét, Jackie Tait Robertsont, a Chelsea-t is edző skót szakembert például így jellemezte egy játékos: „nem szenvedek anglo-mániában, de egész határozottsággal állítom, hogy a Magyar Testgyakorlók Köre a nagy fel lendülését kizárólag Robertsonnak, az angol trainernek köszönheti.” Lásd: Dénes et al.: *A magyar labdarúgás*, 344.

⁴² Zeidler: Angol hatások, 102.; Dénes et al.: *A magyar labdarúgás*, 362.

újságíró legalábbis kritikával illette, méghozzá nemzeti alapon, jelezve, hogy a feltétlen angoltisztelet kora múltóban.

„Lane, a M. T. K. angol centercsatázója, túljátszotta az egész mezőnyt. Mesés dolgokat produkált. [...] De bármily szép volt is Lane játéka, valamilyen fájdalmas érzést mégis kiváltott a lelkekből. Nem volt kedves a közönségnek, hogy egy angol játékos ennyire kimagaslék a magyar fiúk között. A magyar labdarúgó-sportra sem biztató ez a jelenség. Még a M. T. K. győzelmének az árán is jobb szerettük volna, ha Lane játéka beleolvad a nagy közbe. De nem így volt, s a F. T. K.-nak, mint megvert csapatnak, kellett elhagynia a pályát.”⁴³

Az MTK egy másik kiváló angol szerzeményéről, J. R. Owenről a hazai futballtörténet „Lex Owen”-ként elhíresült jogszabályát nevezték el. A határozatot az MTK riválisai – élükön a sorozatos bajnoki címeit leginkább, és mint hamarosan kiderült, okkal az MTK-tól veszélyeztetve érző Fradival – vitték keresztül az MLSZ-ben (1913). A 1926-ig érvényes Lex Owen szerint külföldi játékost csak akkor igazolhatott magyar klub, ha az illető előzőleg legalább egy évet Magyarországon töltött.⁴⁴ Az élesedő konkurenciaharcon túl ez az intézkedés arról is tanúskodik, hogy a magyar futballvilág az első világháború előestéjére maga mögött hagyta azt az időszakot, amikor az okulás és fejlődés kedvéért készségesen tűrte az angol csapatoktól elszenvedett megalázó vereségeket. A magyar labdarúgás aktorai már nem feltétlenül akartak tanulni Lane vagy Owen játékból, főleg, ha az a saját eredményeiket-érdekeiket veszélyeztette vagy csillogásukat halványította.

⁴³ *Budapesti Hírlap*, 1912. április 2. 16.

⁴⁴ A szabályt minősíthetjük akár a már említett Bosman-ítélet korai ellenpárjának is.

Idegen sport – magyar fogadtatás

Az angol játék nem mindenütt érkezett olyan üres tömegsportszín-
terre, mint Magyarországon. Német nyelvterületen például a Turnen
(azaz a gimnasztikus torna, amelynek itthon is akadtak művelői),
szláv vidékeken pedig (beleértve Cseh- és Horvátországot is) a So-
kol-mozgalom uralta a testkultúra diskurzusát. Mindkettő deklarál-
tan nemzetépítő funkciókat is hordozott. Habár a torna és az atlétika
gyökeret eresztett a 19. századi Magyarországon is, a kifejezetten
nemzeti érdekű testedző egyesületek itt hiányoztak, és a Sokol-mozgal-
mak előretörésével ez a hiány keltett is némi aggodalmat.

„Mi is csináltunk Magyarországon tornaegyesületeket és szövet-
ségeket. De az a sajátságos tragikum ért bennünket, hogy ná-
lunk a tornaegyesületekben nem a magyar nemzeti vonásokat
domborítottuk ki, hanem – németből másolván ezt az intézmé-
nyünket is – a német tornarendszert hoztuk be Magyarországra,
s ezáltal a német szellemet terjesztettük. Évtizedekig kellett har-
colnunk, amíg a mi tornaegyesületeinkből és tornaoktatásunk-
ból ezt a német szellemet csak részben is kiirtottuk. És az eszköz,
amivel ezt a harcot vívtuk, nem a magyar szellem és a magyar
szellemű tornaoktatás volt, hanem tulajdonképpen az angol athle-
tika és sport. Tehát mi még a német szellem ellen sem a magyar
géniummal, hanem más idegen példákkal kell hogy küzdjünk”,

– panaszkolta *Magyar Sokol* című vezércikkében a névtelen tollnok.⁴⁵
Jeremiádjából kifejejtette a szintén angol labdarúgást, ami már ek-
kor is népszerűbb volt, mint a torna és az atlétika együttvéve. Test-
edzésként talán nem vették komolyan játékos jellege miatt, viszont
a nemzetépítés tartalmait nemcsak közösségteremtő erejű, társadal-
mi-nemzeti csoportok valós küzdelmét szimbolikus térbe könnyen
transzponáló jellege okán vehette magára, hanem azért is, mert nem

⁴⁵ *Pesti Hírlap*, 1908. szeptember 10. 1–2.

akadt más sportmozgalom, ami ezeket – a Turnennel és a Sokollal
versengve – képviselte volna.⁴⁶

A futball nemzetépítő képessége eleinte nem bizonyult minden-
ki számára nyilvánvalónak. Csekély ellenzéke éppen a játék angol
szellemre szabottságát, a magyarok természetétől idegen, ezért ve-
szélyes mivoltát hangoztatta. „[G]yermekeinknek meg nem felelő
veszélyes játék a lapdarugás, mely – meglehet, hogy a hidegvérű
angolok temperamentumának felelevenítéséhez alkalmas eszköz-
nek bizonyult, – de semmikép sem alkalmas arra, hogy elevenebb
és hevesebb vérmérsékletű magyar gyermekeink szórakoztatására
egészségük és épségük komoly veszélyeztetése nélkül szolgáljon.”⁴⁷
Az aggodalmaskodók azonban a futball vonzerejének titkát is fölismerték:
„Fájdalommal kell beismernünk, hogy ez idegen játéknak fő-
előnye éppen versenyszerűségében rejlik, miben a mi játékaink ép-
pen gyengék. Gondolkozni kellene, a kótyából, kifutóból mint lehet-
ne érdekesebb versenyszerű játékot csinálni, mert csak így vehetnék
fel a versenyt a rugdalóval s a hajítólabdával.”⁴⁸ E vélekedésekből az
is kitűnik, hogy a kezdetektől fogva törekedtek a játék nevének, sőt
teljes szókincsének magyarosítására.⁴⁹ A *csatár/csatázó, földözet, hát-
véd, kapuvédő* alapterminusok már a futball megjelenésével egy idő-

⁴⁶ A Turnenről és más, a modern sportok brit hegemoniájának ellenálló moz-
galmakról lásd: Markovits–Rensmann: *Gaming the World*, 57–62.; Gutt-
mann: *Games and Empires*, 141–168.

⁴⁷ Del Medico Ágoston felszólalása a fővárosi közgyűlésben. *Fővárosi Köz-
löny*, 11. évf. (1900) 46. sz. 770.

⁴⁸ Egy vidéki tanár „Játsszunk-e az iskolában a rugdalót?” címmel közzétett
aggodalmait. *Herkules*, 1899. október 14. 1.

⁴⁹ Felméri Lajos: Angol játékok c. leírásában (kolozsvári *Ellenzék*, 2. évf.
(1881) 99. sz. 1.) jó másfél évtizeddel az első hivatalosként nyilvántartott
hazai mérkőzés (1897) előtt „kirugó labdának” fordította a futballt, s azon-
nal rá is tapintott erényeire: „Egyik érdeme, hogy nem kell hozzá költsé-
ges felszerelés, sem igen sok idő, sem ún. tapsoló közönség, mely utóbbi
a cricketnek mintegy udvarzatát teszi; másik érdeme, hogy a legnagyobb
mértékben fejleszti az életben leghasznosabb szellemi-erkölcsi tulajdonsá-
gokat: a bátorságot, hidegvérűséget és lélekjelenlétet. Sokkal több fejbeli
munka jár vele, mint első tekintetre látszik.”

ben rendelkezésre álltak, csökkentve az idegenségérzetet. A „goal” szinte az egyetlen, amire a mai napig nem sikerült tartós magyar változatot találni, és ez valószínűleg már így is marad, minekutána a hajdan előszeretettel használt „dugó” is kikopott a nyelvből.

Arra, hogy ez az idegen játék a nemzetépítést is segítheti, a média akkor ébredt rá villámcsapásszerűen, amikor 1899-ben – két évvel az első magyar-osztrák klubtalálkozó után – egy magyar csapatnak, a Műegyetemi FC-nek először sikerült győzelmet aratnia egy bécsi gárda (Victoria AC) fölött. Mindezt a már említett Millenáris-pályán, 3000 fős közönség szeme láttára. A beszámoló máig érvényesen ragadja meg, hogyan és miért sikerül újra meg újra eredményesen „lokalizálni” a globális futballt:

„Vajjon ki felejtí el azt az embertömeget, melynek szívét aznap a magyar dicsőség lelkesítette. Előttünk eddig ismeretlen új érzésnek nyílt tere, egy új fogalmat ismertünk meg, a más nemzetek feletti győzelem tudatát. Ilyen lehet diadalmas csaták után a győztes hadak hozzátartozóinak öröme, pedig ezúttal vér nem folyt, csak a dicsőségért ment a küzdelem. Aki játssza, aki szemléli ezt az egyszerű angol játékot, az mindig jobban szereti. Hiszen az egész 11 ember párviadala veszedelem nélkül, a díj pedig a dicsőség.”⁵⁰

Az, hogy az osztrákokkal és csehekkel vívott összecsapások a Monarchia idejében (akkoriban magyarázatot nem igénylően) nemzetközi találkozóknak számítottak, és hogy nincs tudomásunk közös Monar-

⁵⁰ *Sport-Világ*, 1899. március 19. 6. Victoria AC, Vienna Cricketers: az eddig említett bécsi csapatok neve azt a mintát követi, ami más, jelentős brit kolónia közreműködése mellett kialakult futballkultúrákat is jellemez (például Argentína: River Plate, Racing Club, Newell's Old Boys stb.). A hazai klub-nomenklátúra azonban még csak nem is a mitológiából kölcsönzött (Sparta, Ajax), inkább földrajzi vagy intézménynevekre épült, néhány jellemző, nemzeties kivétellel (Magyar Athletikai Club, Magyar Testgyakorlók Köre, Nemzeti Sport Club stb.), mutatva a brit befolyás közvettségét és a futballban artikulálódó helyi identitások erejét.

chia-válogatotról, sőt annak tervéről sem, az államalakulaton belüli politikai állapotokat (vagy még inkább vágyakat) tükrözi. A nemzet-állam-ország fogalmainak nem mindig következetes alkalmazása a FIFA berkein belül is gondokat okozott. A magyar szövetség például azért nem vett részt már az első FIFA-kongresszuson sem, mert csak az osztrák szövetségen keresztül hívták meg. Bár bejelentette csatlakozását, a cseh szövetséghez hasonlóan csupán 1907-ben sikerült formálisan is elnyernie a tagságot, miután végre belátta, hogy saját képviselőt kell delegálnia az aktuális kongresszusra, a távolból ugyanis nem lehet a nemzetközi társaságot felvilágosítani a Monarchia bonyolult közjogi viszonyairól. A cseheknek kiváló sportdiplomáciai kapcsolataik ellenére sem sikerült az önálló képviselő jogát kivívni, elsősorban azért, mert az osztrák szövetség határozottan föllépett függetlenségi törekvésekkel szemben. (Az MLSZ később hasonló szigorral reagált, amikor a horvátok a magyar szövetség engedélye nélkül láttak vendégül Zágrábban egy cseh csapatot.) Az egyébként is vonakodó angolok csatlakozását a „tanítványok” szövetségéhez viszont az nehezítette, hogy amatőr szövetségük is saját képviselőre tartott igényt, ami a profikat tömörítő Football Association (FA) heves tiltakozásába ütközött.

A futball globalizációjának e korai szakaszában az MLSZ legnagyobb sportdiplomáciai sikerének – önállósága elismertetésén túl – az nevezhető, hogy 1909-ben Budapest rendezhette meg az éves FIFA-kongresszust. Hogy a nemzetközi futballképviselet érkezését nem kizárólag a sport belügyeként kezelték, jelezte, hogy a fővédnöki tisztséget József főherceg töltötte be Apponyi Albert kultuszminiszter, Bárczy István, Budapest polgármestere, Füleppe Kálmán főpolgármester és Jekelfalussy Lajos honvédelmi miniszter védnöksége, valamint Andrássy Géza gróf díszelnöksége mellett.⁵¹ A nemzetközi futball-előkelőségek részvételével zajló eseménysorozat fénypontját alighanem mégis az jelentette, hogy ez alkalomból kétszer is pályára lépett

⁵¹ *Nemzeti Sport*, 1909. május 29. 36. A kultusz- és a honvédelmi miniszter egyidejű jelenléte már ekkor is jelzi a vetélkedést, ami a sportirányításért a két tárca között később folyt.

a profikból és amatőrökből összeállított angol válogatott. Az angol nemzeti tizenegy ekkor még csak másodszor jutott el Magyarországra, míg a futballexpanzió munkájának dandárját elvégző, külföldön turnézó szigetországi klubcsapatok már szinte hazajártak Pestre.

Tanulópénz: angol csapatok vendégjárása

„A húsvéti ünnepekkel nagy jelentőségű napok kezdődnek a magyar sport történetében. A magyar footballsport fejlődése tette lehetővé, hogy a sport hazájából, Angliából, tömegesen jöjjenek el hozzánk ezen sport kiváló művelői közül többen. Minden magyar sportember érzi ennek a jelenségnek fontosságát, hiszen magunk közt üdvözölhetjük az embersport hazájának fiait, azokat az egyéneket, akit a mi fiatalságunk, mely a kontinensen talán leginkább hevül a testedző sportokért, eszményképének tekint. A legigazabb sport, a játék terén találkozunk velük, és ebben méri össze erejüket, nem a győzelem kilátásával, hanem mert tanulni akarnak tőlük, és meg akarjuk mutatni, hogy felfogták az általuk évszázadok óta üzött elvek helyességét, és azon az úton törekszenek előre haladni, és be akarják mutatni egyúttal azt, hogy képesek is arra. A footballmérkőzés a testi és lelki jó tulajdonságok küzdelme két csapat között, a legszebb küzdelem, amit a modern élet nyújthat. Ezen a téren áll szemben a mi lelkes ifúságunk Anglia fiatalságával. Kinek nem indul meg szíve erre a gondolatra?”⁵²

A magyar labdarúgás első „angol hetének” beharangozójából kiviláglik, hogy a hazai sportemberek milyen kultikus tisztelettel övezték az angolokat. 1901-ben első ízben léptek brit klubok képviselői magyar pályára, méltónak találva a magyar felet arra, hogy a maguk teremtetten játékban összezsapjanak vele. (És persze hogy kifizesse részüket a jegybevételeiből.) Aligha csodálkozhatunk, hogy az igen-

⁵² Sport-Világ, 1901. április 7. 94–95.

csak szűk külpolitikai mozgástérrel rendelkező magyarok számára ez a vizit szinte egyet jelentett a nemzeti önállóság nagyhatalmi elismerésével, de legalább a diplomáciai kapcsolatok felvételével. Igaz, az angol csapatok rendszerint bécsi, prágai mérkőzésekről érkeztek vagy oda távoztak, valamint az sem volt sehol sem közömbös, hogy a rivális futballfellegvárakban milyen eredmények születtek. A nemzetállami sikertelenségek sportbéli kompenzációja (Hadas Miklós kifejezésével élve: a kisállami túlinvesztíció Dávid-effektusa),⁵³ láthatjuk, magyarországi meghonosodásával szinte egy időben terhelődik a labdarúgásra, kollektív-nemzeti placebóvá változtatva azt.

1901-ben, a britek vendégjárásának első évében a különböző magyar klubcsapatok rögtön négy albioni legénységtől is nagyarányú vereséget szenvedhettek: az amatőr Richmond, a Surrey Wanderers és a Civil Service (utóbbi kettő esetében alkalmi) összeállításától, valamint a profi Southamptontól. Az angol–magyar találkozókat még sokáig jellemezte a technikai tudás és az összjáték egyenlőtlen megoszlása, bár olykor bebecsúztak szorosabb eredmények, sőt akár magyar győzelem is. (1903-ban például a magyar bajnokság első két kiírásának győztese, a BTC 1:0-ra verte a Richmondot.) Az összkép radikálisan később sem változott, csak a különbség mérséklődött némileg.⁵⁴ Ezért nem is térnek ki minden meccsre és eredményre,

⁵³ Hadas: Olimpia és globalizáció, 1.

⁵⁴ A magyar labdarúgás felzárkózását leginkább a futballvérkeringésbe már korábban bekapcsolódott rendszeres edzőpartnerekkel, a hasonló fejlődési ívet leíró cseh, de elsősorban az osztrák válogatottal és a bécsi klubcsapatokkal szembeni eredményeken lehet lemérni. Ezt a Monarchián belül felhalmozódó, regionális-transznacionális jellegű, évtizedekig világszínvonalú játéktudást nevezik ma is dunai iskolának. (Jonathan Wilson: *Inverting the Pyramid*. London: Orion, 2008. 32.) Miközben a Habsburg Birodalom darabjaira hullott, örökösei között pedig feloldhatatlannak tűntek (tűnnek) az ellentétek, a futball országában szinte változatlanul élt tovább a Monarchia öröksége. Mindez az Európában úttörő regionális kupasorozatoknak is köszönhető: a bécsi brit vállalkozó alapította századelős *Challenge Cup*nak, a két világháború között pedig a Közép-európai (majd Mitropa) Kupának.

inkább néhány, elsősorban a brit futballexpanzió magyar fogadtatásának szempontjából jelentősnek ítélt találkozót emelek ki.

Említettem, az első Budapestre látogató angol focikülönítmény a Richmond csapata volt. A vizit nem korlátozódott a(z egyébként az angol vendégjátékokon mindig szép számú közönséget felvonultató) pályára, az angol–magyar kapcsolatot egy emelkedett hangulatú bankett is zárta a Royal Szállóban. Hogy miként zajlott a sportdiplomáciai kapcsolatok informális felvétele, hogyan köttetett az angol–magyar futballbarátság, arról érdemes idéznem a kortársat, aki nemcsak az amatőr úriemberek társadalmi állásáról tudósít, de azt is sejteti, a vendégek aligha nemzeti-birodalmi színezetű aktusként fogták föl a találkozást:

„[A] hosszú, tiszteletdíjakkal feldíszított patkóalakú asztalt többnyire frakkos és szmokingos alakok ülték körül, az asztalfőn persze az angol vendégek ültek; fejük fölött a falon az angol és magyar lobogó volt kifeszítve, kombinálva a rendező egyesületek színeivel. Természetesen toaszt is volt quantum satis. [...] Ezután az angol játékosok sorra mind mondtak beszédet. Bár mi eddig nálunk járt játékosoktól nem szoktuk meg, hogy a rúgáson kívül beszélni is tudjanak, nem volt mit csodálkoznunk ezen, tudva, hogy az angolok mind meglett, intelligens úri emberek: Waller például mérnök, Gettins tanár, Killich orvos, Moosely tanító, Cox bankhivatalnok; Thomasról csak annyit tudhattunk meg, hogy színész akart lenni, de szülei nem engedték erre a pályára.

A technikusok bankett után elénekelték a Rule Britanniát; a »hazai hangok« kellemesen hatottak az angolokra, ők is dalra gyújtottak, elénekelve például a »Trink wine, trink wine o my boy« bordalt. Így azután egyszeriben ellillant a bankett feszes hangulata: ködös Albion fiai ugyancsak belemelegedtek. Hogy az angolok kedélyes fiúk, azt már a matchek alatt és a velük való érintkezés folyamán is sejtettük, de csak most láttuk igazán: a burleszk angol humor sok-sok tréfájaival fakasztották derűsége a jelenlevőket. Waller mókázott, Thomas valóságos cirkuszi jongleur- és clown-produkciókat csinált. Majd mikor a cigány ráhúzta, az an-

golok táncra perdültek: Gettins csárdást táncolt, Robertson és Cox kettősben kalamajkáztak; láthattuk a hamisítatlan bosztont is...

Csak a késő éjjeli órákban oszlott szét a társaság. Az angolok is szétszéledtek, ki erre, ki arra ment, ígéretekéről, kötelességeikről beszéltek és hozzá gyanúsán mosolyogtak... Ahá! most jut eszembe, hogy Thomas humoros beszédében nagyon dicsérte a magyar nőket.”⁵⁵

A következő év márciusában érkező oxfordi egyetemistákat kevesebb polgári kedélyesség, annál több arisztokratikus glória övezte. A brit politikai elit keltetőjének futballifjaiban szinte valóságos diplomatákat láttak a magyar notabilitások, ennél fogva az arisztokraták, politikusok és laptulajdonosok a hazai sportembereket csaknem utolsó szálig kiszorították a fogadóbizottságból. József főhercegnek az oxfordiak tiszteletére rendezett margitszigeti villásreggelijén megjelent az angol főkonzul, valamint Eötvös Loránd, Berzeviczy Albert, Szemere Miklós, Rákosi Jenő, Vészi József stb. Az ifjak elmentek színházba a *Troilus és Cressidára*, a Várba, a Mátyás-templomba, az Operaházba, az Akadémiára, az Országházba és a Kúria épületébe, hivatalos látogatást tettek az egyetemi és a műegyetemi rektoroknál. Vendéglátásukra hivatalosan a Műegyetemi FC és természetesen a margitszigeti központú, deklaráltan úri-keresztény Magyar Athletikai Club (MAC) vállalkozott, élén Andrássy Gézával. Sem az egyletek, sem az egymás sarkát taposó főrangok nem utasították vissza sem a fővárosnak az esemény alkalmából kiutalt 600 koronás rendkívüli segélyét, sem a kultuszminisztérium 1000 koronás hozzájárulását.⁵⁶

A Park Klubban rendezett estélyen még a korábbinál is több előkelőség vonult fel. Szemere Miklós „cs. és kir. kamarás, országgyűlési képviselő” adta az estebédet, ahonnan „az ebéd magyar stílusá-

⁵⁵ Speidl Zoltán: Futballsportunk nagyhete. A bankett. *Sport-Világ*, 1901. április 28. 126.

⁵⁶ *Sport-Világ*, 1902. március 23. 1.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1902. április 16-i ülés. MNL_OL_K27_19020416 1902.04.16.

nak megfelelőleg nem hiányzott a tulipán sem, a menükártyán ott szerepelt a gulyásleves és a túróslepény is.” Utána következett a tea, amiről Andrássy Géza gróf „v. b. t. tanácsos, országgyűlési képviselő” gondoskodott. „A tündéri fénnel világított terem hosszú asztala pazar kiállítása volt a szakácművészet legízesebb remekeinek, és nem csoda, ha késő éjfélig maradt együtt az angol fiatalságot annyi szeretettel ünneplő társaság.” Hol volt már a richmondiak előző évi bohóckodása és nótázása! Minek is, ha az ember Montaigne tábornok beszédében gyönyörködhetett, „aki Batthyány Elemér grófnak társa volt afrikai oroszánvadászatain, és átutaztában nem állhatta meg, hogy régi jó bajtársát meg ne látogassa.”⁵⁷

A Hungária szállóban lakó oxfordiak istentiszteleten is részt vettek, sőt olykor azért fociztak is. Látogatásuk példázza, hogy a futball társadalmi kontextusa sem a korabeli Angliában, sem Magyarországon nem nevezhető homogénnek. (Az ipari munkások térfoglalása elsősorban az angol profi futballt jellemezte, az amatőrizmus ethosához természetszerűen inkább a szükséges szabadidős és anyagi feltételekkel eleve rendelkező felsőbb osztályok képviselői ragaszkodtak.)⁵⁸ Egyszersmind kiderült, hogy a hazai politikus elit nem restelt kihasználni egy olyan sport nyújtotta – leginkább illuzórikus – lehetőséget, amelynek művelői közé más alkalmakkor ritkán vegyült. Hiszen „ki tudja, hogy ezen kis kapocs, melyet tisztán a football kovácsolt össze,

⁵⁷ *Magyar Nemzet*, 1902. március 27. 9.

⁵⁸ Az oxfordiak és a jóval szolidabb körülmények között vendégeskedő cambridge-iek után 1905-ben a Casuals színében egy újabb amatőr elitcsapatot üdvözölhetett Budapest. „Abban a tizenöt angolban, akiket szerencsénk van fővárosunkban üdvözölhetni, nemcsak az amateur sportsmaneket, nemcsak a gentlemaneket, hanem a nagy, a hatalmas, angol nemzet intelligenciáját is tiszteljük. És igaz örömmel fejezzük ki, hogy éppen a sport az, mi nemzeteinket közelebb hozza egymáshoz.” Malecki Román: *Casuals. Sport-Világ*, 1905. április 24. 2. A fenti köszöntés rávilágít, hogy a még mindig értelmiségiek uralta magyar futballkormányzat (akárcsak az oxfordiak arisztokrata fogadóbizottsága) nem egyformán értékelte az angol csapatokat: az amatőrök ázsióját eleve növelte a fajsúlyosabb társadalmi réteg, amelyet – ugyancsak amatőr vendéglátóik szerint – képviseltek.

az ifjaink folytonos érintkezése folytán nem-e erősödik meg egy hatalmas láncná, mely a két nemzet érdekeit szorosabbra fűzi”.⁵⁹

Két év elteltével hasonló módon és reményekkel fogadták az oxfordiak érettebb kiadását, az úriemberek kirakatsapatát is, az oxfordi-cambridge-i öregdiákokból, ügyvédekéből és etoni tanárokból verbuvált „Korinthosziakat” (Corinthians), azzal a különbséggel, hogy a sportvezetők ezúttal valamivel fontosabb szerepet kaptak, lévén a Corinthians különítménye a játéktudásáról is híres.⁶⁰ A hazai sajtó pátozzsal átítatott címlapi laudációi nem mulasztották el kiemelni a „Corinthiánok” emberi kiválóságát – némileg átfedésben kiemelt társadalmi státuszukkal –, amely a sportot is megnemesíti, valamint hogy a profi futballista angolokkal szemben, amatőrségük okán ők valódi példaképül szolgálnak. De még így is jutott minden angolnak a dicsfényből:

„Még kevésbé lehet a célunk, hogy most a britek nagy nációjáról írjunk panegyrikus cikket. Az ő nemes faji tulajdonságaik, egészséges szellemük, sportszeretetük és ezeken felépülő fölényük és hatalmuk amúgy is eléggé imponál nekünk, sportsmaneknek, akik az angolokat – nem szégyenük bevallani – egy kicsit a sport szemüvegén át nézzük. De kell hogy imponáljon azoknak is, akik nem estek bele a sporttal járó s megbocsátható anglofóbiába.”⁶¹

Nem annyira nemzetépítési, sokkal inkább futballszakmai szempontból bírt jelentőséggel az 1905-ös esztendő, amikor – bízvást kijelenthető, hogy – a világ akkortájt legjobb csapatai közül kettő verte tönkre a magyarokat, a szaklapokban vég nélkül dicsért játékkal: a hivatásos angol élvonalban vitézkedő Tottenham Hotspur és az Everton. Ugyanők később Bécsben vívtak bemutatómeccset, amely olyan

⁵⁹ *Magyarország*, 1902. március 23. 9.

⁶⁰ Amit igazolt, hogy a magyar klubcsapatokkal játszott három meccsükön egy fia gólt sem kaptak, ellenben 27-et rúgtak. Lásd: Dénes et al.: *A magyar labdarúgás*, 122–123.

⁶¹ *Sport-Világ*, 1904. április 3. 1.

páratlan élményt ígért (angol profik összecsapása!), „hogymost Bécsben ezen a mérkőzésen is a közönségnek 7–8 percentjét – budapestiek képezték. Amint tudjuk, Budapestről különvonat is indult, amely vagy 300 érdeklődő sportsmant és sportladyt röpitett a császárvárosba.”⁶²

A magyar városi középosztályt is magával ragadó futballspirál „angol szakasza” hazai csúcspontjának alighanem azokat a találkozókat nevezhetjük, amikor az angol nemzeti tizeneggyel szemben maradhattak alul a labdarúgást hivatalosan immár egy évtizede gyakorló kiválóságaink. Az angol válogatott meccsek mind 1908-ban, mind 1909-ben a FIFA-kongresszus kísérőprogramjában szerepeltek. 1908-ban a császárvárosban került sor a kongresszusra, amikor is az angolok 11:1-re páholták el előbb az osztrák kiválóságokat, majd Budapestig lecsorogva a Dunán, 7:0-ra a magyarokat. Mielőtt a Millenáris hétköznapi lévén „csak” 7–8000 fős közönsége előtt bemutatták tudásukat, a vendégcsapatot, élükön a kor legjobb játékosának tekintett, amatőr Vivian Woodwarddal, a szokásos kultúrprogram gyorstalpalóján képezték ki Magyarországból. „A kedd este megérkezett angol válogatott csapat szerdán reggel fél tíz órákor a székesfőváros nevezetességeinek megtekintésére indul, többek között elmennek a parlamentbe is.” Ezután ebéd, meccs a Millenárison, vacsora. „Csütörtökön délelőtt a François-féle pezsgőgyárat tekintik meg angol vendégeink, majd 1 órákor lunch lesz a Hungáriában, délután a margitszigeti sporttelepet tekintik meg” a daliák, akik végül péntek reggel Bécsen át Prágába távoztak.⁶³ Hogy miként múltak fölül a világ többi válogatottjait, leírva egészen banálisan hangzik, ugyanakkor lényegében ma sem kell más az eredményességhez: „Az angol csapat játéka mintaszerű és mesteri volt. Labdalefogásuk olyan volt, minőt az eddig itt járt angol csapatoktól nem láttunk. A leggyorsabban jövő labdát is egyetlen mozdulással megállítják, s az a másik pillanatban már rendeltetése helyén van. A csapat játékosai egytől-egyig kiválóak voltak.”⁶⁴

⁶² *Sport-Világ*, 1905. május 14. 170.

⁶³ *Pesti Hírlap*, 1908. június 10. 17.

⁶⁴ *Sport-Világ*, 1908. június 14. 203.

A válogatott labdarúgók kíséretében ekkor és egy évvel később, az immár hazai rendezésű FIFA-kongresszus alkalmával is érkeztek Pestre további illusztris szigetországi vendégek, 1909-ben jelesül a FIFA angol elnöke és a korabeli futballvilág nála is fontosabb figurái: az angol profi szövetség elnöke és titkára. Mégis, bár a védnők és a fogadóbizottság soraiban most is ült jó néhány hazai előkelőség (mint említettük: József főherceg, Apponyi Albert, Bárczy István, Andrássy Géza, Bethlen István stb.), az oxfordiak hét évvel korábbi látogatása fényezéséhez képest egy fokkal polgáriasabbnak tűnnek a körülmények (á la carte szállodai étkezések, löncs az MTK klubhelyiségében, gyárlátogatás stb.), és hangsúlyosabbnak a sportvezetők közreműködése. Ami persze érthető, hiszen az eseményt ezúttal a sokféle klubot és játékost képviselő MLSZ szervezte, nem pedig a MAC, az úri középosztály margitszigeti sportklubja. Mindenesetre az is valamiféle sporttársadalmi demokratizációt sejtet, hogy a magyar politikai elit kevesebb kapcsolatépítési lehetőséget látott a futballvilág csúcsvezetőiben és az angol válogatottakban (a világ legjobbjaiban), mint az oxfordi diákokban vagy a Corinthians etoni tanárgárdájában. Vagyis a futballozás nem tett egyenlővé minden angolt még a távoli Magyarországon sem.

A FIFA budapesti kongresszusának alapjára nem kevesebb, mint három válogatottmérkőzés-bokrétát tűzött az MLSZ. Az elsőn a meccsenként változó felállásban pályára lépő magyar válogatott az angollal küzdött meg, mindössze 4:2-es vereséget szenvedve. A másodikon régi ellenfelével, az osztrákokkal játszott 1:1-et, míg a harmadik napon ismét az angoloktól kapott ki, ezúttal azonban már 8:2 arányban. Az angolok sztárja, Woodward valóban tanár módjára véleményezte az első magyar csapat teljesítményét:

„A magyar becek rúgásai a II. féldőben szél ellen és szemben az erős angol támadással, valóban gyönyörűek (*magnificent*) voltak, és általában is a magyar csapat játéka dicséretére válnék (*would do justice*) sok angol első osztályú, csapatnak. A csatárokat nem sokat láthattam, de azt mondhatom, hogy a csatárok lövései valóban nagy javulásra szorulnak még (*shooting is*

certainly open to great improvements). (Egyáltalában ez volt az angolok általános véleménye — a Szerk.)⁶⁵

Nála jóval elismerőbben (avagy udvariasabban) nyilatkozott a bíróként közreműködő „Mr. Simmons”:

„Láttam az összes európai országok footballcsapatait — Olaszország kivételével —, és én nem habozom kijelenteni, hogy egy ország sem mutatott nagyobb haladást a játék technikai részének megfogalmazásában és az ügyességben, hogy a komplikáltabb mozgásokat keresztülvigyék. Ezeken alapul a mi angol csapatainknak is a sikere. Nem ösmerek csapatot, mely a legutóbbi 12 hónap alatt annyira haladt volna, mint Magyarország, és nem kételkedem benne, hogy a játékosok megközelítik immár az angol footballnak legjobb ideáljait. (*The players are closely approximating of the best ideals of english football.*) Immár nagyon kevés az, amire mi önöket taníthatjuk, a tanítványok közel vannak, hogy elérjék ugyanazt a nívót, amelyen a mestereik állanak. (*The pupils are reaching the same plain as the tutors.*)”⁶⁶

A futballglobalizáció „angol korszakának” vége

Az angolok fenti szavainak egy részét bizonyára a vendéglátó iránti udvariasság diktálta. Abban viszont az utókor is igazat adhat nekik, hogy a magyar labdarúgás a 20. század első évtizedében jelentős fejlődést mutathatott föl, köszönhetően többek között a pesti pályákat rendre útba ejtő, egyre sűrűsödő nemzetközi futballforgalomnak. A következő évtizedben eljött az ideje, hogy a magyar játékosok is kimozduljanak a Monarchia komfortzónájából, és mind a válogatott, mind a klubcsapatok keresztül-kasul bejárják Európát. A korszak sokszoros bajnokcsapata, a Ferencváros még Londonba is

⁶⁵ *Nemzeti Sport*, 1909. június 5. 35. (Kiemelések az eredetiben.)

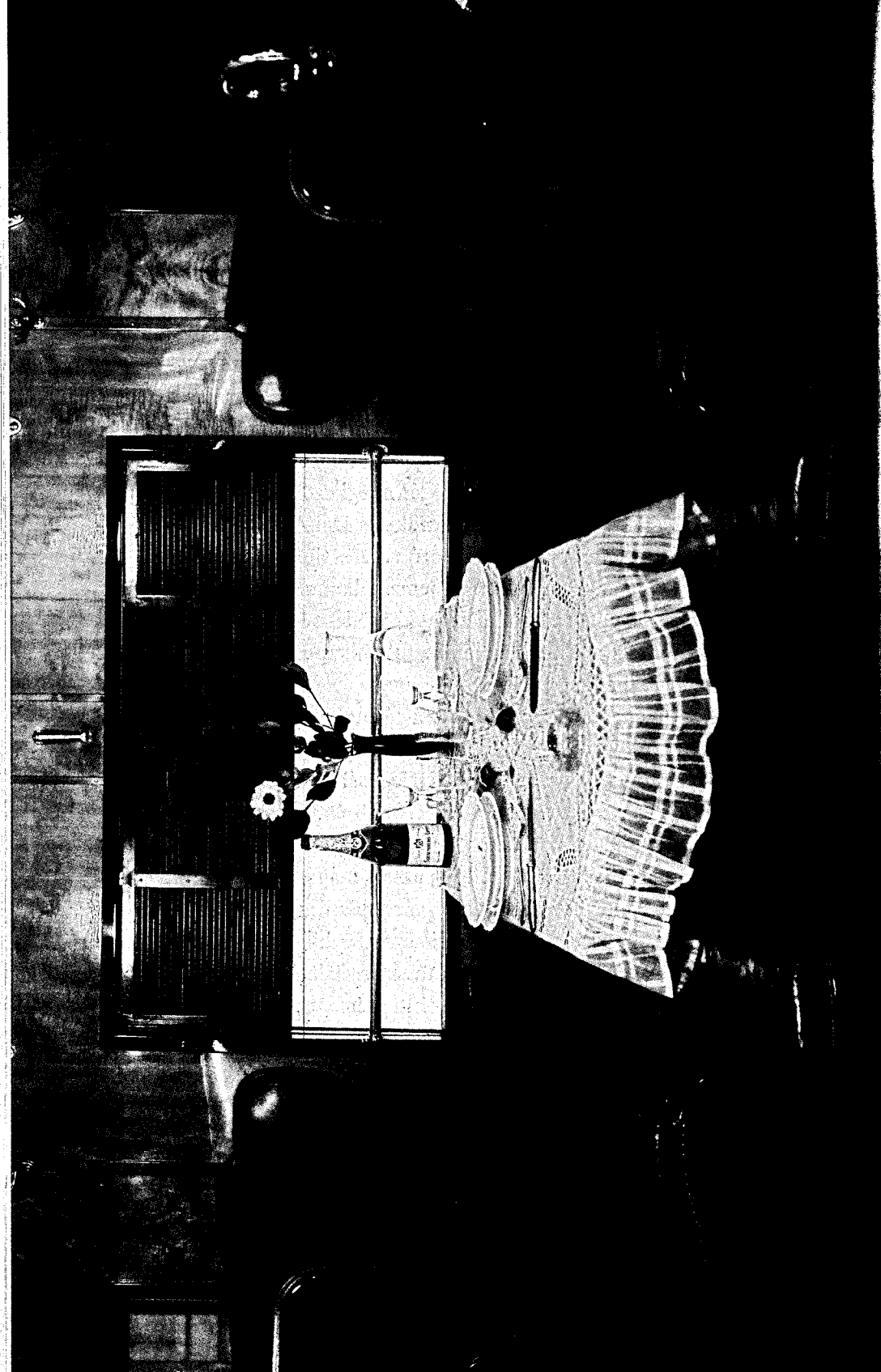
⁶⁶ Uo.

eljutott, ahol egy vereség mellett egy győzelmet is aratott, jelesül az amatőr Woking FC ellen. Tehát saját pályájukon győzték le az angolokat. Éppen a világbirodalommal való szimbolikus, de szabályok szerinti megküzdés és a győzelem esélye az, amiért Allen Guttman kétségbe vonja, hogy a modern sportok globalizációja egyet jelent a kulturális imperializációval, s találja használhatóbbnak például a Gramsci-féle „hegemónia” fogalmát.⁶⁷

A korábban passzív, vendéglátó futball-Magyarország a tizedes években útra kelt, és egyre messzebb jutva aktívan kapcsolódott be a futball globalizációjába. E kötet következő fejezetében bővebben is tárgyalom, ahogyan az évtized végén megkezdődött a játékosok kiözönlése nemcsak Európába, de Észak- és Dél-Amerikába is, miközben Anglia — válaszul a világháború veszteségeinek ki nem zárására — kilépett a FIFA kötelékéből. A nemzetállamok két világháború közötti bezárkózása, a territorializmus erősödése legföljebb helyenként és kis időre tudta meglazítani a futballkapcsolatokat, a sport globalizációját azonban nem állíthatta meg.

A labdarúgás hamar levetette magáról kezdeti osztálytartalmait, és sem azokból, sem a brit birodalmi jellegből nem tapadt hozzá tartósan semmi. Magyarországi elterjedéséhez ugyan hozzájárult az angolokat övező tisztelet, ám minél több és tarkább társadalmi háttérű angol csapat mutatkozott be a Millenárison, a hazai futball-diskurzus annál inkább fókuszált a játékra magára, az eltanulható játékelemekre, és kevésbé azoknak a társadalmi rangjára, akik játszották. A futball grammatikájáról leoptak a kibocsátó országban szerzett jelentések, egyszerű struktúrává üresedett, miközben a játék „szókészlete”, tartalma kerületenként, nemzetenként, régióként változott és változik ma is, így téve lehetővé, hogy a legkülönbözőbb közösségi identitások leljenek hazára benne.

⁶⁷ Hozzátéve, hogy „a kulturális interakció egy jóval összetettebb jelenség, mint a hatalom teljes birtokosának uralma a minden hatalom nélkül való”. Guttman: *Games and Empires*, 178.

A magyar futball útilevél- irodalma és a globális identitás problémája (1911–1939)

„Hiába, nincs nyugtom. Minden rendben van, minden rendben megy, kényelmesebb helyet elképzelni sem lehetne, tisztelnek, nem avatkoznak bele a munkámba és mégis másutt szeretném már magamat látni. Hogy hol?... Nem tudnám határozottan megmondani. Öt-tíz helyen a világ legkülönbözőbb tájékán... Öregszem!... A kispadon, a mérkőzéseken unatkozom. De kell nézmem, mert megfizetik. Hétközben négy-szer is a pályán, az edzésen. Néha csömöröm van a labdától. [...] Nem tudom analizálni magamnak a nyugtalanságomat, vándor véretem.”

Orth György, a perui válogatott edzője az 1950-es évek végén küldte e sorokat Budapestre.¹ Az MTK európai hírválogatottjának² egykori támadója már 16 évesen bemutatkozhatott a válogatottban, és a húszas évek talán legnagyobb magyar futballcsillagának

¹ A levélrészleteket pontos adatolás nélkül tette közzé: Fekete Pál: *Orth és társai. Orth György, Schlosser Imre, Zsák Károly*. (Színes Sportkönyvtár.) Budapest: Sport, 1963. 148.

² Az elismert angol szakíró, Jonathan Wilson külön könyvet szentelt (magyarul: Jonathan Wilson: *A magyar futball aranykora*. Budapest: Gabo, 2020.) annak az Aranycsapat-fókuszú hazai futballtörténetet erősen árnyaló narratívának, miszerint az MTK olyan megtermékenyítő sportszakmai hatást gyakorolt a futballvilág 1956 előtti fejlődésére, mint a Barcelona 20. század végi gárdája. Lásd: Jonathan Wilson: „Senkinek sem volt olyan hatása a világ fejlődésére, mint a magyaroknak” (interjú). *HVG*, 2021. január 3. https://hvg.hu/itthon/20210103_jonathan_wilson_aranycsapat_magyar_valogatott_interju (Letöltés: 2021. január 20.)

számított. Ám egy osztrák ellenfél kemény belépője véget vetett játékos-pályafutásának, és mindössze 29 évesen Chilébe távozott edzősködni (1930). Dolgozott Olasz-, Német- és Franciaországban, Argentínában, Mexikóban, Kolumbiában, Peruban, hogy végül Európában, a Porto kispadján érje a halál (1962).³

Orth a két világháború közötti futballélet korántsem egyetlen magyar vándormadara volt. A honi labdarúgók szó szerint csapatostul szálltak vonatra, hajóra, hogy közeli és távoli vidékek, elsősorban Európa és Amerika gárdáihoz csatlakozzanak játékosként és/vagy trénerként, hosszabb-rövidebb magyarországi kitérőkkel. Miközben az első világháború lezárása csak szaporította a határokat, a gazdasági világválság után pedig – bár azzal nem feltétlenül összefüggésben – a futballban is egyre-másra születtek a vándorlást korlátozó intézkedések,⁴ a hazai labdarúgás szakemberexportja előtt mintha

³ Balogh János Mátyás: Orth György emlékezete. *A hét dokumentuma – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára*, 2017. július 17. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/orth_gyorgy_emlekezete (Letöltés: 2021. április 12.)

⁴ A nagy 19–20. századi migrációs hullámok – csakúgy, mint a gyarmatosító és gyarmatosított államok viszonya – inkább közvetett hatást gyakoroltak a futballmigrációra. A kibocsátó országok és a külhoni kolóniák közötti kapcsolat ma is megkönnyíti bizonyos útvonalak rendszeres igénybe vételét; közismert fejleménye az olasz és dél-amerikai oda-vissza vándorlás, amely akkor is zajlott – a „visszatérők” (*rimpatriati*) honosításával –, amikor a fasiszta Olaszország tiltotta külföldi játékosok szerződtetését. Ugyanígy a célországok magyar kolóniái, szervezetei is vitális szerepet játszottak a futballtúrák létrejöttében. Lásd: Matthew Taylor: Global Players? Football, Migration and Globalization, c. 1930–2000. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, vol. 31 (2006), no. 1, 7–30. Közvetlenül azonban, úgy hiszem, a sport belső dinamikája állítja elő a vándorlás *push* és *pull* tényezőit. A nemzeti sikerek vágya például rendszerint a territorializáció malmára hajtja a vizet, a légiónások kiszorításában öltve testet. (A harmincas években ez az óhaj vetett véget a magyar játékosok Olaszországba ösztönzésének is.) Ugyanez a jelenség viszont kifejezett igényt teremt a fejlettebb futballkultúrájú nemzetek szakembereire – ezek az okok mozgathatták a két világháború közötti magyar futballmigrációt is, tekintetbe véve, hogy általános kivándorlási hullámok ebben az időszakban nem detektálhatók.

nem létezett volna akadály: az érdemes sportférfiak olyan természetességgel kapaszkodtak föl egy-egy Párizsba, Berlinbe, Krakóba vagy épp Isztambulba induló gőzösre, akár a hűvösvölgyi villamosra.

Honnan ez a kozmopolita szellem a nemzetállami bezárkózás hűvös korszakában? Miféle átrendeződés zajlott le a vándorlók identitásában, amely alkalmassá tette őket a kultúra-, ország- vagy akár kontinensváltások pszichés sokkjának elviselésére?⁵ A futballkapcsolatok hálójának e sűrűjében kialakulhatott-e az úgynevezett *globális identitás*, amelyről az utóbbi évtizedek globalizációs szakirodalmában gyakorta szó esik? Vagyis az (Orth kifejezésével élve) „országok cserélgetése” eredményezhetett-e valamiféle *homo globalist*? Miként érhető tetten (ha egyáltalán) a globális identitás fogalma történeti felfogásban?

E kérdések megválaszolásához mindenekelőtt a külföldi futballkirándulások nyomán sarjadt műfajt, a napi- vagy sportlapokban közzétett beszámolókat, az *úti*-, később *portyaleveleket* hívom segítségül, amelyek számolhatatlan tömegben keletkeztek a túraidőszakokban, elsősorban a bajnokságok szüneteiben. Ezek a változó színvonalú elbeszélések, amelyek néha egzotikus díszletek között zajló, folytatásos kalandregényhez, néha meg tömör, száraz táncreográfiá-leíráshoz hasonlítanak, a média vagy az útleírás-irodalom történetére nézve sem érdektelenek. Közhelyszerűségeik ellenére bőséges információkkal látják el olvasójukat arról, hogyan utaztak a kor kiváltságosabb⁶ magyarjai a világban, mit jelentett nézőpontjuk-

Lásd: Puskás Julianna: A magyarországi kivándorlás sajátosságai a két világháború között (1920–1940). *Magyar Tudomány*, 26. évf. (1981) 10. sz. 737.

⁵ A kiszakadás a szokott közegből és az új kultúra(k)hoz igazodás (így a globalizáció multikulturalizmusa is) kifejezett stresszhatással jár. Pikó Bettina: Kultúra és lélektan egy globalizálódó világban. A globalizáció társadalom-lélektana. In: Pikó Bettina: *Kultúra, társadalom és lélektan*. Budapest: Akadémiai, 2019. <https://mersz.hu/piko-kultura-tarsadalom-es-lelektan> (Utolsó letöltés: 2021. január 20.)

⁶ A futballista utazók kiváltságossága viszonylagos: az utazás lehetősége jellemzően másod- vagy harmadosztályú fülkét és általános takarékoskodást jelentett. Megjegyzendő, hogy a túrák nyilvánosan közzétett pénzügyi adatai

ból ez a világ, és – helyzettől függően – milyen szerepekre vállalkoztak vagy épp kényszerültek, milyen tapasztalatok formálták egyéni és kollektív azonosságtudatukat.

A magyar football kilépése a világszínpadra

A football globalizációjának első szakasza, azaz a világszintű elterjedés záróeseményét a szaktörténészek gyakran az első, Uruguayban rendezett világbajnoksággal (1930) azonosítják. Az első vébé ilyen értelemben inkább szimbolikus befejezésnek tekinthető, hiszen a végső győzelemért mindössze 13 nemzet válogatottja küzdött (Európából csupán a belgák, franciák, jugoszlávok és románok) – érthető tehát az is, ha egyesek legfőljebb transznacionális vagy regionális jelenséggént könyvelik el. Ezzel szemben Matthew Taylor felhívja a figyelmet, hogy a football elterjedésében kezdetektől szerepet játszott a kozmopolita szemlélet, és hosszan sorolja az egyes országok footballalapítóit, akik külföldi utazásaik, tanulmányaik során ismerkedtek meg a játékkal, valamint a briteket, akik egy-egy világot behálózó vállalkozás alkalmazásában állva exportálták a footballt a 19–20. század fordulóján.⁷ Taylor azt hangsúlyozza – kissé determinisztikus élel –, hogy az iparosodás, szabadkereskedelem és (gyarmat)biro-

– költségek és bevételek – „kemény” források híján ellenőrizhetetlenek, publikálva viszont alkalmasak lehettek arra, hogy egy-egy klub imázsának és anyagi helyzetének megítélését aktuálisan befolyásolják.

⁷ „Footballers, then, are not »on the move« [...]: they have in fact always been moving.” Taylor: *Global Players? Football, Migration and Globalization*, 13. Uruguayi és brazil csapatok egyébként már évekkel az első világbajnokság előtt turnéztak Európában, Európán kívüli szövetségek (Dél-Afrika, Argentína, Chile, Egyesült Államok) pedig még a világháborút megelőzően csatlakoztak a FIFA világszervezetéhez. A világbajnokság ezért is szimbolikus szentesítése a kialakult kapcsolatoknak, nem mellékesen sikeres leválási kísérlet a szintén globális footballversenyt rendező olimpiákról. Lásd: *History of FIFA – FIFA takes shape* <https://www.fifa.com/mensyoutholympic/news/history-fifa-fifa-takes-shape-449> (Letöltés: 2021. április 12.)

dalmiság hajtotta 19. századi globális integráció egyenesen előfeltétele volt a terjedésnek, így a világfootball létrejötte nem elkülönülő folyamatnak, hanem a globalizáció termékének tekinthető.

A játék meghonosodása Magyarországon sem lett volna elképzelhető sem az Angliába utazó vagy más nyugati országok brit kolóniáival kapcsolatba kerülő magyarok, sem a – gyakran Bécs közbejöttével – Magyarországra delegált britek (írógép-kereskedők vagy épp bányamérnökök) nélkül. (Mint az a kötet előző fejezetéből is kiderülhetett.) Az elsajátítás korának passzív, nagyjából 1910-ben záruló másfél-két évtizedében lényeges szereppel bírtak a Közép-Európában turnézó angol csapatok is, akikkel összecsapni és sokgólos vereséget szenvedni ez idő tájt a szakmai fejlődés majdhogynem egyetlen útját jelentette, a brit trénerek, játékosok csatlakozása és az elérhető távolságban működő egyéb (bécsi, prágai) klubokkal való megmérkőzés mellett.⁸ Részben a Magyarországra látogató külföldi gárdákkal szövődött kapcsolatok szolgáltak ugródeszkául a későbbi külhoni túrákhoz is.

A túrák korszaka a világháborút közvetlenül megelőző években vette kezdetét, különös tekintettel 1911-re, amikor előbb a válogatott, aztán a két élklub, a *Magyar Testgyakorlók Köre* és a *Ferencvárosi Torna Club* is átlépte a Monarchia határát, hogy általuk a magyar football nivója idegen nemzetek színe előtt is próbára tétessék. (Bár korábban is megesett, hogy magyar csapat egy-két találkozó erejéig a Monarchián túlra merészkedett, 1910 tavaszán például a *Magyar Athletikai Club* meccselt Münchenben.)

Ez az időszak nemcsak a *turnéjelleg*, azaz több országban és sorozatban játszott mérkőzések miatt határkö, hanem a nemzetközi találkozók számának megugrása miatt is. 1908-ban 31, 1909-ben 46, 1910-ben 47 ilyen mérkőzést vívtak magyar csapatok, 1911-ben december 10-ig 61 alkalommal csaptak össze magyar és más nációjú (ideértve az osztrákokat is) gárdák.⁹ Az 1912-es évben aztán nem

⁸ A football globalizációjának és glokalizációjának történetéről, valamint a magyar football befogadó-adaptív korszakáról lásd e kötet előző fejezetét.

⁹ A nemzetközi mérkőzések éves mérlegét 1907-től összeállító *Az Ujság* statisztikájában, amelyre e helyütt támaszkodtam, egy idő után az oszt-

kevesebb, mint 84 ilyen találkozóról szólt a fáma (az FTC 1911 végén induló turnéját is beleszámolva, ami az előző év statisztikájából kimaradt). Ráadásul ugyanezen összesítés szerint 1912-ben először zajlott idegenben a meccsek többsége (47:37, előző évben 26:35 volt az idegenben/Budapesten arány, külföldnek minősítve az osztrák pályákat is). Az utolsó béke(fél)évben, 1914-ben 66 nemzetközi találkozót könyveltek el, ebből 13 összecsapás történt osztrák, 10 német, 5 angol, 3 francia, 2–2 spanyol és olasz, 1 svéd gárdával, miközben a magyar felet 14–14 alkalommal képviselte az FTC és az MTK. Az első világháborút megelőző évek fenti tendenciáiból, az idegenben játszott találkozók és a partnernemzetek számának növekedéséből levonható tehát a következtetés, miszerint a magyar futball ekkor, a háborút megelőző 3–4 évben lett aktív részese a játék kontinentális vérkeringésének.

Az úti levelek irodalomtörténeti kontextusa

A futballcsapatok turnéiról szerkesztett beszámolók az *útirajz* műfaji kategóriájába tartoznak, amely mind az európai, mind a magyar irodalomtörténetben több évszázados, gazdag hagyománnyal rendelkezik. A műfajon belül éppen a vizsgált korszakban, az első világháború után történt jelentős átrendeződés, amikor is az útirajzok ismeretterjesztő funkciója – köszönhetően az új médiumok: a film, a rádió és a fotó térhódításának – háttérbe szorult, ezzel párhuzamosan egyszerre szubjektivizálódott és foglalta el helyét a magasirodalom műfaji kánonjában. Az utóbbi fejleményhez jelentősen hozzájárult a háború utáni általános válságérzet, a saját és az idegen kultúrák kritikus állapotának a tapasztalata. Ez ugyanis merőben új, önreflexív arculattal ruházta föl a fenti tartalmak kifejtésére alkal-

rak külföldhöz csatolták a cseh csapatokat is. (Jelenlegi tudomásom szerint nem hozzáférhető olyan összesített adatbázis, amely a válogatott és az egyes klubok külföldi csapatokkal vívott mérkőzéseit foglalná egybe a kezdetektől, sem olyan, amely a túrákat listázná.)

mas útirajz-irodalmat, szemben a háború előtti érával, amely utóbbi érárt „egyrészt a brit gyarmatbirodalom kiteljesedésével, más tekintetben a globalizáció reflektált tapasztalattá válásával írhatunk le”,¹⁰ illetve amikor az útirajzok jellemzően örömforrásként tüntették fel az utazást. A világháborúk közötti évtizedeket viszont az önreflexió és az önazonosság idegenségtapasztalatban való megszületésének a lehetősége avatta az útirajz-irodalom aranykorává.¹¹

Globalizációtörténeti szempontból megítélve e fordulatot, az útirajzot (egyéb globalizációs jelenségekhez hasonlóan) lokális és globális kétarcúsága jellemzi. Míg a szerzők életmódja (az utazás rutinja és a beszámolók megosztása a világgal) a kozmopolita jelleget erősíti, a helyhez kötött közönség feltételezett igényeit kiszolgáló, egzotikum- és idegenségközpontú elbeszélés nem működne az egymástól elzárt lokális kultúrák nélkül. Hasonlóképp a két világháború közötti irodalmi útirajzokban kifejezett válságtapasztalat és a kultúrák globális keveredésének, modernizációjának kritikája is az európai/nyugati értelmiség sajátja, és ilyen módon szintén nem univerzális. Ugyanakkor tekinthetjük *magát* az identitást (az útirajzokban is megnyilvánuló) permanens keresését univerzálisnak, amely elképzelés korántsem idegen a 20. századi modernitás önazonosság-problémáit boncoló elméletiróktól. (Erre még visszatérek e fejezet végszavában.)

Úgy tűnhet, a magasirodalmi útirajzhagyományokra tett megállapításokat citálni félrevezető gesztus, ha a futballturnékon termett beszámolók kontextusát igyekszünk fölvezetni. (Egyáltalán: futballisták és irodalmi hagyomány...?) Ám épp ezek a megállapítások teszik lehetővé, hogy észrevegyük az eltéréseket a legtöbbször

¹⁰ Balajthy Ágnes: Térkép nélkül. Utazási irodalom a két világháború között. *Filológiai Közöny*, 63. évf. (2017) 2. sz. 101–111.

¹¹ Az „útirajzok aranykora” minősítés a magyar irodalomtörténetre is érvényes, hiszen Móricz, Márai, Szabó Lőrinc, Illyés, Kosztolányi, Németh László ebben az időszakban alkottak jelentős, bár eltérő világképekkel operáló útirajzgyűjteményeket. Lásd: Szirák Péter: Irodalmi utazások. Megértésteljesítő művek a két világháború közötti irodalmi útirajzokban. *Irodalomtörténet*, 100. évf. (2012) 1. sz. 27–32.

újságírók („saját tudósítónk”) és intézők (menedzserek, hovatovább impresszáriók), kisebb részben trénerek, játékosok, emigráns magyarok írta, nyilvánosságnak szánt elbeszélések, valamint a nagyhatalmi-arisztokrata ethoszt érvényesítő művek között,¹² amelyek a kiváltságosság érzetét sugallják, és a felfedezésekre fókuszálnak.

Úgyanakkor kontinuitást is kitapinthatunk a világháború előtt és után keletkezett beszámolók világképében. Mert nem csak a két világháború közötti futballútilevekben gyakori vendég a válság-érzet, sőt a specifikusan magyar, „balsors, akit régen tép” tragikumállapot: előzményei világosan kiolvashatók a korábbi szövegekből is. A labdarúgás a hazai közbeszédben már meghonosodása idején, a 19. század végén a nemzetépítés eszköze (is) lett, a gúzsba kötött külpolitika és a nemzeti imázs sebeinek orvoslója, egyfajta „mozgó diplomácia”, és ez a szerep csak hangsúlyosabbá vált a külföldi vitézkedés korszakában. Azaz a futballcsapatoknak a nemzet homlokzataként való fölfogása – az önsorsrontás, a meg nem értettség és el nem ismertség retorikájának fundamentumára épülő kollektív önmeghatározással összhangban¹³ – korántsem Trianon vagy épp az Aranycsapat elveszített vb-döntőjének a következménye, hanem a legelső osztrák–magyar találkozótól fogva létező diszkurzív hagyomány.¹⁴

¹² Itt az egzotikus tájakon kalandozó, vadászgató magyar főurak 19. század végi útirajzaira is bizvást gondolhatunk: Széchenyi Bélára, Teleki Sámuelre vagy a kevésbé közismert bácskai nábobok közül Latinovits Gézára, Damaszkini Arzenra (Kittenberger Kálmán munkáltatójára). A szafarinarratíváról és a magyar vadászírókról lásd: Régi Tamás: Vadászok és vadászók. Vadász kultúra és gyarmatosítás a XX. század első felében Kelet-Afrikában. *Budapesti Könyvszemle*, 19. évf. (2007) 2. sz. 150–159.

¹³ A stockholmi olimpia (1912) tanulságait a *Nyugat*ban fölülte nagy szigorral boncolgató Pásztor Árpád egyenesen a magyar társadalom portréját olvasta ki a válogatott játékból: „[H]ivalkodók vagyunk, akik erőnkön felül akarunk reprezentálni, mint a magyar középosztály, hogy bluffel dolgozzunk és szeretünk port hinteni a világ szemébe.” Pásztor Árpád 1912: A football lelke. *Stockholm*, július 7. *Nyugat*, 5. évf. (1912) 14. sz. 155.

¹⁴ E hagyomány kialakulásáról bővebben lásd a kötet előző fejezetét.

Hozzá kell tennem, a nemzetépítés szemüvegén át elsősorban azok szemlélték a futballtúrákat, akik a partvonalon túl kibicelték: a helyszínen tartózkodó emigránsok, újságírók, intézők és a túrák jelentőségét boncolgató itthon maradottak (politikuskok, sportvezetők). Ugyanők gyakrabban ragadtatták magukat kultúrkritikai summázatokra is, Máraihoz vagy Németh Lászlóhoz hasonlóan a nemzetkarakterológia toposzaival (keleti piszok, lusta arabok, lármas latinok stb.) azonosítva az odakünn látottakat.¹⁵ A futballtúrák, e sokkal inkább szórakoztatóipari, mintsem sportesemények főszereplői, azaz a játékosok ezzel szemben jellemzően a *turista*, a *performer* és a „gazdasági migráns” szerepet öltötték magukra. Bár tudták, hogy a hiperbolikus kifejezőmódra örökön hajlamos hazai futballdiskurzus szerint az egész nemzetet süllyeszti sírba egy-egy rosszul kivitelezett *dribblivel*¹⁶ vagy félreplazírozott lövéssel, elbeszéléseikben az utazás és a játék történései kerültek előtérbe, ami a trénerek zömére is igaz. Az új élményekre már kevésbé fogékony, rutinos túrázóknál pedig ezeket is elhalványította az alkalmi pénzkereső nézőpontja.

A globális identitás kérdése

Úgy tapasztalom, a globális identitás körülírása leginkább oppozicionálisan, rendszerint a nemzeti identitással szemben történik, a közös identitáselemek, szokások, élmények (nyelv, öltözködés, média, háború stb.) kissé homályos halmazának számbavételével.¹⁷

¹⁵ Szirák: Irodalmi utazások, 31.

¹⁶ Korabeli terminus a 'csel'-re, vö. angol *dribble*.

¹⁷ Bruce Mazlish: *Psychohistory and the Question of Global Identity. Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, vol. 46 (1999), no. 93, 26. Mazlish hangsúlyozza, hogy a globális identitás meghatározása még jócskán igényli az empirikus kutatásokat, valamint megjegyzi, a globalizáció vélt vagy valós kultúraveszélyeztető hatása maga is csoportidentitás-képző hatással bír. Ugyancsak az erős negatív indulatoknak – veszélyeztetettségérzet, harag – a kollektív identitások teremtésében játszott, aktivizáló erejére

A bináris oppozíciók hatóerejét tekintve nem meglepő, hogy a globális-lokális dichotómia az identitás szintjén kiscsömör módjára más, esetenként jóval régebbi, értékítélétől szintén nem mentes el-lentétpárokat is bekebelez, mint amilyen az univerzális/partikuláris, nyitott/bezárkózó, haladó/konzervatív, modern/avított, relativista/hagyománytisztelő stb. A fogalommeghatározás és a minősítés ódiu-mát tetézi, hogy a globalizációval foglalatostkodó elméletírók nem egyszer kultiválnak normatív, ideológiától ihletett retorikát, és – ironikus módon – nem mindig reflektálnak pozíciójuk földrajzi-történelmi behatároltságára, lokális jegyeire. (Egy angol anyanyelvű, brit vagy amerikai akadémiai közegben szocializálódott globalizá-ciókutató kiinduló nézőpontját nem feltétlenül ugyanazok az előfel-tevések alakítják, mint egy első- vagy másodgenerációs bevándorló vagy egy harmadik világbeli kutatóét, a kelet-európaiéról nem is beszélve.) A globalizációs fogalmak (jelesül az identitás) történeti alkalmazását tovább nehezíti, hogy megalkotóik szívesebben barká-csolják össze őket egy távoli, spekulatív dimenzióban, és ha alkal-manként sor kerül is történeti problémák vizsgálatára, az elképzelé-sek olyannyira a kéznél lévő kortárs dilemmák (környezetvédelem, multinacionális cégek, McDonald's-kultúra stb.) körül gravitálnak, hogy a diakroniában utazó (értsd: történész) globalizációkutónak minden kreativitását latba kell vetnie, hogy a megállapításokat el-múlt korok igencsak konkrét forrásain tesztelni tudja.

Ennek ellenére – és ettől egészségesen elbizonytalanodva – most visszatérek a forráshoz, azaz a futballkörutakról beszámoló le-velekhez. A következőkben föltérképezem a túraelbeszélések tema-tikus törvényszerűségeit, egy füst alatt kísérletet téve arra is, hogy vizsgáljam a globális-lokális minőségpár jelenlétét a kirajzolódó identitásokban. Magyarán igyekszem eldönteni, az elbeszélésekben (amelyeknek, ne feledjük, a műfaji előírásoknak és az olvasói elvá-rásoknak is meg kellett felelniük) hol és mennyire érvényesültek

hívja föl a figyelmet identitáselméleteket összegző tanulmányában: Timothy J. Owens – Dawn T. Robinson – Lynn Smith-Lovin: Three Faces of Identity. *Annual Review of Sociology*, vol. 36 (2010), 493.

globális és lokális perspektívák. Ez az igyekezet remélhetőleg azt is megvilágítja, mennyire termékeny megközelítésmód a globális versus lokális/nemzeti oppozíció alkalmazása, ha elmúlt identitások minősítése a cél.¹⁸

Identitás és tematikus felépítés az első úti beszámolókból (1911–1914)

A Nagy Háború előtti futballkörutakat az európai keretek és a belát-ható-beutazható távolság határozta meg, valamint a nemzet globális sportmozgalmakban való megmutatkozásának igénye (gondolok itt elsősorban a stockholmi olimpiára). Szemrevételezve a statisztikát, a politikai és a sajtóvisszhangot, kijelenthető, hogy a válogatott 1911. januári, az MTK 1911. tavaszi, a Ferencváros 1911/1912 fordulóján megejtett, végül a válogatott olimpiai szerepléssel egybekötött északkeleti utazása (1912 nyara) indította be a futballtúrák verkli-jét. Mindről bősséggel olvashatunk helyszíni beszámolókat főként újságírók tollából és eseménycentrikusan, hiszen a „futballprima-donna”-kultusz még nem tartott ott, hogy kivételes kommunikációs értéket tulajdonítson a játékosok, edzők személyes elbeszéléseinek.

A beszámolók azonban már ekkor azokra a tartalmi sarokpon-tokra épültek, amelyek az elkövetkezendő évtizedekben a futballtú-ra-elbeszélés vázát képezték. E tartalmi elemek (nem mindig ebben a sorrendben és teljességben): az *utazás* (körülmények és kalandok vonaton, hajón); az *érkezés* és a fogadóbizottság; a *szállás*; a *játék infrastrukturális és humán feltételei* (a pálya, a talaj, a labda minő-sége, a játékosok állapota, a közönség stb.); a *mérkőzés* részletes, akár percekre bontott leírása; az *eredmény interpretálása* szakmai és szimbolikus szinten; *kapcsolatteremtés és -ápolás* (szakmai, kul-turális, politikai; formális és informális); *turizmus* (nevezetességek

¹⁸ Ugyanezen oppozíció alkalmazásának példáit vizsgálja: John Tomlinson: *Globalization and Culture*. Cambridge–Oxford: Polity, 1999. 181–207.

megtekintése, képeslapküldés, szórakozás stb.); *sajtótükör* („hogyan értékelnek minket az idegenek”).

Lássuk, miként nyilvánult meg ez a tematikus felépítés a kontinentális szintérre kilépő nemzeti válogatott 1911. januári, debütáns turnéjának állomásairól, azaz a Párizsból, Milánóból, Zürichből küldött beszámolóiban.

Utazás

Az úti leveleknek ez a fejezete, amellet, hogy kiváló forrás a korabeli közlekedéstörténethez is, képet ad a csapat belső életéről, illetve a folyamatról, amely során az utazók identitásai közül az *idegenség* és a *futballistaság* a távolodással és a határátkelés aktusával egy időben egyre növekvő szerepet kap. Ami a lokális–globális skálán való elhelyezést illeti, a turistanézóponthoz hasonlóan itt is inkább a lokális jelleg domborodik ki, elsősorban a földrajzi másság és a határátkeléssel is hangsúlyozott idegenség utazói tapasztalata miatt.

„A milánói fogadtatásról és a magyarok milánói tartózkodásáról Vida Henrik, a Magyar Sporthírlapírók Szindikátusának kiküldött képviselője¹⁹ az alábbi tudósítást küldi:

Szerdán reggel 8 óra 20 percre volt kitűzve az indulás a lyons-i pályaudvarból. Miután háromnegyed órai út volt a vasúthoz, már reggel fél hatkor hangos volt a tanya. Sötétben döcögünk végig Páris utcáin, s Cook kocsijain.²⁰ [...] Az út kellemesen telt el, főleg a nóta járta.²¹ Kár, hogy a szép részeken éjjel halad-

¹⁹ Egyben az MTK vezetőségének oszlopos tagja. (A sportvezetők és a szakújságírók kara a vizsgált időszakban jelentős átfedést mutat.)

²⁰ A Cook utazási vállalat omnibuszairól van szó, ahogy egy korábbi bekezdésből kiderül. (Az idézetekben fölbukkanó tulajdonneveket a korabeli írásmód szerint közlöm.)

²¹ Az utazás közbeni elfoglaltságok legnépszerűbbike később is a nótázás maradt (olykor gramofonos segédlettel), kiegészülve a kártyával, evéssel, alvással, illetve a túraújoncok rituális felavatásával (elfenekelés, amennyi-

tunk, de azért a genfi tavat láttuk még sötétben is. Felséges látvány volt a Simplon-alagúton az átkelés; 17 perc 48 mp.-ig tartott a huszonhét kilométeres út. [...] Végtelen nagy előzékenységgel kezeltek bennünket a svájci kalauzok. A vámtisztek pedig megelégedtek azon kijelentésünkkel, hogy átutazó footballisták vagyunk és nem is kutatták át egy embernek a holmiját sem.”²²

Érkezés

A fogadóbizottság enumerációja, a virágcsokros-zászlós tömegek felmutatása egyrészt a csapat ázsiójáról, a nemzetközi beágyazottságról hivatott képet adni az otthon maradottaknak, másrészt a fogadó nemzet vendéglátói karakterét is árnyalta. (Különösen, ha ügyet sem vetettek az érkezőkre.) Lokális mozzanat a vendégidéntitás és az emigráns honfitársak elősereglése, globális a nemzetközi (futball)hálózat megjelenése.

„Páris, (a megérkezés után.) Váratlanul meleg fogadtatásra találtunk. Simon, a Comité Français Internationale elnöke várt bennünket Mc. Ceabe (angol nemzetiségű) alelnökkel. Kint volt Jacoby, a Ligue F. A. elnöke, Duhamel titkár és Richard és Fontaine elnökségi tagok. A Magyar Egyesület részéről vagy tizenötön fogadtak bennünket. A megjelentek közt volt több párisi újságíró és Bárász Miklós magyar festő, továbbá Vasady Ottó hírlapíró. Kárpáthy elnököt különösen meleg ovációkban részesítette négy-öt Párisban élő tanítványa.”²³

ben helyesen dekódoltam a vonatkozó konkrétumokat némiképp homályban hagyó leírásokat).

²² Az *Ujság*, 1911. január 8. 19. A futballistáknak kijáró kivételes eljárás a beléptetésnél és a vámon később is visszatérő jelene a beszámolóknak.

²³ Az *Ujság*, 1911. január 3. 14. Kárpáti (eredetileg Skimina) Béla MLSZ-el-nők civilben kereskedelmi iskolában tanított könyvviteltant, levelezést és szépírást. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 5. kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1897. 1111.

Szállás

Bemutatásában főként a turistaidentitás érvényesül, de mert a regenerálódás, még inkább a táplálkozás egy sportcsapat turnéján kiemelt fontosságú (és minél egzotikusabb gasztrokultúrájú vidékre vetődnek, annál nagyobb problémákat okoz), a globális, sportolói identitás is aktív. Az utazás rutinszerűsödésével, mint más útirajz-témáknál is, a globalitás domborodik ki: a szálloda az életmód része lesz, voltaképpen az otthon.

„Elhajtattunk a szállóba. Két részben lakunk. Az egyik részben, a Hotel Françaisban laknak a játékosok és a kapitány, a Hotel Victoriában pedig a kísérők. Mindkettő gyönyörű kis szálloda.”²⁴

Játékfeltételek (pálya, labda, időjárás, nézők, csapatösszeállítás stb.)

A globális játék infrastruktúráját kezdetben kevésbé szigorúan szabályozták. Ennek következtében az idegen pályák és szokások (eltérő pálya- és labdaméret, a labda tömege, lejtős, nem kellően egyengetett, füvesítetlen talaj csapadékos vagy fagyos időben megváltozó tulajdonságokkal stb.) a levelek tanúsága szerint különösen próbára tették az alkalmazkodóképességet. Talán ennél is nagyobb zavart okozott a kiszámíthatatlan (ul elfogult) bíraskodás és az eltérő szurkolói kultúra. Az utóbbi a kulturális különbségek meghatározó volta miatt a lokális felé tereli a játékfeltételekre irányuló figyelmet, a szakmai vetület (a pálya minősége a világ minden futballistájának fontos) viszont a globális jelleget erősíti.

²⁴ Milánó; *Az Ujság*, 1911. január 8. 19.

„Szép napos időben, kétfokos hidegben, 8000 néző jelenlétében mérkőzött ma a magyar és a svájci válogatott csapat. A pályát öt centiméteres hó borította, amelyet a svájci szövetség nem tisztított le, hanem a match előtt lehangosított és a fehér alapon a vonalakat szénporral jelöltette.”²⁵

Mérkőzésleírás

A sport historiográfiai tekintetben hasonló nehézségeket támaszt, mint amit az előadóművészeti produktumok, legfőképpen a mozgásra épülők: képi, különösen mozgóképi források híján,²⁶ csupán a szakzsargonnal, nyelvi panelekkel operáló szöveges leírason keresztül az előadás igencsak közvetetten idézhető meg, képzelhető el. Bár a futbalbeszélés, mint alant olvashatjuk, hamar fölhalmozta azt a frazeológiai állományt, amellyel az írásos beszámolók manapság is élnek, e változatlan szófordulat-állomány nem képes érzékeltetni a (csoportos) mozgás (sebesség, labdakezelés, taktika stb.) milyenségében az idők során lezajlott módosulásokat, sem a jelenlét és a részvétel megismételhetetlen drámáját. A játék történéseinek e sztenderdizált narratívája egyszersmind, mint általában a szakmai elemek, a túrák globális jellegét húzzák alá.

„A helyválasztás joga a magyaroké. Károly a valamivel szárazabb részt választotta. A játék első perceiben az olaszok támadnak, de Révész lekapcsolása után térfelükre szorulnak. Két magyar kórner után Székány kapu mellé löv, Feldmann és Révész hibáznak, mire Rampini magas shotját Sipos kénytelen védeni. [...] A 22-ik percben Milano handset csinál; a megítélt szabadrúgást Schlosser 15 méterről biztosan a goalba lövi. [...] Révész kórnerre véd,

²⁵ Távirati tudósítás Zürichből (*Világ*, 1911. január 10. 16.)

²⁶ Mindazonáltal a 20. század első évtizedeiből már maradtak fenn rövid, filmhíradóba szánt felvételek magyar részvételű meccsekről.

Milano a karjára esik, miért a játék néhány percig szünetel.
A match Weisz lövésével ér véget.²⁷

Interpretáció

Idézem a válogatott 1911-es körútjának elbeszélései közül talán az egyetlen, amely játékosról származik, és mutatja, hogy a játékosok perspektívája más mozzanatokra terjedt ki, mint a külső szemlélőké – mondhatni játékközpontúbb, ennél fogva globálisabb volt. (Később, a sztárkultusz előretörésével magánemberi tapasztalataik is reflektorfénybe kerültek.) Az összefoglalóból az is kiviláglik, hogy az új ellenfelekkel e korai időkben megbízható előzetes tudás nélkül, lényegében vakon csaptak össze, ami improvizatív hozzáállást követelt meg.

„A párisi mérkőzésről Bródi Sándortól, a Ferencvárosi Torna Club jeles középvezetétől a következő érdekes sorokat veszünk:

[...] A magyar csapat korántsem nyújtotta képességének javát, ami annak tudható be, hogy a hazai és bécsi lapok információi folytán a játékosok legnagyobb része elbizakodottan állt ki, és amikor a franciák temperamentumosan, némi tudással párosulva támadtak, kezdtek csak komoly munkába, amelyből a védelem – Takáts késedelmes startjaitól eltekintve – kivette emberségesen a részét, bár azt is láttuk már fürgébben mozogni.

²⁷ Az *Ujság*, 1911. január 10. 18. (0:1-re nyertek a magyarok). A tudósítás nem tükrözi azt az előzetes döntést, miszerint „a játékosok német hangzású neveit megváltoztatták. Feldmann: Földes, Weisz: Fehér, Schlosser: Lakatos és Weinber: Vágó nevet kapott.” (*Népszava*, 1911. január 1. 11.) Ezzel az osztrákként való azonosítás ellen is küzdhetek, bár egy zürichi lap így is osztrák tartományként említette Magyarországot, amit aztán a magyar futballképviselő még helyben, melegében kiigazított. Itt értesülhetünk arról is, hogy a főváros 300, a kormány 600 koronával támogatta a körutat, jelezvén, nem pusztán sportbelügynek tekintik.

A csatársor pedig a már említett körülmény folytán határozottan rossz volt.²⁸

A hírlapírók ezzel szemben a nemzeti és sporttörténeti nézőpontokat favorizálták, a sportesemények két, egymástól többnyire elváló értelmezői közösségéről (előadó és közönség; termelő és fogyasztó; globálisabb és lokálisabb) téve tanúságot. Az interpretáció dimenziója az, ahol legkönnyebben szétválaszthatók a máskülönben – mint látjuk – keveredő globális és lokális minőségek. Ugyanitt bizonyosodhatunk meg arról is, milyen erősen függ az értelmezői közösség identitását meghatározó elemről (ez esetben: szakma vagy nemzet) a jelentéstulajdonítás.

Az alább idézett értékelés ezenfelül kiemeli a külföldi körútnak azt a jegyét is, ami új tapasztalat volt játékosnak, szurkolónak pedig figyelembe veendő tényező: az utazás hatását a teljesítményre.

„A mi játékosaink itthon is nehezen bírnak el egy héten három erős matchet, hát még, ha közben folyton utaznak, mindig új és idegen helyre érkeznek, ahol állandóan változatos és szokatlan életet élnek. Az ilyesmi a kéjutazókat [turistákat, szórakozásból utazókat – B. K.] is erősen megviseli, s a nyolcadik, tizedik napon azok is megérzik az utazás fáradságainak depresszív hatását.”²⁹

Érdemes citálni az 1911. decemberi müncheni „válogatott németverés” írásos visszhangját is, legfőképpen azért, mert a labdarúgás szerepét és a nemzetközi futballporondra lépés évét egészében – és a csapatsportoknál obligát militarista hangszerelésben – értékeli, felmutatva az „osztrák- és németérzékeny” nemzeti szempontot (ámbátor öndicséretügyben mintha önellentmondásba keveredne):

²⁸ Az *Ujság*, 1911. január 7. 11. A francia–magyar találkozót utóbbiak nyerték 0:3-ra.

²⁹ *Világ*, 1911. január 10. 16.

„1911. január 3. [valójában január 1. – B. K.] Páris, – 1911. december 17. München. Két végső stáció. Azzal együtt, ami közbül van, Magyarország footballsportja megverte Franciaországot, a német birodalmat, Ausztriát, Olaszországot és Svájcot; szóval az egész kontinenset.

Nem vagyunk emberei az öndicsőítgetésnek. Főképpen nem szeretjük házi használatra bebeszélni, hogy mennyivel külön nácio vagyunk a többiekénél. [...]

Egyszerűen jobbak vagyunk, és punktum. A különbség az energia differencia, vagyis a faji sajátság. – A magunk kapuját elszántabban védjük, mint a német, és az idegen kaput elszántabban támadjuk, mint a német.”³⁰

Kapcsolatépítés

Amennyiben a globalizációt hálózatok nagy fesztávú és sűrűsödő szálainak szüntelen képződéseként fogjuk föl, kutatása során a formális és informális kapcsolatok létesülését árgus szemmel kell figyelni. Ahogy az úti levelek szerzői is tették, gondosan megemlítve minden fontosabb alakot, akivel a futballexpedíció külföldön találkozott, és ugyancsak gondosan beszámolva az idegen környezetbe illeszkedés sikereiről és kudarcairól banketteken, teadélutánokon, mulatókban. Az úti leveleknek talán e pontja mesél legáltalánosabb érdekűen a „magyarok a nagyvilágban” jelenségről, és domborítja ki a kulturális-történelmi azonosságokat, különbségeket. Az alábbi szövegrészletben a nemzeti identitás dominál, ugyanakkor a későbbiekben, amikor már rendszeres volt a futballforgalom, a kapcsolatépítés is valamivel szakmaibb jellegűvé színeződik (játékosok, sportvezetők egymás között).

„Feledhetetlen emlékeket hagyott mindenkiben az a benyomás, amelyet e banketten [meccs utáni százterítéses bankett a milá-

nói Orologio vendéglőben – B. K.] szereztünk. Ez már nem volt tisztán sportszeretkezés, ez már nem volt a sportbarátság megpecsételése, ez több volt annál: baráti ölekezés két egymást értő és megértő nemzet fiai közt. Az olasz szövetség elnöke felidézte Kossuth, Türr és Garibaldi emlékét. [...]

A játékosok a bankett után a szállodákba mentek. A többieket az olaszok látták vendégül a Trianon mulatóhelyen.³¹ Ott nagyon kedves meglepetés érte a kis magyar kolóniát. Amint beléptünk, a zenekar rázendített a Rákóczi. Örjögő hatása volt.”³²

Turizmus

A külföldi meccssorozat alkalmat adott arra, hogy a kiutazók a kifejezés legklasszikusabb értelmében világot lássanak. A kezdetben zömmel egyetemista-hivatalnok, középpolgári játékosréteg fokozatos „plebejizálódásával” ugyanis egyre exkluzívabb lehetőségnek bizonyult egy ilyen kirándulás.³³ A kulturális megmártózás vagy tengerparti vakáció értéke ezzel párhuzamosan háttérbe is szorult:

³¹ Nem ez volt az utolsó ilyen eset: „a Trianon című, reánk nézve szomorú emlékezetű étteremben étkeztünk, hol a »tulaj« igazán magyaros vendégszeretettel kárpótol bennünket a fezi hivatalos futballkörök fagyos fogadtatásáért”, tudósított a Ferencváros marokkói útjáról a Világjáró Ferenc-ként aláíró Woggenhuber Ferenc (*Nemzeti Sport*, 1932. december 28. 2.) A művésznevéért kétségkívül megdolgozó, ekkor éppen Franciaországban edzősködő Woggenhuberről: Hegyi Tamás: Mexikóban a magaslati levegő, Kínában a háború tolt ki vele. *Nemzeti Sport*, 2019. november 4. <https://www.nemzetisport.hu/> (Letöltés: 2021. január 19.)

³² *Az Ujság*, 1911. január 10. 18. (A Sporthírlapírók Szindikátusának hivatalos képviselője, valószínűleg az említett Vida Henrik.)

³³ A turizmus globalizációs megítélése sajátos kettősséget mutat: van, aki „látványkozmozopolitizmus”-ként, a globális „fogyasztópolgárság” gyakorlatként hivatkozik rá, más viszont földrajzi és társadalmi korlátozottságát emeli ki, azaz hogy nem mindenkinek telik rá, és nem minden útlevel előtt nyílnak meg a határok. (Tomlinson: *Globalization and Culture*, 200–202., elsősorban John Urry munkásságára – *Consuming places*. London – New

amint a futball munkajelleget öltött, a túrák elsődleges értékét a szállodai élet- és ételkörülmények, no meg az extrakereset jelentette a civilben különféle munkahelyeket betöltő játékosok számára. E fel- és leértékelődésekre természetesen hatással bírtak az egykorú magyarországi életfeltételek is. (Általánosan is kijelenthető, az idő és a gyakoriság, a vándorlás életmóddá szilárdulása halványít a futball-túrák lokális meghatározottságain.)

Az úti leveleknek a múzeumlátogatásokat, tengerparti sétákat részletező fejezete a 19. századi informatív és kalandos útirajzhangományba illeszkedik. A két világháború között azonban innen is, akár az irodalmi útirajzokból, ki-kihallik az önreflexió melankóliája, a mexikói sivatagban vonatozva is az örök magyar magány fölötti lamentálásé.³⁴

„Páris, január 2. A magyarok újévi jól megérdemelt győzelmük után szétszéledtek a párisi mulatókba. Egy részük az Olympiába, más részük a Folies Bergeresbe ment.”³⁵

„Csütörtök délelőtt már vártak reánk az olasz vendéglátók. [...] Délelőtt a dómot néztük meg, délután pedig kocsikon és automobilon tettünk sétakocsizást, megnéztük a várost,

York: Routledge, 1995 – támaszkodva, amiről e kötet későbbi, automobilizmussal foglalkozó fejezetében még szó lesz.)

³⁴ „A Pacific-Missouri Company expresszjén ülök. Utam végcélja New York, ahol a Giants ellen lejátsszandó mérkőzésünk előkészületeit kell megtennem. Vonatom kínos lassúsággal döcög át a mexikói sivatagon. A vidék egyetlen flórája a száradtlevelű kaktuszfa, egyetlen állatja pedig a szamár. [...] Ez a környezet nem teszi nagyon érdekessé az utazást, viszont megfelelő atmoszféra arra, hogy a tárgyilagosság szemüvegén keresztül lássam a Sabaria túráját, amelyhez hasonlótt eddig magyar csapat még nem tett meg. [...] A Sabariának köszönhető, ha a jövőben nem cigányoknak, hanem egy kultúrnemzet fiainak fogják tekinteni [Mexikóban élő] honfitársainkat. Ha semmi másért, de ezért érdemes volt Mexikóba menni!” Weisz Árpád edző levele az első Amerikáig jutó csapat, a szombathelyi Sabaria útjáról. (Budapesti Hírlap, 1929. március 17. 24., kiemelés az eredetiben.)

³⁵ Pesti Napló, 1911. január 6. 19. (Vida Henrik)

a múzeumot és még több látványosságot. Este az Ernani előadására vagyunk hivatalosak a Teatro dal Verme-ben. [...] A városi tanács ajánlóleveleire megnyílnak részünkre azok a helyek is, ahová különben a közönségnek nincs is bejárása; a színházban például öt páholyt a város bocsátott rendelkezésünkre.”³⁶

Sajtótükör

A külföldi lapok tudósításainak gyűjteménye leginkább az otthoniaknak szánt dicsőséglisztaként szolgált, kritikus hangok elvétve keveredtek az idézetek közé. A későbbiekben egyre inkább a játék elemzése dominált, de nem minden lokális mozzanat nélkül, mert – ahogy tapasztalni fogjuk – a játékfelfogás, a taktika regionális vagy kontinentális különbségeiről sok szó esett.

„A Gazetta dello Sport például ma megjelent számában valóságos himnusszal üdvözli a magyarokat, s köszönti őket olasz földön, mint szabadságküzdelmük osztályosainak ivadékait, s a férfiúi erények legszebbjeinek képviselőit. A magyar históriának, a magyar tulajdonságoknak lelkesedett magasztalása a szép cikk. A többi sport- és napilap is hasonló melegséggel ír a magyar csapatról.”³⁷

A sajtóvisszhang szerepe explicit módon is terítékre került a „magyar reprezentatívok” első európai körútjának mérlegelése során, a labdarúgás országimázs-építő jelentőségét aláhúзва:

„S bár mindenesetre szebb lett volna Zürichben is győzni, mégis tulajdonképpen célunkat így is elértük: a magyar sport életrevalóságának a híre egy hétig mindennap szerepelt a külföldi sajtó hasábjain. Ennél többet pedig így, az első expedíciótól, igazán nem

³⁶ Az Ujság, 1911. január 8. 19.

³⁷ Az Ujság, 1911. január 7. 11. („Saját tudósítónktól”).

kívánhatunk. Majd, ha a mi társadalmunk is annyit áldoz sport-célokra, mint a külföldi, akkor több joga lesz «megkövetelni» (?) [sic!; kiemelések az eredetiben] sportembereinktől a győzelmet.”³⁸

Globális vagy lokális? – az úti levelek válasza

Mint láttuk, a futballútirajzokból kiszemezgethető nézőpontokban meglehetősen keverednek a lokális és globális mozzanatok. Ahol a globális játék van fókuszban, ott természetesen több a futballra vonatkoztatható univerzális megállapítás, más helyzetekben viszont a nemzeti elem kerül előtérbe. Például: himnuszéneklés idején a játékos „futballista magyar” lesz, a pályán labdát kergetve inkább „magyar futballista”. További fontos belátás, hogy a műfaj maga a lokális felé billenti az elbeszélést, hiszen az olvasók, szurkolók feltételezett igényeinek megfelelően egy magyar csapatban a nemzet képviselőjét azonosítja. Tehát a történeti identitáshoz való hozzáférést nehezíti a mediális közeg; a körülmény, hogy ez az identitás egy konkrét kommunikációs helyzetben nyilvánul meg, ahol a címzett egy hangsúlyozottan lokális csoport: a hazai közönség. Ezért egy másfajta médium (például a magánlevél, lásd az Orth-idézetet a tanulmány elején) inkább adhat helyet a lokális kötöttségeitől eloldódó identitásnak.

A békebeli futballexpedíciók alkonyától a portyaipar delelőjéig (1915–1939)

A magyar csapatok az első világháborúig számos országba elkalandoztak. Köztük a kontinensen túli Angliába, a futball hazájába,³⁹ az

³⁸ Világ, 1911. január 10. 16.

³⁹ „A mérkőzés után egy kis banketten voltunk Woking vendégei, melyen teával koccintottunk az elhangzott beszédek után, majd felvonultunk az emeleten levő klubhelyiségbe, hol zongoraszó mellett énekeltünk, a fiúk elénekelték angolul az angol himnust: a God save the Kinget, de magyaro-

idegen temperamentumú Spanyolországba, ahol verekezésbe keveredtek a pályán.⁴⁰ De északra is: Svédországba,⁴¹ Oroszországba.⁴²

1915-től azonban a háborús viszonyok Ausztriára és legfőljebb Prága-távolságra korlátozták a külföldet, jócskán megcsappantva még ezt a „Monarchia-külföldi” meccsmennyiséget is. Ám az előzőleg idegenbe merészkedő egyesületek sikereikkel így is megágyaztak a háború utáni korszak ipari méreteket öltő túraforgalmának. A meghívólevelek nemcsak a korábban kialakult kapcsolatok nyomán érkeztek, hanem a magyar futball jó híre is serkentette forgalmukat. A tömeges túrák idején ugyanakkor állandósult az a félelemmel elegy kritika is, amely a túlterhelésből fakadó vereségektől

san ejtven ki a szöveget, azt énekelték, hogy Isten borotválj meg a királyt. [God shave the King – B. K.] Erre hálából az angolok magyar nótákat énekeltek [...]” (FTC; *Nemzeti Sport*, 1912. február 4. 3.)

⁴⁰ „Bilbao, január elején. Kedves Elza nagysám! Bocssássa meg, hogy csak most írok hosszabb levelet, küldtem egy pár anizxot, de nem jutottam az íráshoz, mert nagyon fáradtak voltunk. [...] Ezek a spanyolok nagyon vadulnak, az egész mérkőzés alatt halálos veszedelemben forogtunk. [...] Egyre dühösebbek lettek, ráugrottak a mellünkre és a fogaikat csattogtatva, töltött castagnettekkel fenyegettek bennünket. Egyszer aztán, amikor újabb hat goalt adtunk be, a korlátot áttörték a hidalgók és spanyol csizmáikkal rugdosni kezdtek mindenkit.” Természetesen a később hagyományossá lett úti-levél-paródiák egyik korai darabjáról van szó, amely „Az aranjuezi szép napok” címmel és „Ky” szignóval (Karinthy?) látott napvilágot. (*Sporthírlap*, 1914. január 12. 6.) A szóban forgó csapat az FTC volt, amelynek tagjait egy szabálytalankodás után megtámadta és az öltözőbe kergette a pályára rohanó bilbaói „csőcselék”, a magyar tudósítás szerint legalábbis. A meccs bocsánatkérés után békésen zárult. (*Budapesti Hírlap*, 1914. január 13. 18.)

⁴¹ „Elragadóan tiszta itt [Göteborgban] minden. Az utcák olyanok, mintha állandóan gondozott szobában járnánk.” Kiss Gyula leendő szövetségi kapitány a válogatott kíséretében. (*Budapesti Hírlap*, 1912. június 25. 16.)

⁴² „Itt vagyunk tehát Moszkvában, a fehér falak városában, Oroszország legfontosabb kereskedelmi központjában. Abban a városban, ahol a legmodernebb építkezések a legbarátságosabban sorakoznak a legpiszkosabb vityillók mellé. A keleti piszkosság otthon van Moszkvában. [...] Ebéd után az ansichtskártya-dühnek hódolt az egész társaság, utána gyalogsétát és bevásárlásokat tett.” (A válogatott útjáról: *Az Ujság*, 1912. július 16. 17.)

és a nagyok farvizén
játéktudásától féltette
további túrák lehetsé-

A világháború uti
gyobb egyesületek is
megoldását látták a k
még a háború előtt m

Ez a strukturális
kulásával egyetembe
több alkalommal me
lap nem egy szubkult

⁴³ Az útilevél-irodalom
Langfelder Ferenc, F
Ferenc voltak a legi
velek szerzői is.) A
Sport Klementtel és
pillantást engedve a
ment ekkor már ola
pengőt kell előterem
lyen a Ferencváros.
Nyáron olyan egye
hajlat alatt székelnél
francia, afrikai, vag
svéd, vagy norvég p

⁴⁴ Az alábbi szatírának
eleme a képzelet m
szóra a pénztárost. [
lehet őket másképp
Ritz-Hotelban. Egy l
főn egy kövér úr, sz
aranylánccal. A pezs
ják. [...] Egy szerény
urak? Valami külfölk
d'Hotel diszkrétén i
balisták." Az amatőr
ipari terméké hízás
Az első stadionépíté

és a nagyok farvizén szintén külföldre evező kiscsapatok elégtelen játéktudásától féltette a magyar labdarúgás renoméját, vele pedig a további túrák lehetőségét.

A világháború után új erőre kapott túrakultúra mozgatói, a nagyobb egyesületek intézői⁴³ mindenekelőtt a pénzügyi problémák megoldását látták a külföldi utakban, felgyorsítva a futballvilágban még a háború előtt megindult szórakoztatóiparosodás folyamatát.⁴⁴

Ez a strukturális módosulás a sportlapok tömegmédiummá alakulásával egyetemben az úti leveleket is megváltoztatta. A hetente több alkalommal megjelenő, konkurens *Nemzeti Sport* és *Sport hírlap* nem egy szubkultúra közlönyei voltak már, hanem a napilapok-

⁴³ Az útilevél-irodalom tanúsága szerint Fodor Henrik, Klement Sándor, Langfelder Ferenc, Herzog Edvin, Faragó Lajos, Woggenhuber „Világjáró” Ferenc voltak a legrutinosabb szervező-intézők. (Nem egyszer az úti levelek szerzői is.) A túraszervezés know-how-jának nyomában a *Nemzeti Sport* Klementtel és Herzoggal is interjúzott (1935. december 23. 5–6.), bepillantást engedve a mai koncertszervezéshez hasonlatos portyamenedzsment ekkor már olajozott mechanizmusába: „Manapság évente 20–25.000 pengőt kell előteremteni portyák révén egy olyan egyesületnek, mint amilyen a Ferencváros. Ha ezt nem látjuk biztosítottnak, kár tovább tárgyalni. Nyáron olyan egyesületekkel kezdünk tárgyalni, amelyek melegebb éghajlat alatt székelnek, télen pedig az északi államokkal. Így lesz télre olasz, francia, afrikai, vagy egyiptomi portya s nyárra pedig német, lengyel, svéd, vagy norvég portya.” (Uo. 5.)

⁴⁴ Az alábbi satírának (*Sport hírlap*, 1913. december 15. 6.) talán nem minden eleme a képzelet műve: „Karácsony előtt ugyanis az Intéző létrehívja egy szóra a pénztárost. [...] – Öregem, egy vagyont rugdaltak össze a fiuk, nem lehet őket másképp revanzsálni, csak egy kis külföldi túrával. [...] A párisi Ritz-Hotelban. Egy hosszú asztalnál nagy társaság van együtt. Az asztalfőn egy kövér úr, szédületesen elegáns, szikrázó briliánsgyűrűvel, vastag aranylánccal. A pezsgő ömlik, a gyűrűs szivarokat csak egyharmadáig szívják. [...] Egy szerény francia úr – követségi attasé – megkérdi: – Kik ezek az urak? Valami külföldi pénzcsoporthoz, vagy valami tröszt-alapítás...? A maitre d’Hotel diszkrétan mosolyog: – Dehogy, monsieur. Ezek a magyar footballisták.” Az amatőr ethoszú football testedző elfoglaltságból szórakoztatóipari terméké hízásáról lásd a kötet következő fejezetét: „Gegenpressing”. Az első stadionépítési láz részvénytársaságai: FTC és MTK (1908–1943).

kal és a napilapok módszereivel szálltak versenybe az olvasókért. Az úti levelek pedig – a populáris kultúra szolgálóleányaiként – maguk is a szórakoztatóipari produktumok sorába léptek, címlapra kerülhettek, terjedelmük megnőtt. A kezdetben információközpontú külföldi tudósítások immár a trianoni határok között rekedtek számára elérhetetlen élmények kompakt elbeszéléssé formált közvetítő közegévé fejlődtek. A műfaj metamorfózisa a futballista alakját sem hagyta érintetlenül: bár továbbra is a mindenkori „magyar ügy” reklámarca maradt, celebritássá emelkedett; nem az olvasó „meghosszabbítása” volt már, hanem a kedvence, akiről kitörő öröm megtudni még azt is, a tengeribetegség hogyan ugrasztotta ki gyomrából az angol reggelit és kényszerítette mandarindiétára a maradék tengeri mérföldeken.

Az úti levelek irodalmi nivója elsősorban szerzőjük tehetségétől függött. Ízlésem szerint a jó tollú, szubjektív-poétikus fejtegetésektől sem visszariadó szakvezetők (Fodor Henrik, Weisz Árpád stb.) leveleit is fölülmúlta a Horthy-korszak tömegmédiájának megkerülhetetlen alakja, a *Nemzeti Sport* BEAC-játékosként indult, válogatottságig jutó újságírója és a Testnevelési Főiskolán labdarúgást oktató Pluhár István (1893–1970)⁴⁵ útirajzéletműve. Az írógépét magával cipelő Pluhár Spanyolországból (BEAC-túra, 1926) és Egyiptomból (több-ször, több csapattal is) postázott, regényméreteket öltő elbeszélésfolyamai kitűnnek az úti levelek tömegéből, megértetve az utókori olvasóval, szerzőjük miért tett szert páratlan népszerűsége a rádiós sportközvetítés (azaz az útilevél-műfaj egyik örököse) úttörőjeként.

Túralehetőségek a háború után: új földrészek fölfedezése

Annak ellenére, hogy a futball világszervéből, a FIFA-ból a belga Laveleye báró kezdeményezésére, angol támogatással igyekeztek

⁴⁵ Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. 3. kiegészítő kötet A–Z. Budapest: Akadémiai, 1981. 619.

számúzni a vesztes központi hatalmak országait,⁴⁶ a háború előtti futballkapcsolatok egy része hamar regenerálódott: a „33” FC csapata 1918 októberében már Krakkóban vendégszerepelt, az FTC és az MTK 1919 vészterhes nyarát félig Bécsben töltötte (jó néhány játékosát „elhullajtva” az osztrák és német klubok javára),⁴⁷ 1920 pünkösdjén pedig vagy fél tucat egyesület készült Németországba.⁴⁸ A következő 4–5 évben fölmelegedtek a Skandináviához, Olaszországhoz, Spanyolországhoz fűződő korábbi sportviszonyok is, az évtized derekától pedig már a kisantant országai is engedélyeztek vendégszerepléseket.

A magyar futballélet eközben jelentős vérvesztést szenvedett. Közvetlenül a háború után, illetve amikor az osztrákok és a csehek bevezették a profizmust (1924 és 1925, lépésenként hozva a játékosok fizetését majd csak 1926-ban legalizáló magyar szövetséget), a nemzetközi piacon is értékesnek bizonyult tudásukat kemény valutára konvertálni óhajtó játékosok tömeges exodusa következett be.⁴⁹ A jelen fejezetnek nem célja a magyar futballmigráció történetének elbeszélése, a kivándorlás szerepe ugyanakkor tagadhatatlan a világra szóló magyar futballkapcsolatok kiépülésében, mivel a trénerként vagy civil állásban dolgozó emigráns sportemberek – akár-

⁴⁶ A törekvés a semleges államok és Olaszország ellenállásán bukott el, mire Anglia kilépett a szövetségből. (Földessy János (szerk.) 1926: *A Magyar Futball és a Magyar Labdarúgók Szövetsége 1897, 1901, 1925*. Budapest: Magyar Labdarúgók Szövetsége, 1926. 266.)

⁴⁷ Az egymással és a bécsi vagy Bécsben megforduló gárdákkal meccselő magyarok hosszúra nyúlt vendégeskedésében politikai okok is szerepet játszhattak: „a játékosok az FTC és az MTK ismeretes júniusi túrája után maradtak Bécsben, akkor, amikor Budapesten javában dühöngött a kommunizmus. Mi akkor tulajdonképpen menedéket adtunk a magyar játékosoknak”, nyilatkozta az osztrák csapatokat játékoscsábítással vádoló magyar sajtónak szövetségük elnöke, Dr. Ignaz Abeles (*Sport hírlap*, 1919. december 11. 3.)

⁴⁸ *Sport hírlap*, 1920. április 22. 4.

⁴⁹ A korabeli futballemigráció és a túrák összefüggéseiről áttekintően: Szegedi Péter: Az első cipőzsinórnál kezdődött... A magyar hivatásos futball születése. *Korall*, (2003) 13. sz. 163–183.

csak a helyi magyar közösségek – hathatós segítséget nyújtottak a túrák megszervezésében.⁵⁰

Az első világháborút követő bő egy évtizedben, miközben Európát megszakadt államközi kapcsolatok és szigorú határrezsimek jellemezték, a magyar futball új kontinensekkel bővítette kapcsolat-hálóját: Ázsia (Törökország), Afrika (Egyiptom, Marokkó, Algéria), Amerika (Egyesült Államok, Kuba, Mexikó, Argentína, Uruguay, Brazília). A következőkben ennek az időszaknak a leveleiből válogatok, hogy regisztráljam az elbeszélésekben fölbukkanó új identitáselemeket.

„Automobilok ezek, nem emberek”:⁵¹ a kozmoballista magyarok úti levelei

„Arabok, néger, mulattok, európaiak rajzottak körülöttünk nagy összevisszaságban. Itt történt, hogy Kolos Pepi, meglátván egy szerecsen úriembert, mindenképpen meg akart győződni a színe valóságáról. Minden további nélkül odament tehát hozzá, mindkét kezével alaposan »végigtapogatta« a színes bennszülött arcát, s aztán, mint aki jól végezte dolgát, tovább sétált.

Sötét bőre alatt is jól láttuk, hogy a néger egészen elpirult zavarában...”⁵²

⁵⁰ Az FTC 1929. nyári dél-amerikai túráját például a Brazíliában edzősködő, volt FTC-s Medgyesi Jenő hozta tető alá (*Sport hírlap*, 1928. december 8. 5.), az MTK-Hungária 1930-as amerikai útját pedig egy MTK-s múltú, Mexikót megjárt tréner, Pozsonyi Imre egyengette (*Sport hírlap*, 1930. március 6. 8. és július 12. 4.).

⁵¹ Pluhár István idézi az athéni szurkolótábor egy tagját, aki az Enosis-FTC találkozón minősítette így a magyar csapat kondícióját. (*Nemzeti Sport*, 1927. december 23. 11.) A metafora ugyanakkor a magyar csapatok korabeli mobilitására is alkalmazható.

⁵² Palágyi István, a Nemzeti SC játékosa az oráni kikötőből (*Nemzeti Sport*, 1939. január 2. 2.)

Ebben a P. Howard-osra hangszerelt *culture clash*-ben a túrázó magyar játékos „*fehér ember*” identitása dominál. Kolos Pepi rácsodálkozása némileg indokolatlan, ha figyelembe vesszük, a honi futballvilágot már az 1924-es párizsi olimpián megrendítette a „fekete ember”-élmény, midőn a magyar futball (egyik) Mohácsát okozva a mélyen alábecsült Egyiptom kiejtette a nemzeti csapatot, mégpedig a fekete Salem vezérletével. (Salem személyének Pluhár István is megkülönböztetett figyelmet szentelt, amikor az FTC gárdája négy évvel későbbi egyiptomi túráján újra fölbukkant.)

Az efféle határozott, borszínen alapuló vagy feltételezett történelmi-kulturális rangból származtatott *főlény* új nézőpontként jelentkezett a Trianon utáni, egyre messzibb és idegenebb vidékekről érkező úti levelekben. Ám nem ez volt az egyetlen új elem. Míg Németországba, Franciaországba, Skandináviába és mindenekelőtt Olaszországba szinte hazajártak a csapatok, az ibériai ösvény húszas évek eleji (újra)kitaposása az utókor szemében meglepő idegenségtapasztalattal járt, a *latin kultúrával* való találkozás előítéletekből és konkrét tapasztalatokból szövődött traumájával. (Amit valamelyest azért előrevetített a Ferencváros és Bilbao csapatának idézett, háború előtti összecsapása.) Váratlan és igazságtalannak tetsző vereségek hatására a vélt közép-európai kultúrfőlény és munkaszeretet tudata különösen nagyra nőtt, mint például a BEAC kanári-szigeteki kirándulásán:

„A kultúra itt még a rakétánál tart! [...] Nemcsak a déli és esti harangszót köszönti nagyhangú mozsárágyú, de az ünnep előtti estén s az ünnep egész napján ripegropog a város. Az este gyönyörűséges, csillagos, holdas eget ezernyi pukkanó rakéta, színes villanás ostromolja. Itt, [...] ahol a hajók, a világ, a kontinentális kultúra úszó hordozói csak bús bögéssel vizitelni járnak, [...] talán sohasem keres más, összetettebb élvezetet, gyönyörűséget az egyszerű szigetlakó a magasba szökő rakétánál. [...] Alkalma bőven van reá, hiszen itt jóformán állandó ünnep az élet. Csütörtökön szent János ünnepét ülték meg teljes munkaszünettel, tegnap vasárnap [...] volt, holnap Péter Pál s így

megy ez hétről-hétre. Durrogás, rakétázás hajnaltól hajnalig, mert a csendháborítás fogalmát itt nem ismerik. Különben is a munka itt sohasem sürgős.”⁵³

A temperamentumos közönség mellett a büntetőket bőkezűen szóró spanyol bírókra is sűrűn panaszkodtak a magyar vándorok, akik, legitimista lelkületről téve tanúságot, több ízben is elzarándokoltak a Habsburg királyi családhoz San Sebastianba. Az MTK Ottó herceg kérésére még bemutatómeccset is tartott.⁵⁴

Ugyancsak új kaland volt a hosszú, balkáni vonatút a Konstantinápolyként emlegetett Isztambul és Egyiptom felé, ám ennél is nagyobb egzotikumnak bizonyult a földközi-tengeri, később az atlanti-óceáni hajózás.

„Fél 1-kor próbariadót rendeztetett a kapitány, hogy veszély esetén mindenki tudja, mi a teendő, hol vannak a mentőövek és kinek melyik csónakba kell beszállnia. Óriási sikere volt Szigeti [FTC]-elnöknek, aki nem talált elég bő mentőövet. [...] Szeren-

⁵³ Pluhár István Las Palmasból (*Nemzeti Sport*, 1926. július 14. 6.) Továbbá: „Kényelmes alvás után déli 11 órakor érkeztünk Villar-Formosoba, a spanyol-portugál határra. [...] Utunknak ez volt a legsivárabb részlete. Portugáliának ez a vidéke teljesen elhanyagolt, kulturálatlan, sivár terület. Csupa magas hegy, hatalmas sziklák, piszkos kis falvak, szegényes, lerongyolódott lakosság, kopár, kietlen vidék ez a Pyreneusok Montenegrója” – írta Vértess Imre a III. kerületiek útjáról. (*Sport hírlap*, 1923. április 3. 5.) Lesújtó véleményét befolyásolhatta, hogy előzőleg a portugál vámosok átnézték a poggyászt, a drága, de sovány ebédet három tojással kellett kiegészíteni, és hogy a másodosztály a vonaton „oly rémesen piszkos volt, hogy a fiúk kérésére az I. osztályba mentünk át, ami távolról sem jelenti azt a kényelmet és tisztaságot, amelyet nálunk az I. osztály fogalma reprezentál.”

⁵⁴ „A kis királyfit az MTK egész vezetősége fogadta és a pálya szélére kalauzolván megkérte, hogy a kezdőrúgás megejtésével adjon jelt a mérkőzés megkezdésére. Ottó örömmel tett eleget a kérésnek [...] Élénken érdekelte a kapus szerepe, különösen Kropacseknek egy-két szép védekező ragadta meg a figyelmét. Kropacsek becéző nevét, a »tigris« külön meg is jegyezte magának.” (*Sport hírlap*, 1924. január 10. 5., Fodor Henrik dr.)

csére a raktárban találtak egy kétszemélyes övet, amelyik végre megfelelt. [...]

Az Egyenlítőn való áthajózást az ősi szokások szerint nagy ünnepséggel üljük meg. [...] Siflis valahonnan egy hegedűt kerített s úgy húzta: »csak egy kislány van a világon...« A fiúk vele énekelték és azokra gondoltak, akik otthon maradtak. [...]

Déltájt feltűnik a part és fél 2-kor befutunk a Rio de Janeiro-i kikötőbe. Motoros csónakok raja veszi körül hajónkat s egyszerre csak felzúg a parton:

– Éljen a Fradi!

Lassan megy a kikötés, de végre partra léphettünk, hol ezernyi magyar élén már várt a magyar követ és hatalmas ünneplésben volt részünk.⁵⁵

Már az európai turnékon is rendszeresen felbukkantak a célország magyar közösségei, Trianon után azonban valóságos *nemzetegyesítő funkcióval* bővültek az utak: az elcsatolt területek útba eső városainak magyarsága rendszeresen üdvözölte a csapatokat a helyi pályaudvarokon (itallal is), a dél- és észak-amerikai kolóniák lelkesedése pedig már-már messiásváró színezetet öltött. Az utóbbiak helyi megbecsültségük növekedését várták honfitársaik győzelmeitől, és amikor az összességében sikeres, ám fáradó FTC São Paulóban vereséget szenvedett, zokon vették.⁵⁶

⁵⁵ „Ferencváros” aláírási beszámoló a csapat útjáról Barcelonából Santosba (*Nemzeti Sport*, 1929. július 16. 3.)

⁵⁶ „[A]kadtak »magyarok«, – akik dühöngve támadtak rájuk: – Maguk most elmennek... itt hagynak a slamasztikába[n], szégyen, gyalázat, oda a kolónia becsülete.

Hát erre csak azt tudom mondani, hogy az a 80.000 lelket számláló kolónia, amelyik magának munkával, tisztességgel nem tud becsületet szerezni a Ferencváros tizenegye nélkül, az nem érdemli meg, hogy legyen.” A *Magyarság* M. M. monogramú tudósítója, aki az FTC játékosait mindazonáltal egy üzleti vállalkozás áldozatának látta (1929. augusztus 13. 6.) A Ferencváros 1929-es dél-amerikai túrájának legnagyobb fegyverténye egyébként

Egészen más nézőpontok érvényesültek a Fradi edzője tudósításában, ami lényegében az FTC–Paulista találkozó komplett szakmai elemzése *közép-európai és szakértő* szemmel nézve. A „Potya” becenevű Tóth István ismételt bizonyítékát adta, hogy még a világszerte ugyanazon szabályokat követő játékokban is konkrétan körülírható lokális sajátosságok mutatkoznak meg:

„Az egyéni driblinek még mindegyik [brazil] híve, viszont az összjátékokban ott tartanak még, hogy egy-két húzással, nagy területet átfogó rúgással akarnak az ellenfél kapuja előtt teremni, helyzetet szerezni. Ezek a tulajdonságok még a kevésbé kulturált futball sajátságai s éppen ezért közép-európai szemmel nézve játékokukat és játékosait, azt kell mondanom, hogy a csapat valami *csodálatos nyersanyag*, melynek megvan az egyéni stílusa, játékfelfogása, de kevés az iskolázottsága.”⁵⁷ (Kiemelések az eredetiben.)

A világjáró futballisták Törökországban a muszlim, majd Észak-Afrikában a gyarmatbirodalmi atmoszférába is beleszagozhattak:

„A magas falakon mindamellett sok »hálóinges« arab próbálkozik beszökni. [...] Az angol katona visszavezeti a falhoz, és ki kell a nyakonszípettnék másznia ott, ahol bejött. S amíg a magas falra mászik, zuhog reá az angol nádpálcája. [...] Az araboknak persze nem tetszik ez az angolos eljárás és [...] a közelünkben levők gyűlölettel szidják az angolokat. De csak maguk között.”⁵⁸

A Ferencváros aztán a helyben állomásozó brit katonai válogatottal mérkőzve az *antiimperialista Robin Hood* sajátos szerepében találta magát (miközben 0:6-ra nyert):

a kétszeres olimpiai bajnok, a rákövetkező évben az első világ bajnoki címet is elhódító uruguayi válogatott legyőzése volt.

⁵⁷ *Nemzeti Sport*, 1929. július 31. 3.

⁵⁸ Pluhár István az FTC alexandriai mérkőzéséről (*Nemzeti Sport*, 1928. január 6. 2.)

„– *Kojsz, kojsz magari* – hangzik a tribünön, ami annyit jelent, hogy: *jól van, magyarok*.

[...] Ezen a mérkőzésen elfelejtettek minden vereséget, amit a Ferencváros csapataikra mért, és csak az lebegett szemük előtt, hogy a félve gyűlölt angolok vereséget szenvedjenek.”⁵⁹

A magyar játékosok azonban nem feltétlenül voltak ennyire érzékenyek a nemzetközi viszonyok nüanszaira. Magánleveleikben, amelyeket a bulvárosodó sportmédia leleményesen elkonzervált a családtagoktól, igen kevés alkalommal olvashatunk egzotikumról és lúdbőröztető kalandokról, a nemzet büszke képviseléről nem is szólva. Annál többször a *szórakoztatóipari vendégmunkás* mindennapjairól.

„Kedves Pajtás!

Itt vagyunk még Mexikóban, ahol szombat és vasárnap játszottunk. Jövő vasárnap átmegyünk Havannába, mert itt olyan kevesen vannak, hogy a klub ráfizet, ha nem lesznek többen. *Nagyon el vagyunk keseredve, mert kevés a dohány.* Persze ez nem vonatkozik ránk, játékosokra. Nekünk bizony gyűlik már szépen a prémium. [...] Hárman lakunk egy szobában, Weber, Barátki és én, de éjjel nem sokat alszunk, mert *minden héten egyszer-kétszer nagymosást tartunk*. Sorra kerül a zokni, zsebkendő, alsónadrág. Ezt nekünk kell mosni, mert itt irtó drága és csak az inget adjuk oda mosni.”⁶⁰

Az MTK proficsapata, a Hungária a híradások szerint valóban veszteséggel zárta az utat, részben azért is, mert a dél-amerikaiak figyelmét és legkiválóbb játékosait a szimultán (és magyar részvétel

⁵⁹ *Nemzeti Sport*, 1928. január 20. 5. (Pluhár.)

⁶⁰ Legjobb barátjának Kalmár Jenő a Hungária amerikai túrájáról (*Sport hírlap*, 1930. augusztus 14. 7.) Nem mindenki ment bele a részletekbe: „[N]agyon érdekes levelezőlapra bukkantunk. Ezt egyik játékosunk írta haza. Így szólt: »Kedves Anyjuk sokszor üdvözl Apjuk.«” Tycho Rudolf, a Phöbus cég- és túravezetője a csapat olasz útjáról (*Sport hírlap*, 1934. január 3. 2.)

nélkül) zajló uruguayi világbajnokság kötötte le.⁶¹ A kockázat, a költségek és/vagy a gazdasági világválság hamar véget is vetettek az amerikai körutaknak, amelyek a második világháború előtti túramozgalom csúcsának is tekinthetők, a megtett táv alapján mindenképpen. (1928 és 1931 között a Sabaria, a Ferencváros, a Hungária és az Újpest is átszelte az Atlanti-óceánt.) Hogy mi volt a pontos ok, arra talán csak egy futball-gazdaságtörténet tudna válaszolni. A gyakran parodizált úti levelek⁶² és a túrapénzkereset műfaja azonban a nem szűnő hazai sajtókritika ellenére tovább virágzott, különösen, hogy a világháborúig a magyar futball olyannyira féltett márkája Közép-európai Kupa-győzelmekkel (1928, 1937: Ferencváros, 1929, 1939: Újpest) és világbajnoki ezüsttel (1938) bizonyította piaci értékét, a külföldre szerződő játékosok és edzők sokaságának eredményeiről és kapcsolathálójáról nem is beszélve.⁶³

⁶¹ „Megtérül a Hungária-túra deficitje?” címmel (*Az Est*, 1930. szeptember 14. 13.)

⁶² Egy előzékenyen összeállított levélsablon (*Nemzeti Sport*, 1936. január 5. 4.; *nem kívánt törlendő): „Csapatunk annak dacára győzött (győzelemmel felérő döntetlent ért el, azért kapott ki),* hogy (mert)* lábában (tagjaiban, fejében)* érezte a 36 órás (24 órás, 16 órás stb.)* utazást. A vonat (repülőgép, autóbusz, fiakker, gyaloghintó, megerőltető gyaloglás)* sokat kivett a fiúkból s így nem csodálható, hogy a vad portugálok (félelmetesen nyugodt svájciak, gyors spanyolok, céltudatos németek, szellemes franciák, ravasz görögök, rengeteget fejlődött modernizált törökök, hűvös nyugalomú facipős hollandok)* sok kellemetlen percet szereztek csapatunknak. [...] Csapatunk fényesen (csodálatosan, mesebelien, pompázatosan)* játszott s a helyi sajtó szerint igazi arany- (platina-, ezüst-, réz-, acél-, vas-, ólom-, plé-, ócskavas-)* csapat. [...] Ellenfelünk helyi (országos, kontinentális, világ)* bajnok s a győzelem (döntetlen, kis gólarányú, aránylag kis gólarányú vereség)* óriási siker.”

⁶³ A vendégmunkás játékosok és edzők működéséről: Szegedi Péter: *Az első aranykor. A magyar foci 1945-ig*. Budapest: Akadémiai, 2016. 217–258., 403–435. Érdemes megjegyezni, hogy a futballcsapatok mellett túráztak a vízilabdázók, úszók, birkózók stb. is, bár jóval csekélyebb gyakorisággal és visszhanggal; illetve, hogy a régió más országainak csapatai szintén megfordultak a magyarok látogatta helyeken, eredményeiket gondosan számon is tartotta a hazai sajtó.

Végszó

A fentiekben a világszínpadra kilépő magyar futball kísérlőivé szegődtünk: tanúi lettünk, hogyan kapcsolódott be az európai vérkeringésbe, majd – a világháborút követő bő egy évtizedben – hogyan vállalt szerepet további kontinensek futball-szórakoztatóiparában. Az egyre távolibb vidékekre vezető túrákon úti levelek százai születtek, hogy megtöltsék a hazai tömegsajtót olyan tájakon szerzett élményekkel, ahová az olvasók a megszorított határait szigorúan őrző Európából nemigen juthattak el.

Kijelenthető-e a magyar játékosok kalandjait megörökítő elbeszélések alapján, hogy identitásuk globális volt? *Globalizálódott* – annyiban, hogy egy globális játék előadóiként is felléptek a világot egyre sűrűbben behálózó, állandósuló nemzetközi futballkapcsolatok és -útvonalak állomásain. Ebből azonban az identitásnak csak egy szigorúan dichotomikus (globális vagy lokális) fölfogása szerint következne, hogy önazonosságuk elvesztette klubhoz, nemzethez vagy Európához kötődő jellegét. Az identitások globalizációjának vizsgálatát ezért és az úti levelekből kiolvasottak okán érdemes volna inkább egy olyan, rugalmasabb keretben megejteni, amely a szerepkinálatt bővülése irányából közelít az identitásglobalizációhoz. Ebben az értelmezésben arra a folyamatra figyelhetünk, ahogyan a globalizáltság különböző fokaira érő futballipar újabbnál újabb identitásokat, univerzálisabb rétegeket, szerepeket kínált föl résztvevői számára. Az identitások különösen a transzkontinentális futballkörúton adódó helyzetekben, az európaiktól eltérő közegben sokasodtak. Ha akadt domináns identitás, akkor az a *futballjátékosé*, akivé a túrák résztvevője idegen terepen elsősorban vált, miközben a kibontakozó globális szórakoztatóipar kenyérkeresőjévé is avanszált. Ám még ezek az univerzálisnak tetsző szerepek sem nélkülözték egészen a lokális árnyalatot (gondoljunk Tóth István tréner deklaráltan közép-európai nézőpontjára vagy az angol katonák elleni mérkőzésre, amelyen az FTC váratlanul egyiptomi lett), főleg akkor nem, ha egy lokalizálható közösséget (például a *Nemzeti Sport* olvasótáborát) szólították meg.

Mindeme megfontolások alapján tehát kételkednünk kell a tisztán és rögzítetten globális identitás lehetőségében, és az identitás globalizációjának történeti vizsgálatát más, alkalmasabb eszköztárral kell megejtenünk. Például olyanal, amely nem a globális-lokális/nemzeti oppozícióval operál (és amely nem tekinti inherens módon egymás utáninak a nemzetek és a globalizáció korát), hanem az identitás meghatározásának szociálpszichológiai hagyományaira támaszkodik, pontosabban arra a felfogásra, miszerint az identitás változékony képződmény, alkotóelemeinek (vagy ha tetszik: *szerepeinknek*) rangsora sem állandó, ellenben ki van téve az érzelmek és az adott helyzet hatásának.⁶⁴ Ez a felfogás megengedi, hogy a globálist és a lokálist egyidejű identitásoknak tekintsük, amely identitások helyzettől függően kerülnek előtérbe.

Ugyancsak segítségül hívható az az elképzelés, amely a globális posztmodern (Anthony Giddens olvasatában: későmodern) identitás elsődleges jellemzőjeként az el- és feloldódást jelöli meg, az örökös rögzítetlenséget, az értelemadásért folyó küzdelmet, az „identitás-áruház” vég nélkül gyarapodó választékát.⁶⁵ A globális szórakoztatóiparba besorolódó sportoló korai, de manapság is jól ismert ideáltípusa ennek az újfajta, lebegő identitásnak, hiszen életét a bizonytalanság és a rövid időtartam uralja. Egyszerre tartozik csapathoz, városhoz, nemzethez és a futball univerzális nyelvén beszélőkhöz, miközben megannyi nyelvben és kultúrában megmártózik; egzisztenciális kilátásai meccsről meccsre, klubról klubra, országról országra változnak; jövője ráadásul ki van szolgáltatva sérülékeny, megállíthatatlanul öregedő testének is, hosszú és rövid távon egyaránt.

⁶⁴ Az identitás ilyenén megközelítéséhez alapul vettem: Owens et al.: *Three Faces of Identity*, i. m.

⁶⁵ Itt elsősorban Zygmunt Bauman, Stuart Hall és Anthony Giddens megállapításaira támaszkodom (Zygmunt Bauman: *Identitás és globalizáció. Magyar Lettre International*, (2001) 42. sz. 11–13.; Stuart Hall: *A kulturális identitásról*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1997. 60–85.; Sik Domonkos: *Giddens modernitáselemelése: identitás és intimitás. Replika*, 82. évf. (2013) 1. sz. 131–144.

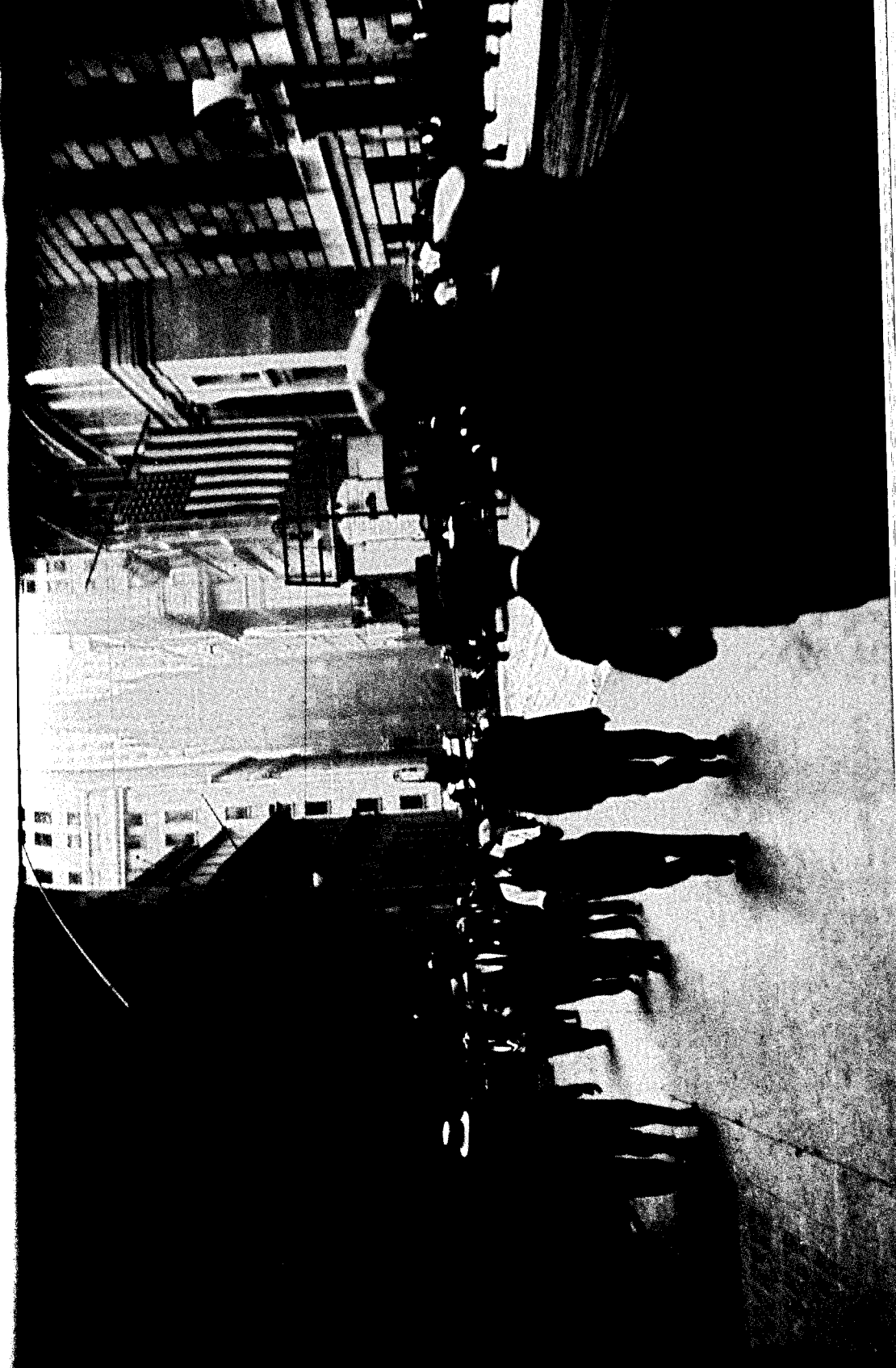
A globális identitásnak ez az elképzelése nem állítja szembe a globálist és a lokálist/nemzetit, hanem egymástól való kölcsönös függésükre, az identitások rögzítettségére, sokasodására és az egyidejűségekre helyezi a hangsúlyt. Ebben az értelmezési keretben talán nem káprázat, ha a világfutball magyar vándorainak – mint láthattuk – folytonos szerepbővítésre és alkalmazkodásra ítélt identitásában megpillantjuk a globalizáció nyomát. Még ha a lokalitások gúzsába kötött (és az amerikai bevételt keveslő) európeér futballintéző idegenkedett is a jelenségtől:

„Végigjártam már egész Európát, a szívüket és lelküket az arcukon viselő svédektől le a vendégszerető dánokon keresztül, a kicsinyes franciákon túl a közönyös és csak itt-ott fellobbanó spanyolokig. [...]s mindig, mindenütt a lüktető szívet, a meleget, a sportember vonzódását a sportemberhez éreztem [...].

Itt, Amerikában eddig semmi ebből nem tudott megkapni. [...] Talán ha nekünk is ömlik az arany, mi is elégedettebbek lennénk. El is tudnék itt élni egy-két-tíz évig, ha kell, dolgozni robotba és rakni a pénzt élére, de azután csak újra visszamennék a jó öreg Európába, a kék Duna partjára, a Parlament-kávéház törzsasztalához. [...]

A sportot pedig, különösen nemzetközi vonatkozásban, sohasem fogom tudni másként elképzelni, mint a szívekben élő és onnan áradó valamit, túl azon a rúgott labdán, gólon és bevételen, mely elvégre jelensége és kísérője a sportnak, a lényege azonban az a hatás, melyet a szívekben és lelkekben kivált, mely ott ül az arcokon, sír és nevet, ölelkezik és fenyegetődzik, de mindig kezét szorít az ellenféllel. Ezért utazunk, ha kell a tenge-
rentúltra, ezért járunk országról országra és ha ez a momentum hiányzik belőle, akkor kár hazulról kimozdulni.”⁶⁶

⁶⁶ Fodor Henrik Havannából, „ebből a földi paradicsomból” 1930. július 31-én. (*Sporthírlap*, 1930. augusztus 23. 4–5.)

„Gegenpressing”

Az első stadionépítési láz részvénytársaságai:

FTC és MTK (1908–1943)

A 20. század elején a Hungária körút lett a modern magyar sportpályák, röviden szólva a stadionok otthona. Már a protostadion, az 1896. május 14-i felavatásától folyamatosan bővített *Millenáris* is a Hungária vonzáskörében épült.¹ Bár ide eredetileg az ezredév vizionáriusai még középkori lovagtornát terveztek a velocipédfutamok közé futballmeccsek helyett, a lóversenypálya mögött húzódo, nyolcezernél is több nézőt befogadni kész *Millenáris* az avatását követő évben az első hazai futballmérkőzések² büszke színterévé avanzsált, a lóversenypálya hűlt tetemén pedig ma is grandiózus stadionok ülnek tort. Ennek tudatában a turfot totóra cserélő utókor meglepőnek

¹ A *Millenáris*ről: Zeidler Miklós: Egy régi pálya a polgári korban – a *Millenáris Sporttelep*. Versenypálya a Csömöri úton. *Korall*, 3. évf. (2002) 7–8. sz. 117–139.

² „Az első football-match Budapesten” címmel a *Sport-Világ* a Budapesti Torna Club és Vienna Cricket futballcsapatának találkozójáról számolt be még aznap. (1897. október 31. 5.) Ugyanitt, a *Millenáris*on már hónapokkal korábban, május 9-én is közönség előtt csapott össze két BTC-gárda az „association football” szabályai szerint, amit a *Sport-Világ* szintén „hazánkban ez az első football-match”-ként értelmezett. (*Sport-Világ*, 1897. május 9. 7.) A helyszín kedvéért fel kell jegyeznünk még egyet „az első magyar futballmeccs” címét maguknak vindikáló események közül: az úgynevezett pékerdei csatát, ahol a MÁV közeli főműhelyének Törekvés dalárdája rugdalta a labdát három lábtörés erejéig. (Szegedi Péter: *Riválisok. Debrecen futballtársadalma a 20. század első felében*. Budapest: Korall Társadalomtörténeti Egyesület, 2014. 23.) A szín, a Pékerdő ugyanis szintén a Hungária környékén (a leendő MTK-pálya mellett) húzódozott.

találhatja a városatyai aggodalmat, miszerint „a löversenyter küszöbön álló kihelyezése következtében rövidesen meg kell szüntetnünk a Thököly úti ún. Millenáris versenypályát, amelyet most sportegyesületeink zöme használ”.³

A stadion tehát felfalta a helyszínét veszélyeztető löversenyt, miközben újabb területeket vett ostrom alá. A Millenáris után másfél évtizeddel a Ferencvárosi Torna Club (FTC) pályája költözött a Hungária körút és Üllői út kereszteződésébe (a Millenáristól kb. egyórai, öt kilométernyi járóföldre), egy évre rá pedig a Magyar Testgyakorlók Köre (MTK) nyitotta meg sporttelepe kapuit, a Fradi-pálya és a Millenáris között szinte félúton: félórai sétára az Üllői úttól, negyven percre a Millenáristól.⁴ Így született meg a századelős stadionten-

³ Bizottmányi és tanácsi előterjesztés a Magyar Testgyakorlók Köre kérvényére. *Fővárosi Közlöny*, 1911. március 11. 858.

⁴ Hadas Miklós és Karády Viktor negyedszázados, máig inspiratív futballszociológiai tanulmánya, amely az FTC–MTK-versengést tekinti át és helyezi el az etnikai-felekezeti szembenállás szimbolikus terében (lényegében a kettőstársadalom-elmélet keretét illesztve rá a két klub viszonyára), a Hungária körút és később a Hungária csapatnév választása mögött magyarosodást-asszimilációt sejt az MTK részéről. (Hadas Miklós – Karády Viktor 1995: Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmának történelmi vizsgálatához. *Replika*, 5. évf. [1995] 17–18. sz. 96.) A felvetés kétségtől illik a tanulmány alapvetéséhez, ugyanakkor magyarázat nélkül hagyja, hogy ennek fényében a Hungária körúthoz költöző többi egyesület (az FTC vagy később, az MTK szomszédságában a BSzKRt) névválasztásában milyen identitásmeghatározó szerepet töltött be a Hungária szó jelentése, illetve nem vet számot a főváros engedélyező jogkörével. Ugyanígy megfontolandó, hogy az MTK proficsapatát nemcsak identitásokból, hanem sporttelepe addigra (1926) közismert helyszínéről is Hungáriára keresztelheték. Az MTK szempontjából az a gyakorlati érv is a Hungária úti telek mellett szólt, hogy a szurkolók hat különböző villamosjáráttal (24, 26, 28, 35, 36, 37) és 12 filléres szakaszjeggyel közelíthették meg. „A pálya tehát nemcsak minden irányból és gyorsan, 8-10 perc alatt, hanem lehető legolcsóbban is érhető el.” *Pesti Hírlap*, 1912. március 15. 20.

gely, meghatározva mind a pesti külváros képét, mind a korabeli futballrajongók mentális térképének kulcskoordinátáit.

A következőkben e tengely két fő eleme, az FTC- és az MTK-stadion körül bábáskodó pénzügyi vállalkozások, a Ferencvárosi Versenypálya Részvénytársaság és a Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénytársaság történetét tekintem át, elsősorban a megalakulás körülményeit vizsgálva tüzetesen. A fejezet a korabeli sajtón, valamint a Fővárosi Levéltár cégbírósi állagában őrzött részvénykönyveken, céges dokumentumokon alapul,⁵ és reményeim szerint árnyalja majd egyrészt a szóban forgó sportegyesületek vagyonsodásáról alkotott képet, másrészt azt a folyamatot, amely során a sportvetélkedés még az első világháború előtt markáns pénzügyi színezetet nyert.

Stadion a 20. század elején

A Révai Nagy Lexikonának 1925-ben megjelent kötete a „stadium” szócikket elsősorban ókori sportlétesítményekre vonatkoztatja: a lejtős nézőtérrel kombinált futókörre. A „modern stadion” definíciójáért a „versenypálya” fejezethez irányít:

„Versenypálya a különböző versenyek rendezésére szolgáló hely. A versenypályák úgy vannak berendezve, hogy azokon a futball-, atlétikai, bicikli- és tornaversenyeket sportszerűen lebonyolíthassák. A versenypályák területe rendszeren ellipszis alakú, melyen a futópálya körönként 400 m hosszú. [...] Az eddig megtartott olimpiások városaiban vannak a legnagyobb és legszebb versenypályák (stadionok). Kies fekvésű és igen célszerű min-

⁵ BFL VII.2.e 1696 (1915) Ferencvárosi Versenypálya Rt. 1910–1943; BFL VI.1.2.e 3313 (1915) Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Rt. 1912–1933. A továbbiakban csak a legszükségesebb esetben hivatkozom külön ezekre az iratanyagokra, a visszakereshetőséget az idézett dokumentumok jellege és dátuma biztosítja e könnyen áttekinthető állagokban.

tául szolgáló pálya a stockholmi stadion [...] Hazánkban a legnagyobb befogadóképességű pályák a Ferencvárosi Torna Club (FTC), a Magyar Testgyakorlók Köre (MTK), legszebb fekvésű, de kisebb a Magyar Atlétikai Club (MAC) versenypályája.”⁶

Nemcsak a fenti szócikkből, hanem a századelős sportlapok (*Herkules*, *Sport-Világ*, *Nemzeti Sport*, *Sporthírlap*) szóhasználatából is kitűnik, hogy a *stadion* szó a 20. század első negyedében kezdett ugyan meggyökerezni a nyelvhasználatban (elsősorban az újkori olimpiák helyszíneire vonatkozóan, feltehetően ókori mintára), és bár a versenypálya gyűjtőfogalmától még nem vált el, már jelzett egyfajta, méreten és reprezentativitáson alapuló minőséget. A jelen vizsgálatban részint én is elsősorban a méretbeli léptékváltás („tömegeket befogadni képes nézőtér”) alapján minősítem stadionnak az FTC 1911-ben és az MTK 1912-ben fölvavatott létesítményeit.⁷ További distinkatív elem, hogy a stadionban a futókörön belül futballpálya található, praktikus leleményeként a századforduló atlétikát és labdarúgást egyaránt kedvelő sportembereinek. (Szerencsés körülmény, hogy a stadionkör és az „association football” pályaméretei megengedték e

⁶ „Stadium” szócikk. In: *Révai Nagy Lexikona* 17. kötet, Budapest, 1925. 114. „Versenypálya” szócikk: 19. kötet, Budapest, 1926. 179–180. Sajátos, hogy az Újpest 1922-ben elkészült, Hajós Alfréd tervezte korszerű pályakomplexumát a lexikon nem említi, szemben a MAC otthonául szolgáló, jóval kisebb és régebbi margitszigeti teleppel.

⁷ Kiköthetnénk egy konkrétabb, például 20 ezer fős befogadóképességet is, csak hogy a nézőtér nagyságára vonatkozó magabiztos meghatározásokat hatásosan akadályozza a szünet nélküli átépítés, bővítés, toldozás-foldozás, ami a korszak minden pályáját jellemezte, ráadásul sem az FTC, sem az MTK pályája nem készült el teljesen az avatómeccs kezdőrúgásáig – azaz nehéz átlátni, melyik pálya mikor hány néző fogadására volt alkalmas pontosan. Annyi bizonyos, hogy 1926-ban már nyolc budapesti pálya teljesítette a 10 ezer fős kritériumot, közülük is kiemelkedik az addigra 40–40 ezresre bővített FTC- és MTK-stadion, valamint a 25 ezres UTE-pálya, amellyel az (akkor vidékinek számító) Újpest azonnal helyet is követelt magának a stadionpiacot uraló klubóriások asztalánál. (Szegedi Péter: *Az első aranykor. A magyar foci 1945-ig*. [Kanári könyvek.] Budapest: Akadémiai, 2016. 117.)

gyümölcsöző párosítást.) Meg kell azonban jegyeznem, hogy az egykorú sportdiskurzus mindenekelőtt a tízes évektől napirenden lévő, de csak a Népstadionnal megvalósuló nemzeti (avagy magyar) stadion kontextusában használta a kifejezést.⁸

Ami a stadionépítés üzleti vetületének előzményeit illeti, e tekintetben is a Millenáris-pálya története kínálja a legtöbb tanulságot. A Városliget szomszédságában fekvő telket, mint a legtöbb későbbi sportpályáét, a főváros biztosította, ez esetben a millenáris ünnepségsorozat szabadtéri sportversenyeinek helyszínéül. A tribünöket és egyéb építményeket az ünnepélyek első számú kivitelezője, a Neuschlosz cég emelte. Az ünnepségsorozat végén azonban mind a főváros, mind a környékbeliek részéről a pálya végleges eltakarításának igénye merült föl, a sportegyesületeket (köztük az MTK-t) hangos ellenállásra készítette. Végül sikerült kijárni, hogy a sportolók – a századfordulón még elsősorban az atléták és a kerékpárosok – tovább használhassák a területet,⁹ amely az 1897 júliusában nyolc egyesület, köztük az MTK képviselőinek részvételével megalakult Budapesti Torna- és Sportegyletek Versenypálya Szövetségének kezelésébe került.¹⁰

„[A szövetség] a kerékpár- és futópálya, a kerítés, egy fedett tribün és egyéb szükséges beszerzések költségeinek fedezésére 500 darab 20 korona értékű részjegyet bocsát ki. A részjegyek 4%-ot kamatoznak, és 1897. augusztus 1-től számítandó három éven belül törlesztetnek.

Tekintettel arra, hogy a magyar sport fellendülése közös célunk és közös akaratunk, mely célból okvetlenül szükséges, hogy a fővárosi egyletek is egy versenypálya birtokában legyenek, felkérjük t. Címet, hogy mellékelte aláírási ívet ismerősei és sportbarátai körében körözni szíveskedjék, mivel csak a teljes

⁸ A tervezett nemzeti stadionok történetéről lásd: Zeidler Miklós: A nemzeti stadiontól a Népstadionig. In: *uő: A labdaháztól a Népstadionig. Sportélet Pesten és Budán a 18–20. században*. Pozsony: Kalligram, 2012. 209–314.

⁹ Zeidler: Egy régi pálya a polgári korban, 117–121.

¹⁰ *Sport-Világ*, 1897. augusztus 1. 6.

500 darab részjegy elhelyezése esetén van meg lehetősége annak, hogy a pályát felépíthetjük. Nem hisszük, hogy aki a magyar sport lelkes barátja és őszinte támogatója, a versenypálya felépítési költségeihez 20 koronát ne áldozna.”¹¹

Hogy miért a részjegykibocsátás módját választották a szükséges összeg begyűjtésére, nem indokolták, ahogy később az FTC és az MTK sem. A felhívásból az is kiviláglik, hogy a pálya fenntartását és bővítését nem az üzlet, hanem a sport művelésének célja diktálta. Mivelhogy a sportegyletek szintén utóbbi célt szolgálták, és jövedelmük csak a tagdíjakból és a versenyeknek a költségek után esetleg fennmaradó bevételéből származott, érthető, miért nem finanszírozhattak egy sportpályát pusztán a saját anyagi lehetőségeikre támaszkodva. Ráadásul a részjegyek vásárlása lassan haladt, ezért Iszer Károly, a szövetség (ekkor még) alelnöke a lebontást megelőzendő még ugyanebben az évben bankkölcsönt vett fel a Millenáris munkálataira, amelynek fedezetét a saját vagyona szolgáltatta.¹²

A Millenáris működésének pénzügyi vetületét föltérképezni külön tanulmányt érdemelne. Fenntartóját, a sportegyletek változó számú közösségét, a Versenypálya Szövetséget az egykorú források nem emlegetik részvénytársaságként, maga a szövetség sem így hivatkozott magára, amikor közgyűléseit meghirdette. Az első években még nyilvánosságra hozott számadásai mindazonáltal tanulságos adatokat tartalmaznak a sportpályák vagyonosodásának őstörténetéből. Az 1897-ben alakult szövetség 1898. évi 8246,07 forint összbevétele (koronára átszámítva jó másfélszerese a részjegyekkel összegyűjteni kívánt 10 ezernek) a következő tételeket tartalmazta: részjegyekért 1840 forint, egyletek évi hozzájárulása 900 forint, trainingjegyekért 605,90 forint, fülkebérletért [feltehetően öltözőkről van szó – B. K.] 326,60 forint, buffetbérletért 80 forint, látogatójegyekért 484,75 forint, [saját szervezésű] versenyek jövedelme 1509,99 forint, egyletek versenyeiből részesedés 2035,59 forint, [bérlet]igazolványokért 146,41 forint, hirdetésért 300 forint,

¹¹ *Sport-Világ*, 1897. augusztus 24. 6.

¹² Zeidler: Egy régi pálya a polgári korban, 121.

kamat 16,83 forint. A krajcárra ugyanennyi végösszegű kiadási oldal legjelentősebb tételeit az építkezések tették ki, de a kiadásokból az is kiderül, hogy pályafelügyelőt és írnokot is fizettek.¹³ Látható tehát, hogy a legtöbb pénz a pálya használatának átengedéséből származott. A tarifák a következő módon alakultak: „Szövetségi egyletek vásár- és ünnepnapokon a bruttó bevételek után 20%-ot, nem szövetségi egyletek 40%-ot, de legalább 100, illetve 200 koronát fizetnek.”¹⁴

A pályaszövetség tagegyletei tehát részjegyet, éves hozzájárulást és még pályabért is fizettek. Mégis érdemes volt a szövetséghez csatlakozni, mivel tagjai – akik részjegyeik arányában rendelkeztek szavazati joggal – döntöttek a Millenáris versenynaptáráról. A Ferencvárosi Torna Club, amely a szövetség alakulása után két évvel jött létre, már 1903-ban fellebbezett a versenynapok elosztása miatt, ám nagy többséggel leszavazták. A Fradi előző évben ötször fizetett a pályahasználatért, összesen 319,76 koronát, amellyel a Millenáris ötödik legtöbbet fizető ügyfele volt, eggyel a 335,60 koronával álló MTK mögött, de messze elmaradva az első helyezett Budapesti Torna Club (BTC) 6463,60 koronája mögött. (A BTC 29-szer használta a pályát, ez alapján kijelenthető, hogy a Millenáris elsősorban az ő otthona volt.)¹⁵ A később érkező Ferencváros

¹³ *Sport-Világ*, 1899. február 12. 4. (Beszámoló a Versenypálya Szövetség két nappal korábbi első közgyűléséről.)

¹⁴ *Sport-Világ*, 1901. július 21. 241.

¹⁵ *Herkules*, 1903. március 15. 47–48. A kimutatás nem tünteti fel, hogy a közös versenyekért (mint például egy futballmeccs) milyen arányban fizettek a felek, ezért a 20%-os pályabér és a befizetés alapján még nem számolható ki a versenyekből húzott jövedelem. Utóbbiról pontosabb képet ad az a rangsor, amely a bajnoki meccsek tiszta bevétele után az MLSZ-nek befizetett 10% alapján készült, 1908-as adatok alapján: 1. MAC (259 korona MLSZ-adó), 2. MTK (248 K), 3. FTC (243 K), 4. BTC (194 K), 5. BAK (42 K). A nemzetközi és a barátságos meccsek adóját számolva viszont az FTC volt a listavezető, így alakult ki az összesített rangsor: 1. FTC (720 K), 2. MTK (562 K), 3. BTC (500 K), 4. MAC (449 K). Az MLSZ összes meccsek után járó adóbevétele 1908-ban 2392 korona volt, amelynek legnagyobb tétele a bajnokikból származó, összesen 1009 K. *Nemzeti Sport*, 1909. március 20. 27.

a pályaszövetségben mindössze egy szavazattal rendelkezett, miközben a BTC és a Nemzeti Kerékpár Egylet 24-24-gyel, az MTK pedig (ötödikként e sorban) 18-cal.¹⁶ Vagyis a FTC már ekkor okkal érezhette előnytelennek a Millenáris használatát. (Hogy pontosan mennyire, ahhoz tudnunk kellene, bérleti díjastul mekkora bevétel-többletet jelentettek a tágas Millenárison rendezett sportesemények a kies, ugyancsak a főváros által átengedett Soroksári úti saját pályán rendezettekhez képest.)

No és milyenek voltak a Millenáris fölött rendelkező pályaszövetség szavazati viszonyai 1909-ben, amikor az immár négyszeres magyar futballbajnok Ferencváros pályatelket szerzett az Üllői úton? Még mindig a BTC és a Nemzeti Kerékpár Egylet birtokolta a legtöbb, 24-24 szavazatot, az MTK viszont már a 3. helyen állt a maga 18-ával. A Ferencváros még mindig csupán egyetlen szavazatánál 11 egylet rendelkezett többel. A sportvilág mindeközben sokat változott, ahogy azt a pályaszövetség 10. évi közgyűlésén (1907) Iszer Károly elnök is kifejtette. A kezdetekkor jelentős kerékpársport el-sorvadt, „de különösen a testedző-játékok, nevezetesen a football-játék iránti nagyfokú érdeklődés egyszer s mindenkorra biztosították a pályaszövetség létezését és működését”. Vagyis a Millenáris erősen függött a futballbevételektől, a futballt pedig az FTC uralta. Nem mellékesen a Fradi ugyanezen a közgyűlésen benyújtott egy javaslatot a pályalefoglalás szabályozására, de visszavonta, amikor a szövetség választmánya ugyanebben a kérdésben benyújtotta saját javaslatát, melyet a közgyűlés elfogadott.¹⁷

„Mintegy negyedmillió koronát investáltak a Millenárisba 14 év alatt a szövetség kötelékébe tartozó szegény sporttestületek. Megvonták önmaguktól. Kivették a szájukból. Jövedelmüket odaáldozták a köznek, csakhogy legyen Magyarországnak egy jó sporttelepe, pályája és ezzel együtt – sportja is” – háborgott a *Sport-Világ* névtelen szerzője ugyancsak 1909-ben, amikor Bárczy István, Budapest polgármestere elégtelennek minősítette a Millenáris szolgál-

tatásainak színvonalát. A szerző egyszersmind felszólította a fővárost, hogy ha jobb versenypályát óhajt, adjon pénzt modernizációra vagy építsen maga.¹⁸

A biztatást nem a főváros közönsége, hanem a Versenypálya Szövetség megalakulása után két évvel, 1899-ben alapított Ferencváros váltotta tettekre. Talán nem tévedünk nagyot, ha arra következtünk, hogy a hazai sportkultúra 20. század első évtizedének végére bekövetkezett szerkezeti változásaiból (a labdarúgás dominanciája és – ezzel összefüggésben – tömegkulturális jelentőségének növekedése) az FTC, a legsikeresebb futballcsapatként, lehetőségeinek és érdemeinek megfelelő előnyökre kívánt szert tenni. Ezért fordított hátat a Millenárisnak, és kísérelt meg tőkét kovácsolni népszerűségéből egy saját pályával. Összegezve e folyamatokat kijelenthetjük: a futball fokozódó közkedveltsége rendelt léptékváltó módon anyagi dimenziót a nemes (és ellentételezés nélküli) versengésként fölfogott sporthoz, más szóval: üzletiesítette. A fejleményt a Millenárist fönttartó Versenypálya Szövetség születésének 10. évfordulójáról megemlékező újságíró is érzékeltte, egyben el is ítélte:

„Az üzleti vállalkozás természete éppen csak az utóbbi években domborodik ki e szövetségnél, mert hiszen ezelőtt tíz évvel vaj-

¹⁸ *Sport-Világ*, 1909. június 12. 257–258. Miután a Millenáris állapotát több lapban is kifogásolták, Bárczy kilátogatott egy meccsre. A tapasztaltak alapján nyilvános közleményben adott három hónap ultimátumot a Versenypálya Szövetségnek a problémák megoldására. A sportpályáktól elvárt kiszolgálási nívóról és a megnövekedett közönséggel járó gondokról sokat elárul, hogy a polgármester nagyobb figyelmet követelt többek között „az illemhelyek jókarbahelyezése és szaporítása, az érkező és távozó közönség útjában álló forgalmi akadályok eltávolítása, a kiszolgáló személyzet megfelelőbb kioktatása és egyenlő ruházása iránt”. (*Nemzeti Sport*, 1909. június 12. 44.) Bárczy polgármester nem csak a Millenárisra fordított gondot, megjelent például az FTC és az MTK pályaaavatóján is. Mindez nemcsak sportszeretettel, de „gazdai” szerepével is magyarázható, lévén a pályaépítésre átengedett telkek fővárosi birtokban voltak, a pályafenntartóknak a fővárossal kellett szerződniük, neki kellett elszámolniuk.

¹⁶ *Sport-Világ*, 1903. március 1. 76.

¹⁷ *Sport-Világ*, 1907. március 10. 80–81.

mi kevesen voltak, akik Iszer Károly eszméjét keresztülvihetőnek tartották. Ma azonban, mikor a részjegyes egyesületek a befektetett tőke arányában osztozkodnak a megérdemelt jutalmon kívül a reájuk háramló kisded nyereségen, ma már másoknak is, – a szövetségen kívül állóknak is, – kellene ez a minden tekintetben jól felszerelt, kitűnő talajú sporttelep. Innen van aztán az irigykedés, agyarkodás s mindaz, ami a Pályaszövetség működését mindenben megakasztani iparkodik.”¹⁹

Az üzletszerűsödésnek ez a folyamata nemcsak a sportélet alakulására, hanem az FTC és az MTK – feszültségektől egyébként sem mentes – kapcsolatára is jelentős hatást gyakorolt.

„Állandó mérkőzésben egymás ellen”: az FTC és az MTK a stadionalapítások előestéjén

A Ferencvárosi Torna Clubnak és a Magyar Testgyakorlók Körének a honi labdarúgás-történet elbeszéléseit alapvetően befolyásoló szembenállását számos alkalommal megénekelték a szakújságírók és szaktörténészek. Ezért csak néhány mozzanatot említek, amelyek a stadionépítés előtti években a két klub viszonyát meghatározták.

A tinédzser mellúszófenomén, Toldi Ödön 1908 elején még a Ferencváros, ez év nyarán viszont már az MTK színeiben döntögette a rekordokat.²⁰ Az FTC nem vette jó néven a klubváltást: az áruló ifjút előre kizárták az általuk rendezett 1908. szeptemberi úszóversenyből, alelnökük, Mednyánszky Kánitz Henrik pedig a Magyar Olimpiai Bizottság előtt vonta kétségbe korábban a fiú amatőr versenyző voltát.²¹ A kizárásra válaszul az MTK, amelynek Toldi már-

is szállított egy olimpiai negyedik helyezést, bojkottálta a viadalt.²² Az összetűzés hullámai hetek alatt az atlétika színterét is elérték, egy újabb FTC szervezte versenyt, és a helyzet odáig fajult, hogy az MTK, amelynek „a Franzstadt skalpja kellett volna”,²³ 1908-ban hosszú évekre kilépett a Magyar Atlétikai Szövetségből, holott a klub vezetője, Brüll Alfréd alelnöki tisztséget viselt benne, versenyzőit pedig e szakítás miatt számos hátrány érte.

Nem az ifjú Toldi volt az első, aki egyesületét az MTK-ért hagyta el. Négy évvel korábban egy másik úszó, a Magyar Úszó Egylet tagja, Halmay Zoltán is az MTK-ba lépést követően szerzett két aranyat a St. Louis-i olimpián – miután Brüll Alfréd teljesítette kérését, hogy fedezze egylet- és úszótársa, Kiss Géza 2000 koronára rúgó kiutazási költségeit, amit a Magyar Olimpiai Bizottság nem vállalt. (Kiss ezüstéremmel és később pályarészcímjegyzéssel hálálta meg a támogatást, valamint ő is belépett az MTK-ba.)²⁴ A vagyonos Brüll versenyzőszerző tevékenységére érzékenyen reagáltak a konkurensek, akik éveken át igyekeztek bizonyosságot szerezni a Brüll-mecenatúra sport-szerűtlenségéről. Az atlétikai szövetség elhagyását az MTK részben e társegyetek gyűlölködésével indokolta, amit a névtelen sportújságíró így kommentált:

„Az se igaz, hogy az egyletek gyűlölik az MTK-t. Sőt ellenkezőleg, éppen elnöksége: Brüll Alfréd, Rosenberg Emil, Röser Alfréd révén, akiket mindenki tisztel és nagyra becsül, sokkal nagyobb rokonszenven részesült, mint azt sportpolitikája révén megérdemelte. Ellenben igaz az, hogy a magyar sportélet egy részében sajnálatos módon elharapódzott egészségtelen állapot az MTK működéséhez fűződik. E működés intenzív felvétele óta álmodnak a juniorfutók aranyórákról, a footballisták ékszerekről, min-

¹⁹ *Sport-Világ*, 1907. március 10. 80–81.

²⁰ Toldiról: Mélyi József: Elmosódó emlékezet. *Magyar Narancs* 2011. március 17. https://magyarnarancs.hu/egotripp/elmosodo_emlekezet-75746 (Letöltés: 2020. július 7.)

²¹ A vádat nem sikerült bizonyítani. *Nemzeti Sport*, 1908. július 4. 8.

²² Az úszóversenyéről és a bojkottról: *Nemzeti Sport*, 1908. szeptember 19. 20.

²³ *Nemzeti Sport*, 1908. november 9. (hétfői kiadás) 2.

²⁴ <http://olimpia.hu/champdata/details/id/22491/> (Letöltés: 2020. október 1.) A Toldi- és a Halmay-ügyről is: Klubhűség vízben, salakon. *Képes Sport*, 1988. november 11. 26–27. (Szerző nélkül.)

dennemű sportemberek fejedelmi fényű utazásokról és sok más hasonlókról az amatőrség nagyobb dicsőségére. Köteteket lehetne írni erről, és csak ez teszi érthetővé ama klubok elkeseredését, akik még mindig azon a naiv állásponton vannak, hogy az amatőr klubokat a tagok tartják fenn, nem pedig a klub a tagjait.”²⁵

A két egylethatalom hol csituló, hol élesedő villongása a Magyar Labdarúgók Szövetségét (MLSZ) sem kímélte, pártválasztásra kényszerítve a többi kisebb-nagyobb együletet. Egy kortárs az 1910-es tisztújítás kapcsán történelmi párhuzammal érzékeltette a szövetségben zajló purparlét:

„A két párt magja a két ősrivális egylet: a FTC és a MTK volt. Mindkettő a legerősebbnek, a leghatalmasabbnak tudja magát, és ennél fogva évek óta tusakodnak egymással a vezető polcért. A Guelfek és Ghibellinek eme érdekes párharcában a szövetségesek jönnek-mennek, hűtlenül elpártolnak meg visszazsegődnek, de a két nagy erő állandó mérkőzésben van egymás ellen.”²⁶

A fenti ellentéteket a futballpálya történései is súlyosbították. A magyar bajnokság első éve, 1901 és az 1909/1910 közötti kilenc idényből²⁷

²⁵ *Nemzeti Sport*, 1908. november 9. 2. (Röser Alfréd, a Röser János magániskola igazgatóhelyettese rendszerint Röser A. Edwin néven szerepel a korabeli kiadványokban.) Nehéz utólag megállapítani, hogy az átigazolások anyagi motiválását illető panaszoknak mennyi alapjuk volt, az viszont bizonyos, hogy – a futballban legalábbis – már 1902-től szabályokkal kellett korlátozni a klubok közötti vándorlást. Figyelembe véve a megállapítást, miszerint ha „egy ország amatőr labdarúgásában hirtelen megnő az átigazolások száma, biztosak lehetünk abban, hogy a játékosok azért váltanak klubot, mert új klubjuk ezért anyagi áldozatot hoz” (Szegedi Péter: Az első cipőzsinórnál kezdődött... A magyar hivatásos futball születése. *Korall*, 4. évf. [2003] 13. sz. 166.), a főnti fejlemények aligha írhatók kizárólag az MTK számlájára.

²⁶ *Nemzeti Sport*, 1910. március 5. 1.

²⁷ Eleinte naptári évek szerint zajlott egy idény, nem őszi-tavaszi beosztásban, mint ma.

az FTC ötöt nyert meg, de az összes többi évben is dobogón zárt, vagyis az első számú csapat volt a hazai futballszíntéren. Az MTK pedig az első számú kihívó, mivel ezalatt hat második-harmadik helyet szerzett, két ízben pedig nyert – mindkét alkalommal közvetlenül az FTC-t előzve meg. A következő, 1910 és 1913 közötti, azaz a „stadionépítő” évek bajnoki címeit sorozatban nyerte az FTC, mindannyiszor az ezüstérmes MTK-val a sarkában. Míg nem 1914-ben – amikor már mindkét stadion állt – Brüll klubelnök és a Testgyakorlók fáradozásai gyümölcsöt hoztak: az MTK megelőzte az FTC-t,²⁸ és a bajnoki serleget majd csak abban az évben adta ki újra a kezéből, amikor Magyarországon is beköszöntött a legálisan fizetett labdarúgás korszaka (1926).

Hogy addig mely klub milyen illegális módszerrel igyekezett magához édesgetni a tehetséges sportolókat, arról kevés konkrét bizonyítékot sorakoztattak fel a vádakkal nem fukarkodó kortársak.²⁹ A pénzügyi dimenzió bizonyos mértékig azóta része volt a magyar futballsportnak, hogy a szervezők állítása szerinti első hazai klubközi futballmeccsen, a Budapesti Torna Club és a bécsi Cricketers 1897-es történelmi találkozásán a frissen alakult Versenypálya Szövetség belépőjegyeket szedett (miközben részjegyeket árult), a győzelmeket nemesfém serleggel vagy más ötvösmunkával díjazták, és hogy az egyletek díjat fizettettek a tagsággal.³⁰ A testedzés a polgári korban

²⁸ Szegedi: *Az első aranykor*, 93.

²⁹ Az amatőrkorszak profivádjairól és -pereiről lásd: Szegedi: *Az első aranykor*, 185–201.

³⁰ Az 1897-es mérkőzés horribilis díjszabása: „A pályaszövetség is kedvez a rendező egyletnek. Csak kétféle hely leend a nézők számára: 20 koronás álló – köröskörül a pályán – 10 koronáért igazolvánnyal középiskolai tanulónak, míg a tribünre 50 korona [egy korona olvasható, de a címlapon is feltüntetett árszabás alapján ez elírás] (igazolvánnyal 30 korona) a belépti díj.” (*Sport-Világ*, 1897. október 24. 6.) Az V. kerületi Markó utcában székelő Budapesti Torna Club tagdíjai: alapító tagok: 200 korona, működő tagok: 28 korona/év, pártolók: 10 korona/év. (*Sport-Világ*, uo. 2.) A Ferencvárosi Torna Club tarifája: alapító 100, működő 12, pártoló 8. (*Sport-Világ*, 1901. január 15. 11.) Magyar Testgyakorlók Köre: beíratási díj 2 frt, jelvény 1 frt, havi tagsági díj 1 frt. Egyetemi és műegyetemi hallgatók nem fizetnek

nemcsak fizikai vagy ügyességi erőpróbaként született újjá, hanem látványosságként is, amelyben éppen úgy az anyagi gyarapodás lehetőségei rejtettek, mint bármely szórakoztatóipari ágazatban. (Nem véletlenül vetett ki rá a főváros *vigalmi* adót.)³¹ E lehetőségek kiak-

beíratási díjat, alapító 100 ft, pártoló 6 ft (*Sport-Világ*, 1895. szeptember 22. 8., a koronaérték a forint kétszerese). Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a versenyeken versenyszámonként elkértek néhány korona nevezési díjat, akkor a szabadidő hiányán túl még egy okkal magyarázható, hogy a modern magyar sport hajnalán miért nem özönlötték el az egyleteket a kisegyzisztenciák, köztük az ipari munkások, akiknek Angliában fontos szerep jutott a futball elterjedésében. Mint látni fogjuk, a jegyárak a stadionkorszak idejére sokat csökkentek, jelezve a sportélmény hozzáférhetővé válását, a futball exkluzív jellegének megszűnését.

- ³¹ A községi vigalmi adó tervezetéről folytatott 1916-os diskurzus tanulságos képet nyújt a tömegkultúráról alkotott korabeli nézetekről. A fővárosi közgyűlés vitáiban a futball is előkerült, ráadásul, bár az MTK részvénytársaságának egyik alapítója, Schreyer Jakab is megszólalt, a frontvonal leginkább (a jegyárakról saját bevallása szerint kevés információval rendelkező) másik MTK-alapító, Vázsonyi Vilmos és a futball anyagi érdekeit állhatatosan védő FTC-elnök, Springer Ferenc között húzódoott. Springer érvelésében az FTC-pálya költségeiről is szó esik (ne feledjük, a kontextus az adócsökkentés): „Dr. Springer Ferenc: Röviden előadja, hogy az Üllői úti sporttelep egyesülete a székesfővárostól a területet tíz évre kapta bérbe. Ebbe a pályába befektetett az egyesület közel 400.000 koronát; a szerződés értelmében, miután tíz évig tart a szerződés, ezt a 400.000 koronát tíz év alatt le kell törlesztenie, a részvénytársaság szerződése is eképp szól. Nemcsak a sport fejlesztésére szükséges összeg foglaltatik tehát ezekben a belépti díjakban, hanem az az amortizáció is, amely tíz év alatt törlesztendő. Dr. Vázsonyi Vilmos: Nem fognak elmaradni azért, mert 2 korona helyett 2 korona 20 fillért kell fizetni.” (*Fővárosi Közlöny*, 1916. december 5. 2291.) Az embersportversenyeket 10%-kal sújtó vigalmi adó (az egy koronánál olcsóbb jegyek mentességével) végül 1918. február 15-én lépett életbe. (Ignác Károly é. n.: A vigalmi adó szomorú útja. *Elsovh.hu*, a Politikatörténeti Intézet első világháborús projektjének weboldala <http://elsovh.hu/a-vigalmi-ado-szomor-u-utja/> [Letöltés: 2020. október 9.]) A húszas években ezt az adót követte a forgalmi és a testnevelési adó terhe is, ráadásul a profi sportolók versenyei után 1925-től 25%-os vigalmi adót kellett fizetni, anyagilag ezért sem volt kockázatmentes a honi futballban

názására Magyarországon (mindenekelőtt Budapesten) a labdarúgás növekvő népszerűsége adott alkalmat, és a stadionok építői ezekkel a lehetőségekkel éltek, miközben pénzre váltották a hivatalosan még 1926-ig fizetetlen futballjátékosok fáradozásait.

Területfoglalás

„A »Ferencvárosi Torna-Club« folyó hó [április] 15-én este 8 órakor tartotta alakuló gyűlését. [...] Vajda Károly dohánygyári igazgató mint korelnök rövid szavakkal ecsetelte, hogy a Ferencváros már rég szükségét érzi egy oly egyletnek, mely a nemesebb sportokat kultiválja. [...] A nagy alakuló közgyűlést valószínűleg május első hetében tartják meg az alakítók a ferencvárosi polgári kör dísztermében.”

„A szervező bizottságnak máris sikerült az elnöki állásokra a Ferencváros vezérferfiát megnyerni. Mégpedig dr. Springer Ferenc ügyvéd, fővárosi bizottsági tag urat, valamint Kurfürst Miksa nyomdaigazgató, fővárosi bizottsági tag urat társelnököknek. [...] Az új egyesület tagjai máris nagyban úzik a football-játékot Malaky János athletikai művezető vezetése alatt vasárnaponként a budai Hadik-Barkóczy kaszánya mellett lévő fővárosi teleken.”³²

a profizmus 1926-os bevezetése (Szegedi Péter: Nyolcvanéves a magyar profi labdarúgás. Foglalkozása: futballista. *Magyar Narancs*, 2007. január 11. https://magyarnarancs.hu/belpol/nyolcvaneves_a_magyar_prof_i_labdarugas_foglalkozasa_futballista-66581 [Letöltés: 2020. október 9.]

- ³² *Sport-Világ*, 1899. április 23. 8; április 30. 10. A „művezető” terminus ma szokatlanul hathat sportnyelvi környezetben. Meghatározása lényegében az edző fogalmát takarja: „Minden egyesület művezetőjétől elsősorban azt kívánjuk meg, hogy az egyesület által gyakorlott testedzési módot gyakorlatilag a lehető legjobban tudja. A tornavezető tudjon tornázni, a vívást tanító vívni, a csónakegylet művezetője evezni stb. És e mellett aztán, ami ezzel nem mindig jár együtt, mindezeket tudja jól be is tanítani.” *Herkules*, 1884. július 15. 2.

Már a Fradi 1899-es alakulásának egykorú beszámolóiban is megtalálhatjuk mindazt, ami az egyesületre később, a stadionépítés időszakában jellemző: elsődleges és közvetlen kötődés 1. Ferencvároshoz és a Ferencvárosi Polgári Körhöz; 2. a fővárosi közgyűlésben vagy épp az országgyűlésben aktív ferencvárosi patrónusokhoz (a májusi gyűlésen Tolnay Lajos „császári és királyi kamarás, országos képviselő urat” is hozzáadták a tisztikarhoz díszelnöki minőségben); és 3. a labdarúgáshoz. Törvényszerű tehát, hogy pályát is a kerületben találtak, a Soroksári úti vasúti töltés és az elemi iskola szomszédságában,³³ röviddel a klubalapítás után elnyerve hozzá a főváros engedélyét.³⁴ Utóbbi nem meglepő fordulat, ha tekintetbe vesszük, hogy Springer elnök tevékeny tagja volt a fővárosi közgyűlésnek – nem egyedül a kerületből és a ferencvárosi polgári körökből.

Az FTC először 1908-ban kért a fővárostól 2387 négyszögöles Soroksári úti gyakorlótere helyett „nagy, modern és a mai igényeknek mindenben megfelelő gyakorló és versenypálya berendezhetése végett a IX. kerület, Üllői út és Hungária körút sarkán fekvő” telekből 6441 négyszögöl területet tízévi használatra. Ám kiderült, a szomszédos laktanya bővítési munkálatai érinthetik az igényelt területet, így az FTC-nek egyelőre maradnia kellett a gyárak szorongatta külterki mezőn.³⁵

Egy évvel az első kísérlet után a klub újra próbálkozott az Üllői–Hungária sarok megszerzésével. A kérés meghallgatásra talált: 10 évre megkapták a területet.³⁶ A körülkerítendő sporttelep az egyesületé is

volt, meg nem is: a szerződéstervezet szerint a pályán lehetőséget kellett biztosítani sportrendezvények tartására más egyletek, valamint „a tanács által meghatározandó időben a fővárosi tanulóifjúság részére”. (A főváros igényeiről rendszerint megfélekedtek a sportcélokra való „ingyen telekosztogatást” főhánytorgató hírlapírók.)

Témánk, a stadionépítő részvénytársaságok szempontjából a 11 pontos egyezség 5. pontja az egyik legfontosabb, mert elképzelhető, hogy az FTC (majd az MTK) a tőkeszükséglet kielégítése mellett a feltételnek eleget téve szervezte ki a pályaeépítés pénzügyeit egy külön részvénytársaságba:

„Köteles a Ferencvárosi Torna Club a versenypálya minden bevételeit és kiadását mindaddig, míg a befektetések teljesen törlesztve nincsenek, az egyesület egyéb vagyonától különválasztva kezelni [...], és úgy az általános egyesületi vagyonmérleget, mint a versenypálya külön számadását minden számadási év végén a székesfőváros tanácsának bemutatni.”³⁷

A különválasztással nemcsak átláthatóbbá váltak a pénzügyek, de a klubnak csak részvénytulajdonosi mivoltában és részvényei erejéig kellett viselnie a stadionprojekt esetleges bukásának következményeit.³⁸ A részvénytársasági forma a tőkeszerzésre és a hitelfelvételre is lehetőséget biztosított, sőt közvetett (és inkább csak elméleti) módot a

³³ Gombóc Márta: A magyar futball kezdetei. *História*, 25. évf. (2003) 8–9. sz. 14.

³⁴ *Fővárosi Közlöny*, 1899. július 4. 3. A kérvény betérjesztője, egy bizonyos dr. Bárczy jegyző alighanem azonos a későbbi polgármesterrel, aki (mint olvashattuk) személyesen ellenőrizte a Millenáris-pálya állapotát, és cilinderben, sétapálcával a kezében végzett pályaaavató kezdőrúgást, lásd Balogh Rudolf felvételeit az MTK „pályafelavató ünnepélyéről” a *Vasárnapi Ujságban*. (1912. március 24. 269.)

³⁵ *Fővárosi Közlöny*, 1908. június 30. 1141–1142.

³⁶ A Ferencvároshoz átengedett 7215,8 négyszögöl terület értéke elméletileg kiszámítható a szomszéd laktanyának ugyancsak a Hungária–Üllői sarkon

biztosított 16 896,1 négyszögöl adataiból: évi bér 40 550,64 korona, ami az 1 013 766 korona telekérték 4%-a. (Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei 1909. július 7. 449.) A pálya területéért ebből kiindulva kb. 17 300 korona bérleti díjat, megvétel esetén 433 000 koronát kérhetett volna a főváros (árverseny nélkül).

³⁷ *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei*, 1909. július 7. 1325. 449–451.

³⁸ A kereskedelmi törvény vonatkozó cikkelye (1875. XXXVII. 147. §) alapján. A részvénytársasági formát ezenfelül a Millenáris kezelő Versenypálya Szövetség kizárólag egyesületeknek árult részjegyei is ihlethették, de utóbbi szervezet pontos gazdasági működésmódjáról, úgy vélem, még nem tudunk eleget.

részvényjegyző sportolók kifizetésére is, akiket a magyar sport amatőr jellege miatt a klub anyagilag közvetlenül nem ösztönözhetett.³⁹

A Magyar Testgyakorlók Köre két évvel később, az FTC pályaváratója után kapta meg a maga valamivel nagyobb, 8657,7 négyzetöles telkét a X. kerületi Temető-dűlőben. A kivitelezést és az engedélyeztetést illető, a Ferencvárosénál jóval részletesebb szerződés tervezete 20 évre szólt és 25 pontból állt.⁴⁰ Az alapvető feltételek megegyeztek, a különbségek mögött mégis fölsejlik némi többlettapasztalat, amit a sportpályákkal (jelesül a Fradiéval) kapcsolatban a városatyák közben szereztek. Ezúttal például igényt tartottak két elsőrendű ingyenpáholyra; megszabták, hogy a sporttelepnek 1913. április 30-ig el kell készülnie, és hogy biztosítást kell kötni rá klubköltségen; ital hatósági engedély nélkül nem mérhető ki az intézményben; az építményekről leltárt kell vezetni és évente bemutatni stb. Ezenfelül világosan tisztázták a tulajdonviszonyokat:

„15. [M]indaz, ami a sporttelepen létesült, és magának a sporttelepnek és a sporttelepen emelt épületeknek a tartozéka, létesítésük alkalmával azonnal teljesen ingyen és minden megtérítési kötelezettség nélkül a székesfőváros tulajdonává válnak, s a Magyar Testgyakorlók Körét a szerződés tartama alatt ezeknek csupán a használata illeti meg.”⁴¹

³⁹ Az FTC első részvényjegyzői között felbukkan például a labdarúgó dr. Borbás Gáspár neve, nem kizárható azonban, hogy rokonról van szó. Kárpáti Béla, az MLSZ hivatalban lévő, Ferenc körút 41. címet megadó elnöke is vásárolt egy db részvényt, amivel ezek szerint nem vonta magára az öszszeférhetetlenség vádját. Az MTK sportoló részvényesei között az olimpiai érmes Kiss Géza és Weisz Richárd mellett a majdani asztalitenisz-világbajnok Jakobe (Jacobi) Rolandot is megtaláljuk. Bár nem sportoló volt, érdekességként megemlítendő a „színész” foglalkozású, egy db MTK-részvényt vásárló Huszár Károly, aki feltehetően azonos a kalandos életű, világhírű Huszár Pufi komikussal.

⁴⁰ *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei*, 1911. április 5. 610. sz. 251–257.

⁴¹ Uo. 254–255.

Az FTC-nek ezzel szemben a szerződés 10 éven túli megszűnése esetén le kellett volna mindent bontania, a kerítést kivéve. Az épületek sorsának rendezése, illetve az, hogy a főváros a klubbal és nem a részvénytársasággal kötött, majd hosszabbított 10 évente szerződést, 30 évvel később jelentősen hátráltatta a pályaeépítő részvénytársaság felszámolását.

Nemcsak a szerződések és tervezeteik különböztek, hanem a két klub előterjesztése is. Identitásukra és imázsukra nézve tanulságos, hogy mivel indokolták területigényüket, és mit ígértek cserébe. Az FTC előadta, hogy Soroksári úti pályája túl kicsi, ráadásul a környező ipartelepek miatt egészségtelen a levegője; a test- és léleknevelő sport területén még nagy utat kell megtenni a „nyugoti nemzetek” nivójáig; Ferencvárosban nincs megfelelően felszerelt pálya. (Ismét a kerületi fókusz!) Jelentős érv volt a klubidentitást meghatározó futballcsapat nimbusza:

„Az egyesület már eddigi rövid 10 éves működése alatt is olyan sikereket ért el nemcsak itthon, hanem külföldön is, és különösen a legutóbb lefolyt szezon mérkőzéseiben kivívott győzelmeivel olyan hírnévre tett szert, hogy evvel érdemessé tette magát mindenki elismerésére és támogatására.”⁴²

Az FTC ekképp megalapozott kérése a következő volt:

„[a klub] egy év alatt 60 000 korona befektetéssel egy teljesen modern és a mai kor igényeinek mindenben megfelelő gyakorló- és versenypályát létesíthessen, football-, futó- és teniszpá-

⁴² Az FTC az 1908/1909-es idényben a bajnoki cím mellett kupát kupára halmozott. A legnagyobb fegyvertény a Monarchia klubcsapatai által megszerezhető, patinás Challenge Cup vándordíj elhódítása volt, amelyet első alkalommal hozott el magyar csapat. A babérral ékes évet a csapat természetesen saját kerületében, a sertésközbágyóhídi vendéglőben tartott lakomával ünnepelte meg. *Sport-Világ*, 1909. június 26. 279.

lyákkal, a nézőközönség számára megfelelő tribünökkel, mellékhelyiségekkel és egyéb szükséges berendezésekkel.”⁴³

Az MTK ezzel szemben – érthető módon különbözni vágyva nemcsak a rivális imázsától, de a már működő pályájától is – a sokoldalúsággal és az olimpiai bajnokságokkal érvelt.

„Az egyesület footballcsapata két ízben megnyerte Magyarország bajnokságát, versenyzői pedig athletikában több hazai és külföldi, úszás és birkózásban hazai, osztrák, német és angol bajnokságokon felül még világbajnokságokat is kivitak. Az 1908. évi olimpián a magyarok két világbajnokságot nyertek, és pedig birkózásban és vívásban. Mindkét világbajnokság az egyesület, illetve az egyesület két tagjának a nevéhez fűződik.”⁴⁴

⁴³ Fővárosi Közlöny, 1909. július 2. 1169–1170.

⁴⁴ Fővárosi Közlöny, 1911. március 31. 848. – Az 1908-as olimpiára vonatkozó nagyvonalú megfogalmazásból kimaradt a harmadik, kardcsapat-arany, valamint hogy Fuchs Jenő, midőn július 24-én megnyerte a kardvívó olimpiát, még nem volt a sportegyesület tagja. Szeptember 10-én azonban már igen, amikor nevével a cégéren megalakult az MTK vívószakosztálya. A másik bajnok, Weisz Richárd ellenben már a 19. században MTK-tagként lépett a birkózószőnyegre, és Brüll Alfréd, az akkor még csak „lelkes sportsman” és birkózóbíró egyik első MTK-val közös említése is egy olyan, MTK-szervezésű országos versenyhez kapcsolódik, amit Weisz nyert meg. (Sport-Világ, 1903. február 8. 1–2.) Ettől fogva a két sportember Brüll 1944-es (feltehetően auschwitz-i) haláláig közeli kapcsolatban maradt. Ezt Brüll végrendelete is alátámasztja, amelyben „Weisz Richárd barátjának” 200 ezer pengőt szánt, kétszer annyit, mint szeretett klubjának, az MTK-nak. A hagyatékot Weisz nem örökölhette meg, mert az eljárás idején már ő sem élt: 1945. december 4-én hunyt el, végrendelet nélkül, a Szent István tér 15. alatti lakásban. (BFL VII.190.b. 1947 Kjo 252 Brüll Alfréd hagyatéki ügye; BFL VII.180.b. 1946 Kjo 158 Weisz Richárd hagyatéki ügye.) Weisz természetesen az MTK Sportpálya Részvénytársaságához is csatlakozott: mint az Adria szálloda tulajdonosa jegyzett 3 részvényt. (1908-as olimpiai bajnoksága idején „foglalkozásra nézve a Japán-kávéház tulajdonosa”. Pesti Hírlap, 1908. július 25. 15.)

Indoklásukból az a – pályaépítés szempontjából releváns – körülmény is kiviláglik, hogy – miközben az FTC-nek szükség esetén rendelkezésére állt a Soroksári úti kis pálya – szabadtéri sportolóiknak mindenképpen osztozniuk kellett más csapatokkal, sportrendezvényekkel a Millenárison, amiért ráadásul bérleti díjat is fizettek.⁴⁵

„Az egyesület tornahelyiségei a főváros Wesselényi utcai polgári iskolájában, vívó és birkózó helyiségei pedig a Ferenciek tere 3. szám alatt erre a célra átalakított souterrain helyiségben vannak. A tagok úszótrainingjüket részint a Rudas-, részint a Császár-fürdőben, football, füleslabda és atletikai trainingjüket pedig a Thököly úti ún. Millennáris versenypályán tartják.”⁴⁶

A fentiek is magyarázzák, hogy ígéretük terén látványosan rálicitáltak a vetélytársra:

„A [...] sporttelep 15 000 ember befogadására lenne alkalmas, s a klubházon, öltözőkön, irodai épületeken és tribünökön kívül elhelyezést nyerne rajta egy football, atletika, füleslabda, gyep-hokkey és krikett versenyekre és mérkőzésekre alkalmas versenypálya, egy úszómedence, egy jégpálya, továbbá több tenispálya.

A sporttelep építési és berendezési költsége a becsatolt számítások szerint 200 000 koronára rúg. Tekintettel az építési költségek nagyságára, az egyesület az említett területet húszévi ingyenes használatra kéri, hogy ilyen módon lehetővé váljék egyfelől a költségek biztosítása, másfelől ezeknek a belépő- és a pályahasználati díjakból való törlesztése.”⁴⁷

⁴⁵ A kiszolgáltatottság fájalmára némi ír lehetett, hogy – mint láhattuk – az MTK befolyásos tagja volt a Millenárist fenntartó Versenypálya Szövetségnek, vagyis részesülhetett a bevételéből, kedvezményesen bérelhette az FTC-stadion megnyitásáig legtágasabb nézőterű, azaz legnagyobb jövedelmet ígérő pályát, sőt hathatósan beleszóllhatott a meccsnaptár alakulásába is.

⁴⁶ Fővárosi Közlöny, 1911. március 31. 848.

⁴⁷ Uo.

Az utóbbi sorokból kikövetkeztethető a stadionépítő részvénytársaságok funkciója: biztosítani a pályaépítés igényelte pénzüsszeget, míg a létesítmény el nem készül, és ki nem fizetik. Azaz a részvénytársaságok Richard Passow-féle 13 kategóriája közül az utolsót testesítik meg, az ún. altruisztikus részvénytársaságot,⁴⁸ amely tulajdonképpen nem is vállalat, hanem szabályozott kalapozás egy közérdekű szándékra (jelen esetben profi körülmények biztosítására az amatőr sport számára). Hiába hitték a kortársak, de akár az utókor is, hogy e részvénytársaságok tagjai degeszre keresték magukat az új versenypályák jövedelméből, a részvényeseknek, akik ismerték az alapszabályokat, kezdettől világos volt, hogy részvényes mivoltuk átmeneti, és a jegyzéssel nem elsősorban önmaguk, hanem egyletük gyarapodását segítik.

Különösen e társaságok kisértvényesei, azaz a többség (lásd a 2. és 3. ábrát) számára lehetett nyilvánvaló, hogy az 5%-ra maximált (esetleges!) éves osztalék nem teszi őket milliommossá. Nem csoda, hogy az FTC részvényesei által föl nem vett osztalék összege évről évre nőtt.⁴⁹ Ahogy húsz évvel korábban a két rivális liverpooli futballklub, az Everton és a Liverpool üzleti társaságainak, úgy az FTC-nek és az MTK-nak a kisértvényesei is csupán a klubtámogatás egy újabb formájának tekinthették a részvényvásárlást – eltérően a nagyrészvényesektől, akik számára, mint látjuk majd, a részvénytársaságok politikai befektetésként is működhetett. Liverpoolban az Everton hangadóinak véleménykülönbsége vezetett ahhoz, hogy a legjelentősebb támogató, John Houlding új egyesületet alapított az Everton Anfield Road-i pályáján (a Liverpool FC-t), míg az Evertonnak a Goodison Parkba kellett költöznie. A szakítás mögött sokrétű, a protestantizmuson belüli, morális, politikai-ideologikus és társadalmi nézetkülönbségek húzódtak meg, ami többek között

a részvénytársaságok tulajdonosi szerkezetében is tükröződött. Míg az Evertonnál a tagság 88%-a birtokolt 10 részvénytől kevesebbet, a Liverpoolnál ez az arány csupán 56% volt. Többek között e számok utalnak arra, hogy a józansági mozgalmat támogató, liberális Evertonnál a demokratikusabb, a lokális közösséget hathatósabban képviselő menedzsmentet favorizálták, a Liverpool tory sörgyáros nagyrészvényesei pedig a koncentráltabb irányítást. Amiként pedig a két liverpooli klub tulajdonosi közössége is számos ponton eltért, akként a két magyar élklub részvénytársasága is különbözött, már az alakulás körülményeit tekintve is.⁵⁰

A Ferencváros részvénytársasága

A dualizmus részvénytársaságainak eredeti, első jegyzéskor keletkezett részvénykönyvei csak szerencsés esetben állnak a kutató rendelkezésére.⁵¹ Kivételes adottság tehát, hogy a rivalizáló FTC és MTK vagyonosodása e korai fejezetének föltérképezéséhez ilyen forrást is használhatunk.

Már a részvényjegyzés folyamata is sokat sejtet az FTC és az MTK menedzsmentideológiáinak különbségéről. Az FTC vezérkara csaknem egy évvel a területszerzés után, 1910 májusában kezdett mozgósítani az 1600, darabonként 100 korona értékű, bemutatóra szóló részvény jegyzésének lehetőségét többször is meghirdetve. (Az MTK esetében nem találtam hasonló hirdetések nyomát.) A klub hivatalos szaklapjának, a *Sport-Világnak* május 23-i száma máris összesen 90 ezer koronás jegyzésről adott hírt,⁵² valamint ar-

⁴⁸ Horváth Attila: *A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon*. Budapest: Rejtjel, 2005. 19.

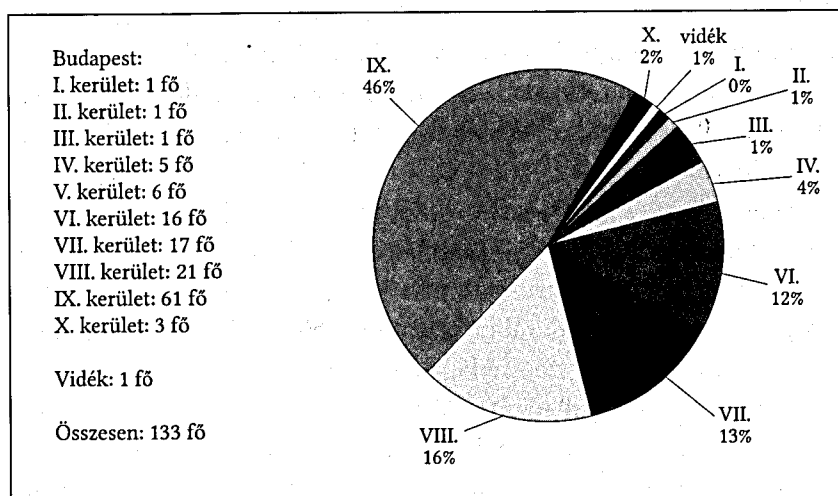
⁴⁹ Hozzá kell tenni: a közgyűlések közönségében időnként feltűntek új nevek, bizonyítékul arra, hogy a részvényeket adták-vették is, ami ugyan csak hozhatott hasznot.

⁵⁰ David Kennedy – Michael Collins: *Community Politics in Liverpool and the Governance of Professional Football in the Late Nineteenth Century*. *The Historical Journal*, vol. 49. (2006), no. 3, 761–788.

⁵¹ Kövér György: *A részvényesek jegyzéke mint társadalomtörténeti forrás*. In: Erdmann Gyula (szerk.): *Kutatás – módszertan*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 2.) Gyula: Hajnal István Kör, 1989. 119.

⁵² *Sport-Világ*, 1910. május 23. 6.

ról, hogy a vezetők a részvényívekkel a Ferenc körüti Széchenyi törzskávéházban várják a további aláírókat. Utóbbi helyszínen, akárcsak a telekválasztás, vagy az, hogy pár nappal korábban a részvénytársaság alapítói is a Ferencvárosi Polgári Körben gyülekeztek, az FTC lokális beágyazottságát mutatja: elsősorban ferencvárosiakra és/vagy FTC-s törzsdrukkerekre számítottak. A sportlap értesülését, miszerint „bámulatos az az érdeklődés és lelkes jóakarát, mellyel úgy magánosok, különösen a Ferencváros gazdag gyárosai és iparosai, valamint a budapesti építőmesterek kiváló vezérkara” a részvényjegyzéshez fősorakoztak, a részvénykönyv is alátámasztja. Elsősorban IX. kerületi kötődésűek jelentkeztek a részvényekért, illetőleg valóban észlelhető a különböző kerületekből érkező építőmesterek, építészek jegyzési hajlandósága (1. ábra).

1. ábra. A Ferencvárosi Versenypálya Részvénytársaság részvényeseinek megoszlása lakóhely szerint, 1910 (fő, illetve százalék)

Megjegyzés: Az alakuló közgyűlésig (1910. július 5.) a jegyzett részvények legalább 30%-át kifizetők listája (133 fő). A részvényjegyzők a részvénykönyvben adták meg címüket.

Forrás: BFL VII.2.e 1696 (1915).

A pálya mindazonáltal nem kizárólag a részvényt jegyző ferencvárosiak – kétségkívül nélkülözhetetlen – közadakozásából épült föl. Az 1910. július 5-i alakuló közgyűlésig jegyzett és legalább 30%-ban kifizetett 973 részvény összértéke, 97 300 korona, azaz a „civil tőke” ugródeszkaként szolgált a meg nem nevezett összegű hitelhez, amelyet a *Sport-Világ* idézett cikke szerint a Belvárosi Takarékpénztár folyósított. Utóbbi „már az esetre is hajlandó volt finanszírozni az építkezést, ha csak 60 ezer korona jegyzés is lesz, ennél fogva ma már teljesen biztosítva van az új pálya felépítése”, olvasható ugyanott. Hogy a telket igénylő beadványban még 60 ezer koronás pályához miért volt szükség 160 ezer koronányi tőkére (plusz a hitel), arról nem szól a fáma. Arról viszont igen, hogy az FTC-korifeusok szeme előtt külhoni példák lebegtek, a stadion ígért befogadóképességének felszólásával:

„A FTC új pályája a club titkárainak, Horváth Ferencnek és Malaky Mihálynak a külföldön s főleg Angliában folytatott tanulmányozásai és tapasztalatai alapján az ő ideáik szerint a nézők kényelmes elhelyezését oly praktikus módon oldja meg, hogy akora helyen, mint a mostani Millenáris pálya, hol jelenleg már 10 [ezer] néző is csak szorongva fér el, 30 ezret tud elhelyezni.”

A tapasztalatszerzés és az elképzelések kitisztulása pontosíthatta a költségvetést.⁵³

A hitelből arra következtethetünk, az FTC klubvezérkara talán nem bízott a ferencvárosiak részvényjegyző buzgalmában, azaz hogy időben (vagy egyáltalán) összeadják a pályaépítés költségeinek teljes fedezetét. (Elvileg nem lett volna lehetetlen, tekintettel a részvényesek között fölbukkanó ferencvárosi gyárosokra. Az is lehet, hogy éppen e tehetős rétegnek nem akartak túlságos hatalmat biztosítani a részvénytársaságban, azon keresztül pedig a sportegyesületben.) Esetleg gyorsabban akartak építkezni, mint ahogy befolyjni feltételezték a részvények teljes összegét.

⁵³ *Sport-Világ*, 1910. május 16. 7.

Minderről hallgat a részvénykönyvhöz mellékelte rövid, 1910. május 13-i keltezésű alapítási tervezet:

„1) A vállalat tárgya Budapest székesfőváros által a Ferencvárosi Torna Clubnak használatul átengedett s a IX. kerületi Üllői út és Hungária körút keresztezésénél fekvő telken sportpálya létesítése s ezen sportpálya kihasználása. 2) A vállalat tartama bizonytalan idejű. 3) A társaság alaptőkéje 160 000 koronából áll, és 1600 darab, egyenkint 100 korona névértékű, bemutatóra szóló részvényre oszlik. A közgyűlés az alaptőke felemelésére [kézírással kiegészítve: és leszállítására] jogosult. 4) A részvényekre az aláírással egyidejűleg a névérték 30%-a készpénzben befizetendő. 5) Az alapítók fenntartják maguknak azt a jogot, hogy a társaság első igazgatóságát három évre ők nevezzék ki. 6) A részvényaláírás zárideje 1910. évi június 20.”

A tervezetet aláíró 40 alapító (ám nem feltétlenül részvényjegyző)⁵⁴ kohorsza főként ferencvárosi értelmiségiekből állt, de az FTC törzskávéházának tulajdonosán túl, akárcsak később a vezetőségben, gyáripárosok is képviseltették magukat (Helvey, Herz, Sturza, Ehrlich stb.).⁵⁵ Akadtak foglalkozás szempontjából többes identitások

⁵⁴ Például Malaky Mihály, aki civilben tanító volt, miközben az FTC legendásan befolyásos intézőjeként ügködött a Springer Ferenc biztosította makulátlan klubhomlokzat mögött (szerepkörét ma talán sportigazgatónak mondanánk), nem szerepel az alakuló közgyűlésig részvényük előírt 30%-át kifizetők között, pedig alapítóként írt alá.

⁵⁵ Helvey (Heidlberg) Tivadar saját, 300 főt alkalmazó, elsősorban kátránytermékeket előállító vegyészeti gyárat vezetett a Soroksári úton, ezenkívül a Magyar Vegyészeti Gyárosok Országos Egyesületében elnökölt (*Kincses Kalendárium*, 1910. 502). Herz Lajos a szintén Soroksári úti Herz Ármin és fiai szalámigyár főnökeként írt közleményeket iparügyi témákban, amely cégnek társtulajdonosa is volt (*Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1910. 631.). Sturza Károly a Sturser József cégben volt gépgyári iparüzlet-tulajdonos (ugyancsak a Soroksári úton), az első hazai futballmeccsek idején pedig a Budapesti Torna Clubban futballozott (*Központi Értesítő*, 1908.

(például dr. Virava József, aki itt földbirtokosnak tüntette föl magát, holott okkal írhatott volna ügyvédet, gyárost, háztulajdonost is).⁵⁶ A „régí”, vagyis a Ferenc körúton belüli és az új, a Soroksári út környékén koncentrálódó nagyipari Ferencváros a részvénytársaságon belül egységsfrontba tömörült, méghozzá Springer Ferenc, az FTC elnökének vezetése alatt.⁵⁷

Az FTC stadionalapító atyja: Springer Ferenc

Springer Ferenc emlékezete mára kimerül sportvezetői sikereiben, de a cipész fia, a feltörekvő ügyvéd a kortársak számára sokáig elsősorban egy parlamenti székre vágyó, befolyásos kerületi politikus lehetett, gyarapodó udvartartással.⁵⁸ Eleinte a kerület kormánypárti

október 18. 1873.; *Sport-Világ*, 1897. március 7. 6.); Ehrlich Manó likőr-, rum- és pálinkagyárának székhelye beljebb, a Liliom utcában működött (*Központi Értesítő*, 1911. január 15. 83.).

⁵⁶ Az aláírás sorrendjében: „Dr. Wágner Géza, Schön Rezső, Retter Gyula, Dr. Virava József, Dr. Győry István, Dr. Köncs Boldizsár, Dr. Cseley József, Pobuda Tivadar, Horváth Ferenc, Mattyók Aladár, Herz Lajos, Sturza Károly mérnök, Járitz Gyula, Dr. Gregersen Endre, Székely Lipót, Petrovits György, Malaky Mihály, Dr. Hecht Ernő, Ehrlich Manó, Balog Hugó, Dr. Epstein Manó, Dr. Helvey Tivadar, Zwack Lajos, Horváth József, Schneider Róbert, Dr. Springer Ferenc, Weisz István, Dr. Schneider Béla, Wirth Ferenc Nándor, Sorg Antal, Dr. Waigand József, Rosmayer Ferenc, Dr. Bayer Dezső, Dr. Vita Emil, Dr. Kleineisel Jakab, Dr. Ordódy Zsigmond, Dr. Ballagi Aladár, Dr. Melly Béla, Dr. Verebély Jenő, Székely Miksa.” Az alakuló közgyűlésen megválasztott tisztikar: igazgatóság: Bayer, Cseley, Gregersen, Helvey, Hecht, Horváth József, Húvös Iván, Jakabffy Ferenc, Retter, Springer, Sturza, Zwack Lajos; felügyelőbizottság: Báthory István, Ehrlich, Dr. Győry, Herz, Rosmayer, Waigand.

⁵⁷ Ferencváros e megváltozott, ipari-modern jellegéről lásd: Eszik Veronika: A vasút Ferencvárosban. Egy nagyvárosi ipari zóna térszerkezeti vizsgálata. *Korall*, 14. évf. (2013) 52. sz. 28–36.

⁵⁸ A korabeli városi elit szakértője, Vörös Károly egyenesen a Ferencvárosi Kültelki Polgári Kör Springer-klikkjéről beszél, hasonlóan a Józsefvárosi

Polgári Körének függetlenségi ellenlábasaként lépett föl a Kültelki Polgári Körben, onnan dolgozta egyre beljebb magát földrajzi és politikai értelemben egyaránt. Az 1896-os országgyűlési választásokon a regnáló képviselő, a szabadelvű Tolnay Lajos (az FTC díszelnöke a klub alakulásától, 1899-től; 10 részvény tulajdonosa) ellenében lépett fel jelöltként – sikertelenül. Springer erre pártot váltott, és 1901-ben szabadelvűként indult a szintén szabadelvű Hock János ellen. Pálfordulását a függetlenségiek a szívükre vették, és Kossuth Ferenc utasítására Hockra szavaztak, ismételten megakadályozva Springert abban, hogy képviselői mandátumot szerezzen. Kétszeres kudarc után a legközelebbi erőpróbára Springer nem nevezett be, de 1905-ben az ő pártja támogatta – immár nem a Kültelki, hanem a patinás Bakáts téri Polgári Körből – az igazságügy-miniszter Plósz Sándort, akit a függetlenségi és ferencvárosi (Kinizsi u. 29.) történésztanár, Ballagi Aladár (később 3 FTC-részvény tulajdonosa) vert meg.⁵⁹

Mindeme sikertelenségek után érkezett el 1910 tavasza, amikor a választási kampány éppen egybeesett a Ferencvárosi Versenypálya

Kör Hűvös-féle klikkjéhez (egy tagja, Hűvös Iván az FTC részvénytársaságának igazgatóságában is ott ült mint a Budapesti Villamos Városi Vasút Rt. képviselője), hangsúlyozva, hogy az ártalmatlan polgári vagy társaskör nevet viselő egyletek elsősorban választási kortesirodaként működtek, akárcsak Vázsonyi Vilmos terézvárosi Demokrata Köre (Vörös Károly: Három vázlat Budapest társadalomtörténetéből a dualizmus korában. In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 24. Budapest: BTM, 1991. 42–43).

⁵⁹ *Pesti Hírlap*, 1896. október 29. 7–8; *Pesti Napló*, 1901. október 11. 1. és október 18. 3. Az 1905-ös választás első körében Plósz igazságügy-miniszter és a negyvennyolcas párti Ballagi ugyanannyi szavazatot kapott, ám a második körtől Plósz visszalépett, minekutána a Springer vezette kortesbizottság tetemes adósságba keveredett. Az újságíró kommentárja Springer ambíciózusságát és kedveltségét is érinti: „a 32 000 korona túlkadás valószínűleg Springer nyakába szakad, aki köpönyegforgatásáért most két szék között a pad alá került, mert aligha kapja meg az annyira óhajtott közjegyzőséget s azonkívül még alaposan rá is fizet az egykori 48-as dühös kormánypártiságára. Ezt pedig annyival inkább sajnálhatja, mert amilyen népszerű volt azelőtt a kerületben, most függetlenségi programmal Plósz ellen is megválasztották volna.” *Pesti Hírlap*, 1905. február 11. 10.

Részvénytársaság alakulásával.⁶⁰ Springer áprilisban a függetlenségi Földváry Imre kereskedő jelöltségét támogatta,⁶¹ de a kerületben végül a Justh-párti Ballagi Aladár és a Kossuth-párti Thaly László indult, valamint Jakabffy Imre belügyi államtitkárnak (egyben Józsefváros jelöltjének) a fivére, a Nemzeti Munkapártot képviselő Jakabffy Ferenc, aki az FTC születésének helyén, a Ferencvárosi Polgári Társaskör Bakáts téri dísztermében mondta el kortesbeszédét.⁶²

⁶⁰ Hogy a ferencvárosi politikai és sportkörök összefonódása világosan álljon előttünk, érdemes egybevetni a jelöltségről tárgyaló párttársak névsorát a pálya-részvénytársaság alapítóival (kurzíválva azok, akik az első közgyűlésig részvényt vásároltak): „A Ferencváros több polgárát tegnap értekezletre hívta össze a Ferencvárosi Polgári Körbe Hecht Ernő és Springer Ferenc. Jelen voltak többek között Helvey Tivadar dr., Székely Miksa dr., Loewe Ernő dr., Horváth József, Nagy Lajos, Jeny József, Bittner János, Ehrlich Manó, Retter Gyula, Kleineisel Jakab dr., Gregersen Nils, Hirschhorn Dániel, Schreil János, Antony Antal, Ébner József, Székely Lipót, Gáborry Ignác dr., Rabolt Antal, Székely Soma dr., Schneider Béla dr., Balogh Hugó, Járitz Gyula, Egri Sándor, Epstein Manó dr., Almásy Hugó, Wachter Antal, Köncs Boldizsár dr. stb.” (*Budapesti Hírlap*, 1910. február 25. 6.) Az FTC 1910. november 10-én szintén a Ferencvárosi Polgári Körben megválasztott tisztikara: Elnök: dr. Springer Ferenc. Alelnök: dr. Köncs Boldizsár és dr. Schneider Béla. Főtitkár: Járitz Gyula. Másodtitkár: Neuvelt Emil. Jegyző: Hajós József. Főpénztáros: Sövegjártó Nándor. Másodpénztáros: betöltetlen. Ellenőr: Mailinger Béla. Gazda: Mattyók Aladár. Ügyész: Dr. Kenéz Béla. Orvos: Dr. Ordódy Zsigmond. Számvizsgálók: 1. Buzássy Imre, 2. Ferenczy Tibor és 3. Lányi Emil. Választmányi rendes tagok: Ádám Sándor, Balogh Hugó, Békés Gyula, Boros János, Bródy Sándor, dr. Cseley József, Csecsy Andor, Drubina István, dr. Gregersen Endre, dr. Hecht Ernő, Horn K. Lajos, Horváth Ferenc, Kárpáti Béla, Malaky János, Malaky Mihály, Manglitz Ferenc, Mednyánszky K. Henrik, dr. Margalits Ede, dr. Melly Béla, Pallér Gyula, Pobuda Tivadar, Rumbold Bernát, Schöndorfer István, Sturza Károly, Szél Jenő, Till Antal, Ulrik Ferenc, Weinber József, Weisz István, Vass Frigyes. Választmányi póttagok: Bródy Ignác, Egri Sándor, Püspök Dezső, Kovács Géza, Braun Ferenc, dr. Rónay György.

⁶¹ *Az Ujság*, 1910. április 28. 4.

⁶² *Pesti Hírlap*, 1910. május 17. 4.

Jakabffy 1910. június 1-jén Ferencváros képviselőjévé választották,⁶³ a *Nemzeti Sport* pedig az alábbi hírt közölte:

„Érdekes dolgot mesél a lefolyt képviselőválasztások egyik aktusáról a Nagy Galeotto. E szerint a főváros IX. kerületében a nemzeti munkapárti jelölt: Jakabffy államtitkár 80 000 koronás ajándékot adott a Ferencvárosi Torna Club sporttelepe javára, melyért cserébe biztosította a maga részére a club tagjainak szavazatát és korteskedését.

Hogy mindebből mi az igazság, azt persze tudni nem lehet. Hogy azonban a[z] FTC van olyan nagyhatalom a kerületében, amellyel számolni kell, azt elhiszük, sőt tudjuk, és örvendetesnek találjuk. Az is tény, hogy a[z] FTC vezetői a munkapárt jelöltje mellett szenvedelmes korteskedést folytattak. Valamint az is való, hogy a párt tollai zöld-fehér színben pompáztak, ami elég szokatlan Magyarországon. Hogy aztán az események és a regisztrált hír valóban tejestestvérek-e, azt bízunk kinek-kinek a fantáziájára.”⁶⁴

Nem fantáziaszülemény ugyanakkor, hogy Jakabffy képviselőjelölt 50 db pályarészcsemetét jegyzett 5000 korona értékben, a klub június 30-i választmányi gyűlésén pedig fölvetették alapító tagnak (tagsági díj: 100 korona).⁶⁵ Ennél valószínűleg többet is tett az Üllői úti versenypálya megvalósulásáért. A sajtó által a részvényjegyzők között külön megemlített építőmesterek fölbukkanása mögött ugyanis nehéz nem észrevenni aényt, miszerint a frissen megválasztott Jakabffy a Budapesti Építőmesterek, Kőműves-, Kőfaragó- és Ács-mesterek Ipartestületének elnöke volt.⁶⁶ Hogy ki kinek tett nagyobb

⁶³ *Budapesti Hírlap*, 1910. június 6. 7.

⁶⁴ *Nemzeti Sport* 1910. június 11. 18. (Az államtitkár Jakabffy Ferenc testvére volt, Imre.) Nem ez volt az egyetlen híradás az FTC választásba avatkozásáról, lásd: *Népszava*, 1910. május 22. 7.

⁶⁵ *Sport-Világ*, 1910. július 4. 7. Ugyanekkor Helvey is az FTC soraiba lépett, 12 koronát fizető rendes tagként.

⁶⁶ A Jakabffyt jelölő kerületi választási gyűlést a céh egy másik tagja, Helvey Tivadar vezette. Az építőmesterek testülete örömmel fogadta a jelölést, az

szívességet (Jakabffy és iparosai az FTC-nek, avagy fordítva), nem tudjuk eldönteni, ám a stadionépítés és a politika eseményei e ponton összefüggeni látszanak.⁶⁷

Jakabffy három év múlva meghalt. Springer 12 év után elérkezettnek látta az időt, hogy ismét saját reputációját kockáztassa a választáson, az egyesült ellenzék jelöltjeként. Mindezt úgy, hogy korábbi párttársával, az FTC-pálya legnagyobb részvényesével, Helvey Tivadarral kellett megmérkőznie, aki „a kormány jelöltje volt titokban, bár mint »67-es pártönkivüli« lépett fel, miután nyílt kormánypárti zászlóval a Ferencvárosban nem mert fellépni”.⁶⁸ Bár Helvey zöld-fehér plakátokkal, tollakkal, kocsidísszel kampányolt – az FTC-részvények ötödét ő jegyezte, tehát nem minden jogcím nélkül –, e színekről az FTC első elnökével szemben aligha ő jutott a választók eszébe.⁶⁹ Springer Ferenc, az FTC vezére 1913-ban végre

alelnök pedig fölhívta a tagságot, hogy „elnökünk képviselőjelöltségét a ferencvárosi és kőbányai választók körében található ismerősei és üzletfelei közt minél nagyobb körben terjesztetni, annak minél több hívet és szavazót szerezni méltóztatásuk”. *Építő Ipar*, 1910. május 8. 204.

⁶⁷ A pályaeépítő bizottságban és a részvényesek között is megtalálható Horváth Ferenc szintén említi a politikát emlékezéseiben: „1910-ben Springer Ferenc új pálya megteremtésére hívta fel a kerület polgárságát. Ekkor már a polgárság kezdett erősen összeforjni az FTC-vel, és az akkori kerületi politikai helyzet is kedvezett, s így sikerült majdnem 100000 koronát, sportcélra eladdig nem is álmodott nagy összeget összegyűjteni, aminek egyötöd részét Helvey Tivadar dr. jegyezte.” (A Tűzoltó utcai grundtól az Üllői úti sporttelepig. *Sporthírlap*, 1925. március 28. 5.)

⁶⁸ *Pesti Napló*, 1913. február 28. 5. „Köztársasági programmal” és igen csekély támogatással indult még Nagy György is harmadik jelöltként.

⁶⁹ Helvey 200 részvénye mögött következett a maga 50-jével a Polgári Kör elnöke és számos egyéb egyesület, részvénytársaság tagja, Wágner Géza ügyvéd (lakhelye ekkor már az Akadémia u. 5., amely egyik lánya, Tüköry Jenőné után kapja majd a Tüköry-palota nevet); 50-et jegyzett Jakabffy Ferenc, valamint a Budapesti Villamos Városi Vasút Rt. is, vezérigazgatói székében Húvös Józseffel, Józsefváros politikai életének irányítójával (azaz egy másik „törzsfőnökkel”). Mögöttük a 20 részvényesek valamivel bővebb köre következett, köztük Springer, aki nemcsak ügyvédi jövedelmei okán

parlamentari képviselő lett, és 1920-as haláláig megmaradt mindkét pozíciójában. „Ő csinált kerületi klubot az FTC-ből. Az új sportklub köré csoportosította a IX. kerület egész társadalmát, s így nagy közönséget biztosított klubja sportversenyeinek” – foglalta össze életművét Az *Est* tudósítója, amikor a ma is az FTC-stadion főbejáratánál álló Springer-emlékszobrot fölavatták.⁷⁰

1899-ben, amikor felajánlották neki a kerületi Torna Club elnöki tisztét, Springer Ferenc nemigen sejthette, milyen sikertörténethez adja a nevét. A bajnoki címek sora, a nemzetközi sikerek és a stadion után azonban nemcsak ő, hanem mindenki tudta: „Faktum, hogy Budapest kilencedik kerületében fél győzelmet jelent az FTC színeiben küzdeni.”⁷¹ Vagyis a kerületi futballcsapat nevével nemcsak pénzübeli, de politikai tőkét is gyűjteni lehetett.

Ami a pénzt illeti, először 188-an iratkoztak föl a Ferencvárosi Versenypálya Részvénytársaság íveire. A július 5-i közgyűlés előtt számon kért 30%-os előleg talán lohasztotta a lelkesedést, így maradt végül 133 olyan részvényes, aki anyagi áldozatot vállalt az első számú ferencvárosi klub stadionja érdekében⁷² (2. ábra). Mint az 1. ábra

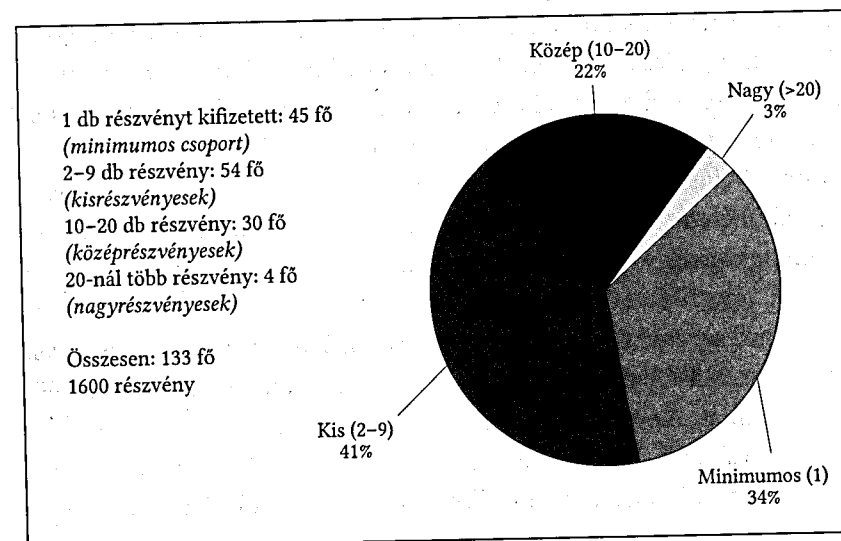
bővítette a fővárosi virilis képviselők sorát, hanem mint a Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt. igazgatóságának tagja is.

⁷⁰ Az *Est*, 1922. szeptember 21. 7. A *Budapesti Hírlap* nekrológirója más eredményekre helyezte a hangsúlyt: „Mint a fővárosi közgyűlés tagja, lelkes odaadással vett részt abban a hatalmas lendületben, amely a fővárost világvárosi színvonalra emelte. Az utolsó országgyűlési ciklusban, egy időközi választáson a Ferencváros, amelyhez vonzódásának és érdeklődésének közeli, lokális, közvetlen szálai fűzték, beválasztotta követőit a képviselőházba, és Springer Ferenc az ország-házban is derekasan megállotta a helyét.” (*Budapesti Hírlap*, 1920. október 30. 4.)

⁷¹ *Sporthírlap*, 1913. február 7. 3. Helvey saját gyárában is futballklubot szervezett, természetesen önnön elnöksége alatt. (*Nemzeti Sport*, 1912. október 27. 4.)

⁷² Az FTC részvénykönyvének első jegyzési ívei mellett a cégbírósági dokumentumegyüttes több listát is tartalmaz. 133 fős adatbázisomnak az a tisztázata az alapja, amelynek címlapján ez a megjegyzés szerepel: „Jegyzéke azon részvényeseknek, akik az alakuló közgyűlés napjáig a 30%-ot befizették, s akik ennél fogva a Közgyűlésre meghívtak, s ott szavazati jogot is bírtak.” (Ugyanitt az aláírók, de nem fizetők egy listáján 58-an sze-

mutatta, 1910-ben az FTC – minden országos és nemzetközi érdeme ellenére – elsősorban saját helyi közösségét bírta rá anyagi áldozathozatalra. Talán ez is volt a cél a jegyzés ferencvárosi helyszínével: nem kívántak osztozni csapatuk dicsőségén és stadionuk kiváltságán.

2. ábra. A Ferencvárosi Versenypálya Részvénytársaság részvényeseinek megoszlása részvényeik mennyisége alapján, 1910 (vásárolt részvények darabszáma, illetve százalék)

Megjegyzés: Az ábra az alakuló közgyűlésig (1910. július 5.) a jegyzett részvények legalább 30%-át kifizetők (133 fő) listáján alapul. 1 db FTC-pályarészvény ára: 100 korona.

Forrás: BFL VII.2.e 1696 (1915).

repelnek.) Elképzelhető, hogy e 133-ból végül nem hívták közgyűlésre az Üllői úti trafikos özvegy Günther Tivadarnét, akinek a neve mellett egy „aláírás nélkül küldte be” megjegyzés olvasható, valamint az FTC angliai futballbarátját, a Budapestben járt Surrey Wanderers csapatát erősítő A. H. Bellt („postán küldi”), az anyagi áldozat feltételét azonban ők is teljesítették az alapító közgyűlésig, ezért maradtak benne az adatbázisban.

A Magyar Testgyakorlók Körének részvénytársasága

Az FTC részvénytársaságának egy soralátétén is elférő alapítási tervezetéhez képest az MTK egy évvel később, 1911. november 1-jén aláírt, háromoldalas tervezete szinte enciklopedikus precizitású, és jelentős eltéréseket olvashatunk ki belőle az FTC alapvetéséhez képest. Az egyes részvények értéke kétszerese a ferencvárosinak, 200 korona. Sajátos konstrukció, hogy az 1000 elsőbbségi (tehát a jövedelemből elsőként osztalékhoz jutó), ténylegesen kifizetett részvény mellé ugyanennyi törzsrészvény is került, amely

„készpénzben nem fog befizettetni, hanem e törzsrészvények az MTK-nak lesznek tulajdonul átbecsátandók, ellenértékéül annak, hogy a »Magyar Testgyakorlók Köre« a részvénytársaságnak átengedi mindama jogosítványoknak pénzügyi kihasználását, amely jogosítványokat a székesfőváros közgyűlése 610/1911. sz. határozatával az MTK részére statuált. Ezen átengedés képezi az MTK nem készpénzbeli betétjét.”

Mivel az MTK jegyezte az elsőbbségi részvények túlnyomó többségét is (609-et 121 800 korona értékben),⁷³ e ráadás 1000 db „eszmei értékű” törzsrészvénnyel együtt a részvénytársaság valóban egy formális, kötelező entitásnak tűnik, amely kényszerből ékelődött az MTK klubja és pályája közé. Azon túl, hogy az 1000 törzsrészvény osztalékát csak az elsőbbségieké után fizették ki, minden tekintetben valódi részvényekként „viselkedtek”, biztosítva a klub és képviselője abszolút többségét kifizetéskor és döntéshozatalkor. Habár e többség súlyának érvényesítésére nem került sor, lévén a pálya-részvénytársaság – csakúgy, mint az FTC-é – az egyesületek elsősorban alap-

⁷³ A 609 annyira valószínűtlen szám, hogy arra is gondolhatunk, épp annyit írtak be, amennyi az 1000 részvény kikerekedéséhez kellett az alakuló közgyűlés érvényességéhez.

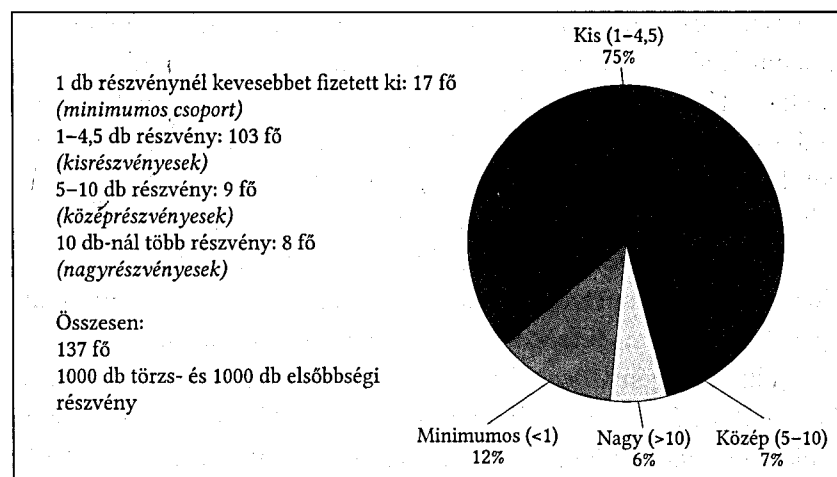
tőkegyűjtésre, hitelfelvételre és törlesztésre szolgáló strómancéga, amelynek létezése a pályák elkészülte, kifizetése és a klubnak való átadása után előbb (MTK) vagy utóbb (FTC) okafogottá vált. A közgyűlési jegyzőkönyvek minimális kommunikációról adnak hírt, azt is főleg az első évekből. A részvényesektől ritkán érkeztek fölvetések, ezek érdemi tárgyalására nem is igen került sor.

Az MTK részvénytársaság-alapítási tervezete egy kompenzációs rendszert is tartalmazott, amellyel a részvényeseket áldozatváltásuk arányában jutalmazták. Az alapítók a legalább 4000 korona értékű részvény vásárlóit a részvénytársaság örökös tagságával és névre szóló örökös stadionpáhollyal tervezték honorálni; 2000 K örökös tagságot és fél páholyt ért, 1000 K alapító tagságot és 1 páholyulást, 500 K pártoló tagságot és fényképes szabadjegyet. Még az 1 egész részvényt jegyzőket is jutalmazták: évi 12 korona ráfizetésével fényképes bérletjegyhez juthattak. Talán ez magyarázza, hogy – bár a tervezet megengedte hányadrészvény vásárlását is – a többség legalább 1 egész részvényt vett (3. ábra).

Az MTK-nál 40% előleget kértek el a közgyűlésig, szemben az FTC 30%-ával, mégis mindössze öten morzsolódtak le a december 7-i határidejű aláírás és az 1912. január 7-i alakuló közgyűlés között, amelyre végül 137 részvényes kapott meghívót.⁷⁴ Az ő adataik és az 1000 db elsőbbségi részvény szolgáltak alapul tagságot illető megállapításainkhoz.

Vessünk egy pillantást a részvénytársaság alapítóinak a ferencvárosi negyveneknél jóval exkluzívabb, nyolcfős csoportjára az aláírás sorrendjében, az általuk megjelölt foglalkozással és részvényeik számával: Brüll Alfréd (VI. Andrásy út 9.; kétszer is aláírt: mint a

⁷⁴ A listát, amellyel dolgoztam, az MTK részvénytársasága javára érkezett befizetéseket rögzítő banki folyószámlakönyvből másolták, amit először 1912. január 4-én, az alakuló közgyűlés előtt három nappal hitelesített a közjegyző, másodszor két további jegyzést nyugtázva 1912. február 23-án. Az MTK kétszer fordul elő a listán (egyszer mint törzsrészvény-, egyszer pedig mint elsőbbségi részvénytulajdonos), de a táblázatokhoz szükséges számításokban (a többi részvényeshez hasonlóan) csak egyszer szerepeltem. Így alakult ki az alapító részvényesek 137 fős csoportja.

3. ábra. A Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénytársaság részvényeseinek megoszlása részvényeik mennyisége alapján, 1912 (vásárolt részvények darabszáma, illetve százalék)

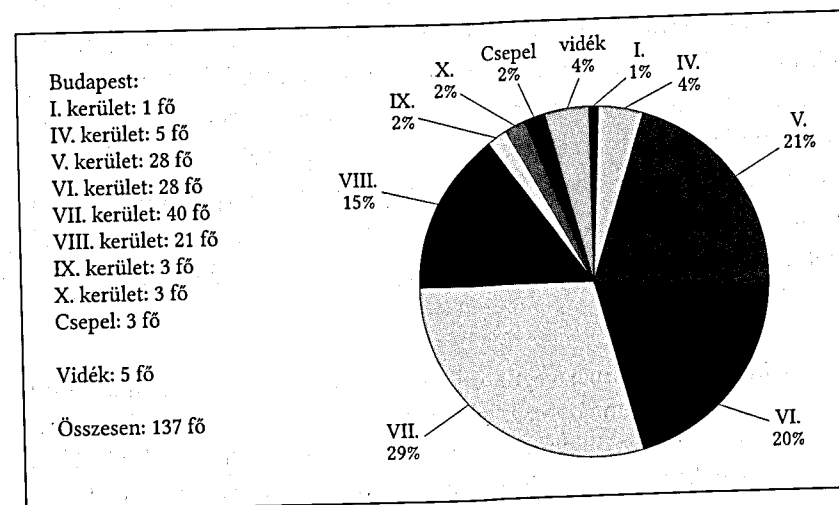
Megjegyzés: Az ábra a Józsefvárosi Bank és Takarékpénztár folyószámlakönyvének kivonatán alapul, amely a Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénytársaság részvényeire vonatkozó befizetések listáját tartalmazza. 1 db MTK-pályarészvény ára: 200 korona.

Forrás: BFL VII.2.e 3313 (1915).

Magyar Testgyakorlók Körének elnöke, majd mint az MTK elnöke és fővárosi bizottsági tag; a részvényeslistán „magánzóként” szerepel a legtöbb, 100 db jegyzett részvénnel); Dr. Vázsonyi Vilmos (VI. Teréz krt. 24/a, ügyvéd, országgyűlési képviselő, nem jegyzett részvényt), Heteés Antal⁷⁵ (V. Erzsébet tér 13., ügyvéd, székesfővárosi bizottsá-

⁷⁵ Brüll Alfréd még tinédzseréveit taposta, amikor Hirschfeld Antal (Hirschfeld Mórnak, a magyar termékek pályaudvari egyedárusítására jogosult cégóriás vezérének fivére) már az MTK alelnökeként fungált. Közben a család nemességet nyert, felvették a „galgóczi Heteés” vezetéknévét, Antal pedig az MTK elnöke lett. (A család és a cég történetéről: *Esti Kurir*, 1934. május 29. 9.) Évtizedekig fontos szerepet játszott a klub ügyeiben, a klubtörténetekben mégis alig említik, hasonlóan például a tragikus sorsú Hecht Ernőhöz, az FTC Springer mögötti szürke eminenciásához.

gi tag; 20 db), Röser Alfréd Edvin (VI. Aradi u. 10., az MTK alelnöke, kereskedelmi iskolai igazgató, nem jegyzett részvényt), Gara Arthur (VII. József krt. 31/b, bankigazgató,⁷⁶ 10 db), Rosenberg Emil (VIII. Szentkirályi u. 16., az MTK alelnöke, gyógyszerész, 20 db),⁷⁷

4. ábra. A Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénytársaság részvényeseinek megoszlása lakóhely szerint, 1912 (fő, illetve százalék)

Megjegyzés: A Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénytársaság részvényeire vonatkozó befizetések listája a Józsefvárosi Bank és Takarékpénztár folyószámlakönyvének kivonata alapján. A befizetők a részvénykönyvben adták meg címüket.

Forrás: BFL VII.2.e 3313 (1915).

⁷⁶ Gara a részvényvásárlást lebonyolító Józsefvárosi Bank és Takarékpénztár igazgatója volt. Alig három hónappal a részvénytársaság alakuló közgyűlése után már a vendégeket kalauzolta az MTK-pálya sajtóbemutatóján Brüll, Röser és László Aladár társaságában. (*Sport-Világ*, 1912. március 25. 6.)

⁷⁷ Rosenberg Emil (mint látni fogjuk, Brüll Alfrédhoz hasonlóan) tehetséges atya fiaként érkezett a sport világába. Állítólag adósságai miatt 1913-ban egy időre el kellett tűnnie Pestről (a részvénytársasági dokumentumokban említik, hogy 1915-ben éppen Indiában tartózkodott, ezért mulasztotta el a közgyűlést). *Budapesti Hírlap*, 1913. szeptember 26. 10.

Dr. Schreyer Jenő (V. Perczel Mór u. 1., ügyvéd, a Kereskedelmi Csarnok titkára; 10 db), Kohner Jenő (VI. Bajza u. 34/c; földbirtokos, „túljegyzés” indokkal törölve a részvénykönyv listájáról).

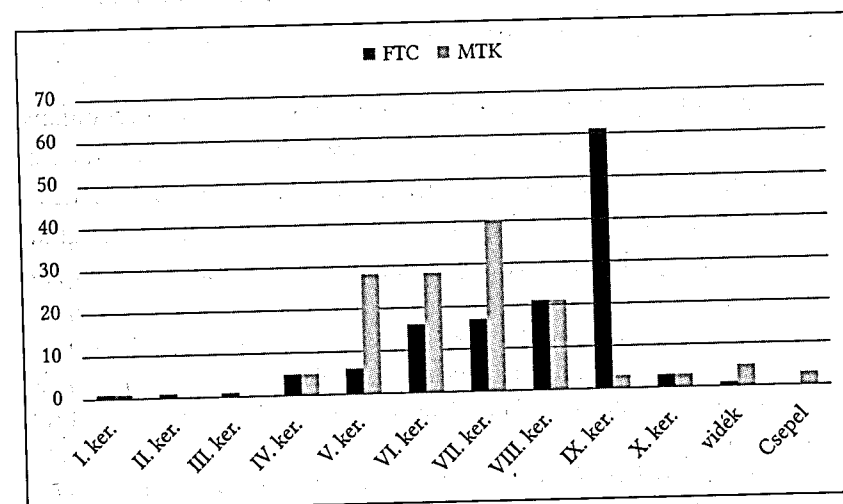
Az alapítóknak a részvénykönyv elejére illesztett névsora az érdeklődők meggyőzésére is szolgálhatott. Ezzel a csoporttal (Vázsonyt kivéve, aki csak itt szerepel a részvénytársaság irataiban) azonosítható a Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénytársaság és egyben az MTK „pressure group”-ja,⁷⁸ amely nemcsak a sportban, de a gazdasági életben is jelentős ütőerőt képviselt.⁷⁹

Az MTK-nak nem volt futballpályája a sűrűn beépített belső kerületekben, sem sportcentrumépítésre alkalmas telke, ám részvényeseinek kerületi kötődése – ha közel sem olyan koncentrált, mint az FTC-

⁷⁸ Az MTK 1912. február végi közgyűlésének tisztújítása (*Pesti Hírlap* 1912. február 28. 19; a január 4-i, azaz az alakuló közgyűléshez kapcsolható részvényeslista szereplőit kurziváltam): „Elnök közfelkiáltással: Brüll Alfréd lett; alelnökök: Röser A. Edvin, Rosenberg Emil; választmányi tagok: Baracs, Bán; Bineth, Biró, Bodori dr., Fritscher, Gábor, Fodor, Gara, Grünfeld, Hajdú Pál, Heteés Antal dr., Hoffer, Holics Ödön, Jäger, Lang, Preismann, Radó Gyula dr., Radó Arthur dr., Roóz dr., Simon dr., Spitz, Shires, Schreyer dr., Schwartz dr., Szász dr., Szűsz Hugó, Vágó, Vida Henrik, Wachsmann, Weisz.” A részvénytársaság 1912. január 7-én, az MTK klubhelyiségében (Ferenciek tere 3.) megválasztott első tisztikarának igazgatósága: Brüll, Heteés, Röser, Gara, Rosenberg, Schreyer, Kohner; felügyelőbizottság: Grünfeld Manó, Jäger Izidor, Preismann Lajos, Radó Gyula, Róz Imre, Sas Kálmán, Schwarcz József; választmány: Bodori, Büchler, Dirsztay Gedeon, Fodor, Hajdú, Hoffer, Holics, Radó, Garzó, Schreiber, Shires, Schwarcz Bertalan, Simon Gyula, Simon János, Spitz Zsigmond, Vágó Manó, Vida Henrik, Weisz Richárd.

⁷⁹ Ami az MTK-pálya nagyrészvényeseit illeti (lásd 3. ábra), az MTK (609 részvény) és Brüll Alfréd (100) mellett 20-20 részvényt jegyzett Heteés Antal és Rosenberg Emil, 10-et Schreyer Jenő. Ugyancsak 10-et jegyzett Haraszi Samu, nem feltétlenül altruizmusból, ugyanis ő volt az MTK-pálya kivitelezője. (A feszített tempójú építkezés során beomlott a csatornaárok, és három munkás, Szelezky István, Kerékgyártó Gyula, Móresz János életét vesztette. Ekkor derült ki, hogy Haraszi alvállalkozóknak adta át ezt a feladatot.) 25 részvényt az a Wellisch-cég vett, amely éppen csak befejezte a konkurens ferencvárosi stadion építését.

ben – egyértelműen volt. Legtöbben erzsébetvárosi, valamivel kevesebben lipót- és terézvárosi címet adtak meg,⁸⁰ de jelentős számban aláírtak józsefvárosiak is, akár csak az FTC-nél. A rekrutáció további helyei számszerűen elenyészők. Tehát az MTK részvénytársasága általánosságban a Belváros és a Ferencváros közötti kerületeket fedte le (4. ábra). A két részvénytársaság társadalmi háttérének vizsgálata nem tartozik e fejezet szűkebb témájához, de a részvénykönyv adatait más forrásokkal összeolvasva (utóbbiak különösen azért szükségesek, mert a ferencvárosi részvénykönyvben – az MTK-éval szemben – nem szerepel a részvényesek foglalkozása, csak az alapítóké), úgy sejtem, további tanulságos különbségek rajzolódhatnak ki, például a magánhitválnok (MTK) és az iparos (FTC) réteg reprezentatív jelenléte.

5. ábra. Az FTC (1910) és az MTK (1912) pályaeépítő részvényeseinek megoszlása lakóhely szerint Budapesten és vidéken (fő)

Forrás: BFL VII.2.e 1696 (1915), BFL VII.2.e 3313 (1915).

⁸⁰ Volt, aki lakása, volt, aki nyári rezidenciája, más a munkahelye, cége címét adta meg. Az elemzés szempontjából elsődlegesen az számít, hogy a részvényes a megadott címmel azonosította magát.

Az MTK stadionalapító atyja: Brüll Alfréd

Az FTC „erős emberével”, Springer Ferencsel szemben Brüll Alfréd, aki 1905-ben lett a klub elnöke és arca, többnyire került mind az országos, mind a városi nagypolitikát.⁸¹ A klub vagyonosodása szempontjából azonban érdemes kitérni anyagi helyzetére, kivált, hogy az MTK stadionjáról alkotott elbeszélésekben rendre fölbukkan az állítás, miszerint a pálya létesülését alapvetően ő finanszírozta.⁸² 1899-ben meghalt apjától, aki 1884-es válása után egyedül felelt négy gyermekéért, és aki fivérével a 19. század egyik legjövedelmezőbb pesti cégét vezette, Brüll Alfréd 1 272 064,42 koronát örökölt.⁸³ Ám sem az üzlet nem kötötte le (az apai céget unokatestvére vitte tovább), sem a jog, ámbár az egyetemre még beiratkozott.

„[M]inthyogy azonban egyetemi tanulmányai, ill. a jogtudomány iránt érdeklődést nem tanúsított, ennél fogva részben utazási hajlamát istápoltam, úgyhogy gyámoltom nagy európai városok (Párizs, London) beutazása útján gyarapította ismereteit, részben pedig segítségül használtam a reá maradt nagy vagyon

⁸¹ A részvénytársaság alapítása idején valóban fővárosi képviselő volt, de aktivitásának kevés a nyoma. Ilyen nyom például, hogy az 1912. január 17-i közgyűlésen két hónapi távollétet jelentett be. (*Fővárosi Közlöny*, 1912. január 19. 1.)

⁸² Például: „Brüll jelentős anyagi támogatást adott, válogatott játékosokat igazolt, sőt 1912-ben 155 ezer koronával támogatta a Hungária körúti pálya felújítását, az ennek fejében kapott részvényeket pedig a klubnak ajándékozta.” *Magyar Nemzet*, 2017. június 28. 16. (Az 1912-es „felújítás” nyilvánvaló tévedés.)

⁸³ BFL IV.1411.b.1899-00098. Brüll Ármin hagyatéki ügye, hagyatékátadó végzés, 1900. május 16. A hagyaték leginkább értékpapírokból és ingatlanokból állt, amelyek folyamatosan jövedelmeztek. A „Brüll Henrik és fiai” cég tulajdonosai, Alfréd apja és nagybátyja a 19. század végi budapesti milliomosok exkluzív körébe tartoztak. Kövér György: Budapesti milliomosok a 19. század végén. In: uő: *A Pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok*. (Várostörténeti tanulmányok 12.) Budapest: BFL, 2012. 260.

kezelésénél [...] [Gy]ámoltom nobilisabb gondolkozásmódja mellett igen bőven adakozott, és [sic!] a hozzá mindenféle formában segélyért folyamodóknak, amit én csak annyiban iparkodtam fékezni, hogy értelmetlenek támogatása helyett a valóban szűkölködők támogatására indítottam”,

– jellemezte a fiatalembert gyámja, amikor Brüll elérte nagykorúságát.⁸⁴ Mondhatni, a Brüll-jelenség már ekkor készen állt.

Két évvel később Brüll látványos gesztussal irányította magára a reflektorfényt: 15 ezer koronát áldozott az egyetemisták tandíjára. Fotója azonnal *A Hét* címlapjára került (a Herczeg Ferenc-féle *Uj Idők* is közölte),⁸⁵ neve pedig a zsidó hazafiságról szóló viták keresztjüzebe. Nagylelkűségéről legendák kezdtek keringeni,⁸⁶ míg nem az MTK-ban és a sportban alkalmas eszközt talált mecénási tevékenysége és nyilvánosságigénye kifejezésére egyaránt.

A politika világával egyetlen tartós kapcsolata detektálható. Vázsonyi Vilmost a világháború végén „Brüll Ali és sportbarátai”,⁸⁷ köztük Weisz Richárd menekítették ki a forrongó Budapestről, ugyanők ott gyászoltak temetési menetében is. Brüllt később a Vázsonyi-szoborbizottság válogatott társulatában találjuk, 1932-ben pedig, a Vázsonyi halála alkalmából szervezett vacsorán ő mondta az emlékbeszédet a terézvárosi Központi Demokrata Körben.⁸⁸ És, emlékezzünk, az MTK pálya-részvénytársaság alapítói között – bár a cég működé-

⁸⁴ BFL IV.1411.b.1899-00098 Brüll Ármin hagyatéki ügye, Keppich Lipót gyám zárszámadása a Székesfővárosi Árvaszéknek.

⁸⁵ *A Hét*, 1902. december 28.; *Uj Idők*, 1903. január 1. 45.

⁸⁶ Volt, amit maga kényszerült cáfolni: „Brüll Alfréd úr annak kijelentésére kér fel bennünket, hogy több napilapnak ama híre, hogy ő automobiljával valakit elgázolt, és automobilját a mentőknek adományozta volna – téves információ alapján. Mindössze annyi igaz az egészről, hogy egy nyavalyatörős embert az automobilján a mentőkhöz vitt.” *Pesti Hírlap*, 1903. december 2. 14.

⁸⁷ Vázsonyi Vilmosné szóhasználat. Vázsonyi Vilmosné: *Egyszer volt... Emlékirat 1947-ből*. (Budapest Történetének Forrásai 11.) (Szerk., s. a. r. Sipos András – Zeke Gyula.) BFL, Budapest: BFL, 2015. 105–107.

⁸⁸ *Magyar Hírlap*, 1932. május 28. 7.

sében nem vett részt – Vázsonyi aláírását olvashattuk az első sorban, Brüllé mellett. Vázsonyi aláírása ily módon szerepet játszhatott abban, hogy a részvénytársaság vonzerejét a Vázsonyi-szimpatizánsok körében növelje, potenciális részvényeseket toborozva. Ha ez így történt, akkor – míg az FTC sportsikerekkel gyűjtött tőkéjét kerületi szinten politikai tőkére válthatta – az MTK Vázsonyi politikai tőkéjét pénzbeli tőkére váltotta. Vagy épp fordítva: az MTK részvényjegyzői számára tűnhetett föl a stadionprojektet támogató Vázsonyi jó színben. Ez az állítás azonban csak akkor nyerhetne igazolást, ha az MTK részvényesei és Vázsonyi támogatói között találnánk metszetet.

Megtelő stadionok, kiüresedő részvénytársaságok

Megeshet, hogy saját 20 ezer korona értékű részvénycsomagján felül Brüll tetemes részt vállalt az MTK által jegyzett értékpapírok kifizetésében is, de a részvénytársasági dokumentumokban ennek nem találtam nyomát. Egy másik levéltári egységben viszont található egy közjegyzői irat, amely tanúsítja, hogy 1912. október 16-án a részvénytársaság nevében Brüll, Röser és Rosenberg 125 ezer korona hitelt vett fel a Magyar Leszámloló és Pénzváltó Banktól, célmegjelölés nélkül.⁸⁹ Talán a sporttelep befejező munkálatai igényelték a hitelt; az első üzleti évről, 1912-ről írott 1913. áprilisi igazgatósági beszámoló szerint ugyanis még bőven akadt helye a pénznek:

⁸⁹ BFL VII.187.a. 1912–1649. A Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénytársaság képviselőinek kötelezvénye, 1912. Nem ez az egyetlen forrás, amely MTK-pályahiteltől tudósít: építkezés közben az MTK (állítólag) miniszteri segítséget kért 20-25 ezer korona kamatmentes kölcsön felvételéhez. (*Pesti Napló*, 1912. február 15. 19.) Akár az FTC-nél, itt sem derül ki, mi vezetett pontosan a kölcsönigényhez; a hitelfelvételek azonban mindkét esetben azt valószínűsítik, hogy a stadionok kivitelezéséhez, befejezéséhez a részvénykibocsátáson túli eszközökre (hitel, stadionbevétel) is szükség volt, ezért is iparkodhatott mindkét társaság mielőbb megnyitni a stadiont.

„Társaságunknak a lefolyt üzleti évben a legnagyobb nehézségekkel kellett megküzdenie. A kezdet nehézségei és az a körülmény, hogy az üzemet a sporttelep teljes elkészülte előtt kezdtük meg, megmagyarázza és érthetővé teszi, hogy az első esztendőben nyereséget kimutatni nem tudunk.

Sporttelepünket az eredeti tervtől eltérőleg sokkal nagyobb befogadóképességűvé építettük, minek folytán a nézőtér csupán az 1912. év végére készült el, míg a sportház jelenleg van építés alatt, de a legrövidebb időn belül már az is rendelkezésére lesz átadható, hogy a társaság jövedelmeit szaporítsa.

Tennis pályák is csak most fognak létesíttetni részint már meglevő, részint a még újonnan szerzendő területen, s így ezen sportág is csak ezután fogja társaságunk jövedelmeit gyarapíthatni. Egyébként minden lehetőt elkövettünk, hogy sporttelepünket kedvelté tegyük, hogy azon attrakciókat rendezve annak jövedelmezőségét biztosítsuk.”

Az igazgatóságok éves üzleti jelentései egyébként többnyire formálisak, a nyereség- és vagyonmérleg pedig annyira szűkszavú, hogy a pályabevételekről és -kiadásokról ritkán árul el értelmezhető információt. Ez annál inkább lehetséges, mivel a részvénytársaságok – a cégbíróságnak nem megküldött – pályauzemeltetői szerződést kötöttek egyleteikkel, tehát a tételes könyvelést, amelyre a cégbíróság nem tartott igényt, klubon belül végezték. (Sőt az építkezés levezénylését is a klubon belülrre delegálták.)⁹⁰ A részvénytársasági mérlegek elsősor-

⁹⁰ Az FTC választmánya már akkor (1910. június 30.) elfogadta a részvénytársasággal kötendő szerződéstervezetet, amikor a részvénytársaság még meg sem alakult, valamint a „pályaépítő bizottságba kiküldte dr. Springer Ferenc, dr. Schneider Béla, Horváth Ferenc, Malaky Mihály, Pobuda Tivadar, Mattyók Aladár és Horn K. Lajos tagokat”. *Sport-Világ*, 1910. július 4. 7. Schneider, Malaky és Pobuda a részvénykönyv első jegyzési listáján még szerepel, de az előleget megfizetők alapító közgyűlés előtt készült listáján már nem (Horn K. mindkettőről hiányzik, Springer, Horváth és Mattyók mindkettőn szerepel). Az FTC pályáépítő bizottságának üléseit egészen 1910 novemberéig említi a *Sport-Világ*.

ban a törvényileg szabott számadási kötelezettséget teljesítették, ezért sem keresendő bennük az előírtnál részletesebb költségvetés.

Ugyanakkor a Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénytársaság mérlegszámlája a pályaavatás évének végén, 1912. december 31-én a „tartozik” oszlopban „Építési számla (kiadások)” címmel 406 011,86 koronát tüntet fel, amiből arra következtethetünk, hogy a Hungária úti stadion költségei (az Üllői útéhez hasonlóan) igencsak túllépték a fővároshoz intézett telekkérvény tervezetét, ez esetben a 200 000 koronát. Az 1912. február 28-án bejegyzett MTK-részvénytársaság először az 1920-as üzleti év után könyvelt el nettó nyereséget (27 411 koronát, miközben a bruttó 467 215,73 korona nyereségből csak a pályakarbantartás és tatarozás elvitt 345 928,70 koronát), egyben kezdeményezte a megszűnését is arra hivatkozva, hogy a sporttelep hasznélvezete ettől kezdve teljes egészében a klubot illéti.⁹¹ A hatóságok azonban olyan megfontolt tempóban foglalkoztak az ügygel, hogy a törvényszék – a felszámolónak kijelölt Preismann Lajos évekig tartó próbálkozásait követően – csak egy 1933. február 15-i végzéssel rendelte el a társaság törlését.

Az FTC részvénytársaságánál egy évtizeden át más volt a stratégia. Az első év sikereit örömmel nyugtázták, s mivel csak tíz év alatt kellett törleszteniük a befektetett, összesen negyedmillió koronányi

⁹¹ Az MTK pálya-részvénytársasága esetében a megszűnés indoklásából derül ki, hogy a stadion hasznélvezetét az ekkor 600 elsőbbségi részvényt tulajdonló klub addig megosztotta a részvénytársasággal. A részvénytársaság és a klub vonatkozó szerződését azonban nem találtam a részvénytársaság iratai között, csupán az indoklás említi: „A sporttelep engedélyese, a[z] MTK egyesület a sporttelep közös hasznélvezete tárgyában fennálló szerződés alapján a részvénytársaságnak a hasznélvezetben való részesedését 1920. január 1-én gyakorolt egy évi előzetes felmondással az év végére szóló hatállyal megszüntette, egyidejűleg azonban kötelezettséget vállalt, hogy a részvénytőkének rajta kívül harmadik személyek által jegyzett és tényleg befizetett részét névértékben megtéríti, és a társaság netáni tartozásait átvállalja. A társaság működése eképp tárgyi alap hiányában megszűnvn, felhívja a közgyűlést, hogy hozzon határozatot a feloszlás felől.” (Az igazgatóság beszámolója az 1921. február 28-i közgyűlésen.)

tőkét, máris osztalékot fizettek. Előbb azért levontak az FTC által leszállított 36 635 koronás nyereségből 25 000 korona törlesztőrészt.⁹² Az 1912. február 29-i jegyzőkönyvből azt is megtudhatjuk, hogy az 1909-es telekkérvényben még 60 000 koronásra tervezett pálya végül mennyit kóstált:

„[Ö]römmel mutathatunk reá arra is, hogy vállalkozásunkhoz fűzött összes reménységek beváltak: mert amíg egyrésről a versenypálya építésével a sport minden ágainak teljesen modern hajlékot teremtettünk, másrészt áldozatkész részvényeseink számára nemcsak az alapszabályszerű kamatozást sikerült kiutalnunk, hanem az alapszabályban megállapított összegnél nagyobb fordíthattunk a befektetések törlesztésére.

A versenypálya a Clubház előtti kerítéstől eltekintve, amelynek befejezését a tervezett vasútépítés akadályozza, elkészült, és a még folyamatban levő elszámolások szerint a belső berendezésekkel együtt körülbelül 250 000 koronába került.”

Ugyancsak a vállalkozás sikeréről árulkodik, hogy a következő évben, amikor már az MTK stadionjával versengtek a nézők piacán, sőt füvesíteniük is kellett (az MTK pályája eleve füvesre készült, az Üllői útét homokos talajjal adták át), az igazgatóság az előző évhez képest 27%-os bevételnövekedést jelentett. Vagyis az FTC 1912-ben összesen 50 746 korona 36 fillér nyereséget adott át, amiből 45 813 korona 13 fillért törlesztésre fordítottak, a maradékot pedig osztalékként kifizették. Ekkor merült föl az igény, amivel az MTK alapítói már

⁹² Ezzel szemben a *Tribün* című lap 1912 májusában közölt adatai szerint a Ferencváros pálya-részvénytársasága 216 ezer korona éves bruttó bevételt könyvelt el, ami több, mint az építkezés költsége. (Szegedi: *Az első aranykor*, 115.) Az első éves igazgatósági beszámoló ehhez képest 250 ezer korona költségről, 25 ezer korona hiteltörlesztésről és 36 635 korona „főlöslégről” ír. Hogy a többi (feltételezett) bevétellel mi történt, a részvénytársaság mérlegeiből nem tudtam kideríteni. 216 ezer koronás tételt egyik sor sem tartalmaz, sőt a beszámolóban említett 250 ezer koronás költséget sem, csupán a törlesztőrészletét.

kezdetben számoltak: „a részvényesek részére egy külön fenntartott helyet vagy pedig a korzóra szabad bemenetelt biztosítson a közgyűlés, mert [...] ha nagy mérkőzések vannak, sokszor a részvényesek jutnak a legrosszabb helyekre, és nem láthatják jól a mérkőzéseket.” Akadt, akit ez a kérés kissé felháborított, de azért bevezették az évi 10 koronáért megváltható részvényes szabadjegyet, jelezve, hogy az efféle jegyek értéke legalább 50 korona.⁹³

A Ferencvárosi Versenypálya Részvénytársaság (amely nevében jelzésértékűen a kerülethez kötődött, nem pedig – az MTK-val ellentétben – a klubhoz) első, 1911. december 31-i éves mérlegfőösszege 209 063,96 korona. Egészen más léptéket mutat tehát, mint az MTK-mérleg, ahol az első pályaévük, 1912 végén 754 283,91 korona volt a mérlegfőösszeg. A tetemes különbség magyarázata legalább részben a tervezett létesítmények számában és színvonalában keresendő, amely már a fővároshoz benyújtott tervben is kidomborodott. Mattyók Aladár, az Üllői úti komplexum FTC-klubtag tervezője előzetesen 20 ezer, esetenként 25 ezer nézőt befogadni képes stadionról számolt be a sajtóban. Benne: részben fedett állóhely 10 ezer főre, lépcsős terasz 6500 főre, nagy tribün páholyokkal, számozott helyekkel 3500 főre, utóbbi alá beépítve zuhanyozós öltözők, vívó- és tornaterem, szolgálakások és adminisztrációs helyiségek; ezeken kívül vendéglős klubház, 6 tenispálya, a futballpálya körül pedig salakos futópálya. Mattyók feltételeken és távlatosan szót ejtett még egy fedett tribünös (2500 fő) úszómedencéről, valamint jégpályáról is.⁹⁴ Az MTK-telep az ebéddel egybekötött sajtóbejárás beszámolója alapján elsősorban minőségében múlta felül vetélytársát azon túl, hogy minden kicsivel nagyobb vagy hosszabb volt: „A footballpálya gyepkockákkal van kirakva és alapcsövezve. [...] A futópálya makadamalapon készült.”⁹⁵ A részben fedett kis- és nagytribünt 12-12 ezer főre tervezte a Goll Elemér és Werner Frigyes építéspáros – akik az

1000 koronás pályadíjat közös „Mens sana in corpore sano” jeligés munkájukkal nyerték el⁹⁶ –, a nagytribünön 150 páhollyal, alattuk itt is meleg vizes öltözőkkel. A kétemeletes klubház, a tenispályák és az 50 yardos úszómedence a megnyitóra még nem készült el.

A konkurens FTC részvénytársasága a húszas évek közepéig szinte minden évben fizetett némi osztalékot (miközben az alaptőkét csökkentette, a részvényeket pedig kisorsolás útján kezdte visszavásárolni), innentől azonban a működése valóban formálissá vált, szinte szórul szóra ismétlődő jegyzőkönyvekkel. 1924-től az osztalék is elmaradt, a csekély nyereséggel és a jelentős költségekkel indokoltan. A működés okafogyottsága annál is érthetőbb, mivel a klub 1928-ban új céget jegyzett be: a Ferencváros Football Club Részvénytársaságot, amely „mint az F.T.C. testvérintézménye fogja magasabb sporteszmények szolgálatában, altruisztikus alap gondolat mellett tevékenységét folytatni”.⁹⁷ Hecht Ernő közgyűlési elnök mégis csupán 1938-ban kezdeményezte az 1910. november 26-án bejegyzett pályaépítő részvénytársaság felszámolását,⁹⁸ amit ugyancsak hosszas adminisztratív huzakodás után, 1943-ban sikerült befejezni.

* * *

⁹⁶ *Sport-Világ*, 1911. július 29. 4. Érdekesség, hogy az 500 koronás második díj a Fradi-pálya tervezésében is közreműködő Jánszky-Szivessy párosnak jutott. A tribünméretekről: *Népszava*, 1912. március 7. 12.

⁹⁷ *Nemzeti Sport*, 1928. január 31. 5.

⁹⁸ „Beteljesült az az altruista cél, melyre a részvénytársaság alakult, és melyért a hazai sport fellendülése iránt érdeklődő részvényesek áldoztak és fáradoztak, a sportpálya felépült, és az FTC sportjainak otthona lett. A részvénytársaságnak már működési tere nem lévén, felosztása indokoltan jelentkezik.” Melankolikus búcsúbeszéd az embertől, aki már 1905-ben az FTC ügyésze volt, fél évszázadot töltött el Ferencváros és a főváros szolgálatában, hogy végül a nyilas hatalomátvétel után öngyilkosságot kövessen el. 1938-ban azonban még az FTC és elnöke, Usetty Béla köszöntötte 75. születésnapján. „Hecht dr. kedves, helyenkint humoros és csípős, végül megható beszédben válaszolt. Beszélt a hatvan meg ötven év előtti időkről, amikor a középiskolákban még nem volt testnevelő óra, s csak a Nemzeti Tornacsarnokban lehetett tornázni, s amikor még senki sem

⁹³ BFL VII.2.e 1696 (1915) Ferencvárosi Versenypálya Rt. 1913. március 30-i közgyűlés, Goldmann Gyula előterjesztése.

⁹⁴ *Sport-Világ*, 1910. augusztus 1. 5.

⁹⁵ *Az Ujság*, 1912. március 29. 18.

Mindkét stadion többre került tehát, mint a fővárosnak benyújtott kérvényekben szerepelt, és az összegyűjtött részvénytőke sem fedezte a költségeiket. További hasonlóság, hogy mindkét (félkész) stadiont FTC–MTK találkozóval avatták föl Bárczy polgármester jelenlétében. Az Üllői úton 1911. február 12-én közönségriasztó három fok hidegben, hőszállingózásban nyert a házigazda 2:1-re, 7–12 ezer néző előtt (attól függően, melyik lap híradásának hiszünk). A Hungária úti stadion 1912. március 31-i megnyitóján szeles, de verőfényes időben az MTK nyerte (sorozatban harmadjára!) a rangadót 1:0 arányban, addig elképzelhetetlen, 17–20 ezres tömeg szurkolása közepette.

„Siker az egész vonalon, az MTK és táborkara meglegedetten távozik az új pályáról, csak az FTC és párthívei kissé lehangoltak. És következik a pénzosztogatás. A labdarúgó szövetség kap ezer koronát, a pálya közel háromezretet, a két csapat is súlyos ezreket (bajnoki matchen ennyi jövedelemhez még nem jutottak egyesületeink); reklámcélokra annyi meg annyi...”⁹⁹

A stadionok új dimenzióval terhelték a két csapat bajnoki címért folytatott, késhegyig menő küzdelmét. Bár a sport üzleti oldalát a labdarúgás fokozódó népszerűsége már évekkorábban láthatóvá tette, a Fradi stadionavatójával a folyamat ütemet váltott: a pályákon zajló verseny mellé megérkezett a pályák közötti verseny, a sajtó képviselői pedig hangosan siratták a testedző mozgalom paradicsomi korszakának végét, kalapjukra tűzve az amatőrizmus gyászszalagját.

Az első ütközetekre természetszerűen az addig méreteit tekintve egyeduralgoló stadion-örög, a Millenáris és az Üllői út között

sejtette azt, hogy a mai időkben milyen elterjedt s milyen népszerű lesz a sport... Hecht dr. könnyező szemmel emelte poharát a magyar sportra, az FTC-re s a Ferencvárosra a zöld-fehér család tapsvihara közben.” *Nemzeti Sport*, 1938. január 17. 4.

⁹⁹ *Az Ujság*, 1912. április 2. 8.

került sor. A *Sport-Világ* 1911. május 27-én, mindössze három hónappal a Fradi-pálya megnyitója után címlapon hozta „A Franzstadt beteg” című cikket:

„A Franzstadt fékezhetetlen lett hatalmi hóbortjában. Újabb harcmódorba, újabb ostromokba kezdett. Nem törődve a Millenáris becsületes múltjával, elfelejtve minden hálát a tápláló anya-sporttelep iránt, felhasználva és kihasználva a Millenáris porondján szerzett tudást, derűre-borúra hozatott angolokat vaggonszámra, s szóba sem állt régi bajtársaival, kik nagyra növesztetni segítették. Nem törődött azzal, hogy irreális, amit tesz, hogy a valóságnak meg nem felelő reklámjaival megintgatja a jóhiszemű sportközönség bizalmát, nem gondolt arra, hogy a közönség nem fogja örökké elhinni, hogy kiváló angol csapat lesz az ellenfél, hogy nem fogja büntetlenül túrni, hogy angolok ellen tartalékkal telített csapatot állítsanak ki, csak azért, hogy mindjárt első nap le ne győzzék a hírhedtnek reklámozott gyenge angol csapatot. Csak azzal törődött, hogy a Millenárisra ne menjen senki, hogy csak csődüljön a közönség az Üllői útra. Egészen megittasodtak, egészen belebetegedtek a sok belépődíj láttára.”

A fentiekből kiviláglik, hogy a helyszínek közötti versennyel kidomborult a labdarúgás szórakoztatóipari jellege. A pályatulajdonosok igyekeztek mind vonzóbb sporteseményekkel (például a Monarchia csapatainál – gyakran, de már nem mindig – színvonalasabb játékot kínáló, de költséges angol gárdákkal) lelátóikra csábítani a nézőket, és ehhez a reklám eszközeit is igénybe vették. Tegyük hozzá: a fent idézett sorokat megjelentető *Sport-Világ* „lapvezére”, Iszer Károly 1897-ben saját vagyonát kockáztatta a Millenáris fennmaradásáért, és a Millenárist kezelő Versenypálya Szövetségben elnökkölt, tehát korántsem vádolható pártatlansággal. Nem véletlen tehát, hogy egy héttel az idézett cikk előtt a *Sport-Világ* ugyancsak címlapon (is) reklámozta két angol profi csapat, az Oldham Athletic és a Blackburn Rovers május 28-ra, a Millenárisra tervezett összecsapását.

A jegyárak elővételben (és a helyszínen): négyszemélyes páholy 40 (50) korona, páholyülés 10 (12) K, számozott ülőhely 5 (6) K, korzójegy 4 (5) K, sportjegy 2,5 (3) K, állójegy 1 (1) K.¹⁰⁰

Habár az MTK-nak, mint említettem, jelentős érdekeltségei voltak a Versenypálya Szövetségben (igaz, valamivel kisebbek, mint a futball hőskorában domináns Budapesti Torna Clubnak), csapata nem csak a nyitómeccsen lépett az Üllői út talajára. 1911-ben az MTK 28 ezer korona bevételt szerzett az FTC-pályán játszott mérkőzések után,¹⁰¹ ami az egyébként is évek óta nagy lánggal égő versengés mellett újabb okot adhatott a saját pálya minél gyorsabb fölhúzására, hiszen megmutatta, milyen anyagi lehetőségeket rejt a nagyobb nézőtér. Az FTC pálya-részvénytársaságának alakuló gyűlése és az új stadion nyitómeccse között sem telt el hét hónapnál sokkal több, az MTK esetében ugyanez az időszak mindössze szűk három hó. (Ma már elképzelhetetlen a pályák létesítésének ez a tempója, még úgy is, hogy az avatóra egyik pálya sem készült el egészen, a sporttelep egyéb építményeiről nem is szólva. No persze, azóta a stadionépítészeti sztenderdjei is sokat változtak.)

A Hungária úti pálya belépése a stadionpiacra azonnal elfeledtette az Üllői út és a Millenáris konkurenciaharcát. (Többé-kevésbé

¹⁰⁰ *Sport-Világ*, 1911. május 20. 8. (Ugyanitt a lap azt is közölte, hogy „ötvenhárom match volt múlt vasárnap, köztük tíz bajnoki”, azaz a programhiányra nemigen lehetett panasza a kor futballrajongóinak.) Összehasonlításképpen a két hónappal korábbi találkozót, a svájci bajnok Young Boys és a magyar „kombinált” csapat mérkőzésének elővételes tarifái: páholyülés 3,5 korona, számozott ülés és korzójegy 2,5 K, tribünhely, lépcső, terasz 1,5 K. (Az *Ujság*, 1911. március 31. 14.) Egy átlagos vasárnapi stadiondelután két egymást követő meccsre érvényes árszabása ehhez képest: páholyülés 2 K, számozott ülőhely 1,5 K, nagytribün 1 K, kistribün 60 fillér. (MTK-stadion; déltől egy másodosztályú találkozó, utána kettőtől elsőosztályú MTK–TTC meccs, *Pesti Hírlap*, 1912. december 15. 21.)

¹⁰¹ *Pesti Napló*, 1913. január 12. 36. A lapok rendszerint nem jelölték meg a futballüzletről közölt számok forrását, és kétséges, hogy a klubok önként megosztották volna bevételi adataikat a nyilvánossággal, különösen az amatőr sport ethosza uralta korszakban. Ezért érdemes némi fenntartással kezelni a más forrásból nem ismert összegeket.

magát a Millenárist is, a futball számára legalábbis.)¹⁰² A meccsről meccsre vívott pályaháború okozta problémákról még az MTK részvénytársaságának sosem túl beszédes igazgatósági beszámolója is szót ejtett, nevén sem nevezve az ádáz ellenfelet:

„Társaságunknak a lefolyt üzleti évben is a legnagyobb nehézségekkel kellett megküzdeni, mert sporttelepünk ellen a már létező másik versenypálya egy valósággal szervezett akciót indított, mely azt tűzte ki céljául, hogy a mi sporttelepünk működését megbénítsa, sőt lehetetlenné tegye. Ez magyarázza, hogy a lefolyt üzletév is veszteséggel zárult.”¹⁰³

Hogy milyen tételekből adódtak össze a pályabevételek és -kiadások, arról valamelyest képet alkothatunk az 1914. szeptember 13-i (tehát már háborús) vasárnap számaiból, amikor az Üllői úton három meccset játszottak (BTC–33 FC, MAC–BAK, FTC–TTC), a Hungárián csak egyet (MTK–Törekvés), ám mind jótékony célból (1. táblázat). Nem mellékes, hogy az adatok az FTC-től származtak, amely az adatszolgáltatás mellett (többek között) azt is hírül kívánta adni,

¹⁰² Hogy a Millenárisnak (és az MLSZ-ben mellette közösen lobbizó BTC és MAC klubjainak) konkrétan mekkora érvágás volt anyagilag az Üllői út megnyitása, különösen úgy, hogy az MTK is az utóbbi mellé állt (legnagyobb riválisával, az FTC-vel saját pályája megnyitásáig ún. reformpártot alkotva), arról a *Pesti Hírlap* cikkéből vonhatunk le következtetéseket (amennyiben hihetünk a lapokban közölt számoknak): 1911. március 5-én a Millenáris „porondján Bécs legjobb csapata mérkőzött egyik legnépszerűbb hazai csapatunkkal [Wiener Sport Club–BTC], míg [az] FTC pályán csupán kevésbé jelentős bajnoki matchek voltak. És mégis, – míg a távollévő FTC pályára 6-7000 ember zarándokolt ki, addig a Millenáris pályán sok jóakarattal alig lehetett 1500 lelket megszámolni. [...] A Margitszigeten és a Millenárison összesen nem volt 1000 korona bevétel, míg a FTC pályán, hol a reformpártiak játszottak, 4-5000 korona volt a bevétel” (*Pesti Hírlap*, 1911. március 7. 16–17.) Innen nézve igencsak megalapozott volt a Millenáris-pártiak FTC-pálya miatti elkeseredése.

¹⁰³ BFL VII.2.e 3313 (1915) Igazgatósági beszámoló az 1913-as üzleti évről az 1914. december 22-i közgyűlésen.

hogy (ellentétben más forrásokkal) nem csak a Hungárián lezajlott mérkőzés fenti jövedelmének 50%-át fordították jótékony célra, az Üllői út fent közölt bevételeinek felét szintén eladományozták, még-hozzá az Augusztá-gyorssegélyalapnak.¹⁰⁴

1. táblázat. Az MTK és az FTC stadionbevételei és -kiadásai egy-egy jótékony célú futballrendezvényen, 1914 (darab, illetve korona)

	Hungária út (MTK)	Üllői út (FTC)
Bevétel:		
Eladott jegyek	636 db	2069 db
Jegybevétel összesen	475,20 korona	1188 korona
Kiadások:		
Pályabér	98,04 korona	244,73 korona
Személyzet	68 korona	29 korona
Rendőri díj	39,60 korona	-
Labdák, hűsítő	50,60 korona	45,80 korona
Falragasz	-	63 korona
Bírák díja	-	19 korona
Jegydifférenca	0,50 korona	-
Összes kiadás	256,74 korona	401,53 korona
Tiszta bevétel	218,46 korona	786,47 korona

Forrás: Magyarország, 1914. szeptember 17. 11.

¹⁰⁴ Magyarország 1914. szeptember 17. 11. Az FTC szerint MTK-párti értesülések egyike megjelent például itt: *Az Ujság*, 1914. szeptember 14. 7. Ami a kiadásokat illeti, fontos megemlíteni még a Magyar Labdarúgók Szövetségének a meccsek tiszta jövedelme után járó adót, amelynek tarifája 1913-tól így alakult: bajnoki, nemzetközi, barátságos mérkőzések: 5% (korábban ez 10% volt), a Magyar Kupa döntője: 25%, előmérkőzései: 10%, Korinthus-kupa: 20%. *Sport hírlap*, 1913. október 13. 5.

A hazai klubvilágot kettészakító szembenállás minden fordulónak és következményének felsorolását mellőzve mindenekelőtt arra hívom fel a figyelmet, hogy az üzleti háború nem maradt meg a pályák között: begyűrűzött a pályákra is. Az FTC–MTK meccseket az utóbbi stadionjának megnyitása után természetesen övezték a botrányok, amelyek más összecsapásokra is kiterjedtek. 1913. november 30-án a Hungária úton rendezték az MTK és a Magyar Athletikai Club (MAC) találkozóját, amelynek történéseit a lapok pártállás szerint hangolt beszámolóiból nehéz pontosan rekonstruálni, mindenesetre legtöbbjük megemlékezik a brutális játékmódról, a számos kiállításról, a publikum MAC iránti ellenérzésének erőteljes kifejezéséről, no meg az erélytelen bíróról. A MAC-hoz húzó *Pesti Hírlap* imígyen vázolta föl a hátteret:

„Hogy a történeteket kellő világításba helyezzük, néhány rövid megjegyzést kell előrebocsátanunk. A magyar labdarúgóvilág, mint ismeretes – hiszen már annyiszor megírták – két hatalmas táborra oszlik. A MTK és FTC táborára. E két hatalmas rivális közötti első-, másod- és harmadosztályú egyleteinket különböző anyagi és erkölcsi érdekek összessége. A MAC mindig FTC párti volt. [...] [Az] MTK-val szemben többször mint a[z] FTC exponense szerepelt, sőt egy alkalommal, csak hogy a[z] MTK konkurenciát ne csinálhasson az Üllői úti pályának (úgy értelmezik ezt a[z] MTK-ben), Újpestre vitte ki bajnoki mérkőzést játszani. Főleg ez utóbbi eset az, amit a kék-fehérek elfelejteni nem tudnak.”¹⁰⁵

Azaz a hazai futballkultúra történetének egymásból következő változásai (a labdarúgás népszerűsége, a belőle származó jövedelem növekedése, a stadionpiac bővülése) magát a játékot is kezdték megváltoztatni.

Hogy miként zárult a pályaharc megannyi felvonásos drámája? A stadiontulajdonos egyesületek piaci versenye a nagy bevétellel kecsegtető meccsekért olyan frontokat nyitott a korabeli futballelitben, ahonnan csak egy újabb üzleti manőver jelentett kiutat: a kartell.

¹⁰⁵ *Pesti Hírlap*, 1913. december 2. 18.

Az FTC és az MTK einstandolta a válogatott – azaz a leglátogatottabb – meccsek rendezését, az érdekellentétet pedig úgy oldották föl, hogy mindig osztoztak a bevételen, a meccs aktuális helyszínétől függetlenül. (Szövetségükhöz némi küzdelem árán a stadionpiacra belépő új szereplő, az UTE is csatlakozott 1924-ben.)¹⁰⁶ Monopolhelyzetüket a súlyosan befolyásolható MLSZ sem volt képes regulázni. A kisebb csapatok arra kényszerültek, hogy lemondjanak pályaválasztói jogukról, és a gazdasági erőfölényével visszaélő két stadion valamelyikében mérkőzzenek, vagyis a két nagy szinte minden meccsét hazai közönség előtt játszhatta.

A futball üzletiesedésének, „szórakoztatóiparosodásának” nem csak Magyarországon zajló folyamatát a kortársak is tapasztalták. Ők még nem tudták, hogy e változás visszafordíthatatlan, és az amatőrizmus derűlátóbb hívei a túlzásnak kijáró gúnnyal festették le azt a jövőt, amely számunkra szinte minden elemében a jelen. Mint például a *Pesti Napló* „Football pályák” címmel 1913 elején megjelent helyzetelemzésének névtelen szerzője:

„Talán egy év óta van az, hogy mikor a footballt emlegetik, akkor mindjárt díszítő jelzőnek hozzacsapják ezt a szavat, hogy »üzlet«. Ez aztán mind jobban beférkőzik a sportszerető közönség szívébe, s ma már alig akad ember, aki a footballt a maga ideális mivoltában el tudná képzelni. Azt hiszik, hogy a footballal együtt jár a nagy bankók suhogása, az aranyak csengése. Azt hiszik, hogy az egyesületek óriási pénzt szereznek, a football intézők pedig hatalmas fizetést húznak, prémes városi bundát hordanak, automobilban járnak, pástétomot vacsoráznak és pezsgőt isznak hozzá. Sajnos, ez a köztudatban erőszakosan s jóformán alaptalanul bevitt »üzlet« szó lassankint kezdi megmarni a sportot, s addig-addig marja, amíg tényleg üzletet csinál belőle. Az amatőr-sport elpusztul, s lábra kap a professzionizmus, vagyis az az állapot, amikor tényleg fizetést húz mindenki.”¹⁰⁷

¹⁰⁶ Magyarország, 1924. március 6. 6.

¹⁰⁷ *Pesti Napló*, 1913. január 12. 36.

VÁLASZVONALAK

Luxushóbort és látványosság

Korai autós élmények és az első nemzetközi autós
túraverseny Magyarországon (1909)

„Legtöbb automobil-motor elindítása úgy történik, hogy egy, a kocsí elején elhelyezett szélkereket kell egy kiálló rúd segítségével megforgatni. Ezt a működést úgy nevezik a szakférfiak, hogy »ankurbeln«. [...] A gép elkezdett zakatolni – az egész szállodanépség körülöttünk állt, mikor egyszerre, piff, puff, nagyot durran a masina, és elkezd olyanokat szólalni, hogy a tűzérsegi gyakorlóterén is tisztességes produkciósámba ment volna. Fölösleges mondani, hogy a bámuló tömeg tüneményes gyorsasággal menekült el. Mi magunk pedig aggódó arccal lestük Hugót, aki halálmegvetéssel dugta be a fejét a motorszekerénybe. Egy darabig ott hallgatódzott, majd kibújt, és szfinkszyszerűen közölte velünk:

– Az első cylinder nem dolgozik, Oelschluss van a Zündgehäusen!”¹

Mint a fönti elbeszélésből kitetszik, a 20. század elejének autós utazói – vagy ahogy ők mondták, automobilistái – nemcsak a tömegek kíváncsiságával, sok esetben ellenszenvével találták szemben magukat, hanem a szerkezetek sűrű meghibásodásával is. Ám amikor végre sikerült nekiindulniuk, az autózás élménye átlényegítő hatást gyakorolt rájuk. A Bécsből Ostendéig tartó autós kaland történetét sokatmondóan „Divatos Odysseának” keresztelő utazó mindent érzékletesen, mindazonáltal jó adag iróniával adja elő. Amint a „zündgehäust” („átkereszteltük »bummedlinek«, mert így magyarosabb”) rendbe hozta a sofőr-szerelő – a korabeli úgynevezett „úr-

¹ Dénes Tibor: Divatos Odyssea. Bécsből Ostendéig automobilon. *Magyar Szalon*, 36. kötet (19. évfolyam, 1901–1902/1), 380–381.

vezetők” szokásos társa –, az autóval igyekvők tovapöföghettek. „A kezünk, a ruhánk olajos volt és fekete, át voltunk izzadva, mert az utolsó két defektnél már mi is segédkeztünk, amennyire tőlünk kitelt. A Duna mellett hűs szellő ért, az út jó volt. Ünnepi hangulat feküdt a tájon, a balról elterülő fenyveserdő zúgott, mint egy temp-lomi orgona. A Naughty Girl ficánkolt alattunk, mint valami nemes vérű paripa, és a kilométerek délibábos gyorsasággal fogytak.”²

Bizony, a 32 lóerős Daimler kocsí *Naughty Girl* [Rossz Kislány] néven szerepel az elbeszélésben, mert nem volt szokatlan, hogy autójukról az úrvezetők mint nőnemű lényről diskuráljanak, vagy női névvel illessék.³ A leírás ezenfelül tanúsítja, alapvetően változott meg az utazók figyelmének fókusza azután, hogy az autó bakjára kapaszkodtak. Az utazás közben beszennyeződő külső, az út bámulása, a specifikus hanghatások (mind az autóé, mind a környezeté), az autó viselkedése és különösen a sebesség megtapasztalása (a „délibábos gyorsaság”) állandó elemekként térnek vissza az automobilizmus hajnalán született beszámolókból. Nem beszélve a balesetekről, amit az ostendei utazóknak sem sikerült elkerülniük:

„Most azonban Hugó becsatolta a negyedik sebességet, és gyorsvonat örületes száguldásával kavartuk föl a Duna síkságának porát. Az útszéli fák észrevétlen maradoztak el mellettünk, nem figyelt egyikünk sem a tájra, csak kidülledt szemmel, feszült idegzetten lestük a magunk előtt elterülő szalagfehér pályát. Ha messziről föltűnt egy kocsí, meglátszott egy kanyarulat, azonnal csökkentettük az iramot és még így sem kerülhettük ki azt, hogy életet ne oltunk. Egy kutya [...] a kerekek alá került [...]. Tisztelet emlékének!”⁴

² Dénes: *Divatos Odyssea*, 382.

³ Fényi Béla Peugeot-ja például, amellyel József főherceget 1898-ban kifuvarozta Alcsútra, Kati néven híresült el. Lindner Ernő – Illés István (szerk.): *A Királyi Magyar Automobil Club jubiláris aranykönyve 1900–1930*. Budapest: Illés István, 1930. 16.

⁴ Dénes: *Divatos Odyssea*, 376–377.

Ahogy olvashattuk, az automobilisták útját elgázolt kutyák, nyulak, olykor emberek szegélyezték. Nem csoda, hogy a lassú hétköznapi élet kellős közepén átrobogó masina ellenszenvet váltott ki a hozzá még hosszú időn át nem szokó lakosságból. Az automobilisták környezetükön túl önnön tapasztalásmódjukat, érzékelésüket (a fák „észrevétlen maradoztak el”), kedélyüket is földúlták: „feszült idegzetten” lesték az utat. Ráadásul igencsak küszködtek az autós élmény leírásával is. „A gyorsvonat örületes száguldásával” – próbált hasonlatot találni az Ostendébe tartó elbeszélő az átélt gyorsaságra, habár a jármű ekkor még sem a vonat sebességét és kiváltképp biztonságát nem nyújtotta. Cserébe, mint a modernitás legtöbb új eszköze, jóval individuálisabbra szabta a száguldás és a környezet élményét. Egy automobilistának nem kellett osztoznia a tömeggel sem az úticél és a menetrend megválasztásában, sem a látványban, sem a társaságban. Ezekről mind hasonlíthatatlanul szabadabban dönthetett, mint a vonatok utasai.

A következőkben a korai évtizedek alakuló „autóélményére” és az arról közreadott elbeszélésekre szeretnék alaposabb pillantást vetni, mégpedig a Magyar Automobil Club közreműködésével lezajlott első hosszú távú autóverseny, a nemzetközi szervezésű Henrik herceg túraút (1909) beszámolóin keresztül. Mielőtt azonban közelebbről is megvizsgálánk a versenyt, vessünk egy pillantást az előzményekre: az automobil kezdeti fölfogására és fogadtatására.

A szabadidős tevékenységek közül a mozi, az autó és az autózás szintén a 19. század utolsó évtizedének közepén érkezett meg Magyarországra.⁵ Még eldöntetlen végzetű egzotikum mivoltát a 20. század első évtizedének végén haladta meg, amit több egyidejű esemény is tanúsít. Talán a legnagyobb horderejű ilyen eseményre 1909-ben került sor, amikor a hazai automobilisták és a minisztériumok között a közlekedés szabályozásáról folyó tárgyalásokat egy nemzetközi fejlemény révbe kormányozta – vagyis hogy Párizsban megszületett a nemzetközi autóforgalmi egyezmény. Az egyezmény egységes szabá-

⁵ Az érkezés lehetséges évszámait környező dilemmákról lásd: Dr. Négyesi Pál: A magyar automobilizmus első lépései. <https://magyarjarmu.hu/tortenet/a-magyar-automobilizmus-elso-lepesei/> (Letöltés: 2023. december 2.)

lyokat vezetett be az autóforgalomba, azaz előírta, hogyan kell vezetni közúton, majd kötelezte a szabályozásban részt vevő országokat az előírások mielőbbi törvényesítésére. Magyarországon ez 1910 májusában következett be az 57.000/1910-es számú belügyminiszteri rendelettel, amely mintegy két évtizeden át érvényben maradt.⁶ 1909-ben vette kezdetét a hazai autógyártás (eleinte francia Westinghouse-licenz alapján),⁷ és ez évben léptek szövetségre az országban működő autókereskedők is. Ugyancsak 1909-ben került Budapest a jelen áttekintés második felének tárgya, a német főszervezésű, de nemzetközi „Prinz Heinrich Fahrt”, azaz a német császár öccséről elkeresztelt túraverseny állomásai közé. A meghatározott szabályok szerint zajló, büntetőpontosításos, „megbízhatósági verseny”-nek is nevezett csoportos utakat ettől kezdve rendezte a hazai autótulajdonosok önszerveződő testülete, a már említett Magyar Automobil Club legalább évi rendszerességgel. A túraversenyekből tehát a világháborút megelőzően lett ismétlődő gyakorlat.

Az autózás ekkor és még sokáig az elit szórakozása volt, híre azonban – más exkluzív szabadidős tevékenységekéhez hasonlóan – terjedni kezdett, még ha az elrobogó gépek felbukkanása jó darabig meg is lepte a kiépített utaktól távoli települések lakóit.

⁶ Lindner–Illés (szerk.): *A Királyi Magyar Automobil Club jubiláris aranykönyve 1900–1930*, 31–33. A gépkocsik forgalomba helyezéséről, rendszámozásáról és a 18 éven felülieknek engedélyezett sofőrvizsgákról is ez a rendelet intézkedett. Továbbá a sebességhatárról is: a városokban és községekben a 3 tonna alatti személyautókat legföljebb 25 km/h, a nehezebbeket 20 km/h sebességgel engedték közlekedni, de részletesen intézkedtek a kivételes helyzetekről is, amikor a „szükséghez képest” akár lépésben haladásig illet lassítani, például ha a sofőr lófogatokkal vagy csordákkal találkozott. (*A Királyi Magyar Automobil Club évkönyve 1913*. Budapest: Királyi Magyar Automobil Club, 1913. 203.)

⁷ Lindner–Illés (szerk.): *A Királyi Magyar Automobil Club jubiláris aranykönyve 1900–1930*, 31–33. 1912-ben ebből a gyárból alakult ki az aradi Marta, azaz a Magyar Automobilgyár Rt. Ismeretes, hogy Bánki Donát és Csonka János már egy évtizeddel az autó hazai megjelenése előtt motor-kísérletekbe kezdett a Műegyetemen, ezek egyik eredménye volt a Bánki-féle porlasztó.

A korai érdeklődők és szervezkedéseik

Az autózás hajnalának történetében fontos dátum 1894, amikor Párizs és Rouen között megrendezték az első, versenyként számon tartott futamot. Franciaország a következő évtizedben is vezető szereppel bírt, ami az autók szabadidős fölhasználását illeti, vagyis Párizs diktálta az iramot, ha nevezetes versenyekről, versenyeredményekről vagy épp versenyre alkalmas utakról esett szó. Mint a később bemutatandó túraelbeszélések mutatják, a francia fejlemények mellett az autóklub hazai vezérei érzékenyen reagáltak a német és osztrák autós történetekre is. Az osztrákokkal versenyre kelni, a németekre jó benyomást tenni volt a céljuk.

Ami az autózás elterjedésének általánosabb történetét illeti, a bevett elbeszélés (avagy mesternarratíva) szerint ez a történet négy szakaszra osztható: 1. az autó mint a luxus kifejezője, illetőleg sport-szer; 2. az autó mint időmegtakarító eszköz a kereskedelem és az „önállók” (például orvosok, ügyvédek) szolgálatában („toy to tool” szakasz az 1920-as évek második felétől); 3. tömeges motorizáció a második világháború után; 4. végül pedig a telítődés korszaka, amelynek idején az autók cseréje, az újabb autó vásárlása határozza meg az eladás számait. E történet szerint az automobilizmus élén az Egyesült Államok járt, miközben például Németország – akárcsak Magyarország – jelentős lemaradással követte nemcsak az amerikaiakat, hanem Franciaországot és Nagy-Britanniát is, elsősorban a középosztály szűkös anyagi lehetőségei és a tömeggyártásra való berendezkedés hiánya miatt.⁸

⁸ Heidrun Edelman szakszólását és magyarázatát idézi: Gijs Mom: *Atlantic Automobilism. Emergence and Persistence of the Car, 1895–1940*. New York – Oxford: Berghahn, 2015. 11–13. Mom ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az USA–Európa viszonylatú összehasonlítások további finomításra szorulnak, tekintettel például az autóipar amerikai történeteiben is megnyilvánuló „amerikai kiválasztottság”-konceptióra, illetve az autózás elterjedését befolyásoló, jelentős országokon belüli, regionális eltérésekre. Ami a magyar történetet illeti, az a harmincas évekig a némethez hasonló

Ami a hazai kezdeteket illeti, kirajzolódik néhány olyan év, amely a motorizációs statisztikákból⁹ következtetve nagyságrendi fordulatot hozott. Ilyen például 1911, amikor mintegy 50%-kal nőtt a forgalomba iktatott személyautók száma (1910: 937 db, 1911: 1460 db, 1914: 2877 db), valamint 1926, amikor nagyobb lendületet vett a húszas évek elejének ütemes növekedése (1920: 1413 db személyautó, 1923: 3078 db, 1924: 4027 db, 1925: 4943 db, 1926: 6712 db, 1929: 13 293 db). 1926-ban megduplázódott az első világháború előtt kevésbé, a húszas években annál inkább népszerű motorkerékpárok száma is (1910: 45 db, 1914: 126, 1920: 72, 1925: 1462, 1926: 2941, 1929: 10365). A magánhasználatú gépjárművek aktuális mennyiségét mind a világháborús erőfeszítések, mind az ország területét összezsugorító békeszerződés csökkentette.

A fentiekben taglalt mesterelbeszélés, az automobilizmus elterjedésének története ugyanakkor hangsúlyosan a jelenből visszatekintő, teleologikusan megalkotott történet, és mint ilyen, nem felel arra az alapvető kérdésre, miért terjedt el az autó, illetve hogy miért abban a formájában terjedt el, amelyikben, hiszen a közlekedés gépesített módjának kihívására több válasz is született a 19. és a 20. század fordulóján. Különösen szembetűnő a sokféleség, amikor a jelzett időszak autózással (is) foglalkozó sajtótermékeit lapozgatjuk. A híradások és elemzések, valamint a klubtagságok mindenekelőtt azt a benyomást keltik, hogy az autózás, az aviatika és a motorcsónakázás ugyanazon társadalmi kevercs érdeklődésének a centrumában állt. A szó szerinti haladás individuálisan megszerezhető és használatba vehető újféle gépei iránt a gazdasági és az arisztokrata („mágnás”) elit, a gyártók és forgalmazók, valamint a műszaki értelmiség közösen lelkesedett.¹⁰ Bár fontos volt számukra,

elbeszélést követ, lásd például Majtényi György: Életsílus és szubkultúra. *Korall*, (2000), nyár, 101–118.

⁹ Lindner-Illés (szerk.): *A Királyi Magyar Automobil Club jubiláris aranykönyve 1900–1930*, 41.

¹⁰ Az Automobil Club alapszabályainak első pontja szerint a klub célja „oly érintkezési központot nyújtani, mely az automobilizmust, a motoros hajó-

hogy érdeklődésük tárgyát ne övezze közfelháborodás, arról, hogy tömegeknek kellene csatlakozniuk – nem csak nézőként – a szórakozás új, gépek köré szervezett módjaihoz, az első világháború előtt alig esett szó. Annál inkább a tömegekkel szembeni önvédelemről, ellenszenvük legyűréséről. Az autó, a repülő, a motorkerékpár köré elsősorban olyan élvezeti cikkek diskurzusa szövődött, amelyekhez a sebesség és a világ sajátos, kifejezetten egyéni, exkluzív meg tapasztalása kapcsolódott. Avagy egy olyan újabb, technológia keltette öröm, amelyhez a megelőző évtizedek egyre-másra elterjedő találmányai (fotózás, táviró, telefon, villanyvilágítás stb.) hozzászoktathatták a technológia kiváltotta élmények kiélvezéséhez kellő idővel, pénzzel, tudással rendelkező keveseket.

Mint említettem, eleinte az sem volt világos, milyen meghajtással kellene rendelkeznie egy autónak, hogy gazdaságosan működjék. A lapok még az első világháború alatt is tárgyalták a könnyű, kicsi, 40 km/h maximális sebességre képes elektromos változatban rejlő lehetőségeket. Az elektromos autóhoz sebességet nem, de egyszerű kezelhetőséget, biztonságos használatot – és elsősorban női vezetőket kapcsolnak a híradások. „Egy ilyen jármű természetesen igen alkalmas a hölgyek általi használatra. Amerikában a hölgyek százai láthatók, amint elektromos kupéjukkal színházba, látogatásokra vagy vásárlási körútra mennek”, adta hírül az Austro Daimler tömeggyártási terveit *A Motor* című hetilap.¹¹ „Az elektromobil hajtást, mint tudjuk, könnyű kezelhetősége miatt Amerikában már régen használják oly járműveknél, amelyeket a tulajdonos, aki esetleg hölgy, maga hajt. Az effajta járművek nagy népszerűsége tettek szert mint városi kocsik, s a jelzett alkalmazási módra valósággal predesztinálva vannak”, folytatták egy év múltán a szolid hírve-

zást és a repülésre vonatkozó szak- és tudományos felolvasásokat, vitákat, kísérleteket, kirándulásokat, kiállításokat és ünnepélyeket rendez. [...] Felvilágosítással szolgál automobilmek, motorcsónakok, repülőgépek beszerzése, kezelése és használata tekintetében.” *A Királyi Magyar Automobil Club Évkönyve 1913*, 17.

¹¹ *A Motor*, 2. évf. (1914. január 4.) 1. sz. 14.

rest.¹² 1899-ben még ennyire sem volt biztos, melyik meghajtásmód lesz az uralkodó. „Akár gőzerő, benzin, petróleum, akár pedig villamosság, jóval drágább a közönséges lóerőnél. Mindaddig tehát, míg a villamos erőt nem sikerül olcsóbbá tenni, kevés a kilátás arra, hogy a lovakat kiszorítja a közhasználatból. Sportférfiak, gazdag emberek passziója marad az, vagy pedig nagy tömegek szállítására berendezett jármű, mint például a mi villamos városi vasutunk. [...H]a a villamos állomások szaporodásával a konkurencia is síkra lép, megérjük majd az időt, mikor minden polgári családnak meglesz a maga elektromos kocsija – akárcsak minden földművesnek a maga két lova és szekere” – jövendölte az *Uj Idők* automobilt bemutató cikke, amelyben arról is szó esett, hogy az úttörő Párizs–Rouen versenyen egy gőzautó diadalmaskodott a Daimler-féle benzinmotoros változat fölött, egy másik versenyen pedig egy „légszusz által hajtott kocsi”.¹³ A roueni győztes autógyáros, De Dion gróf nevével mint márkanévvel később az első magyar autós események szemlélői is gyakran találkozhattak.

A nyugati példára Magyarországon is megalakult autóklub születésének körülményei szintén nem voltak olyan egyöntetűek, mint az a későbbi elbeszélésekből kitűnhet. Bár az utóbbiak 1900-at teszik meg a klub alapító évének, már az 1899-es lapok böngészése során találkozhatunk az alapítás bejelentésével.¹⁴ Ez a csoport a kerékpárok felől közelítette meg az önjáró jármű eszméjét, legalábbis az orvosi kellékekkel kereskedő Ruttner Kálmán és a gyógyszerész Janicsáry/Janitsáry Iván nevét 1899-ben a kerékpárrovatban, ott is az „országos kerékpár- és automobil-versenyek” dobogósai között találjuk a „motoros háromkerekek” kategóriájában. (E versenyeken

¹² *A Motor*, 3. évf. (1915–11–28) 48. sz. 11.

¹³ Igric: *Automobil. Uj Idők*, 1899. szeptember 3. 211.

¹⁴ „A Magyar Automobil Club [olyó] hó 7-én tartott alakuló gyűlésén a tisztikart választották meg a jelenvoltak. Elnök lett Miklós Ödön; alelnökök: Bánky Donát műegy[etemi] tanár és Britz János Ganz-gyári főmérnök; titkár Ruttner Kálmán; pénztáros Farkas Lajos; műszaki felügyelők: Janicsáry Iván és Csonka József.” (*Sport-Világ*, 1899. június 11. 6.)

nem indultak a mai autónak megfeleltethető négykerekű járművek.) Sportklubjukként az Automobil Clubot jelölték meg.¹⁵ 1900 novemberében Szapáry Pál gróf, az első (vagyis tulajdonképpen második) elnök vezetésével a Royal Szállóban egy az előzőnél jellemzően arisztokratikusabb társaság alapította meg az újabb Automobil Clubot. A harmincadik évfordulóra megjelent klubkrónika az 1899-es alapítást nem említi, azt ellenben igen, hogy két csoport emelkedett ki a motoros járművek kedvelői közül (Szapáryék és Ruttnerék), és ez a két csoport egyesült a későbbi alapítású klubban. Bár az 1900-as klubban egyértelműen az arisztokratáknak jutott a vezető szerep (és ez még évtizedekig így maradt), azért a műszaki értelmiség, elsőként Bánki és Csonka bekerült az igazgatóságba,¹⁶ illetve a hétköznapi ügyvitel, a szervezési feladatok vagy a kiadványok szerkesztése később sem az arisztokrata tagoknak jutott osztályrészül.

A kettős alapításból több tanulságot is levonhatunk. Egyrészt azt, hogy az „automobil” elnevezés a korai években nem kizárólag a négykerekű gépekre vonatkozott; másrészt, hogy az első, 1899-es alapítás sportegyesületként, a második, 1900-as viszont külföldi mintára működő érdekképviselői szervként tekintett a szerveződésre. Harmadrészt pedig, hogy kezdetben nem kizárólag a nagypolitika-közei mágnásréteg uralta az automobil-diskurzust, és ez valamelyest megingatja azt az elképzelést, miszerint az automobilizmus legelső éveire maradéktalanul ráilleszthető az „automobil mint luxus” címkéje. Különösen, ha megemlítjük az autózás szürke eminenciáit, akik nélkül még évtizedekig elképzelhetetlen volt az autós közlekedés: a tulajdonosok alkalmazásában álló hivatásos sofőröket. Ugyanakkor a sofőrökről a tulajdonosok nézőpontját érvényesítő Automobil Club krónikásai alig-alig emlékeznek meg, holott a klub szervezte eseményekről a sofőrök nem hiányozhattak. A versenyeken gyakran

¹⁵ *Magyar Ujság*, 1899. június 1. 8.

¹⁶ Lindner–Illés (szerk.): *A Királyi Magyar Automobil Club jubiláris aranykönyve 1900–1930*, 57–58. A „Királyi” jelzőt 1911-től használhatta a Magyar Automobil Club. (A német és osztrák testvérszervezet természetesen a „Császári” jelzővel büszkélkedett.)

ők ültek a volánnál, ahogyan ők gondoskodtak a karbantartásról, javításról is. Ezért is érdemelne külön kutatót, miféle társadalmi rétegekből érkeztek, hogyan tettek szert az autós utazásokhoz nélkülözhetetlen szaktudásukra, és hogyan járultak hozzá az automobilizmus elterjedéséhez, imázsának mindenkori alakulásához.

Hangos, bűzös és életveszélyes: az autó és a nagyközönség

Az Automobil Club alapításának körülményeiben jelentős szerepet játszott a nem autózók ellenérzése, amiből újfent arra következtethetünk, hogy az autó és az autózás gyakorlata előtt korántsem nyílt olyan egyértelmű diadalút, ahogyan arra az „átmotorizált” jelenből következtethetünk. Mint már egy korábbi idézetből kiderült, a kortársak az önjáró gépet luxuscikknek tartották, amely fölborította az utcai nyilvánosság rendjét. „Az autók száma az elmúlt évben (1899-ben) jelentékenyen emelkedett ugyan, hatósági intézkedés szüksége azonban még nem forgott fenn. Gyors menetelésük miatt azonban előbb-utóbb szabályozás alá kell vonni őket, különösen a nagy kocsiforgalmú vonalakon és a sétakocsizó utakon merült fel panasz az autók ellen” – figyelmeztetett a rendőrfőkapitány Budapesten, ahol szemlátomást megengedőbben viszonyultak az új járműhöz, mint az autót betiltó Arad városában.¹⁷

A panasz nemcsak a mindenki életét fenyegető sebességre, de az autók keltette zajra és bűzre is vonatkozott. A közlekedésnek az autó megjelenésével átrendeződő tereit így festette le egy 1902-es poéma:

¹⁷ Idézi Lindner-Illés (szerk.): *A Királyi Magyar Automobil Club jubiláris aranykönyve 1900–1930*, 20–21. Ugyanitt említik, hogy a korai időkben a rendőrök részéről „az automobilisták még gyakran voltak kitéve gorbáságoknak”, amit a rendőrök vidéki származásának tulajdonítottak, azaz hogy „a lovasember természetes ellenszenve nyilatkozott meg a mechanikus járművel szemben”.

Ki országúton andalog,
Vagy népes utcán jár gyalog:
Nem tudja, sejtí – voltaképp
Folyton sírja szélére lép.

Míg kitér „gyorshajtó” elül,
A villamos alá kerül.
S hol menekvésre rése nyíl,
Elgázolja automobil.

A rajongó hindu pária
Tudja, hogy ez a végzet várja.
Buddha diadal szekere
Mártír-vérrel föccsen [sic!] tele.

Csak hogy minálunk Budapesten
Az úri sport vágat holttesten.
A hindut kárpótolja hit,
Míg a benzin nem üdvözít.¹⁸

A közfelfogásra nézve beszédes, hogy az élclapi vers a *Véres sport* címet kapta, illetőleg hogy „úri sport”-ként hivatkozik az autózásra. Avagy a közgondolkodásban hamar gyökeret vert a meggyőződés, hogy az autó az „urak”-hoz társítandó jármű, egy sport eszköze, olyan szabadidős tevékenységé, amely veszélyt jelent a gyalogló „nem urak” életére, tehát rétegszinten erősen kódolt. Az utóbbit példázza egy 1901-es karikatúra is (címe: *A technika vívmánya a politikában*), amely az autót a választóköri paraszti között korteskedő képviselő járművéként ábrázolta, ezt a képaláírást fűzve hozzá: „Szeretett képviselőjeltünk gyors bevonulása automobilon, biciklis bandérium és tandemes szüzek kíséretében.”¹⁸

Az élclapok nemcsak a sebesség miatt kárhoztatták az autót, hanem a bűz és a zaj miatt is. „Az autóbusz és omnibusz között a különbség az, hogy az omnibusz elül volt bűdös, az autóbusz ellenben, csakúgy, mint az automobil, hátul fog bűdösíteni” – jegyezték meg az Andrássy útra bevezetendő autóbusz-közlekedéssel kapcsolatban.¹⁹ Egy másik élclapi életkép szerint a paraszt, aki a Szegedre „ideges zúgással, néha siránkozó morgással” bepöfögő autót meghajtását firtatta, így vélekedett: „belü van fogva a ló, oszt azé kehög oan veszöttül!”²⁰ A lap hivatásos tréfamesterei az – ezek szerint máris fölvirágzó – autótolvajlást sem hagyták szó(vice) nélkül. Kérdezzén,

¹⁸ *Borsszem Jankó*, 34. évf. (1901. július 21.), 29. (1754.) sz. 8.

¹⁹ *Borsszem Jankó*, 46. évf. (1913. május 18.), 20. (2371.) sz. 6.

²⁰ *Borsszem Jankó*, 35. évf. (1902. szeptember 28.), 39. (1816.) sz. 10.

„mi a jelzője annak a közismert automobil-tolvajnak, aki a minap gazdája talpa alól csente el azt a magaszalad járművet?”, ezt a választ adták: „Motórius gazember”.²¹

Nem beszélhetünk tehát arról, hogy a városok utcáira becsörömpülő „magaszalad jármű” a tömeg egyöntetű lelkesedésével találkozott volna, olyan fogadtatással, amely előre jelezte volna, hogy az autózás az urak költséges hóbortjából valaha tömegek szokásává lesz – akár úgy, mint a helyváltoztatás eszköze, akár úgy, mint a szabadidő tartalmas eltöltéséé. Alakulhatott volna a sorsa akképp is, ahogyan a „társhóbortoké”, a repülése vagy a motorcsónakázásé, amelyekre ma sem jellemző a mindennapos és tömeges használat, ahogy a tömeges tulajdonlás sem.

A kezdeti ellenszenv emlékeztet az Automobil Club harmincadik évfordulós önelbeszélése is ápolta. Olyannyira, hogy a klub alakulásában döntő jelentőséget tulajdonítottak neki:

„A nagytömegek [sic!] ellenséges szemmel nézték a motoros járművet, és azt a kiváltságos osztályok luxus játékszerének tekintették, a gépek maguk pedig oly megbízhatatlanok voltak, hogy azok jövőjébe vetett szent hit és végtelen türelem volt szükséges ahhoz, hogy valaki automobilista lehessen.

Éppen ezek a kezdetleges állapotok a szolidaritás érzésével töltötték el az akkori idők automobilistáit és motorosait, s már korán alakultak egyes kisebb csoportok, amelyek eleinte közös kirándulásokon találkoztak, majd felmerült egy rendes egyesület alapításának eszméje is.”²²

A „nagytömegek” ellenérzései tehát kifejezetten serkentették a szabadidős autózók egymásra találását, akik a következő évtizedekben nemcsak a szabályozás és az infrastruktúra (utak, benzinkúthálózat) kilobbizása terén léptek föl sikerrel, hanem olyan események

²¹ Borsszem Jankó, 35. évf. (1902. március 9.), 10. (1787.) sz. 6.

²² Lindner-Illés (szerk.): *A Királyi Magyar Automobil Club jubiláris aranykönyve 1900–1930*, 57.

szervezését is vállalták, amelyek – a klub exkluzív jellegével sajátos ellentétben – az autót mint látványosságot, „mutatványt” helyezték középpontba: autókiállításokat, virágdíszes autók fölvonulását („virágkorzó”) vagy *gymkana* néven emlegetett ügyességi versenyeket. A Szapáry, Törley, Andrassy, Hatvany-Deutsch, Latinovits stb. családok nevével fémjelzett autóklub rendezvényei között olyan versenyeket is találunk, amely a motoros járművek kezdeti heterogenitásán túl felhívják a figyelmet egy olyan jellemzőre is, amely a sebesség élményéhez hasonlóan absztraktabb vonzerőt kölcsönzött az autózásnak: a *bricolage*, azaz a szerelő-barkácsoló alkotás élvezetere. (A versenyek, kiállítások egyébként gyakorta a lósport és -kereskedelem helyszínén, a Keleti pályaudvarhoz közeli Tattersallban kaptak helyet, újabb szállal kapcsolva össze a látványossággént is fölfogott „úri” sportokat és az autózást.) Egy a klub által 1901 júniusában rendezett 10 kilométeres gyorsasági versenyen a „motorcycle”-ek, „voatürett”-tek, „voiture légère”-ek mellett ugyanis (az elnevezések írásmódjának sokfélesége a francia hatáson túl a kategóriák ismeretlenségét is tükrözi) saját készítésű jármű is indult. A 11–14 másodperc alatt megtett távon a klub elnöke, Szapáry Pál gróf is, valamint a köztudatba később az MTK elnökeként és sportmecénásként bekerülő Brüll Alfréd is, akiről sok szó esett már e kötetben, versenybe szállt.²³

Első magyarországi éveiben az autó tehát korántsem mutatta annak a technikai fenoménnek az ígérétét, amely a 20. század folyamán megváltoztatta a sokaság életmódját, sőt valósággal háztartási eszköz lett. Ami az automobilizmus szórakozási-szórakoztatási funkcióját illeti, ott már fölcillantak azok az erények, amelyek az autót tömeges érdeklődést kivívó látványossággá tették. Hogy föltérképezhessük,

²³ *Magyarország*, 8. évf. (1901. június 25.) 149. sz. 9. Az autóversenyt közvetlenül megelőző kiállítás is számos különféle járművet vonultatott fel, jellemzően francia gyártóktól (De Dion, Peugeot, Darracq stb.). Volt ott tricycle, quadricycle, „voiturette automobil hínó nyitott és zárt alakban”, phaétonnet „electromos meg izzócsőgyújtással, víz- és levegőhűtéssel”, posta-tricycle, victoirette stb. (*Polytechnikai Szemle*, 5. évf. [1901. június 15.] 17. sz. 135–136.)

miféle élményt nyújtott az autómobil mint mutató, a versenyek vidékén kell kutakodnunk. Ezért a következőkben a Magyar Automobil Club részvételével 1909-ben lebonyolított Henrik herceg túra-verseny tudósításaiba pillantunk bele abból a célból, hogy megvizsgáljuk, milyen élményt nyújtott az első igazán látványos, több mint száz járművet fölvonultató autós rendezvény. A túraútról közzétett beszámolók nemcsak mennyiségük, hanem többletegyüttesük miatt is hasznos források, hiszen hol külső (a néző), hol belső (a versenyző, illetve a versenyzőkkel tartó újságíró) szempontokat érvényesítettek, sőt a külföldi résztvevők szempontjait is ismertetik.

Autóélmény belülről és kívülről: a Henrik herceg nemzetközi túra-verseny (1909)

Tudván immár, miféle – osztály-távolságtartással vegyített – érzéseket táplált az autók iránt a nem automobilista tömeg, nem meglepő, hogy a verseny hazai főszervezője, a Magyar Automobil Club alelnöke, Zichy Béla Rezső gróf előzetesen hosszú levélben igyekezett megmagyarázni, miért helytelen versenyként emlegetni a Henrik herceg túrautak azon túl, hogy az eredeti „Prinz Heinrich Fahrt”-nak sem megfelelő fordítása ez.²⁴ Zichy imigyen foglalta össze, mit takart a túra-verseny, saját fordítását javasolva a „verseny”-megnevezés helyébe:

„A Henrik h[erce]g távgépkocsizás semmi egyéb, mint a Német Császári Automobil Club által rendezett és rendszabályozott nemzetközi automobil-kirándulás, melyen bármely automobil-klubhoz tartozó tag, az előírt kellékekkel ellátott automobiljával (versenygépek kizárva) részt vehet. A távgépkocsizás útvonalának hossza rendszeren 1800–2000 km, a napi átlagos me-

net 300–350 km. Ezen útvonalba eső városok előzetesen kijelölt állomásokat képeznek, melyeket meghatározott idő előtt nem szabad elérni, tehát a menetsebesség folytonosan korlátozva van, és a kocsikon ülő bírák által ellenőriztetik.”²⁵

Zichy hangsúlyozta tehát, hogy a rendezvényen nem a sebesség az elsődleges – vagyis az érintett útvonalak lakosságának nem kell tartania a száguldó gépszörnyektől.

A Henrik herceg „távgépkocsizás” (e fordítás Zichy próbálkozása ellenére nem vált közkeletűvé) lényege ugyanis más, állította az alelnök: „A távutazásnak [...] az a célja, hogy a résztvevők gépeinek – bírói ellenőrzés mellett – ellentállási képessége bemutattassék (mert bárminemű legcsekélyebb javítás, vagy géprésznek cserélése, rossz pontnak számítatik, és a bíró által feljegyeztetik), másrészt pedig az, hogy a résztvevőknek alkalom nyújtassék különböző országok változatos vidékeinek, városainak megismerés[ér]e és az automobilon való utazás népszerűsítés[ér]e.” Vagyis a „távutazás” az autómárkák és általában az autózás tesztel egybekötött egyfajta reklámkampánnyaként értelmezhető, illetve – korántsem mellékesen – a turizmus egy sajátos válfajaként. Az autós túrautak ilyen módon megképezték az úgynevezett turistatekintet egy új változatát, a minden eddiginél gyorsabb tempójú tájfogyasztást.²⁶ Ha kellően kevés büntetőpont-

²⁵ Uo. 21.

²⁶ A turistatekintet (*tourist gaze*) elméletét a turizmuskutató John Urry dolgozta ki. A turistatekintetnek számos, az autós turista jelenségének vizsgálatában is hasznosítható jellemzője van amellet, hogy segít speciális tájfogyasztásként elgondolni az autós turizmust. A turistatekintet sajátossága például: mozgásból fakad, amely mozgás eltávolítja a turistát a hétköznapi, munkahelyi terektől; e tekintet konstrukciójában jelentős szerepet játszanak a turizmus kiválasztott helyeivel kapcsolatos előzetes elvárások, amelyeket a nem turista gyakorlatok (is) szerkesztenek (például filmek, újságcikkek, televíziós műsorok); a turistatekintet a hétköznapi érzékelnyebb a táj- és városképek bizonyos vizuális elemeire, a turizmusból élők pedig igyekeznek meghatározni és reprodukál(tat)ni a konkrét látványra irányuló turistatekintetet stb. A turistatekintetnek központi szerepe van

²⁴ A levelet Zichy a *Nemzeti Sport* „Az Automobil” című melléklete, a Magyar Automobil Club ez idő tájt hivatalos lapja szerkesztőjének címezte. (*Nemzeti Sport*, 1908. szeptember 12. 21–22.)

tal sújtották őket a kocsijukban ülő, rendszerint katonatiszt bírák, a túraút résztvevői rangos védnökök, megyék, városok díjain osztozhattak. Az ilyenformán mégis elsősorban versenyként zajló túrautak szervezői előzőleg pontosan meghatározták a szabályokat. A Henrik herceg túraúton például „minden egyes gépnek a poggyáson kívül négy személyt kell vinnie: a tulajdonost vagy helyettesét, gépészt, bírót, és ha negyedik nincs, megfelelő 80 kg holt súlyt.”²⁷ Az ellenérzésektől tartó Zichy még hozzátette: „a Henrik herceg távautomobilizáció nem közbiztonságot veszélyeztető örült sebességi verseny,²⁸ hanem egy megfontolt és elővigyázatos [...] intézmény”, amelynek biztonságosságára garancia a szervező Német Császári Automobil Club és a névadó császári fivér. Továbbá felhívta a figyelmet, hogy a rendezvénynek mindenekelőtt országimázs-nemesítő küldetése van: „egy »nemzetközi látogatásnak« kell tekintenünk, és ennek folytán vendégeinket, ősi hagyományos szokásainknak megfelelően, magyaros vendégszeretettel kell fogadnunk.”

Ha az 1909-es Henrik-túraút 108 fős startlistájára pillantunk, valóban illusztris névsorral találkozhatunk.²⁹ Mai szemmel talán nem annyira az arisztokrata résztvevők sokasága vagy épp a sörgyáros Dreher-dinasztiához tartozó Theodor, inkább az autógyártás történetének jelentős alakjai ötlenek szembe: Ferdinand Porsche,

a turizmus szolgáltatásainak fogyasztásában. (John Urry: The 'Consumption' of Tourism. *Sociology*, vol. 24 (1990 February), no. 1, 26–27.)

²⁷ *Nemzeti Sport*, 1908. szeptember 12. 22.

²⁸ A sebesség örületéről már évekkel korábban cikkeztek: „A pszichológusok a »sebesség tébolyát« az alkoholizmushoz és a morfinizmushoz hasonló megbetegedésnek tartják. [...] Akinek hatalmában áll, hogy menetsebességét tetszés szerint fokozza, az a rohanás egész ideje alatt kizárólagosan ezen intenzív érzés benyomása alatt áll. [...] Ebben az állapotban benső világában olyan érzelmek és indulatok támadnak, amelyek máskülönbén ismeretlenek előtte vagy pedig nagyon mérsékeltén lépnek föl. Ilyenek a nagyravágyás, a kötekedés, a gyűlölet, a düh, a bosszúállás és a tettelességre való hajlandóság”, nyilatkozta egy „kiváló francia ideg orvos”. Raum Oszkár: A sebesség örültjei. *Uj Idők*, 1905. október 1. 332.

²⁹ *Nemzeti Sport*, 1909. június 12. 19–20.

Ettore Bugatti, Wilhelm Opel vagy az Audi-alapító August Horch. (Feltehető, hogy a listán egy alaposabb mustrával az autózás hőskorának további legendáira akadnánk.³⁰) Az 1909-es „táv gépkocsizás” már a második Henrik-túraút volt, az 1908-as első a Berlin–Stettin–Kiel–Hamburg–Hannover–Köln–Trier–Frankfurt útvonalat követte 2218,3 kilométernyi távon és nyolc napon át.³¹ 1909-ben újdonságként hathatott tehát, hogy a császári német és a bajor autókлуб mellett az osztrák és a magyar automobilista szervezetek is beszálltak, és a Berlinből Münchenbe vezető 1841,7 kilométeres „megbízhatósági verseny” útvonalát Magyarország és Ausztria felé térítették el egy jókora délkeleti irányú, Boroszlót, Tátralomnicot, Budapestet, Bécsset és Salzburgot érintő kanyarral. Az útitervet ismerető cikk hangsúlyozta is az elsősorban Zichy Béla közbenjárására beiktatott magyar szakasz motorteknikán és turizmuson túlmutató jelentőségét, mintegy figyelmeztetésként az érintett települések lakosai számára (Ferenc Józsefre nézve talán kissé dehonesztáló megfogalmazással):

„Az ország legszebb vidékeinek és fővárosának bemutatása így előkelő társaság előtt, amelynek élén Közép-Európa leghatalmasabb uralkodójának fenséges képviselője, Henrik porosz herceg áll, nemcsak jelentékenyen fogja idegenforgalmunkat növelni, hanem a két nemzet előkelőségeinek együttléte bizonyára meg fogja erősíteni azt a szoros kapcsolatot, amely bennünket a nagy német birodalomhoz fűz, és sokaknál el fog oszlatni még lappangó helytelen felfogásokat is szeretett hazánkra vonatkozólag.”³²

³⁰ Nem csak őket: az 1911-es Henrik-versenyen állítólag Arthur Conan Doyle és felesége is részt vettek. <http://www.motorsportmemorial.org/LWF-WIW/focusLWFWIW.php?db=LWF&db2=ms&n=2006> (Letöltés: 2023. november 24.)

³¹ *Nemzeti Sport*, 1909. június 12. 16.

³² Uo. 15.

A Magyar Automobil Club vezetősége bizonyára ezzel is érvelt, amikor az ünnepélyes fogadtatás és az érintett útvonalak lezárása érdekében nem csupán a városi és a megyei hatóságokat aktivizálta, hanem az útépitésért felelős kereskedelmi minisztériumot is. Szintén ez a nemzeti szempont érvényesült a hírlapi-szakmai beszámolóiban, amelyek szorgosan summázták az előző napi átvizsgálást követően 1909. június 10. hajnalán Berlinből startoló verseny egyes szakaszait, egészen a június 18-i müncheni befutóig. A Henrik-túraút tehát többszörös látványosságul szolgált: úgy is, mint Magyarország szépségének és képességeinek prezentálása a részt vevő automobilista előkelők (főleg a németek) számára; mint a technika új vívmányának baráti bemutatása az ellenérzéseket tápláló laikus tömeg számára; és mint bulvárattrakció: bepillantás a rangosak és tehetősök életmódjába. Az utóbbi nem tartozott a verseny kimondott céljai közé, a hazai média tálalásmódjában azonban elsőrendű vezérelvként érhető tetten. A hírességek, mindenekelőtt az arisztokraták szereplése éppúgy megkedveltethette az újmódi járművet, mint szíthatta a vele szemben táplált ellenszenvet.

Autóverseny a résztvevők szemével

Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy egészen belülről, vagyis a közvetítettség mozzanata nélkül nem férünk hozzá a túraverseny autós élményéhez, mivel a közreadott elbeszélések nem a benevezettektől, hanem a hozzájuk csatlakozó újságíróktól származnak. Az utasszerp azonban a nevezők egy részét, pontosabban a 108 induló közül 27-et is jellemezett, az ő esetükben különbözött a nevező (tulajdonos) személye a vezetőétől. (A győzelmeket így is elsősorban a tulajdonosok javára volt szokás írni.)

A túraút beszámolóiból azonban így is kiviláglik, hogy az autós (turista) tekintete – a számos egyezés mellett – miben különbözik a turistatekintettől. Habár a táj szépségére, egyediségére rendszerint az autós is érzékeny, a látványt hierarchizálja, gyakran háttérbe szorítja a vezetési tapasztalat, a vezetés izgalma vagy épp az izga-

lom hiánya. Az autós perspektíváját mindenekelőtt az út szabja meg, versenykörülményekkel vagy anélkül, hiszen az autós a tájból csak annyit lát, amennyit az útról látni lehet. Az emelkedő, a lejtő, a kanyarok, az útépités színvonala és a forgalom (előzések, akadályok, lassúbb vagy hagyományosabb járművek, az autókra érzékenyen reagáló lovak és más állatok stb.) mind-mind alapvetően formálták át a tájfogyasztást a más eszközökkel utazókéhoz képest. Mindezeket szinte egyszerre érzékelteti egy német újságíró („Garleb szerkesztő”) beszámolója a Tátrától Budapesten át Bécsig tartó szakaszokról. Imígyen idézett tőle a magyar szaklap:

„Tátrafüredet reggel 6 órakor hagytuk el. Az újonnan kavicsolt úton, gyönyörű erdőn keresztül lefelé haladva, a szabad völgybe értünk, miközben hátratekintve még mindig díszlett látkörünkben a Magas-Tátra szikladómja. [...] Feltűnt, hogy a lovak itt az autó iránt általában barátságosabb érzelműek, mint a Magura-hágótól északra, a kedves Galíciában. Minden kocsiba a magyar lótenyésztés valóságos remekeit láttuk befogva. [...] Dombos, igen jó egyenesek következnek, szabad kilátással, amelyekben, sajnos, nem fejthettünk ki teljes sebességet, mivel ökrök, tehének, borjak, lovak és nagyszarvú magyarfajú ökröktől húzott kocsikkal találkoztunk, amelyek az aznapi poprádi vásárra igyekeztek.

[...]smét megmászunk egy sűrű erdővel borított magaslatot, mely szerpentinekben és 8%-os emelkedéssel bíró úton érhető el. Mámorítóan szép a további lejtmenet Nagynyilas felé. A számos forduló miatt persze igen nagy figyelmet igényel. [...] Ezen az útvonalon 10%-os emelkedéseket kell legyőzni, amelyek a vezető teljes ügyességét igénylik.

[...]Feltűnt nekünk a kutyák sokasága, amelyek ellen igen jó ellenszer a kutyakorbács, melyet sajnos csak később kaptunk ajándékba Bláthy Ottó Titusz udvari tanácsostól, Budapesten. [...]

Orkánszerű ellenszélben rohantunk végig az úton, miközben Bláthy urat, mint remek kocsivezetőt ismertem meg. A Budapest-bécsi rövid útról alig mondhatunk valamit. Tájékpíleg

alig nyújt valamit, kivéve a Budapest utáni és Bécs előtti rövid részleteket. Az út jórészt hullámos, helyenként teljesen sík, úgyhogy majdnem mindig nagy sebességgel haladhattunk.”³³

Ahogy az utazó utóbbi megjegyzése érzékelteti, a sebesség – jelentőségét kiába igyekeztek a szervezők háttérbe szorítani a nyilvánosság előtt – igenis fontos tényezője volt a versenynek. Erre a legjobb bizonyíték, hogy a túraútba mind a kezdetén, mind a végén egy-egy gyorsasági versenyt iktattak, ahol akadt, aki 122 km/h-s sebességet ért el.³⁴ E téren csakúgy, mint összesítésben, az 1909-es Henrik-túra – amely általánosságban is a német autógyártás reklámjául szolgált, bár több mint harminc gyár képviseltette magát a mezőnyben, köztük a magyar Röck – az Opel számára bizonyult a legjobb reklámnak. (A szervezők egyébként jellemzően a Benz gyártmányaival kísérték, vezették a rajtvonalról egymás után útjukra engedett versenyzők laza konvoját.) A járművek formatervét szintén a gyorsaságnak rendelték alá, amint ezt több tudósítás is kiemelte.³⁵

Ahogy a sebesség és az útvonal kihívásaival való sikeres küzdelem révén fokozódhatott az autós élmény, a meghibásodások és balesetek sajátos drámát keverték az automobilozásba. A Henrik-túraút részt-

³³ *Nemzeti Sport*, 1909. június 5. 3–7.

³⁴ *Nemzeti Sport*, 1909. június 19. 12.

³⁵ „Az automobilonak majdnem valamennyien egyforma típusúak. Elöl páncélos csónak alakúak, alacsonyok, s csak négy ülésre berendezve. Az első két ülésben ültek a vezetők, a hátsó kettőben a versenybírók megbízottai, akik kezükben jegyzőkönyveikkel jegyezték fel a gépkocsi körül történt eseményeket.” (*Pesti Hírlap*, 31. évf. [1909. június 15.] 140. sz. 7.) „A kocsik kevés kivétellel külön célra készült járművek. Különösen jellemző a motorszekrény, amely hátrafelé kúposan szélesbedik, és nincs átmetszve a szerelékfallal, hanem azon túl is megy. A légellenállást ez a berendezés mindenesetre csökkenti, hasonlóan a jól szerkesztett sárfogók, amelyek szélessége különben elő van írva. Némely gyár annyira ment a légellenállás elleni harcában, hogy a liliputlámpások fedőjét is kúposra csinálta, úgyszintén élével előreállított szögpléhvel burkolta az előli tengelyt.” (*Nemzeti Sport*, 1909. június 19. 6.)

vevőit sújtották többek között silány benzinből, korláttal ütközésből, törött kerékből, rugóból és dugattyúrúdból adódó meghibásodások. A kicsúszás veszélye is fenyegetett, ám egyben alkalmat adhatott a kapcsolatteremtésre a helyi lakossággal, báméskodókkal: „A 646. számú kocs első kerekei már lecsúsztak a magasán fekvő országútról, és a veszedelemtől az egybegyűlt közönség mentette meg, mely belekapaszkodott és visszahúzta a kocsit.”³⁶ Ennél is súlyosabb helyzetet teremtett, amikor az autót emberek közelébe kormányozták:

„Balassagyarmaton óriási közönség gyűlt egybe a főúton, ahol a Henrik herceg túragépei száguldoztak keresztül. A lakosság ünnepi díszet öltött, és az utak gallyakkal voltak hintve. A kocsik áthaladásakor asszonyok, leányok virágot dobáltak az utasokra. A 673-as Durand Langendorf automobilja kissé megérintette Haják könyvkereskedő négyéves kisleányát, amint ez rózsákat szedett. A kormányos gyors tempóval megfordult, mialatt a kisleány az ijedtségtől elesett. Durand Langendorf nyomban megállította gépét, és miután meggyőződött róla, hogy semmi baja sem történt a kisgyermeknek, fölszállt kocsijára, és a közönség lelkes éljenzése között tovább folytatta útját.”³⁷

A virágdobálás idézett szokása (amit Bajorországban a söröskorsóval kínálgatás váltott föl) rendszeres problémát okozott az autósoknak, hiszen a csokrok hajítása a nyitott gépkocsik felé a sebességből adódóan más következményekkel járt, mint egy hintós menetnél, amelyhez az üdvözlő tömeg hozzászokhatott. „Egyik-másik versenyzőnek sebes lett az arca, annyi virággal dobálták meg.”³⁸ „A gyorsabban hajtóknak szánt ajándék rendszeren a kocs mögé, a porba hullott, vagy pedig alaposan megütötte a bennülőt.”³⁹ A túraverseny-autók nyitott volta nemcsak virágos, hanem hagyományos záporban, no

³⁶ *Budapesti Hírlap*, 1909. június 15. 5.

³⁷ *Pesti Hírlap*, 1909. június 13. 7.

³⁸ Uo.

³⁹ *Nemzeti Sport*, 1909. június 19. 6.

meg poros úton is nehezítette a speciális védőöltözetet (köpeny, védőszemüveg) okkal viselő versenyzők dolgát, alkalmat adva egyúttal az újságíróknak némi reklámra: „Jómagam csak kitűnő Bárdi-féle autókabátomnak köszönhetem, hogy meg nem fáztam, mint társaim közül igen sokan.”⁴⁰

Autóverseny a nézők szemével

A Henrik-túra mutatványának szemlélői számára, akiket a verseny előtt és közben hatóságilag, rendőrökkel, katonákkal tereltek-fegyelmestek, természetesen másféle élményt jelentett a nemzetközi autós esemény, mint a résztvevők számára. Az érintett megyéket, városokat előre értesítették a versenyről – azért is, hogy időben helyrehozzák vagy kiépítsék az utakat. Nem meglepő tehát, hogy a települések diadalkapuvál, föllobogózva, katonazenekarral, virágokkal várták az előkelő autós közönséget. A lakosság – köztük a Henrik herceg beszédében külön is dicsőített szép hölgyek⁴¹ – kivonult az utak mellé (hogy felsőbb utasítás ösztönözte-e a sokat méltatott lelkes fogadtatást, arról a beszámolók nem árulkodtak), élükön a helyi méltóságokkal (főispán, polgármester, országgyűlési képviselő, jegyző). A rendre, egyúttal a nézők és versenyzők épségére pedig az illetékes erőszakszervek ügyeltek.

Az autósok és autó nélküliek között tehát világosan meghúzott határ húzódott, ahogy a verseny résztvevőinek csoportjai között is. Mindezt jól példázza a nemzeti autóklubok jellemzően arisztokrata vezetőinek, mindenekelőtt Henrik hercegnek, a német császár fivérének programja, amit a hazai lapok gondosan dokumentáltak.

⁴⁰ *Nemzeti Sport*, 1909. június 26. 3.

⁴¹ II. Vilmos öccsének pesti vigadóbeli beszéde sajátos értelemmel gazdagította az „autós tekintet” fogalmát: „megemlékezünk a magyar hölgyekről, asszonyokról és leányokról, akiknek láttára nem tehetünk egyebet, csak nézzük-nézzük őket: teljes öröm tölti el szívünket.” *Magyarország*, 16. évf. (1909. június 15.) 140. sz. 5.

A herceg – rangjához illően – minden alkalmat megragadott a reprezentációra: Budapesten a Habsburgokat képviselő József főherceg kísérte, de bejelentkezett a miniszterelnöknél is, mint ahogy később Bécsben az uralkodónál is. Bankettjeire, fogadásaira (például az exkluzivitásáról nevezetes pesti Park Klubban) korántsem kapott meghívót a verseny többszáz résztvevője közül mind, sem Berlinben, sem Budapesten, sem Bécsben. A hercegek és grófok a versenyről közölt fotók (elemzésük külön dolgozatot érdemelne) jókora hányadán játszottak főszerepet, amely nemcsak az automobilista mozgalmon belüli vezető szerepüket, hanem a sajtóban az autózással kapcsolatosan ugyancsak érvényre jutó bulvárszemponthoz is tükrözi. (Tegyük hozzá: az arisztokraták ebben az időszakban még mint politikaalakítók is címlapra kerülhettek.) Mindebből arra következtethetünk, hogy az autós élményt kívülről fogyasztókat a kezdeti évtizedekben a „házhöz” érkező hírességek, az elzárkózó elit alkalmi alászállása a nép körébe legalább annyira mozgatta (ha nem jobban), mint a technológia újdonságainak látványa vagy a sebesség iránti érdeklődés.

A tömegek ilyen irányú érdeklődése nem állt távol az okoktól, amelyek a Henrik-túrát Magyarországra hozókat, a hazai újságírókat és kormányzerveket, helyi hatóságokat mozgatták. Nemzeti érdeket láttak a nyugati, elsősorban német előkelőségeknek, kivált II. Vilmos császár öccsének magyar utakra vonzásában.

„Az a negyedfélszáz, vagy négyszáz ember, aki ma Budapestre érkezett, a német utazó közönség színe-java. [...] Ez az a közönség, amelynek millióiból országok élnek, amelynek jóakarata, hajlandósága és tetszése virágzó iparokat teremt külföldi országokban, és gazdaggá tesz egész vidékeket. Ez az a közönség, amely után mi is olyan nagyon áhítózunk, de amelyet mai napig se tudunk állandó vendégé tenni ebben az országban.”⁴²

Más értékelések nem az idegenforgalmi szempontból fontos réteg megjelenését emelték ki, hanem – alighanem túlbecsülve a követ-

⁴² Idegenek köztünk. *Pesti Napló*, 60. évf. (1909. június 13.) 139. sz. 7.

kező évben Magyarországot útba már nem ejtő verseny hatását – a nemzeti sztereotípiák, a feltételezett németgyűlölet és keleties jelleg cáfolatának lehetőségét, a nyugatias, modern szellem uralkodásának felmutatását. Az utóbbit érvelésük szerint az is bizonyíthatta, ha az ország népe kifejezi az autók iránti érdeklődését: aki az autót szereti, rossz nemzet nem lehet.⁴³

Tanulságok

Az autó mai közkeletűségéből könnyen arra következtethetünk, hogy 19. század végi megjelenése idején rögtön és mindenki számára nyilvánvaló volt e találmány nagyszerűsége, majdani sikere. Ám ha közelebbről szemügyre vesszük a korabeli fogadtatást, feltűnhetnek a gépjárműveket övező kezdeti bizonytalanságok, a többféle forma, meghajtási mód és az érdeklődő társadalmi csoportok különbözősége. Hogy a 20. század járműve az autó lesz, még akkor sem látszott egyértelműnek, amikor a kiváltságosok és tehetősök elitje hajtotta uralma alá az automobilizmus világát, sőt. Az autózás „úri sportját” kívülről szemlélő, az utcán száguldó járművektől veszélyeztetett tömeg ellenszenve nem csillapult. Az „önjárók” tulajdonosainak elitklubja azonban nem zárkózott el attól, hogy látványosságul kínálja föl a járműveket, és passzívan megsemmisíthető kiállításokkal, versenyekkel édesítse meg az autózás kellemetlenségeit a közönség számára. Ilyen esemény volt az a német főszervezésű megbízható-sági verseny, amelyhez II. Vilmos császár öccse, Henrik herceg adta a nevét, és amelynek útvonala 1909-ben, második évében Berlinből

⁴³ „Látták, hogy mese az, amit külföldön németgyűlöletünkről terjesztenek, látták, hogy mese az utaink ázsiai állapotáról szóló híresztelés, s végül látták, hogy hazánk utolérhetetlen természeti szépségei mellett egy kifejlődött ipari életet is él, lakosai a modern gépipar egyik legérdekesebb terméke, »az automobil« iránt élénk érdeklődéssel viseltetnek, szóval nyugat vagyunk, és érdemes velünk barátságot kötni, hozzánk visszatérni.” *Nemzeti Sport*, 1909. június 19. 5.

Münchenbe Budapesten és Bécsen át vezetett. A versenyről közzétett hazai sajtóbeszámolók nemcsak arról a reményről tanúskodnak, hogy a diplomáciai jelentőségű eseményként értékelt nemzetközi túraút bizonyíthatja Magyarország nyugati mivoltát, hanem arról is, milyen sajátos tájfogyasztást jelentett az autós túrázás a résztvevők nézőpontjából, és milyen élményt nyújtott a sebtiben alkalmassá tett utakon végigrobogó autós menet a kívülállók számára. Akiket megnyerni nem volt könnyű, hiszen – mint a túraverseny egy értékelője kifejtette – az autó megkedvelésére nem képes bárki. Ahhoz ugyanis modernnek kell lenni: „Az automobil maga egy csak némileg modern ember szemében rokonszenves jármű. Külsőleg szép, eredményeiben bámulatos, fontos tehát, hogy kíméletes használata által tartsuk fenn ezen szimpatikus vonások hatását. A túra egyik bizonyítéka annak, hogy ez lehetséges.”⁴⁴ Addig is tehát, míg a tömeg nem lesz modern emberek tömege, fontolva autózzanak az urak.

⁴⁴ *Nemzeti Sport*, 1909. július 10. 3.

Lányok a lelátón

Hölgyszurkolók a magyar futball
első évtizedeiben – sajtótükörben

„Már déltájban megindult a népvándorlás Budapest és a környék minden pontjáról [...]. A Rókusztól kiinduló villamosok szorongásig megteltek [...]. Az útba eső állomásokon mindenütt a várakozók nagy tömege, akik közül persze már egyetlenegy sem kapott helyet a túlszűfolt kocsikon. Az útvonalon végig gyalogrendőr-őrszemek és a kerékpáros-forgalmi rendőrség emberei szorgalmasan gyűjtötték a lépcsőkön kapaszkodó és nagyrészt potyautasokat.”¹

Hová igyekezett a pestiek e tömege 1925 márciusában? Színházba, moziba, vurstliba? Pártgyűlésre, tüntetésre, netán miniszteri beiktatásra? Ó, dehogy. Az MTK Hungária úti stadionjába sereglettek, melynek sokat túrt gyepéről a magyar nemzeti tizenegy néhány óra múlva a svájci válogatott fölött aratott ötgólos győzelem örömeivel vonult le. A csapat örömeiben negyvenezren osztoztak a helyszínen, no meg a Magyar Labdarúgók Szövetsége, a pályatulajdonos és az adóhivatalok, akik az örömen felül több száz millió korona bevételen is osztozkodhattak.

Az elitkultúra képviselőit már akkor sem fakasztották mosolyra ezek a hatalmas számok. A nyolcvanas éveit taposó Rákosi Jenő azonban, aki lapszerkesztőként, színingazgatóként és felsőházi tagként mind az elit, mind a tömeg kultúrájában otthon érezhette magát, kimondottan elhatárolódott azoktól, akik a futball népszerűsége láttán kulturális apokalipszist vizionáltak. Mi több: a futball-

¹ Nagy győzelem „nagy” játék nélkül. *Sport hírlap*, 1925. március 26. 1.

játékosnak – a filmmel párhuzamot vonva – a modern művészek között kereste helyét. „Mert igenis, művészet ez is. A színészettel közösséget tartt abban, hogy a testét, a fizikumát állítja harcba. [...] A színész az író által megírt szerepét játssza és a szövegét mondja hozzá, és egy előírt történetet játszik le előttünk. A labdarúgó ellenben a maga színpadán – a commedia dell'arte módjára – egy drámát rögtönöz előttünk.”²

Ahogy az e kötet korábbi fejezeteiben is fejtegettem, az intézményes történettudomány eddig nemigen osztotta Rákosi nézeteit, és elvétele tartotta vizsgálatra méltónak a futballt mind kultúr-, mind társadalomtörténeti szempontból. Tegyük hozzá: általában sem a sport-, sem a tömegkultúra kutatása nem ver fel nagy port a hazai hivatásos történetírói berkekben, de a nyugati történeti irodalom is csupán a 20. század utolsó évtizedeiben tért nyert ún. „kulturális fordulat” óta szentel a sportnak jelentősebb figyelmet.³ Holott, mint ezek az újabb kutatások is bizonyítják, a modern sport – és különösen a futball – születése óta túlmutat önmagán történeti értelemben, és kínál tanulságos válaszokat az elmúlt százötven évből a társadalmi mobilitás, az urbanizáció, a nemzetépítés, a mentalitás, a kollektív emlékezet, a nyilvánosság és még számtalan kanonizált téma búvárlói számára.⁴

E témák közül ezúttal arról a szerepről fogok szót ejteni a sporttörténet elsődleges forrása, a tömegmédia alapján, amit a nők a hagyományosan férfi uralta terepnek tekintett (futball)nyilvánosságban töltöttek be. E szerep, bár kétségtelenül kisebbségi, jóval sokrétűbb és árnyaltabb annál, mint amit előzetesen sejtenénk, és mint amit az

² Rákosi Jenő: Sport mint művészet. *Uj Idők*, 1925. április 5. 328.

³ Amy Bass: State of the Field: Sports History and the „Cultural Turn”. *Journal of American History*, vol. 101 (2014), no. 1, 148–172.

⁴ Christopher Young – Anke Hilbrenner – Alan Tomlinson: European Sport Historiography: Challenges and Opportunities. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 2, 181–187.; Mark Dyreson: Mapping Sport History and the History of Sport in Europe. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011), no. 3, 397–405.

alábbiakban van módomban elmondani róla. Áttekintésünk mindazonáltal fölviláncolhatja, milyen további lehetőségek rejlenek a futball történetének kutatásában; túl az anekdotákon, az eredménylistákon és a hajdanvolt sikerek céltalannak tetsző fölemlegetésén.

Sötétszürke talajon, lombtalan fák előterében fehérínges férfiak néznek az égre. Ez nem egy monokróm impresszionista festmény, hanem a Budapesti Egyetemi Atlétikai Club (BEAC, első elnöke Eötvös Loránd) és a Szabadkai Sport Egyesület futballmeccséről készült fotó. Az urak közül egyesek fekete nadrágot viselnek (alighanem ők képviselték a BEAC-ot), bár a színeket nehéz volna pontosan azonosítani, lévén a felvétel fekete-fehér. A szereplők pedig nem a borús eget böngészik aggódva, hanem a magasba rúgott labdát.

A fotó 1902. április 20-án, vasárnap készült Szabadkán, „a város erdejében”. A magyar futballtörténet egyik első folyamatosan működő klubcsapata, a budapesti egyetemisták igencsak oktatták a korábbi alapítású, inkább atlétikai téren vitézkedő vidéki egyesület legénységét. „A szabadkaiak primitív pályájuknak és fizikai túlerejüknél köszönhetik, hogy a mindvégig nagy fölényrel játszó egyetemiek csak 5:0 goállal győztek” – berzenkedett a riporter.⁵ „Tessék elhinni, hogy fenegyerekek azok a mi fiaink, csak egyszer lehet őket megverni, mert azután megbosszulják magukat, még ha nem üdvözülnek is” – jósolta a szabadkai tudósító az *Ország-Világ*-ban, amely a meccsről készült fotókat is közölte.⁶

„Bezerédy Istvánné úrnő amatőr felvételei” – olvashatjuk a képaláírást. Okkal gyanítható, hogy Bezerédy Istvánné futballistafeleség volt, azaz hites ura is ott kergette a labdát a „primitív pályán”, ámbátor Bezerédyné alig hasonlíthatott a *Nemzeti Sport* örökzöld

⁵ *Budapesti Napló*, 1902. április 22. 10.

⁶ Zsedényi Aladár: A szabadkai lapda. *Ország-Világ*, 23. évf. (1902. május 4.) 18. sz. 349.

Sportszelep pletykarovatába manapság alulöltözöttségük foka alapján beválogatott oldalbordákhoz. A Bács-Bodrog megyei főorvos leánya, Rátai Eszter a fotografálás idején 35 esztendő volt, és Bezerédyvel közös tizedik gyermeküknek, Ilonának pontosan fél évvel korábban adott életet (a tizenegyedik, utolsó sarj két évvel később jött világra).⁷ A férj, bezerédi Bezerédy István huszárkapitány és szabadkai földbirtokos (1861–1909) a kor sportsmanjeinek ideáltípusaként minden sportba belekóstolt, amit a megyei-városi elit csak a szájára, kezére vagy lábára vett. Szabadidő-sportolói repertoárja az agarászástól a *turul* nevű, az idegenből érkező futballsport ellensúlyozására programszerűen kifejlesztett, magyarosnak titulált játékig terjedt.⁸ Bezerédy mindemellett egyéb kötelezettségeknek is igyekezett megfelelni: a meccs előtti évben vesztette el az Ókanizsa választóközönsége által ráruházott országgyűlési mandátumot a későbbi őszirózsás miniszterrel, Lovászy Mártonnal szemben.⁹ Hamar megvigasztalták azonban egy szabadkai főispáni címmel, ami bizonyára gyógyírként hatott a BEAC-tól elszenvedett vereségre is. Ha egyáltalán emlékezett még rá a 41 évesen futballpályákat látogató sportférfi.

A tízgyermekes képviselőfeleség, Bezerédyné így lett az első hazai futballfotográfusok egyike – de korántsem az első nő, aki a partvonal mellől drukolt a viharos tempóban kibontakozó, első félszázada alatt szaktudásban és játéktílusban is világhódítónak fejlődő magyar futballnak. A magyar hölgyek már a legelső „match”-ekre kivonultak. Nemcsak azért, hogy tornyos frizurájukon a tollas malomkerékkalappal akadályozzák a kilátást, hanem ünnepegni is, ha „goal” esik. A kalapokat összezsugoríthatta, a bukjelszoknyákat megkurtíthatta a későbbi divat és a háborús nyersanyaghiány, de a

⁷ Pettkó Béla – Reisz Ede – ifj. dr. (szerk.): *Magyar nemzeti zsebkönyv 2. Nemes családok*. Budapest: Magyar Heraldikai és Geneológiai Társaság, 1905. 106.

⁸ N. Wermes Lajos: A Szabadkai Sport-Egylet IV. nemzetközi versenye Pálison, *Magyar Polgár*, 26. évf. (1903) 178. sz. 7.

⁹ *Magyar Nemzet*, 1901. október 3. 2.

lányok és asszonyok, kabarégörlök és cégtulajdonosnék töretlenül kitartottak az anglofil elitfigurák divathobbijából szó szoros értelmében népsporttá érő, a nagypolitika által – leginkább urbánus, játékos és fizikai kontaktust igénylő jellege miatt – nem egyszer kritikával illetett labdarúgás mellett. Hiába vérezte a betiltás, különadó, anyagi és politikai okokból bekövetkező folyamatos kívándorlás, a 20. század első felének drukkerizézei ragaszkodtak úgy a kültelki összezsapások, mint a Fradi–MTK–Újpest dominálta első osztályú derbi és az osztrákok, csehek, olaszok elleni válogatott erőpróbák izgalmaihoz.¹⁰

És közülük sosem hiányzott a nők kórusa, a „magascé-közép”.¹¹ Pedig:

„a hölgyzurkolók dolga nagyon nehéz. A férfiak sok mindent kiálhatnak, ami nekünk, nőknek, nem illik. Azonkívül, ha mi valamit kiálunk, azt azonnal meghallják, mert kéri a sok hang közül. Ilyenképpen a mérkőzéseken a nők hallgatásra vannak ítélve, és ez az oka, hogy az utóbbi időben egyre kevesebbet

¹⁰ Az általános tájékozódáshoz a magyar futballtörténetben, amennyiben külön nem jelzem, az alábbi munkák biztosítottak alapot: Dénes Tamás – Sándor Mihály – B. Bába Éva: *A magyar labdarúgás története 1. Amatőrök és álamatőrök (1897–1926)*. Debrecen: Campus, 2013.; Szegedi Péter: *Az első aranykor. A magyar foci 1945-ig*. Budapest: Akadémiai, 2016.

¹¹ A plasztikus kifejezés Márkus Páltól származik, egy Hungária (azaz MTK)–FTC rangadó tudósításából: „A sajtópáholy mögött hölgytársaság ül. A ferencvárosi támadások alatt felhangzó szoprán jankiáltások azt bizonyítják, hogy a hölgycsapat szíve a Hungáriáért dobog. Még hozzá hevesen dobog, mert a »vezérük« (Zaláné, az MTK főellenőrének felesége) olyan hangozást jaggat az egyébként is derbihangulatos légkörbe, hogy dobhártyánk csak úgy cseng bele. (De amikor Sárosi Gyurka elterül a fűvön, Zaláné kivételesen soronkívüli »jaj«-t áldoz – ezúttal a Ferencváros oltárára is.) Na és a rengeteg »vigyázz Matyi!«, meg »jól van Sutyó!« harci kiáltás. Csekélység! A három hölgy torkából kitelne egy C-közép. Egy »magascé«-közép.” Márkus Pál: Inspekció a derbiről kivilágos virradatig. *Sporttérkép*, 1934. szeptember 26. 2.

járok meccsre. A játékosoknak bekiabálni nem szoktam, legfeljebb akkor, ha tudom, hogy mellettem áll a menyasszonyuk”,

– foglalta össze egy hölgyszurkoló dilemmáit Radó Annus, „a Hungária lelkes és törhetetlen híve. Tíz fok Celsiuson felül és húsz fokon alul.”¹²

Játékos játékvezető és feminista jótékonysági meccs: a kezdetektől a Nagy Háborúig

1897: a magyar futball áttörésének éve. Bár ilyen-olyan meccsekre korábban már sor került, ez volt az az év, amikor a bejegyzett sportegyletek kebelén belül gomba módra szaporodni kezdtek a futballcsapatok. A Budapesti Torna Club tényleg és névleg is magának tulajdonította az „Első Magyar Football Team” címet, a mérkőzést pedig, amit két BTC-csapat között rendeztek, egyidejűleg az első magyar meccsnek minősítették. A sporttörténet jelen állása szerint valóban az is volt, legalábbis az első nyilvános, klubcsapatok közötti találkozó.

„Meghívó. Ma tartják klubunk footballcsapatai első matchüket a millenáris pályán. E matchben a klub »kék-fehér« (első) és »vörös-fehér« (második) csapatja állanak egymással szemben.

Működésünknek új tere nyílt e férfias játék meghonosításával, s a csapatok összetartására csak kedvező hatással leend, ha a klub valamennyi tagja, családját, barátait, ismerőseit meghíván, a viadalon nézőként jelenik meg.

Kérjük klubtársainkat, hogy a match alkalmával, ma vasárnap, május 9-én délután 5 órakor a millenáris pályán (Csömöri út a lóversenypálya mellett) megjelenni szíveskedjék!”¹³

¹² V.: Három hölgyszurkoló nyilatkozik eltiltott szegedi kartársáról. *Sport hírlap*, 1938. március 5. 4.

¹³ *Sport-Világ*, 1897. május 9. 4.

Az angol játékhoz angol időjárás dukált: a kezdőrúgással egy időben kétórás zuhé zúdult a Millenárisra. „Ez mit sem akadályozta a csapatokat, hogy a millenáris pálya királypavilonjába szorult mintegy 100 főnyi közönség előtt meg ne kezdje a matchet.”¹⁴ Nem tudjuk, a szurkolók mindnyájan az új „férfias játék” művelőinek rokonságából verbuválódtak-e, nembeli statisztikájuk mindenesetre nem volt száz százalékgig férfias: a kék-fehérek 5:0-ás győzelmével zárult bemutatkozást „a millenáris pálya pocsolyáiban előfordult számos mulatságos »összeütközés« után is nagy meglepéssel fogadták a nézők, kiknek sorában a rossz idő dacára számos előkelőség s a szép hölgyek egész koszorúja jelent meg”.

A következő mérőföldkő, az első nemzetközi mérkőzés sem váratott soká magára. Fél év sem telt bele, a BTC október 31-én már a *Vienna Cricket and Football Club*, azaz a bécsi Cricketers csapatával mérkőzött a Millenárison, ismét angolos, hideg és borongós időjárástól kísérve. Ettől bizonyára csak otthonosabban érezték magukat az angol játékosok, akikből mindkét csapatban akadt egypár.¹⁵ Itthon ezzel a meccsel vette kezdetét a régiós futballfejlődés mozgatórugóját jelentő osztrák–magyar (és cseh) versengés, a BTC pedig büszkén viselhette a rutinos bécsiektől elszenvedett mindössze 0:2-es vereséget, hisz legalább annyit értek, hogy „a Cricketerok kapuvédjének néhányszor félre kellett tenni pipáját, meg hirtelen ledobni a lodenköpenyeget”.¹⁶

Nem csoda, ha a BTC igyekezett kitenni magáért, a Millenáris hűvös mezején felsorakozó, kétezres szurkolótáborban ugyanis ott szemlélődött Wlassics Gyula közoktatási miniszter is, továbbá „szakférfiak, hölgyek, sporttársak és laikusok”.

Ha hölgyközönségről esik szó, a futballdiskurzus egyik sztenderd szólama az atyáskodón dörmögő „nem értenek hozzá”. (Ez a

¹⁴ *Sport-Világ*, 1897. május 16. 6.

¹⁵ Az angolok mellett a futballtörténetben szintén jelentős szerepet játszó „magyar delfin”, Hajós Alfréd is (akkor még gyakorta Guttman Arnold néven) színre lépett a BTC mezében.

¹⁶ Az első football-match Budapesten. *Sport-Világ*, 1897. november 7. 6.

szalonváltozat.) A szólam – ami később is megidéződik még e fejezetben – már az első nemzetközi meccs tudósításából kicsendül, amikor az alábbi mozzanatról olvashatunk: „A futkározó bíró elég szokatlan látvány volt a nézők előtt, és cseppet sem kell csodálkoznunk, ha a bájos hölgykoszorú egy tagja rajta mulatott legjobban, mert azt hitte, a nézők mulattatására szalad és ugrál a labda elől!”¹⁷ Wlassics miniszter bizonyára csekélyebb bájjal értetlenkedett, ezért nem őt emelték ki.

A futball mindazonáltal megkezdte magyarországi diadalútját, Budapest után bevette a vidéki nagyvárosokat, és megfertőzte a polgárság alsóbb rétegeit is – jelenthetjük ki, bár a sajtó sajnos nem konyhakész társadalomtörténeti zsargonban számolt be a közönség formálódásáról. A közkedveltség fokát jól jelzi egy tíz évvel később kelt olvasói levél, amely azt propagálja, hogy a meccsre díjtalanul kellene bebocsátani a hölgyeket, akár csak a bécsi Cricketersnél vagy a Budapesti Atlétikai Klubnál.

„Ez követésre méltó példa! Valamikor a Ferencvárosi Torna Clubnak is megvolt az a jó szokása, hogy a hölgyközönség díjtalanul élvezhette végig egy-egy labdarúgó-mérkőzését, de közben, úgy látszik, letett a jó szokásáról. Pedig ha valaki propagandát csinálhat ennek a szép sportnak, úgy bizonyára a mi hölgyközönségünk lehet az.

Azonkívül az az előnye is meglenne a hölgyközönség ingyenes bebocsátatásának, hogy a nézők a küzdelem hevében nem ragadtatnák el magukat a végletekig, látva azt, hogy hölgyek vannak jelen.”¹⁸

A Ferencváros ekkor már mint többszörös magyar bajnok sem a népszerűségnek, sem a jegyvásárlóknak nem volt híján. Nők pedig úgy is látogatták a meccseket, ha fizetniük kellett érte – nekik vagy

¹⁷ Az első football-match Budapesten, 5.

¹⁸ Egredér József: Hölgyek belépődíjat nem fizetnek. *Az Ujság*, 1908. február 9. 18.

a családtagnak, akinek a kíséretében megjelentek (avagy aki az ő kíséretüket vállalta). Kárpáti Béla, a Magyar Labdarúgók Szövetségének elnöke a hazai futball addigi sikerei közül külön kiemelte a hölgyközönség jelenlétét:

„[A] labdarúgást művelő ifjúság egyik legkedvesebb hódítása mindenesetre az a bájos és nagyszámú hölgyközönség, mely sokszor rossz időjárástól, hidegtől, fagytól sem riad vissza, hanem rendszerint ott terem a tágas tribünökön, és gyönyörködve nézi, sőt olykor biztató pillantással és szóval is buzdítja a harcban lankadókat a nemes küzdelem lelkes folytatására. És lehet-e szebb jutalma és nagyobb dicsősége az amatőr játékosnak, mint az, amikor egy ügyesen berepített »goal« után száz meg száz apró női kacsó tapsolja neki teljes megelégedését és elismerését.”¹⁹

Utólag kiderült, a női kacsók tapsikolásán túl azért másnak is (jó állásnak, belépőjegynek, arany cigarettatárcának stb.) tudott örülni a harcban lankadó magyar játékos, aki – elviekben – még 1926-ig amatőr, azaz fizetés nélküli maradt...

Ugyan az MLSZ elnöke már 1909-ben tágas tribünökről szózott, de az igazán, kontinensviszonylatban is komoly férőhelyszámokkal büszkélkedő stadionok ideje csak ezután köszöntött a magyar futballtörténetbe, az FTC Üllői úti (1911) és az MTK Hungária úti sporttelepének felavatásával (1912). A stadionkorszak Erisz aranyalmájaként gurult az MLSZ berkeibe, a jövedelmező meccsekért vívott öldöklő pályaharc, a bojkott és pártütés szüntelen szappanoperája még a játékos és szurkoló címére egyaránt kipostázott behívónál is nehezebben gyógyuló sebeket ütött a világháborús évek labdarúgásában.

Az MTK arénája sajnos már állt, amikor a feministák Budapesten rendezendő VII. világgongresszusa javára rendeztek ott meccset,

¹⁹ Kárpáti Béla: A Magyar Labdarúgók Szövetsége 1909-ik éve. *Az Ujság*, 1909. január 10. 19.

1912 mindenszentek ünnepén. (Bizony, futballisták a feministákért!) Az eleve foghíjas nézőtér egy huszonötezres stadionban még foghíjasabbnak tűnhetett. A döntetlenre végződő MTK–BTC találkozóra több lap szerint „csupán” 1000–1500 néző vett jegyet, pedig a szünetben még egy bosnyák katonazenekar is biztosított esztrádműsort. Ráadásul a közalgó, osztrákok elleni válogatott derbi miatt a csapatok kulcsemberei sem léptek pályára.

„– Nos, hogy tetszett? – kérdezte egy banki tisztviselő kinézésű fiatalember egy nagyon csinos feministától.

– Igazán szép volt, nagyon tetszik a melódiája – felelte az ifjú leány.

– A melódiája? Én azt kérdeztem magától, hogy a mérkőzés hogy tetszett?

– Én meg az Éva keringőjéről nyilatkoztam, amit a bosnyák zenekar olyan gyönyörűen játszott.

[...] És tényleg, a legtöbbben nem oda figyeltek, ami a játéktéren történt, hanem a közönséget nézték, amely jórészt bájos leányokból és asszonyokból, a feminizmus kedves harcosaiból állt, akik nem sokat értettek a footballhoz (még szerencse, hogy nem értettek hozzá, mert a mérkőzés bizony ugyancsak gyenge sportot nyújtott).²⁰

A feministák egyébként sem idegenkedtek a sporttól. Míg a saját futballcsapatot áhító magyar nők korszakunkban folytonos elutasításba ütköztek (bár előfordultak kóssa híradások kérészetű próbálkozásokról), a Magyarországra látogató angol feminista, Cicely Corbett bátran csevegett a női sport előnyeiről a „kacéran áttört” zöld (nem kék!) harisnyájától elalélt magyar újságíróval:

„– Nagysád footballozik is?!

– Mi van abban! Fekete selyemnadrágot veszek fel – persze fűző nincs ilyenkor rajtam. Több női football-csapatunk is van.

²⁰ Az Újság, 1912. november 2. 12.

Látna csak, milyeneket tudunk mi rúgni. Néha férfiakkal is játszunk, ez aztán a pazar mulatság.”²¹

Ha magyar pályára nem is, a pálya széléig egyesek így is eljutottak – partjelzőként:

„Többen kísérleteztek már, hogy a hölgyek miként töltik be a határbírói tisztséget, ami a nők legújabb térhódítása a footbalsportban, habár odáig még nem jutottak, hogy mint aktív játékosok vegyenek részt a mérkőzésekben, a feministák bizonyára erre is büszkék lesznek. Így legutóbb az NTC–EAC ifj[úsági] mérkőzésen mint határbírók szintén hölgyek szerepeltek, és pedig a mérkőzést vezető bíró teljes megalégedésére. A két bájos úttörő határbíró Zalaczký Bözsike és Herbst Zsófiika.”²²

Egészen a húszas évek végéig kellett várni, hogy a futballmeccsre érkező tömeg sportolónőket láthasson a kezdőkörben. A nagypályás kézilabda ugyanis ekkor jött divatba mint a népszerű fociesemények „előzenekara.” Hölgyfutballnak is becézték, nem véletlenül: a füvesítetlen, gyakran sáros-vizes pályán küzdő rövidnadrágos lányok összecsapása – ki tudja, miért – népszerűbb volt, mint a kézilabdás férfiaké.

Ugyancsak a kézilabdát ajánlotta a szerkesztő annak a sportújságolvasó nőnek, aki női labdarúgóklubról érdeklődött: „Egyesületet, csapatot elvből nem ajánlunk senkinek. Női futballcsapatot azonban ezen felül még azért sem ajánlunk, mert azt valljuk, a futball nem nőknek való játék. A nő játsszék mást, szaladgáljon, labdázzon, teniszezzék, kézilabdázzék, de ne rugdalózzék. A leghelyesebb az volna, ha »Futball-rajongó 4« [jeligéjű olvasó] valamelyik női kézilabdacsapatnál jelentkeznék játéokra.”²³

²¹ S. S.: Csevegés egy szép angol feministával, Miss Cicely Dean Corbett-nél. Pesti Hírlap, 1912. január 16. 7.

²² Sport-Világ, 1913. március 31. 3–4.

²³ Nemzeti Sport, 1938. március 15. 8.

A „hölgyfutball” e jelensége azonban már a következő korszakhoz tartozik, amikor a labdarúgás végleg bebetonozta magát a hazai tömegkultúrába, a női szurkolók pedig egyénenként is érdekelték a sajtót.

Arctalan „hölgy”-ből Várdai Tódorné és Bárkányi Ilonka: a húszas-harmincas évek nőszurkolói

A magyar futball országos felvirágzását a tízes évek második felében, az MTK-féle aranycsapat formájában szakmai sikerkorszak is követte. A szervezeti szintet azonban a klubok közötti nézeteltérések (a pályavitákról már szoltam a kötet egy korábbi fejezetében is) és a játékosállomány megélhetési célú, tömeges kivándorlása jellemezte, a közönséget pedig az osztársadalmat átítató erőszakosodás (avagy *brutalizáció*, hogy a nemzetközi szakzsargont visszhangozzuk).

A „hölgyek” talán a fentiek miatt maradtak ki a meccstudósítósokból. De talán azért is, mert számukra egy mérkőzés megtekintése hangsúlyozottan társasági eseménynek számított, és a háború vagy a frontra, vagy munkába szólította mellőlük a vőlegényt, férjet, fiút vagy apát – miközben rájuk is nagy anyagi és személyes terhet hárított. A húszas évek közepére viszont a nők szintén visszatértek a tribünökre, és nemcsak a kényelmesebb, drágább páholyokba, hanem a pótszékes szektorba is. Az állóhely azért még most sem volt jellemzően az ő terepük.

A világháborúk közötti évtizedek sportsajtója továbbra is gyakran vette egy (immár nem malomkerék)kalap alá a közönség nőtagjait, és szónokolt általánosságban arról, mennyire csinosak, csúnyák, hangosak vagy önérdelvezéreltek. Az előző időszaktól eltérően azonban az újságírók a hölgydrukkereket egyesével is rendszeresen megfigyelték, megszólították, saját hangot-nyilvánosságot biztosítva számukra. Az eddig dísz- vagy épp jutalmazószerepet betöltő, távoli, névtelen „hölgy”-ből a tribünök megszokott jelensége lett. Ami részben a sportsajtó professzionalizációjának, sokszínűvé és személye-

sebbé fejlődésének a következménye, részben (talán) a labdarúgók körül alakuló sztárkultuszé is, mivelhogy ez az „új” sportriporter érdeklődni kezdett a futballsztárok anyja, menyasszonya, felesége, de az Orth- vagy Sárosi-rajongó Nézőtéri Annuska iránt is.²⁴

A nődrukker mint pozitív jelenség

Ámbár a „bájos hölgyzurkoló” korábban kialakult, arcvonások nélküli portréját nem égették rögvest hamuvá a háború lángjai, e kép a nőről, aki üdítő színfoltja a lelátóknak, árnyalatokkal is gazdagodott.

„[T]alán az egész világon Budapest dicsekedhetik a legtöbb hölgyzurkolóval. Még az állóhelyen is szép számmal találunk hölgyeket, hát még az ülőhelyeken... Reggelente nem ritkaság nálunk a sportlapot olvasó aktatáskás hölgy, aki éppen a harmadik dugó²⁵ leírásába merül el, felidézve emlékeit kedvenc csapatának sorsdöntő mérkőzéséről. Válogatott meccs előtt délben sok háziasszony szól ki türelmetlenül a konyhába: – Na, mi az, Ede, még mindig nincs kész az a rántás, elkészünk a meccsről, pedig akkor jaj neked!... És ezeknek a lelkes hölgyzurkolóknak a sajátos szempontjait mi sohase vettük figyelembe – ezután se vesszük –, mert a sport nem ismer nemeket.”²⁶

A legtöbb hölgyzurkolós híradás természetesen a Hungária (az MTK hivatásos csapata futott e néven a profizmus bevezetése után)

²⁴ Korábban is akadt egy-két „futballprimadonna” (mindenekelőtt Schlosser Imre), a harmincas években azonban a kultusz és a vele járó médiafigyelem mintha az élcsapatok minden tagjára kiterjedt volna. (Ami alighanem egy a tömegmédiá újdonságaival – például rádiós meccsközvetítések, hazai filmsztárkultusz – összefüggésben vizsgálható jelenség.)

²⁵ A „dugó” több évtizeden át volt a „gól” szinonimája.

²⁶ Kivéve, ha például arról van szó, futballozhatnak-e a nők is. Aszlányi Károly: A Sporthírlap bemutatja: a 11 válogatottat a hölgyzurkolóknak. *Sporthírlap*, 1937. november 13. 2.

és a Ferencváros drukkerait énekelte meg. A Hungária csinos és hangos ún. „menyasszonygárdája” a vidéki mérkőzéseken is feltűnést keltett, a Hungáriától épp vereséget szenvedő Fradi szimpatizánsairól pedig már-már novellisztikus módon számol be az alábbi életkép, példázva a sportújságírás irodalmi nivójának emelkedését, no meg a nőszurkolók iránti érdeklődés differenciálódását:

„A Ferencvárosból gurult a körúton a 6-os, amelyen két asszony beszélgetett tegnap reggel. A vasárnapi szórakozásról folyt a szó.

– Imre oly ideges volt az este, hogy nem is vacsorázott – kezdte az egyik. – Igen, nem mesélt, mint máskor, semmit a meccsről.

– Persze, hogy nem, mert kikaptunk.

– Kicsoda?

– Hát mink, a ferencvárosiak.

– Kitől?

– Nem tudom, de alighanem az MTK-tól. Tudod, engem nem nagyon érdekel, de néhányszor már kint voltam, mert az Irénke nagyon szereti a meccset.

– Én még sohasem voltam meccsen, mert az nagyon durva. A teniszt szeretem. És mit mondtak, hogyan kaptunk ki?

– Nem meséltek semmit, csak az Irénke mondta, hogy az Imre dühében a zöld-fehér zászlókat tépte össze.

– Miért?

– Hát mert a zöld-fehér a mi színünk, te nem tudod? És a kék-fehér az MTK.

A másik nagyon elcsodálkozik erre, és mélységes szomorúsággal szól:

– Akkor biztosan kikaptunk. Nem szeretem a futballt, de azért kár, ha a Ferencváros kikapott.

Én meg úgy sajnáltam, hogy a két utastárs már a Rákóczi útnál leszállt.”²⁷

²⁷ Hogy is volt csak? Amit vasárnap nem tudtunk elmondani. *Nemzeti Sport*, 1928. május 15. 4.

A női drukkerok mint a gúny céltáblái

A „nem ért hozzá” toposza természetesen tovább bimbózott, sőt a szurkolónő „nézőtéri ballaszt”-ként való felfogása is elterjedt. A nő eszerint azért jár meccsre, hogy mutogassa magát, felvonultassa legújabb ruháit, idegesítse férfi kísérőjét, ostobaságokat beszéljen. A pályán pávaskodó nődrucker egyetlen célja tehát, hogy a figyelem csakis reá háruljon.

Egy (t. l.) szignójú szerző kegyelmet nem ismerő gúnnal foglalta tíz, kivétel nélkül elítélő pontba „a hölgyszurkolók természetrajzát”.²⁸ Érzékeltetésül csupán két tétel:

„4. A hölgyszurkoló úgy érzi, hogy miatta van a meccs, s az egész pálya legyen megtisztelve, hogy ő kijött. Ehhez képest a hölgyel nagyon finoman kell bánni, s mindannyiszor felelni kell neki, valahányszor kérdez. Ez azonban nem könnyű, mert: 1. Ha részletesen magyarázol, elunja. 2. Ha ideges vagy, könnyezni kezd. 3. Ha szakszerű vagy, kinevet. 4. Ha viccelsz vele, megsértődik. 5. Ha nem felelsz, parasztnak nevez. 6. Mindegy, hogy mit csinálsz, úgysem érti meg. De ha véletlenül megértené is, akkor is letagadná, hogy érti. Dehogyan érti ő! Nem finom dolog az.

5. Mennél szebb a hölgy, annál kevésbé ismeri a szabályokat, s annál kevésbé érdekli a mérkőzés. Feltűnően szép hölgy le sem néz a pályára. Viszont, ha a hölgy csúnya, akkor néha még a lesszabály is a kisujjában van.”²⁹

A megsemléltetett és csúnyának találtatott nők egyébként is külön kategóriáját képezték az élcre méltó témáknak. A tribünhíradók visszatérő epizódja például a tömegben elvesztett férjét vagy vőlegényét kereső nő, akiről a külseje alapján megállapítja az újságíró, hogy Jenő helyében bizony ő se sietne megtalálni az asszonyt.

²⁸ (t. l.): A hölgyszurkolók természetrajza. *Sporthírlap*, 1939. július 1. 4.

²⁹ Uo.

A nőszurkoló viselkedése

Statisztikai felmérések hiányában lehetetlen megállapítani, a női nézők milyen mérkőzésekre látogattak ki előszeretettel. A tudósítások mégis sejtetik, hogy a presztízsmecceken (válogatott találkozók, nemzetközi klubmérkőzések, hazai rangadók) különösen feltűnő volt a hölgyszurkolók jelenléte. Vajon tényleg többen jöttek, vagy csak a nők egy „feltűnőbb”, a társadalmi ranglétra magasabb fokán álló rétegének kivonulása tette láthatóbbá a hölgytábor? Nehéz utólag megmondani.

A beszámolók szerint főként az osztrák–magyar összecsapások vonzották a reprezentációs igénnyel fellépő, minimum középosztálybelinek tetsző nőket: „Nemcsak sportesemény. Társadalmi esemény is. Ez az a mérkőzés, amely mindig a legtöbb laikus nézőt vonzza ki a tribünökre, az osztrák–magyar mérkőzésen vannak a hölgyek a legnagyobb számban képviselve. [...] A nézőtér: garden party, théâtre paré. [...] Az osztrák–magyart végignézni: társadalmi kötelesség, divat.”³⁰ Hasonló minősítést olvashatunk a Közép-európai Kupa meccseiről is.

Természetesen a nők nem csak reprezentáció céljából foglaltak tért a pályákon. A hajdani tribünök az asszonydrukkerek színes és népes tablóját tárják elénk a hivatalból kilátogatóktól a dulakodókig. A futballista- és edzőfeleségek inkább a szakértő hölgyközönség csoportjába sorolhatók, de a honi futballtörténet drámai pályát befutó sztárja, egy korábbi fejezetben már emlegetett világvándor Orth György (aktuális színésznő) felesége például néha inkább csipkét horgolt a nézőtéren. „Hűségesen ott van minden MTK-meccsen a Gyurival. S le nem veszi szemét a pályáról – ha Gyuri játszik. De ha nem játszik is a népszerű Gyuri, Orthné ott ül mellette hűségesen a páholyban, de ilyenkor ügyet sem vet – a játékra.”³¹ Hasonló vérmérsékletű teremtés lehetett az is, aki Hungária–Fradi találkozón,

az elsőrendű páholy első sorában „az egész mérkőzés alatt regényt olvasott. Szünet nélkül, még a mérkőzés legizgalmasabb jeleneteiben sem pillantott fel.”³²

Voltak asszonyok, akik stanicliban szolgálták fel férjüknek a nézőtérre importált vasárnapi ebédet. Olyanok is, akik télvíz idején az elegáns bunda alá rejtett pálinkásüveg tartalmával hevítették magukat. Egyeseket az sem tántorított el, ha a Fradi egy debreceni vizitje alkalmával a futópályán felsorakoztatott pótszékekre, egy Hungária–UTE rangadón pedig az újpesti játékerteret körbeölelő „motorke-rekpár-pálya nyaktörően meredek lejtőjére” szorultak. „Számos csinos hölgyet láttunk itt székeiken egyensúlyozni.”³³

Előfordult, hogy a meccs egyik vagy másik aktorát csupán a hölgyek nemeslelkűsége mentette meg. Egy Lapterjesztők kontra Siketnémák találkozó közben kiderült, hogy az előbbieknél nem futja a Thököly úti pálya bérére. A történet meglehetősen siralmas képet fest a gazdasági világválság futballéletéről:

„A mérkőzés bevétele annyira kevés volt, hogy a Lapterjesztők a pályabért sem tudták belőle kifizetni. A pályabérlő KASC-nak pontosan még 3.25 P[engő] követelése volt. A baj ekkor történt, mert a Lapterjesztők elnökének, intézőjének és drukkereinek összesen nem volt annyi pénze, hogy a követelést ki tudták volna egyenlíteni. Az élelmes intéző pénz hiányában ezért a csapat használt labdáját ajánlotta fel az összeg fedezésére, de a KASC ezt nem fogadta el. Sőt a Lapterjesztő-játékosokat le akarták zavarni a pályáról. A mérkőzés folytatása már-már veszélyben forogott, mikor az utolsó pillanatban a Lapterjesztők egyetlen hölgydrukkere erszényébe nyúlt, és kiürítve annak tartalmát, kifizette a követelést. A meccset így tovább folytathatták, s – ami a Lapterjesztőnél ritka – győztek is.”³⁴

³⁰ (t. l.): A hölgyszurkolók természetrajza, 4.

³¹ Hogy is volt csak? 2.

³² Hogy is volt csak? 3.

³³ Rex.: Leégett vagy nem égett le. *Sport hírlap*, 1927. szeptember 15. 6.

³⁴ *Nemzeti Sport*, 1930. november 19. 6. KASC: Kávéházi Alkalmazottak Sport Club.

A rákospataki Juventus részéről nemcsak a szurkolók próbálták szöges bottal lohasztani a nagytétényi iparosok játékkedvét, hanem maga a mezőny is négyesével ütlegelte az ellenfél egy-egy képviselőjét. Az egyik áldozatot „végül is a VI. ker[ület] egyik játékosa és a nézőközönségből berohant – két hölgy mentette ki szorongatott helyzetéből”.³⁵

A nők egy része sajnos a nézőtéri etikett kevésbé emberbarát fejezeteit is alaposan kitanulta. „Egy Sabaria-drukker hölgy bottal nekiment egy Hungaria-drukker úrnak, és addig verte, amíg az úr ki nem vetközött a lovagiasságából, és maga is erőszakhoz nem nyúlt” – mindezt az Üllői út állóhelyes tribünjén.³⁶ Ennél is nagyobb vihart kavart egy szegedi játékos húga, Bárkányi Ilona, aki egy 1938-as Szeged–Kispest találkozó alkalmával olyan vehemenciával sértegette Klein Árpád játékvezetőt, hogy az MLSZ fegyelmi bírása hat hónapra eltiltotta a labdarúgás helyszíni élvezetétől. Hogy miként csengett a verbális inzultus, nem árulták el az esetről cikkező lapok, csak azt, hogy maguk a nézők adták fel az úrileányi illemből kivetkezett Bárkányi kisasszonyt.³⁷

Az alábbi, (m. p.) szignóval jegyzett elbeszélés³⁸ tán még a fenti eseteknél is elevenebbül – és irodalmibb igénnyel – adja vissza a női szurkolók jelenlétének alapvetően pasztell árnyalatait:

„Lányok a viharban

Két hölgydrukker ült előttem vasárnap az újpesti stadion terasz-tribünjén. A két fiatal lány bundával és egy jól megtermett termosz-palackkal ellensúlyozta a koratavas még játszi, hal-

³⁵ A NISE feljelentéséből: „Játékosaink nagy része munkaképtelen lett...” *Nemzeti Sport*, 1931. november 25. 4.

³⁶ Széljegyzetek a bajnoki vasárnaphoz. *Pesti Napló*, 1928. október 23. 16.

³⁷ Hölgyek vigyázat, ne sértegezzék a játékvezetőket! *Esti Újság*, 1938. március 4. 10.

³⁸ (m. p.): Lányok a viharban. *Sport hírlap*, 1932. március 17. 7. Talán ugyanazt a Márkus Pált rejti a szignó, aki a „magascé-közép” fogalmát is kiötlötte?

vány napsütését, és minthogy az előmérkőzés finise és a derbi között az idő a relativitás elméleténél fogva is túl hosszúnak tetszik, »időhúzás« céljaira jókora papírzacskóba tömött kókuszcsókot hoztak magukkal.

A két Miss Futball szíve, mint a következőkből méltóztatnak látni, békebeli heveséssel dobogott a Hungária út kék-fehér klubszínű fiaiért. A két sporthölgy »párt«-állását abból sikerült minden kétséget kizáróan megállapítani, hogy az előmérkőzés csapatainak levonulása után olyan izgalom vett rajtuk erőt, mint például Szalayn ama bizonyos öngól bebombázása után.

A vasárnapi derbi hölgykoszorújának eme két kék-fehér virága részéről ugyanis: »Jaj, csak le ne rúgják a Jenőt«, »Jaj, csak ne essék baja a Híresnek«, »Jaj, csak beváljon a kis Szabó« és ehhez hasonló féltő izgalom hangzott bele a terasz-tribün »félházaz« nézőseregébe.

*

A pályán megjelenik a Hungária-gárda, két hősünk ujjongva feláll a helyéről, és egyszerre mondják: »Itt a drága Kalmár, itt a drága Nagy Jancsi, itt a drága Titkos«, és hasonló jelzők kíséretében felsorolják az összes fiúkat.

Mellettük egy úr ül csendben, és amikor az Újpest csapata kivonul, a férfi félhalkan, félig a hölgyek felé fordulva ezt mondja:

– Itt a »drága« Jakube.

*

Folyik a játék, izgalomuk – ha lehet – még nagyobb méreteket ölt, az Újpest ellenfele kapuja előtt nyilvánítja gólszerző vágyait, fogynak a percek, fogy a hölgyek kókuszcsókja, és amikor Szalay azt a bizonyos... 1:0! A lányok újra felállanak, és egyszerre mondják:

– ...az a drága Szalay!

*

Most egy percreg mindent elfeledve átadják magukat az öröm boldogító érzésének, kinyitják a termoszt, és mint nagy ünnepeken szokás, isznak India, Olaszország és Káposztásmegyer tea néven egyesített termékéből. Utána leveszik a padról a kókuszcsók-csomagot és »boldognak«, »boldogtalannak« osztogatnak belőle...

Az a bizonyos jelenet következik, amikor az egyik Szabó a cipészipar stoplis termékével a másik Szabó iránti érzelmeinek radikális módon ad kifejezést. A hölgyek most még nagyobb izgalomba esnek, és egyikük olyan jelzöt talált használni az idősebb Szabó ténykedésére, ami az egyik közelben ülő újpesti drukker ellentétzésével találkozott. Az újpesti drukker haragosan szólt:

– Mondja ezt kisasszony a P. Szabó szemébe, majd a félidőben idehívom.

Magából kikelve mondja a hölgy:

– Hogy én a szemébe mondjam? Inkább nem drukkolok tovább, nem is akarom látni, aki ilyen tesz!

A két kisasszony már nem drukkol, csendben ülnek a derbi változatos küzdelmei alatt, csak összesúgnak néha, és csak a mérkőzés végén szól az egyik megtört, elcsukló hangon:

– Mondd kérlek, nagyon fájhat a lába a szegény... Avarnak?”³⁹

A rajongók

1938, a franciaországi világbajnokság éve. A május végi reggelen álmátágon vár indulásra a magyar különítmény. A Keletiben nőrokonok és nem rokon nők zsongják körül a fiúkat, nemkülönben a szak-

³⁹ Uo.

vezetőket: „Schaffer és egy zöldruhás fiatal hölgy próbál hangulatot csinálni. Schaffer elemében van. Mindaddig, amíg a zöldruhás hölgy a bajnokságról nem kezd beszélni. E pillanatban hátat fordít az edző és menekül. »Nem akarok a bajnokságról hallani. Beszéljünk inkább a VB-ről!«”⁴⁰ (Schaffer „Spéci” Alfréd csapatát, a Hungáriát alig pár nappal azelőtt páholta el az ETO). Nem tudjuk, a pálya mellett az éjszakai életben is legendás Spéci az elvesztett döntő után is szívesebben beszélt-e a vébéről, az viszont bizonyos, hogy a harmincas évek hazai futballvilágában már természetes jelenség volt a sztárkultusz. A hölgyek az interjúkban sem tagadták, hogy egy jóképű fedezeteket felvonultató csapatnak könnyebb szívvel drukkolnak. A sportrelikviákat és meccsjegyeket is árusító budai kézimunkaboltban pedig megfordult „egy igen előkelő idősebb hölgy, aki elkérte a Takács II.-t ábrázoló plakátot. Szobadísznek.”⁴¹ A *Nemzeti Sport* viccmelléklete nem átalotta kiszerkeszteni Toldi Géza, a Fradi világbajnoki ezüstérmes támadójának egy hölgydrukkerét sem, kizárólag a „Toldi szerelme” poén kedvéért.⁴²

A rajongók a Ferencváros tea- és táncdelutánjáról sem hiányoztak. Az eseményen két piruló hölgy közvetítővel kérte asztalához a magyar foci ez idő tájt talán legragyogóbb csillagát, a feszező Sárosi Györgyöt. „Ám megszólalt a mentőangyal a zenekar személyében. Gyurka hirtelen elhatározással táncra kéri az egyik hölgyet, és elegáns nekirugaszkodással rádiózni kezdi a fényesre simított padlót.”⁴³ A *Sport hírlap* nemcsak ezzel a beszámolóval jelezte, hogy figyel a rajongónők olvasótáborára, hanem egy külön számukra készült összeállítással is, amely partiképeség szempontjából taglalta a válogatott tizenegyet. A Sárosi doktorról írottak alapján a tea-delutános hölgy örülhetett, hogy a sztár legalább egy tánc idejéig tűrte a társaságát:

⁴⁰ Orbán Mihály: „Böcsi ne sírjon...” *Nemzeti Sport*, 1938. május 31. 1.

⁴¹ A.: Elővételi tapasztalatok. *Nemzeti Sport*, 1931. november 18. 5.

⁴² *Nemzeti Sport*, 1931. november 18. 11.

⁴³ Márkus Pál: A Ferencváros elkezdte a szezont a – parketten. *Sport hírlap*, 1934. február 3. 7.

„Sárosi életében nem játszanak nagy szerepet a nők; éppen ezért tud hatást tenni rájuk. Társaságban kitüntetett udvariassággal és kedvességgel beszél velük, de amint lehet, otthagyja őket, hogy jogról, irodalomról vagy sportról beszélhessen valakivel. Az a titkos tippem volna az olvasó-hölgy számára, hogy próbáljon jogról, irodalomról és sportról beszélni vele. De ne csodálkozzék, ha Sárosi elmenekül tőle, mert már unja a jogot és az irodalmat. Ő ugyanis kiismerhetetlen.”⁴⁴

Akad rá példa, hogy a rajongó nőszemélynek végül sikerült a házasság gólvonálán túlra cseleznie magát. Többen viszont megelégedtek halandó társsal is, akit nem messziről kellett csodálni, hanem akivel egymás mellől csodálhatták a sztárokat. Egy meccs párkereső program gyanánt sem számított hajmeresztő ötletnek, amiről a korabeli apróhirdetések is árulkodnak. Ahogy arról is, a lányok mellé már nem kellett feltétlenül gardedám, ha stadionba készültek, az ottani nyilvánosság előtt anélkül is tisztességgel mutatkozhattak: „MECCSLÁTOGATÁSRA csinos, intelligens partnernőt keresek. Választ »Hungária drukker« jeligére fiókkiadóba.”⁴⁵ „MELYIK intelligens, magas, harmincas izr[aelita] úri fiú lenne szórakozáshoz és futballhoz partnerem. »Állandó páholy« jeligére főkiadóba.”⁴⁶

A nőszurkolók mint szakértők

„– Haj-rá magya-rok, haj-rá magya-rok!

És a férfihangok között vékony cérnaszálhangok: a nők.

Valamikor – nem is régen – még nagyon kevesen látogatták a meccseket a gyengébb nem képviselői. Aztán lassanként rájöttek, hogy a legújabb divatot látni és bemutatni nagyon alkalmas

⁴⁴ Aszlányi: A Sporthírlap bemutatja: a 11 válogatottat a hölgyzurkolóknak, 2.

⁴⁵ Az Ujság, 1938. január 30. 40.

⁴⁶ Az Ujság, 1939. május 14. 42.

egy-egy válogatott mérkőzés. Üdítő szórakozás volt szünetekben a színekben pompázó és korzózó hölgygárdát nézegetni. Közben sok-sok vicc született róluk, arról, hogy mennyire nem értenek a futballhoz.

De a nők addig jártak ki a meccsre, míg lassanként megtanulták, hogy mi az ofszájd, mi a hendsz, drukkolni is kezdtek. Épp olyan lelkesen, épp olyan fanatikusan, de másképp. A férfi: ordít, gesztikulál, káromkodik és magyaráz.

A nő: tapsol, sikít és sír.

A férfi lelkesedése indulatból fakad, a nőé: szívből. Egyik sem kevesebb a másiknál, kiegészítik egymást.

Vasárnap a nőket figyeltük, és annyi sok szakértő nyilatkozat vagy ösdrukkeri hozzászólás után a legújabb drukkerosztály tagjait szólaltattuk meg.”⁴⁷

A sportsajtó nemcsak ezen az egy vasárnapon, de több meccsen is megszólította a tribünök asszonyi hadát. Véleményt mondhatott például Telcs Márta: „Disznóság, hogy milyen durvák ezek az olaszok. Így lerúgni. De juszt fogunk győzni! Látja, milyen jó a kis Taki? Cuki!”⁴⁸ Szőke Kató: „Újpestet tippelem bajnoknak, lényeges anyagi érdekről van szó: lefogadtam ugyanis az újpesti győzelmet, de ettől függetlenül is megérdemlik, mert szépen dolgoznak és kitartóan, igazán impozáns, amit csinálnak.”⁴⁹ Diósdai Ilonka: „Hát tudja, ez nem olyan egyszerű. Én Polgárt hátul játszattam. Ha Kiszely nem játszhatna, Bíró, Sárosi dr., Toldi, Jakab, Gyetvai lenne a csatársorom.”⁵⁰ Steiner Livia: „Szerintem ugyanis a Hungária csak úgy nyerhet, ha így áll fel: Szabó – Kis, Kállai – Négyesi, Turán, Sebes – Cseh, Müller, Bíró Sanyi, Turay, Titkos. Gondolja, hogy a vezetőség ilyen csapatot

⁴⁷ Tabi László: Mit szól hozzá, nagyságos asszony? Hölgyek a meccsen. *Sport-hírlap*, 1933. október 25. 6.

⁴⁸ Tabi: Mit szól hozzá, nagyságos asszony? 6.

⁴⁹ A sötétben sem minden tipp egyformán fekete... *Nemzeti Sport*, 1929. július 28. 8.

⁵⁰ (sz. k.): Összeállít a Ferencváros (már aki). *Sport-hírlap*, 1939. március 22. 3.

állít össze? Ugyebár nem gondolja, mert nem is gondolhatja. Márpedig minden összeállítás, amely ettől eltér, csak ronthat a csapaton.”⁵¹

Akadtköztük, akinek úgy kellett szakértenie, hogy (a világválság idején sokakkal egyetemben) be sem jutott a stadionba, hanem két fiatalember tenyerén egyensúlyozva tudósított a Hungária út kerítésén túl zajló válogatott meccs eseményeiről:

„– Bravó Korányi, ezt jól csináltad, mindig mondtam, hogy te vagy a legjobb magyar bekk. Te nem vagy szívбайos... Jól van, Borcsa, úgy látszik, öreg napjaidra megtanulsz passzolni, ejnye, Sárosi... Jól van Avar, most átadta a labdát Toldinak, az vissza Lázárnak, Lázár előremegy, Dérinek adja, Déri beadja, nincs, aki átvegye, a német bekk tisztán elrúghatja...

És így tovább, kérem szépen.

A hölgy nemcsak drukkernek kiváló, hanem speakernek is beválna, a szakértelmét illetőleg.”⁵²

Ezek után semmi ámulnivalónk nincs azon, hogy a lap tabellapályázatára, amelyben a bajnokság következő heti állását kellett pontosan megtippelni, hölgyek is küldtek (1929-ben legalábbis) telitalálatos szelvényt.

A futballista- és edzőfeleségek (-lányok, -anyák) szakmai nyilatkozataiból külön vademecumot lehetne összeválogatni, holott nem kényszerültek rá, hogy feltétlenül elmélyüljenek férjük munkahelyi problémáiban. A Hungária-feleségektől érdemes itt is idézni a *Szomszédok*-szövegkönyvbe illő dialógust, amit egy döntetlenre végződő örökrangadó után, a Brüll Alfréd klubelnök finanszírozta vacsorán adtak elő:

„Mádné [férje Mándi Gyula, később az Aranycsapattal is dolgozó szakember, ekkor még játékos – B.K.]: Most aztán senki se vonhatja kétségbe, hogy jól játszott az uram. Ha az utóbbi

időkben gyenge játékával bűnözött is Gyula, most meg kell neki bocsátani. Elnevezték Faternak és ki tudja, még minek. Az uram élete a futball – én tudom – nincs ma nála boldogabb ember.

Senkeyné [Senkey »Ica« Imre edző felesége]: Igazad van, Edit, de hidd el, nekem is éppen elég bajom volt a derbivel. Az uram hetek óta úgy töpreng, mint egy Hamlet. Sokszor éjjel is felkelt, járt a szobában le és fel; töprengett a Kalmár bokáján. És amilyen biztos, hogy ma örül a szép szereplésnek, holnap már azon fog tűnődni, vajjon mi lesz a jövő vasárnap?

Kocsisné [férje, Kocsis Ferenc a válogatottban is szerepelt]: Na és a Feri... Már egy hete mondta folyton: »Ebbe a meccsbe belefeksznék!« Tudtam biztosan, hogy így lesz. Feri komoly játékos, ha gyengén játszik, keresi az okot, ha jól szerepelt, csak ezt mondja: »Tudod, egy régi játékosnál a jó szereplés nem erény, hanem kötelesség!« Így van rendjén, hadd lássák a fiatalok, hogy az idő múlását ha nem is állítja meg, de meglassítja a lelkesedés.”⁵³

Ám sem a futballistafeleségek, sem a tribün szingli szirénjei közül nem dicsekedhettek sokan azzal, hogy külön interjút szánt személyükre egy sportújság. (Nem pedig, teszem azt, a *Színházi Élet*, ahol a futballcelebritások magánélete rendszeresen terítékre került.) Ezzel szemben Várday Tódornénak, a Pátria Filmkereskedelmi Vállalat filmkölcsonzó osztálya vezetőjének – alias Renének, a Ferencváros „legvadabb” hölgyszurkolójának – nem kevesebb, mint két és fél hasábot szentelt a *Nemzeti Sport*. „Isten bizony, meg kell ütnöm a főnyereményt, hogy vehessek egy balszélsőt a Ferencvárosnak!” – efféléket kiabált René a lelátóról (ezt épp a 3:1-re nyert Ferencváros–Slavia meccs szünetében). A „mások által középkorúnak mondott” René négyévesen járt először Fradi-meccsen és lett drukker, habár bátyja Hungária-támogatóként a kék-fehér zászlót lengette lelkesen. A vezérszurkoló asszony az interjúban egyesével elemezte az FTC-legénység képességeit és formáját. A majdani válogatott

⁵¹ (s.): Összeállít a Terézváros, 2.

⁵² Ott túl a rácson... 1932. november 3. 5.

⁵³ Ünnepel a kék gárda... *Sport hírlap*, 1932. november 10. 4.

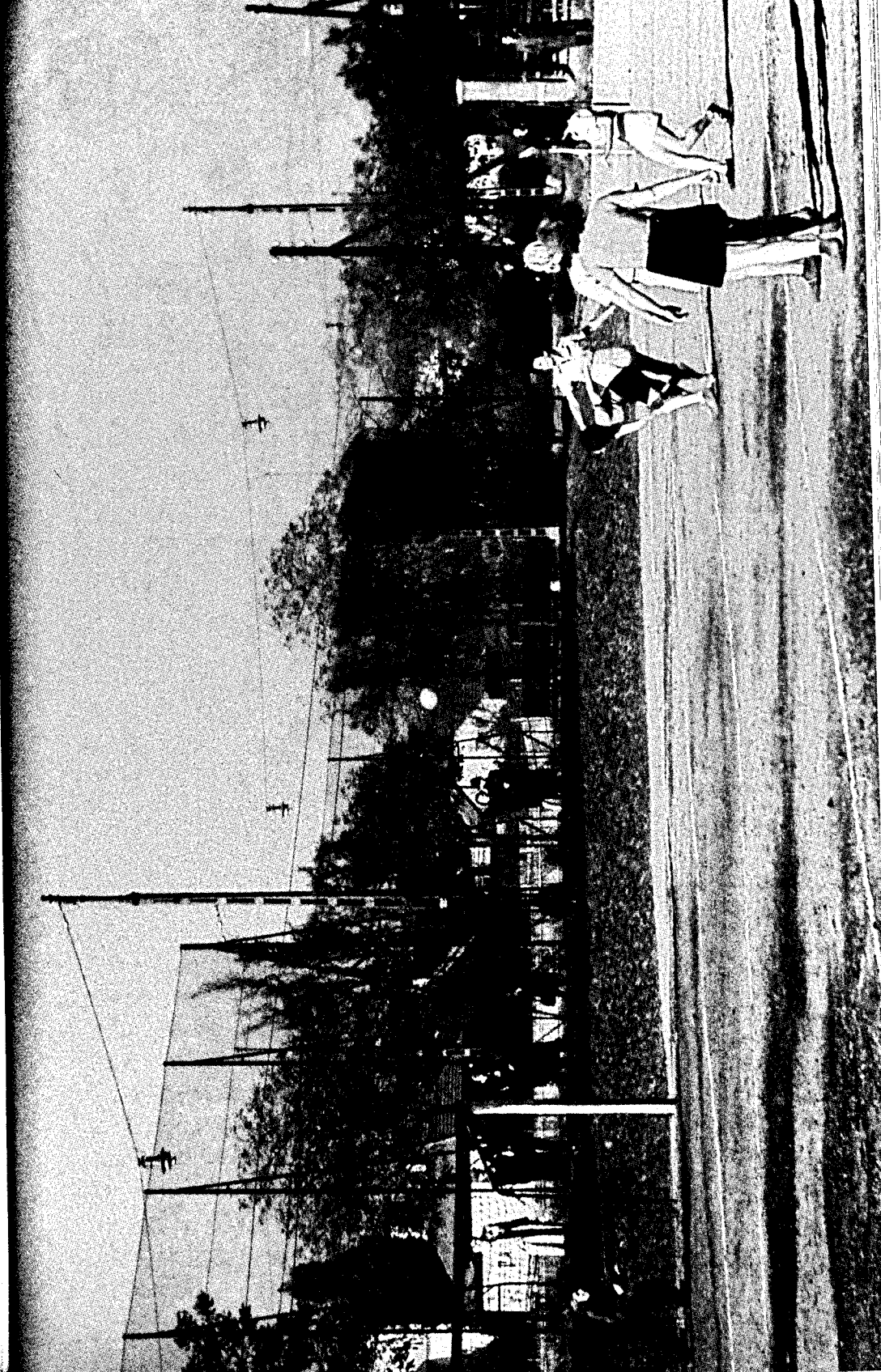
Kemény Tibor kapcsán egy ma is gyakorta felemlgetett futballbölcsséget hangoztatott: „Meg fognak ölni érte, de kimondom. Olyan embernek, akinek rendes keresete és fizetése van, nem lehet lelki válsága. Csak annak lehet lelki válsága, aki nyomorog és éhezik!”⁵⁴

Az első futballmeccs kedvéért a Millenárison ázó „szép hölgyek korszorújától” és a szabadkai erdőben fotografálgató Bezerédynétől, lám, eljutottunk a hölgyszurkolói kultúra – nos, ha nem is hangsúlyos mivoltáig, de legalább a rendszeres nevesíthetőségéig. Hogy ez a bő negyven esztendő, mialatt a hölgykorszorú arctalanságát a „legvadabb René” (rajzolt) arcképes bemutatása váltotta fel, keveset vagy sokat nyom-e a történelem mérlegén, nem tiszttem eldönteni, összehasonlítás nélkül nem is tudom ezt megtenni.

Tanúi lehettünk ugyanakkor, hogy a nők a kezdetektől részt vállaltak a hazai futballkultúra történetében. Amennyiben ez utóbbi történetet nem felejtjük bent a meccsstatistikák és játékoséletrajzok szűkre méretezett öltözőjében. Hogyan is férhetne ott el, amikor hozzátartozik a tribünök, a pótszékeken egyensúlyozók, az állóhelyek, a tömött villamosok és a szurkolótársak tenyeréről a falon túli világot megpillantani vágók népe is?

Érdemes volna gyakrabban kimerészkedni a játékoskijáróból, legalább a pályahatárig. Hiszen Zalaczký Bözsikével és Herbst Zsófi-kával csakis ott találkozhat az ember.

⁵⁴ Bókai M. Béla: Beszélgetés a Ferencváros „legvadabb” hölgyszurkolójával. *Nemzeti Sport*, 1937. július 2. 4.

Forrás- és irodalomjegyzék

Források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1411.b.1899 00098 Brüll Ármin hagyatéki ügye (1899)

VII.2.e 1696 (1915) Ferencvárosi Versenypálya Rt. (1910–1943)

VII.2.e 3313 (1915) Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Rt.
(1912–1933)

VII.2.e 3832 (1916) Brüll Henrik és Fiai (1864–1916)

VII.179.a – 1921 – 0071 Lázár Ferenc közjegyző iratai.

VII.187 Holitscher Szigfrid közjegyző iratai

VII.190 Meixner László közjegyző iratai (1939–1951)

Arcanum Digitális Tudománytár (adtplus.arcanum.hu)

Hungaricana Közgyűjteményi Portál (hungaricana.hu)

Sajtó

8 Órai Ujság, 1938

A Hét, 1902

Autó-Traktor, 1934

Az Est, 1930, 1931, 1935, 1937

Az Illatszerész, 1932

Az Ujság, 1908–1910, 1911, 1912, 1915, 1916, 1938, 1939

Budapesti Hírlap, 1912, 1914, 1929

Drogista Közlöny, 1936

Dunántúl, 1917, 1923

Ellenzék [kolozsvári], 1881

Esti Kurír, 1925
 Esti Ujság, 1938
 Film Színház Irodalom, 1941
 Friss Ujság, 1934
 Függelenség, 1934
 Herkules, 1899
 Képes Pesti Hírlap, 1933
 Magyar Auto Touring, 1935
 Magyar Cserkész, 1937
 Magyar Hírlap, 1932
 Magyar Közélet, 1931
 Magyar Lányok, 1935, 1936
 Magyar Nemzet, 1901, 1939
 Magyar Nők Lapja, 1939
 Magyarország, 1902, 1924, 1936
 Magyar Polgár, 1903
 Magyarság, 1929, 1933, 1936
 Nemzeti Sport, 1908–1912, 1926–1932, 1935–1939
 Nemzeti Újság, 1935
 Népszava, 1910, 1911, 1929
 Ország-Világ, 1902
 Pesti Hírlap, 1903, 1908, 1911, 1912, 1927, 1928, 1930, 1937–1939
 Soproni Hírlap, 1935
 Sopronvármegye, 1927
 Sporthírlap, 1913, 1914, 1919, 1920, 1923, 1924, 1925, 1927, 1928, 1929, 1932–1934, 1936–1930, 1934
 Sport-Világ, 1897, 1899, 1901, 1902, 1904, 1905, 1908, 1910–1913
 Szegedi Friss Újság, 1929
 Színházi Élet, 1920, 1933
 Színházi Magazin, 1939–1943
 Uj Idők, 1903, 1925, 1927
 Ujság, 1927, 1932, 1934, 1938
 Világ, 1911
 Villamfelszerelők, Műszerészek és Látszerészek Lapja, 1937, 1941

Hivatkozott irodalom

- A Dámák Nemzetközi Túraútja. *Autó-Traktor*, 5. évf. (1934) 11. sz. 17–26.
- A Milliók Könyve regénypályázata. *Uj Idők*, 1932. augusztus 21. 243.
- A napszemüveg története. *Vision Express*, <https://www.visionexpress.hu/hu/blog/a-napszemueg-tortenete-91> (Letöltés: 2022. június 2.)
- A nábob kincse. *Uj Idők*, 1916. május 21. 539–540.
- Andreides Gábor – Dénes Tamás: *Weisz és a többiek*. Budapest: Jaffa, 2018.
- „A populáris kultúra medialitása” – Egy konferencia szövegei. *Alföld*, 65. évf. (2014) 9. sz. 46–71.
- A szerkesztő üzenetei. *Uj Idők*, 1911. október 15. 370.
- A szerkesztő üzenetei. *Uj Idők*, 1942. október 24. 506–507.
- Balajthy Ágnes 2017: Térkép nélkül. Utazási irodalom a két világháború között. *Filológiai Közöny*, 63. évf. (2017) 2. sz. 101–111.
- Bale, John: The Stadium as Theatre: A Metaphor for our Times. In: John Bale John – Olof Moen (eds): *The Stadium and the City*. Edinburgh: Keele University Press, 1995. 311–322.
- Bálint Gábor: A pesti ponyva virágkora az 1930–1940-es években. *Magyar Könyvszemle*, 123. évf. (2007) 1. sz. 121–133.
- Balogh János Mátyás: Orth György emlékezete. *A hét dokumentuma – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára* 2017. július 17. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/orth_gyorgy_emlekezete (Letöltés: 2021. április 12.)
- Baráth Katalin: Nép, nemzet, futball, Az „angol játék” globalizációjának kezdetei. *Századok*, 154. évf. (2020) 6. sz. 1207–1232.
- Baráth Katalin: A magascé-közép. Régi idők női futballszerkolói – sajtótükörben I–II. *Napi Történelmi Forrás*, www.ntf.hu (Letöltés: 2020. augusztus 15.)
- Baráth Katalin: „Gegenpressing”. Az első stadionépítési láz részvénytársaságai: FTC és MTK (1908–1943). *Korall*, 21. évf. (2020) 81. sz. 100–137.

- Bass, Amy: State of the Field: Sports History and the „Cultural Turn”. *Journal of American History*, vol. 101 (2014) no. 1, 148–172.
- Bauman, Zygmunt 2001: Identitás és globalizáció. *Magyar Lettre International* 42. 11–13.
- B. G.: *Jimmybacci, a magyar futball(nagyság) atyja*. www.nemzetisport.hu (Letöltés: 2020. augusztus 15.)
- Bódy Zsombor: Visszontválasz Ungváry Krisztiánnak. *Korall*, 14. évf. (2013) 54. sz. 174–179.
- Bódy Zsombor: *Magyarország társadalomtörténete a két világháború között*. Budapest: Akadémiai, 2018.
- Borsi-Kálmán Béla: *Az Aranycsapat és kapitánya*. Budapest: Kortárs, 2008.
- Borsi-Kálmán Béla: *Pszeudo-fociesszék*. Budapest: Kortárs, 2018.
- Braun, Jutta: Football History: A German Perspective on Current Research Fields. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, vol. 40 (2015) no. 4, 153–175.
- Brown, Vanessa: *Cool Shades: The History and Meaning of Sunglasses*. London: Bloomsbury Academic, 2014.
- Brown, Vanessa: Cool, sunglasses and the modern woman: Icons of the 1960s. *Film, Fashion & Consumption*, vol. 18 (2018) no. 7, 97–114.
- Brown, Vanessa: Is coolness still cool? *Journal for Cultural Research*, vol. 25 (2021) no. 5, 429–445.
- Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest: Wolters Kluwer, 2016.
- Chaudhary, Krishna V.: Evolution of Snowglasses to Sunglasses. *Medium.com*, 2021, <https://medium.com/lessons-from-history/the-fascinating-history-of-sunglasses-they-are-not-modern-82d95aa09e45> (Letöltés: 2022. június 2.)
- Csáki Pál: A ponyvairódom „megrendszabályozása” az 1940-es évek elején. *Magyar Könyvszemle*, 104. évf. (1988) 1. sz. 41–53.
- Csőregi Éva: Szívet szívért... In memoriam Hedvig Courts-Mahler. *Világosság*, 9. évf. (1968) 4. sz. 234–239.
- Del Medico Ágoston indítványa a fővárosi közgyűlésben. *Fővárosi Közlöny*, 11. évf. (1900) 46. sz. 770.

- Demszky Gábor: Húszévesek I. *Kultúra és Közösség*, 5. évf. (1978) 1–2. sz. 122–129.
- Dénes Tamás – Sándor Mihály – B. Bába Éva: *A magyar labdarúgás története 1. Amatőrök és álsamatőrök (1897–1926)*. Debrecen: Campus, 2013.
- Dietschy, Paul – Richard Holt: Sports History in France and Britain: National Agendas and European Perspectives. *Journal of Sport History*, vol. 37 (2010) no. 1, 83–98.
- Dyreson, Mark: Mapping Sport History and the History of Sport in Europe. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011) no. 3, 397–405.
- Esterházy Péter: A Kántor-napló. *Korunk*, 23. évf. (2012) 6. sz. 28–31.
- Eszik Veronika: A vasút Ferencvárosban. Egy nagyvárosi ipari zóna térszerkezeti vizsgálata. *Korall*, 14. évf. (2013) 52. sz. 21–42.
- Fekete Pál: *Orth és társai. Orth György, Schlosser Imre, Zsák Károly*. (Színes Sportkönyvtár.) Budapest: Sport, 1963.
- Felméri Lajos: Angol játékok. *Ellenzék* [kolozsvári], 2. évf. (1881), 99. sz. 1.
- Földessy János (szerk.) 1926: *A Magyar Futball és a Magyar Labdarúgók Szövetsége 1897, 1901, 1925*. Budapest: Magyar Labdarúgók Szövetsége, 1926.
- Gáspár Jenő: Az Új Idők félévszázada. *Új Idők*, 1944 Karácsony, 531–533.
- Giulianotti, Richard: *Football. A Sociology of the Global Game*. Cambridge: Polity, 1999.
- Giulianotti, Richard – Roland Robertson: The Globalization of Football: A Study in the Globalization of the 'Serious' Life. *British Journal of Sociology*, vol. 55 (2004), no. 2, 545–568.
- Grósz Emil – Hoor Károly dr.: *A szemorvoslás eszközei*. A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára 104. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1909.
- Guttmann, Allen: *Games and Empires. Modern Sports and Cultural Imperialism*. New York, NY: Columbia University Press, 1994. 41–70.
- Gyáni Gábor: A kultúra adásvétele. *Budapesti Negyed*, 5. évf. (1997) 2–3. (16–17.) sz. 5–8. (A szám önálló címe: *Tömegkultúra a századfordulós Budapestben*. Szerk. Gyáni Gábor.)

- Hadas Miklós – Karády Viktor: Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmának történelmi vizsgálatahoz. *Replika*, (1995) 17–18. sz. 88–120.
- Hadas Miklós: Olimpia és globalizáció. *Sic Itur ad Astra*, (2011) 62. sz. 103–121.
- Hall, Stuart: A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1997. 60–85.
- Hegyí Tamás: Mexikóban a magaslati levegő, Kínában a háború tölt ki vele. *Nemzeti Sport*, 2019. november 4. <https://www.nemzetisport.hu/> (Letöltés: 2021. január 19.)
- History of FIFA – FIFA takes shape <https://www.fifa.com/mensyoutholympic/news/history-fifa-fifa-takes-shape-449> (Letöltés: 2021. április 12.)
- Horak, Roman: Moving to Suburbia: Stadium Relocation and Modernization in Vienna. In: Bale, John – Moen, Olof (eds): *The Stadium and the City*. Edinburgh: Keele University Press, 1995. 81–94.
- Horváth Attila: *A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon*. Budapest: Rejtjel, 2005.
- Igric: Automobil. *Uj Idők*, 1899. szeptember 3. 211–212.
- Illés Tamás: A kulturális globalizáció földrajzi vonásai. *Tér és Társadalom*, 32. évf. (2018) 2. sz. 3–20.
- Kennedy, David – Collins, Michael: Community Politics in Liverpool and the Governance of Professional Football in the Late Nineteenth Century. *The Historical Journal*, vol. 49 (2006) no. 3, 761–788.
- Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. 3. kiegészítő kötet A–Z. Budapest: Akadémiai, 1981.
- Kövé György 1989: A részvényesek jegyzéke mint társadalomtörténeti forrás. In: Erdmann Gyula (szerk.): *Kutatás – módszertan* (Rendi társadalom – polgári társadalom 2.) Gyula, 118–124.
- Kövé György 2012: Budapesti milliomosok a 19. század végén. In: uő: *A Pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok. Város-történeti tanulmányok 12*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2012. 245–264.

- Kiss Gábor Zoltán: A köztes kulturális tér mítoszai és a Nyugat. *Alföld*, 58. évf. (2007) 10. sz. 54–59.
- Kiss Gábor Zoltán: A Literatura és a ponyva aranykora. Széljegyzetek a hazai tömegirodalom történetéhez. *Alföld*, 61. évf. (2010) 2. sz. 97–104.
- Kosztolányi Dezső: Sommerset Maugham: A szent láng. *Uj Idők*, 1930. szeptember 28. 409.
- Kőszeghi István: A rejtély. A. Fielding új regénye az Egyetemes Regénytárban. *Uj Idők*, 1925. május 17. 484–485.
- Lane, Barnaby: The 12 richest billionaire Premier League club owners, and how they made their fortune. *Business Insider*, 17 August, 2019 www.businessinsider.com (Letöltés: 2020. augusztus 15.)
- Május. *Uj Idők*, 1938. június 26. 947.
- Malecki Román: Casuals. *Sport-Világ*, 12. évf. (1905) 17. sz. 2.
- Márai Sándor: A ponyva. *Uj Idők*, 1940. november 24. 638–639.
- Markovits, Andrei S. – Lars Rensmann: *Gaming the World. How Sports Are Reshaping Global Politics and Culture*. Princeton: Princeton University Press, 2010. 43–106.
- Marschik, Matthias: Austrian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011) no. 2, 189–198.
- Martin, Simon: Italian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011) no. 2, 199–209.
- Mazlish, Bruce: Psychohistory and the Question of Global Identity. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, vol. 46 (1999) no. 93, 18–28.
- Mekis D. János: Irodalmi szerepvállalás és poétikai alakítottság Herczeg Ferenc prózájában. In: Gazdag László – P. Müller Péter: *Fenn és lenn. Tanulmányok Herczeg Ferenc születésének 150. évfordulójára*. Pécs: Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, 2014. 99–150.
- Mélyi József: Elmosódó emlékezet. *Magyar Narancs*. 2011. március 17. https://magyarnarancs.hu/egotripp/elmosodo_emlekezet-75746 (Letöltés: 2020. július 7.)

- Mikszáth Kálmán: A generális. In: uő: *Cikkek és karcolatok II.* <http://www.mek.oszk.hu/00900/00901/html/25.htm> (Letöltés: 2022. június 2.)
- Milliók könyve. *Uj Idők*, 1916. január 2. 23.
- Mohácsi Gergely: Szép, Erős, Egészséges. Szabadidő és testkultúra Budapesten a 20. század első felében. *Korall*, 3. évf. (2002) 7–8. sz. 34–55.
- Mohácsi Gergely: Testkultusz és tömegtársadalom. A budapesti strandfürdők alapításának rövid története. *Századok*, 136. évf. (2002) 6. sz. 1471–1506.
- Mudrák József – Deák Tamás: *Magyar Hangosfilm Lexikon*. Mária-besnyő–Gödöllő: Attraktor, 2006.
- Osbrink, Kyle: Surprising moments in the history of sunglasses. *Science Museum*, London, 29 May 2018, <https://blog.sciencemuseum.org.uk/9-surprising-moments-in-the-history-of-sunglasses> (Letöltés: 2022. június 2.)
- Owens, Timothy J. – Robinson, Dawn T. – Smith-Lovin, Lynn: Three Faces of Identity. *Annual Review of Sociology*, vol. 36 (2010) 477–499.
- Pásztor Árpád 1912: A football lelke. Stockholm, július 7. *Nyugat*, 5. évf. (1912) 14. sz. 154–156.
- Pásztor Mihály: A jókedv ára. In: „Kelet Párizsától” a „bűnös városig.” Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához I. 1870–1930. Szerk. Sipos András – Donáth Péter. Budapest: Budapest Főváros Levéltára – Budapesti Tanítóképző Főiskola, 1999. 426–442.
- Pettkó Béla – Reiszig Ede (szerk.): *Magyar nemzetségi zsebkönyv 2. Nemes családok*. Budapest: Magyar Heraldikai és Geneológiai Társaság, 1905.
- Pikó Bettina 2019: Kultúra és lélektan egy globalizálódó világban. A globalizáció társadalom-lélektana. In: Pikó Bettina: *Kultúra, társadalom és lélektan*. Budapest. <https://mersz.hu/piko-kultura-tarsadalom-es-lelektan> (Letöltés: 2021. január 20.)
- Puskás Julianna: A magyarországi kivándorlás sajátosságai a két világháború között (1920–1940). *Magyar Tudomány*, 26. évf. (1981) 10. sz. 735–745.

- Rákosi Jenő: Sport mint művészet. *Uj Idők*, 1925. április 5. 328–329.
- Raum Oszkár: A sebesség örültjei. *Uj Idők*, 1905. október 1. 332–333.
- Régi Tamás: Vadászok és vadászók. Vadász kultúra és gyarmatosítás a XX. század első felében Kelet-Afrikában. *Budapesti Könyvszemle*, 19. évf. (2007) 2. sz. 150–159.
- Rohdewald, Stefan: Yugoslavian Sport and the Challenges of Its Recent Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011) no. 3, 387–395.
- Schleicher Vera: Odi profanum vulgus. A balatoni strand. *Korall*, 22. évf. (2021) 84. sz. 5–23.
- Sik Domonkos: Giddens modernitáselmélete: identitás és intimitás. *Replika*, 82. évf. (2013) 1. sz. 131–144.
- Sipos András: Vázsonyi Vilmos és a budapesti várospolitikai. 1894–1906. In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 25. Budapest: Budapest Történeti Múzeum, 1996. 219–247.
- Speidl Zoltán: Futballsportunk nagyhete. A bankett. *Sport-Világ*, 8. évf. (1901) 15. sz. 126.
- Sport és testkultúra. *Korall*, (2002) 7–8. sz.
- Sport és hatalom. *Aetas*, 30. évf. (2014) 4. sz.
- Szatmári Judit Anna: Honnan érkezett a divat a két világháború között? In: Feitl István (szerk.): *Nyitott-zárt Magyarország. Politikai és kulturális orientáció, 1914–1949*. Budapest: Napvilág, 2013. 262–280.
- Szegedi Péter: Az első cipőzsinórnál kezdődött... A magyar hivatásos football születése. *Korall*, (2003) 13. sz. 163–183.
- Szegedi Péter: A budapesti zsidó sportegyesületek születése. *Szombat*. 2013. <https://www.szombat.org/kultura-muveszetek/a-budapesti-zsido-sportegyesuletek-szuletese> (Letöltés: 2020. július 7.)
- Szegedi Péter: *Riválisok. Debrecen futballtársadalma a 20. század első felében*. Budapest: Korall, 2014.
- Szegedi Péter: *Az első aranykor. A magyar foci 1945-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2016.
- Szegedy-Maszák Mihály: A polgári társadalom korának művelődése I. (A XVIII. század végétől 1920-ig). In: Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest: Osiris, 2006. 419–470.

- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 5. kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1897.
- Szirák Péter: Irodalmi utazások. Megértésteljesítmények a két világ-háború közötti irodalmi útirajzokban. *Irodalomtörténet*, 100. évf. (2012) 1. sz. 27–32.
- Sztrokay Kálmán: A mozi jubileuma. *Uj Idők*, 1921. július 1. 257–258.
- T. A.: Bluff. Moly Tamás kalandos regénye. *Uj Idők*, 1924. június 1. 429.
- Takács Tibor: *Szoros emberfogás*. Budapest: Jaffa, 2014.
- Takács Tibor: *Büntetőterület*. Budapest: Jaffa, 2018.
- Taylor, Matthew: Global Players? Football, Migration and Globalization, c. 1930–2000. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, vol. 31 (2006) no. 1, 7–30.
- Test, labda és társadalom. *Sic Itur ad Astra*, (2011) 62. sz.
- Thirring Gusztáv: *Az 1906. évi népszámlálás eredményei*. (Budapesti Statisztikai Közlemények 43.) Budapest: 1914.
- Tobin, Lucy: Why Shades keep you cool? *The Guardian*, 07 March 2011, <https://www.theguardian.com/education/2011/mar/07/sunglasses-cool-western-culture> (Letöltés: 2022. június 2.)
- Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest: Osiris, 2020.
- Tomka Béla: Globalizáció: megjelenési formák, szakaszok és determinánsok. *Magyar Tudomány*, 184. évf. (2023) 10. sz. 1223–1234. DOI: 10.1556/2065.184.2023.10.2.
- Tomlinson, John: *Globalization and Culture*. Cambridge: Polity, 1999.
- Urry, John: The 'Consumption' of Tourism. *Sociology*, vol. 24 (1990 February) no. 1, 23–35.
- Vázsonyi Vilmosné: *Egyszer volt... Emlékirat 1947-ből*. Budapest Történetének Forrásai 11. köt. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 2015.
- Veres András: „Roll over Beethoven.” Gondolatok az elit- és a tömeg-kultúráról. *Alföld*, 60. évf. (2009) 5. sz. 3–23.
- Vertelney, Seth: *Media Microscope: Super Bowl owns American TV, but soccer conquers the globe*. www.goal.com (Letöltés: 2020. augusztus 15.)

- Vidacs Bea: *Egy szebb jövő képei: Futball a kameruni közgondolkodásban*. Budapest: L'Harmattan, 2009.
- Vörös Károly 1991: Három vázlat Budapest társadalomtörténetéből a dualizmus korában. In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 24. Budapest: Budapest Történeti Múzeum, 1991.
- Wilson, Jonathan: *Inverting the Pyramid*. London: Orion, 2008.
- Wilson, Jonathan: *The Names Heard Long Ago: How the Golden Age of Hungarian Football Shaped the Modern Game*. London: Blink, 2019. [Magyarul: Wilson, Jonathan: *A magyar futball aranykora*. Budapest: Gabo, 2020.]
- Wilson, Jonathan: „Senkinek sem volt olyan hatása a világ fejlődésére, mint a magyaroknak” (interjú). *HVG*, 2021. január 3. https://hvg.hu/itthon/20210103_jonathan_wilson_aranycsapat_magyar_valogatott_interju (Letöltés: 2021. január 20.)
- Wolfner József. *Uj Idők*, 1932. február 21. IV.
- Young, Christopher – Anke Hilbrenner – Alan Tomlinson: European Sport Historiography: Challenges and Opportunities. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011) no. 2, 181–187.
- Zeidler Miklós: Egy régi pálya a polgári korban – a Millenáris Sporttelep. *Korall*, 3. évf. (2002) 7–8. sz. 117–139.
- Zeidler Miklós: Angol hatások a magyar sport kezdeteire. In: uő: *A labdaháztól a Népstadionig. Sportélet Pesten és Budán a 18–20. században*. Pozsony: Kalligram, 2012. 51–105.
- Zwicker, Stefan: Sport in the Czech and Slovak Republics and the Former Czechoslovakia and the Challenge of Its Historiography. *Journal of Sport History*, vol. 38 (2011) no. 3, 373–385.

Online gyűjtemények

Europeana, www.europeana.eu
 Fortepan, www.fortepan.hu
 Hangosfilm.hu, www.hangosfilm.hu
 Cordis, www.cordis.europa.eu

(Letöltés mindnél: 2023. december 10.)

Képjegyzék

A kötetben közölt fényképek forrása a Fortepan fotóarchívum (www.fortepan.hu). A fotókra vonatkozó információk (keletkezési hely és idő, téma stb.) ugyancsak a Fortepanról származnak.

9. oldal Csavargózós a Dunán, 1940. Képszám: 71371, adományozó: Lissák Tivadar.
10. oldal Alsógyenes, strand, 1943. Képszám: 266155, adományozó: Vízkelety László.
12. oldal Alag, a Petanovits-ház kertje, 1938. Képszám: 29575, adományozó: Kölcsey Ferenc Dunakeszi Városi Könyvtár, Petanovits fényképek.
58. oldal 1935. Képszám: 224228, adományozó: Kieselbach Tamás.
79. oldal Andrassy út, 1931. Képszám: 135108, adományozó: Lőrinczi Ákos.
80. oldal MTK-stadion, 1929. Képszám: 3913, adományozó: Fortepan.
82. oldal 1909. Képszám: 23127, adományozó: Szepessy Tibor.
120. oldal Étkezőkocsi, 1938. Képszám: 154834, adományozó: Surányi Sándor – György József.
157. oldal New York, Wall Street, 1929. Képszám: 174007, adományozó: Aszódi Zoltán.
158. oldal FTC-stadion, 1939. Képszám: 180601, adományozó: Bojár Sándor.
213. oldal 1903. Képszám: 13316, adományozó: Fortepan.
214. oldal Nagyselyk, 1913. Képszám: 260442, adományozó: UWM Libraries, szerző: Frederick Gardner Clapp.

216. oldal 1913. Képszám: 4575, adományozó: Zichy.
 242. oldal Óbuda, 1927. Képszám: 28358, adományozó: Saly Noé-
 mi.
 269. oldal Budapest, Fehérvári út, nagypályás női kézilabda-mér-
 kőzés, 1942. Képszám: 265064, adományozó: Horváth
 József.
 270. oldal Kossuth Lajos (Országház) tér, 1914. Képszám: 256075,
 adományozó: Országos Széchényi Könyvtár, szerző:
 Müllner János.
 282. oldal 1940. Képszám: 204275, adományozó: Somló Miklós dr.
 286. oldal 1912. Képszám: 41774, adományozó: Fortepan.
 294. oldal Sáropatak, 1922. Képszám: 13567, adományozó: Forte-
 pan.
 306. oldal Nyugati pályaudvar, 1938. Képszám: 29695, adományozó:
 Kölcsey Ferenc Dunakeszi Városi Könyvtár, Petanovits fényképek.

A tanulmányok korábbi megjelenési helye

- Titkolt tekintetek. A napszemüveg elterjedése és színeváltozásai Magyarországon (1900–1944). *ME.DOK Média-Történet-Kommunikáció*, 17. évfolyam (2022), 3. szám. 5–40.
- „Egyformán érdekli a grófnőt és a komornát”. Észrevételek a *mid-cult* társadalomtörténeti vonatkozásairól, középpontban az *Uj Időkkel*. *Kellék*, 68. kötet (2022). 11–26.
- Nép, nemzet, futball. Az „angol játék” globalizációjának kezdetei. *Századok*, 154. évfolyam (2020), 6. szám. 1207–1233.
- „Gegenpressing”. Az első stadionépítési láz részvénytársaságai: FTC és MTK (1908–1943). *Korall*, 21. évfolyam (2020), 81. szám. 100–137.
- A magyar futball útlevelel-irodalma és a globális identitás problémája (1911–1939). *Korall*, 22. évfolyam (2021), 85. szám. 47–71.
- Luxushóbort és látványosság. Korai autós élmények és az első nemzetközi autós túraverseny Magyarországon (1909). – A jelen kötetben olvasható először.
- A magascé-közép: régi idők női futballszurkolói – sajtótükörben. 1–2. rész. *Napi Történelmi Forrás*, www.ntf.hu.

Névmutató

- Abramovics, Roman 99
Ádám Sándor 187
Ady Endre 62
Almásy Hugó 187
Andrássy Géza 109, 113, 114, 115, 229
Andreides Gábor 88
Antal István 64
Antony Antal 187
Apponyi Albert 109, 117
Ashton, Thomas 102
Avar István 262, 266
- Babits Mihály 77
Ballagi Aladár 185–187
Balogh Hugó 187
Bánki Donát 220, 225
Bárász Miklós 133
Baráth Katalin 8
Barátki Gyula 152
Bárczy István 109, 117, 166, 167, 174, 206
Barcs Sándor 104
Bárkányi Ilona 254, 260
Barsi Ödön (E. A. Rodriguez) 64
Bartók Béla 62
Báthory István 185
Batthyány Elemér 114
Bauman, Zygmunt 155
- Bayer Dezső 185
Békés Gyula 187
Bell, Albert Henry 191
Beniczkyne Bajza Lenke 71
Berkesi András 65
Berzeviczy Albert 113
Bethlen István 117
Bezerédy Ilona 246
Bezerédy István 246
Bezerédy Istvánné (szül.: Rátai Eszter) 245, 246, 268
Bineth Sándor 196
Bíró Sándor 196, 265
Bittner János 187
Bláthy Ottó Titusz 235
Borbás Gáspár 176
Boros János 187
Borsi-Kálmán Béla 88
Bosman, Jean-Marc 98, 105
Bourdieu, Pierre 88, 89
Braun Ferenc 187
Britz János 224
Bródi Sándor 136
Bródy Ignác 187
Bródy Sándor 187
Brown, Vanessa 14, 54–56
Brüll Alfréd 103, 169, 171, 178, 193–196, 198–200, 229, 266
Brüll Ármin 198

Bugatti, Ettore 233

Buzássy Imre 187

Capote, Truman 36

Chaplin, Charlie 92

Chmura László 15, 18

Conan Doyle, Arthur 66, 73, 75,
233

Corbett, Cicely 252

Courths-Mahler, Hedwig 71, 72,
75, 77

Croker, Bithia Mary 71

Cssecsy Andor 187

Cseley József 185, 187

Csikós Rózi 48

Csonka János 220, 225

Csonka József 224

Damaszkin Arzén 128

Dán Klári 48

De Dion, Albert 224, 229

Demszky Gábor 65

Dénes György 45

Dénes Tamás 88

Dietrich, Marlene 42, 43

Diósdí Ilonka 265

Dirszty Gedeon 196

Dobos István 71

Dreher Theodor 232

Drubina István 187

Dunning, Eric 88

Ébner József 187

Eco, Umberto 65

Edelmann, Heidrun 221

Edwards, Blake 36

Egri Sándor 187

Ehrlich Manó 184, 185, 187

Eisenhoffer József 103

Elias, Norbert 16, 88

Eötvös Loránd 113, 245

Epstein Manó 185, 187

Erdei Ferenc 71

Erdélyi Mici 45

Erdős Renée 64

Esterházy Miksa 101

Esterházy Péter 83

Faragó Lajos 144

Farkas Lajos 224

Farkas Pál 73

Feldmann Gyula 135, 136

Fényi Béla 218

Ferenc József 233

Ferenczy Tibor 187

Fielding, Archibald 69

Fodor Henrik 144, 145, 149, 156,
196

Foucault, Michel 88

Földi Mihály 64

Földváry Imre 187

Fuchs Jenő 178

Fülepp Kálmán 109

Gábory Ignác 187

Gannon, Barney 104

Gara Arthur 195, 196

Garbo, Greta 34, 42, 43

Garibaldi, Giuseppe 139

Gettins, Joseph Holmes 112, 113

Giddens, Anthony 155

Giulianotti, Richard 90

Goldoni, Carlo 16

Goll Bea 48

Goll Elemér 204

Grant, Foster 16, 18

Gregersen Endre 185, 187

Gregersen Nils 187

Grünbaum Ernő 26

Grünfeld Manó 196

Guérin, Robert 97

Guttmann Béla 103

Guttmann, Allen 119

Günther Tivadarné 191

Gyáni Gábor 84, 85

Gyetvai László 265

György, V. 44

György, VI. 44

Győry István 185

Habsburg Ottó 149

Hadas Miklós 111, 160

Hajdú Pál 196

Hajós Alfréd (Guttmann Arnold)
102, 162, 249

Hajós József 187

Halász Péter 64

Hall, Stuart 155

Hallauer, Otto 18, 19

Halmay Zoltán 169

Haraszi Samu 196

Hárnik Helena 27

Harsányi Zsolt 64, 72

Hecht Ernő 185, 187, 194, 205, 206

Hegyi Tamás 139

Helvey (Heidberg) Tivadar 184,
185, 187–190Henrik porosz herceg – II. Vilmos
öccse 233, 237, 238, 240

Hepburn, Audrey 36, 43

Herbst Zsófi 253, 268

Herczeg Ferenc 61, 62, 64, 71, 73,
75, 77, 199

Hertzka Lipót 103

Herz Lajos 184, 185

Herzog Edvin 144

Heteés Antal 194, 196

Hirschfeld Antal 194

Hirschfeld Mór 194

Hirschhorn Dániel 187

Hirschl Imre 103

Hock János 186

Hoffer István 196

Hogan, Jimmy 103, 104

Holics Ödön 196

Horch, August 233

Horn K. Lajos 187, 201

Horthy Miklós 93

Horváth Ferenc 183, 185, 187,
189, 201

Horváth József 185, 187

Horváth László 22

Horváthné Szélpál Mária 8

Houlding, John 180

Hönig Adolf 29

Hubay Kálmán 27

Huszár Károly (Pufi) 176

Húvös Iván 185, 186

Húvös József 189

Illyés Gyula 127

Iszer Károly 164, 166, 168, 207

Izsáky Margit 27

Jäger Izidor 196

Jakab László 265

Jakabffy Ferenc 185, 187–189
 Jakabffy Imre 187, 188
 Jakobe (Jacobi) Roland 176
 Jakube (Jávor) Pál 261
 Janicsáry/Janitsáry Iván 224
 Járitz Gyula 185, 187
 Jávor Pál 45
 Jekelfalussy Lajos 109
 Jeny József 187
 József főherceg 109, 113, 117, 218,
 239

Kállai Béla 265
 Kalmár Jenő 152, 261, 267
 Karády Katalin 38, 39, 46
 Karády Viktor 160
 Karinthy Frigyes 43, 143
 Kárpáti (Kárpáthy) (eredetileg
 Skimina) Béla 133, 176, 187,
 251

Kemény Tibor 268
 Kenéz Béla 187
 Kerékgyártó Gyula 196
 Kis Károly 265
 Kiss Géza 169, 176
 Kiss Gyula 143
 Kiszely István 265
 Kittenberger Kálmán 128
 Klein Árpád 260
 Kleineisel Jakab 185, 187
 Klement Sándor 144
 Kocsis Ferenc 267
 Kocsis Ferencné 267
 Kohner Jenő 196
 Kolos Pepi 147, 148
 Kosáryné Réz Lola 64, 75
 Kossuth Ferenc 186, 187

Kossuth Lajos 139
 Kosztolányi Dezső 62, 69, 127
 Kosztovits László 102
 Kovács Géza 187
 Köncs Boldizsár 185, 187
 Kroenke, Stan 99
 Kropacsek Ferenc 149
 Krúdy Gyula 73
 Kurfürst Miksa 173
 Kürschner Izidor 103

Lane, Joseph 104, 105
 Langendorf, Durand 237
 Langfelder Ferenc 144
 Lányi András 63
 Lányi Emil 187
 László Aladár 195
 Latinovits Géza 128, 229
 Laveleye, Édouard de 145
 Leblanc, Maurice 75
 Leleszy Béla 64
 Lloyd, Harold 29, 30
 Loewe Ernő 187
 Lovászy Márton 246
 Löwenrosen Charly 102
 Lukács Margit 45

Macdonald, Dwight 65, 66, 78
 Mailinger Béla 187
 Makkay Margit 48
 Malaky János 173, 187
 Malaky Konstantin 101
 Malaky Mihály 183–185, 187, 201
 Malonyay Dezső 73
 Mándi Gyula 266
 Mándi Gyuláné 266
 Manglitz Ferenc 187

Manszúr sejk (Mansour bin
 Zayed Al Nahyan) 99
 Márai Sándor 62, 75, 127, 129
 Margalits Ede 187
 Márkus Pál 247, 260
 Marlitt, E. (Friederike Henriette
 Christiane Eugénie John) 71
 Mattyók Aladár 185, 187, 201, 204
 Maugham, William Somerset 69
 Mazlish, Bruce 129
 Medgyesi Jenő 147
 Mednyánszky Kánitz Henrik 168,
 187
 Melly Béla 185, 187
 Mezey Mária 49
 Miklós Ödön 224
 Mikszáth Kálmán 17, 62, 73
 Molnár Ferenc 46
 Molnár Sándor 64
 Moly Tamás 67, 68
 Mom, Gijis 221
 Móresz János 196
 Muráti Lili 46–48
 Müller Henrik (Heinrich) 265

Nagy György 189
 Nagy János 261
 Nagy Károly (Charles Lorre) 64
 Nagy Lajos 187
 Négyesi Frigyes 265
 Németh G. Béla 71
 Németh László 127, 129
 Nero, Claudius Caesar Augustus
 Germanicus 15
 Neuvelt Emil 187
 Nitsovits István 32
 Nuvolari, Tazio 30

Opel, Wilhelm 233
 Orczy Emma 75
 Ordódy Zsigmond 185, 187
 Orth György 121, 122, 123, 142,
 255, 258
 Owen, J. R. 105

Palágyi István 147
 Pallér Gyula 187
 Papp Jenő 35
 Passow, Richard 180
 Pásztor Árpád 128
 Pataki Jenő 45
 Pekár Gyula 64
 Perry, Harry 104
 Petrovits György 185
 Pickford, Mary 92
 Plósz Sándor 186
 Pluhár István 145, 147–149, 151
 Pobuda Tivadar 185, 187, 201
 Poe, Edgar Allan 66
 Polgár Gyula 265
 Porsche, Ferdinand 232
 Pozsonyi Imre 103, 147
 Preismann Lajos 196, 202
 Püspök Dezső 187

Rabolt Antal 187
 Radó Annus 248
 Radó Arthur 196
 Radó Gyula 196
 Rákosi Jenő 93, 113, 243, 244
 Rampini, I. Carlo 135
 Ranke, Leopold von 90
 Retter Gyula 185, 187
 Révész Béla 135
 Robertson, Jackie Tait 104, 113

Rónay György 187
 Roóz Imre 196
 Rosenberg Emil 169, 195, 196, 200
 Rosmayer Ferenc 185
 Róz Imre 196
 Röser Alfréd Edvin 169, 170, 195, 196, 200
 Rumbold Bernát 187
 Ruttner Kálmán 224, 225

 Salem, Ahmed 148
 Sárosi György 247, 255, 263–266
 Sas Kálmán 196
 Schaffer Alfréd 103, 263
 Schleicher Vera 22
 Schlosser Imre 121, 135, 136, 255
 Schneider Béla 185, 187, 201
 Schneider Róbert 185
 Schön Rezső 185
 Schöndorfer István 187
 Schreiber Henrik 196
 Schreil János 187
 Schreyer Jakab 172
 Schreyer Jenő 196
 Schwarcz Bertalan 196
 Schwarcz József 196
 Sebes Gusztáv 265
 Senkey »Ica« Imre 267
 Senkey Imréné 267
 Shires, Edward (Teddy) 103, 196
 Simmel, Georg 16, 30
 Simon Gyula 196
 Simon János 196
 Simon, Charles 133
 Sipos Ernő 135
 Sorg Antal 185
 Sövegjártó Nándor 187

Spitz Zsigmond 196
 Springer Ferenc 172–174, 185–187, 189, 190, 198, 201
 Steiner Lívia 265
 Sturza Károly 184, 185, 187
 Surányi Miklós 64
 Swanson, Gloria 92

 Szabó Antal 261, 265
 Szabó Eszter 48
 Szabó Lőrinc 127
 Szalay Antal 261
 Szapáry Pál 225, 229
 Szász Béla 196
 Széchenyi Béla 128
 Szegedi Péter 89
 Székány Géza 135
 Székely Lipót 185, 187
 Székely Miksa 185, 187
 Székely Soma 187
 Szél Jenő 187
 Szeleczy István 196
 Szemere Miklós 113
 Szilágyi Szabó Eszter 48
 Szilassy László 45
 Szomaházy István 73
 Szombathelyi Bianka 45
 Szőke Kató 265
 Sztrokay Kálmán 66, 67
 Szüsz Hugó 196

 Takács József (Takács II.) 263
 Takács Tibor 88
 Tasnády Fekete Mária 45
 Taylor, Matthew 124
 Telcs Márta 265
 Teleki Sámuel 128

Thaly László 187
 Thomas, Burn 112, 113
 Till Antal 187
 Tisza Kálmán 17
 Titkos Pál 261, 265
 Toldi Géza 263, 265, 266
 Toldi Ödön 168, 169
 Tolnay Lajos 174, 186
 Tomka Béla 8
 Tóth István „Potya” 151, 154
 Turán István 265
 Turay Ida 48
 Turay József 265
 Tüköry Jenőné 189
 Türr István 139
 Tycho Rudolf 152

 Ulrik Ferenc 187
 Urry, John 139, 231
 Usetty Béla 205

 Vágó Manó 136, 196
 Vajda Károly 173
 Várady Ilus 27
 Várday Tódorné 254, 267
 Vasady Ottó 133
 Vass Frigyes 187
 Vaszary János 47
 Vázsonyi Vilmos 172, 186, 194, 196, 199, 200
 Verebely Jenő 185
 Vértés Imre 149

Vészi József 113
 Vida Henrik 132, 139, 196
 Vilmos, II. 238–240
 Virava József 185
 Vita Emil 185
 Vörös Károly 185

 Wachsmann Dezső 196
 Wachter Antal 187
 Wágner Géza 185, 189
 Waigand József 185
 Weber Lajos (Wéber) 152
 Weinber József 136, 187
 Weisz Árpád 103, 136, 140, 145
 Weisz István 185, 187, 196
 Weisz Richárd 176, 178, 196, 199
 Werner Frigyes 204
 Wilde, Oscar 69
 Wilson, Jonathan 121
 Windett, Fred 102
 Wirth Ferenc Nándor 185
 Wlassics Gyula 249, 250
 Woggenhuber Ferenc 139, 144
 Wolfner József 70, 72
 Woodward, Vivian 116, 117

 Yolland, Arthur 102

 Zalaczkzy Erzsébet 253, 268
 Zichy Béla Rezső 230–233
 Zwack Lajos 185

Tárgymutató

„33” FC 146, 209

álatör 92, 247, 275

államsocializmus 84

állóhely 204, 254, 255, 266

altruiztikus részvénytársaság 180

amatör 92, 97, 101, 109, 111, 112, 114, 116, 119, 144, 168, 170, 176, 180, 208,
212, 245, 247, 251, 275

Anglia 98, 101, 102, 110, 114, 172, 183

anglománia 104, 115

Aranycsapat 88, 104, 121, 128, 254, 274, 281

arisztokrata 55, 96, 113, 114, 128, 222, 225, 232, 234, 239

asztalitenisz 21, 103, 176

atlétika 101, 106, 161, 162, 169, 179, 207, 245, 250

asszimiláció 160

Austro Daimler 223

Ausztria 87, 138, 143, 233

autó, automobil 233

autókabát 238

automobilizmus 219, 221, 222, 225, 226, 229, 240

Bajnokok Európa-kupája 103

Bajnokok Ligája 98, 99

BAK (Budapesti Atlétikai Klub) 165, 209, 250

Balaton 21, 22

Balkán 149

Bécs 34, 115, 116, 125, 146, 209, 236, 239

Benfica 103

Benz 236

Berlin 20, 101, 130, 151, 233, 234, 239, 240
 birkózás 178
 bírák/bírók, bíraskodás 134, 149, 231, 232, 260
 Blackburn Rovers 207
 Bosman-ítélet 105, 207
 boszton 113
 brit(ek) 40, 83, 84, 95–97, 100, 101, 104, 107, 108, 110–113, 119, 125, 127, 130, 151
 Brüll Henrik és fiai (cég) 198
 BSzKRt (Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság) 160
 BTC (Budapesti Torna Club) 102, 104, 111, 159, 165, 166, 171, 184, 208, 209, 248, 249, 252
 BEAC (Budapesti Egyetemi Atlétikai Club) 145, 148, 245, 246
 Budapest Főváros Levéltára 271
 Budapesti Építőmesterek, Kőműves-, Kőfaragó- és Ácsmesterek Ipartestülete 188
 Budapesti Torna- és Sportegyletek Versenypálya Szövetsége 163–168, 171, 179, 207, 208
 Budapesti Villamos Városi Vasút Rt. 186, 189
 bulvár 152, 234, 239

 Cambridge 102, 114, 115
 Casuals 114, 277
 celluloid 16, 18, 29, 31, 55
 Challenge Cup 111, 177
 Chelsea 99, 104
 Civil Service 111
 cool 14, 15, 36, 53, 55, 56, 274, 280
 Corinthians 115, 117
 Cricketers (Vienna Cricket and Football Club) 102, 108, 171, 249, 250
 Crouch End Vampires 102
 cultural turn 244, 274

 csárdás 113
 Császár-fürdő 20
 Csehország 87, 100

Dávid-effektus 111
 De Dion 224, 229
 demokratizáció 101, 117
 depilátor 24
 diplomácia 128, 241
 divat 13–15, 19, 22, 28–32, 34–36, 40, 41, 43, 44, 48, 54, 57, 217, 218, 246, 258, 279
 dribli 93, 129, 151
 dualizmus 16, 181, 186, 281
 dunai iskola 111
 Duna-korzó 13, 33, 36, 49

 edző, tréner 103, 104, 122, 125, 128, 129, 131, 140, 147, 153, 154, 173, 263, 267
 Egyetemes Regénytár 69, 72
 Egyesült Államok (Amerika) 34, 44, 99, 122, 124, 147, 221
 elektromobil 223
 elit(izmus) 63, 85, 96, 93, 98, 113, 114, 117, 185, 220, 222, 239, 243, 246, 247, 280
 emigráns 128, 129, 133, 146
 értelmiség 114, 127, 184, 222, 225
 Eton 100, 115, 117
 Everton 99, 180, 181

 FA (Football Association) 97, 109
 fasiszta 122
 feministák, feminizmus 248, 251, 252, 253
 fényképezőgép 33, 39, 46, 51
 fényvédelem 15, 17, 52, 54
 Ferencváros (IX. kerület) 89, 185, 187, 188, 190, 197, 205
 Ferencváros Football Club Részvénytársaság 205
 Ferencvárosi Kültelki Polgári Kör 185, 186
 Ferencvárosi Polgári Kör 174, 182, 185, 186, 187
 Ferencvárosi Versenypálya Részvénytársaság 161, 181, 182, 185, 186, 190, 191, 197, 203–205, 271
 FIFA (Fédération internationale de football association) 95, 97, 98, 109, 116, 117, 119, 124, 145, 276
 film 25, 36, 44, 45, 47, 48

flâneur 55

fogyasztói társadalom 64, 95

Fortepan 50, 51, 52, 283

FTC (Ferencvárosi Torna Club) 105, 125, 136, 150, 151, 160, 162, 165, 166, 168, 169, 173–176, 182–184, 188, 190, 196, 205–207, 247, 250, 256, 258, 259, 263, 267

Franciaország 41, 87, 98, 122, 139, 221

futballhuliganizmus 98

futballistafeleségek 267

futballprimadonna 255

futballtúra 122, 129, 131

füleslabda 179

gazdasági világválság 31, 122, 153, 259, 266

globalizáció 83, 84, 89, 94–96, 99, 109, 111, 123–125, 127, 129, 154–156, 274, 276, 278, 280, 289

glokalizáció 96, 125

gőzautó 224

gymkana 229

gyarmat(osítás) 87, 97, 124, 218, 279

gyephoki (gyeplabda) 179

Habsburg 111, 149, 239

hajítólabda 107

Henrik herceg túraút, Prinz Heinrich Fahrt 219, 220, 230, 232, 233, 234, 236

Herz Ármin és fia szalámigyár 184

hibridizáció 96

historiográfia 86, 87, 135, 244, 277, 279, 281

hivatalnok 20, 101, 139

Hollywood 38, 42

Horthy-korszak 15, 19, 26, 30, 61, 77, 93, 95

Horvátország 106

Hungária (az MTK hivatásos csapata) 90, 152, 153, 160, 261, 263–265, 267

Hungária körút 41, 104, 159, 160, 174, 184, 198, 202, 206, 208, 210, 211, 243, 255, 256, 258, 260, 261, 266

idegenségtapasztalat 127

imázs 25, 42, 47, 49, 75, 124, 128, 226

Inter (Ambrosiana) 103

imperializmus 87

iparosodás 94, 95, 124, 144, 212

játékoskivándorlás, futballmigráció 101, 122, 146

jazz 55, 67

Józsefváros 189, 197

Józsefvárosi Kör 185

jugoszláv 87, 124

Juventus (Rákospatak) 260

kartell 211

KASC (Kávéházi Alkalmazottak Sport Club) 259

képeslap 132

kerékpár(ozás), bicikli 22, 47, 102, 161, 163, 166, 224, 227

kettőstársadalom-elmélet 160

kezdőrúgás 149, 162, 249

kézilabda 253

kisantant 146

kispolgár 101

kisrészvényes 180, 191, 194

kivándorlás 122, 123, 146, 254, 278

klubház 179, 204, 205

Koronás Regények 72

kótya 107

kozmetika 23, 25, 27, 28, 44

könnyűzene 85

Közép-európai (Mitropa) Kupa 111, 153

középosztály 61, 64, 70, 71, 75, 77, 78, 96, 98, 100, 116, 117, 128, 221

közlekedés 17, 48, 52, 132, 219, 222, 225–227

krikett 97, 179

külpolitika 111, 128

Lapterjesztők (futballcsapat) 259

lektűr 85

lesszabály 257
 Lex Owen 105
 liberalizmus 181
 Liverpool 99, 180, 181
 London 34, 42, 44, 118, 198
 lóverseny-92, 101, 159, 160, 248

 MAC (Magyar Athletikai Club) 113, 117, 162, 165, 209, 211
 Magyar Atlétikai Szövetség 169
 Magyar Automobil Gyár Rt. 220
 Magyar (Királyi) Automobil Club 218–220, 222–226, 228, 230, 234
 MLSZ (Magyar Labdarúgók Szövetsége) 103–105, 109, 117, 133, 165, 170, 176, 193–201, 209, 212, 251, 260
 MOB (Magyar Olimpiai Bizottság) 168, 169
 Magyar Testgyakorlók Köre Sportpálya Részvénytársaság 89, 104, 125, 160–162, 168, 171, 172, 176, 192–196, 200, 202, 271
 Margitsziget 113, 116, 117, 172, 209
 McDonald's-kultúra 130
 megbízhatósági verseny 220, 233
midcult 59, 65, 68, 70, 76
 Millenáris (sportpálya) 20, 91, 108, 159, 160, 163–167, 174, 183, 206–209, 248, 249, 281
 Milliók Könyve 72–76, 273, 278
 mobilitás 75, 147, 244
 modernitás 55, 56, 127, 219, 279
 motorcsónakázás 222, 228
 motorizáció 221, 222
 motorkerékpár 47, 222, 223
 mozi 48, 66, 67, 92, 97, 219, 243, 280
 MTK (Magyar Testgyakorlók Köre) 104, 125, 160–162, 168, 171, 176, 192, 193
 Műgyetem 108, 113, 220
 Műgyetemi FC 83, 108, 113

 Nagy-Britannia 92, 221
 nagyrészvényes 180, 181, 191, 196
 napfürdőzés 22, 25, 37

napvédő szemüveg 17, 19, 22, 24, 25, 27, 28, 31–33, 40, 52, 53
 némafilm 29, 30
 nemes ponyva 64, 69, 76
 Német Császári Automobil Club 230, 232
 németgyűlölet 240
 Németország 87, 146, 148
 nemzetépítés 83, 106, 108, 115, 128, 129, 244
 nemzeti identitás 138
 Nemzeti Kerékpár Egyesület 166
 Nemzeti Munkapárt 187, 188
 Nemzeti SC 147
 Nemzeti Tornacsarnok 205
 nemzetközi autóforgalmi egyezmény 219
 neotribalizmus 96
 Népstadion 163
 Neuschlosz (cég) 163
 Nivea 25

 nyilas 25, 205

 Olaszország 87, 122, 146, 262
 Oldham Athletic 207
 Olympique de Marseille 103
 olimpia
 omnibusz 132, 227
 Opel 233, 236
 osztrák 83, 93, 108, 109, 111, 116, 122, 126, 128, 136, 137, 146, 178, 221, 225, 233, 249, 258
 Osztrák–Magyar Monarchia 111, 118, 125, 143, 177, 207
 Oxford 114, 117

 örökrangadó 266

 páholy 68, 141, 176, 258
 pályaaavatás 202
 paradigmaváltás 54, 91
 Párizs 25, 34, 41, 43, 44, 132, 133, 136, 138, 140, 144, 148, 198, 219, 221, 224

Park Klub 113, 239
 partjelző, határbíró 253
 Pátria Filmkereskedelmi Vállalat 190
 Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt. 267
 Paulista 151
 pékerdei csata 159
 Peñarol 103
 Peugeot 218, 229
 ponyva 59, 60, 63, 64, 66–77, 85, 274, 273, 277
 ponyvarendelet 76
 Porto 122
 posztmodern 98, 155
 Prága 111, 116, 125, 143

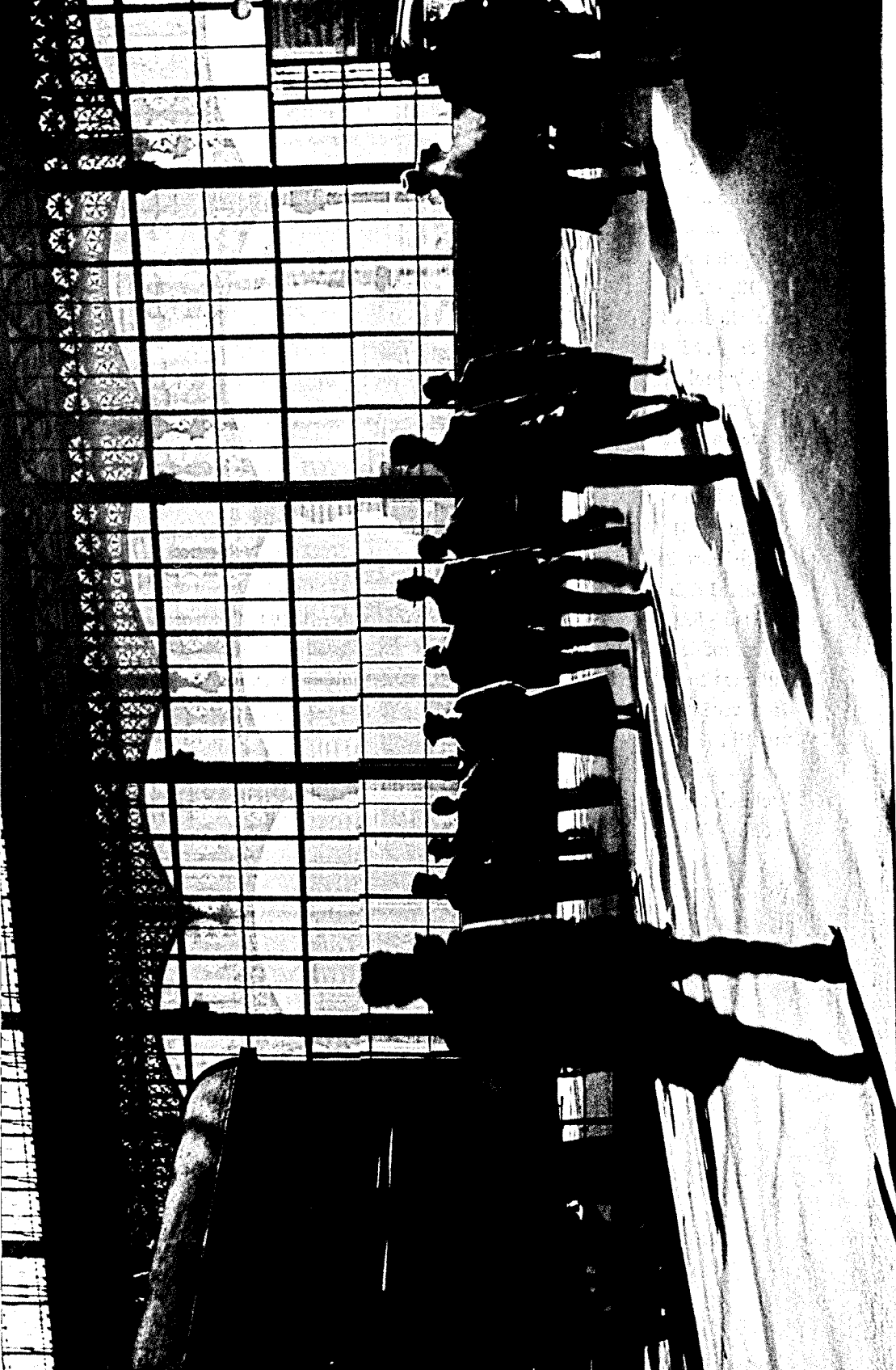
 profi(zmus) 101, 109, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 146, 152, 160, 171, 172, 180, 207, 212, 255
 protestantizmus 180, 229

 rádió 126, 145, 255
 ráncosodás 25, 27, 29
 Real Madrid 99, 103
 re-europaizáció 99
 regénypályázat 75, 273
 rémregény 71
 repülő, repülés (aviatika) 153, 222, 223
 reklám 18, 25, 31, 62, 65, 73, 207
 rendszerváltás 86, 90, 94, 274
 részjegy 163, 164, 165
 részvénykönyv 181, 182, 195, 196, 197, 201
 részvénytársaság 172, 177, 181, 189, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 205
 Richmond 111, 112, 114
 rimpatriati 122
 River Plate 103, 108
 román 99, 124
 romantika 71, 85
 Röck (cég) 236

Sabaria 140, 153, 260
 sajtóbejárás 204
 sajtótükör 132, 141, 243, 273, 289
 sebesség 17, 48, 56, 135, 218–220, 223, 226, 227, 229, 231, 232, 235–237, 239, 279
 sétakocsizás 140, 226
 Sherlock-kultusz 66
 Siketnémák (futballcsapat) 259
 sofőr 53, 217, 220, 225
 Sokol-mozgalom 106
 Southampton 111
 speaker 266
 sportközvetítés 145
 sportmédia 152
 sporttörténet 84
 strand 21, 22, 24–26, 31, 51, 27, 278, 279, 283
 Sturser József cége 184
 Surrey Wanderers 111, 191

 szabadidő 13, 21, 22, 53, 95, 172, 228, 246, 278
 szabadjegy 193, 204
 Szabadkai Sport Egyesület 245, 246
 Széchenyi (törzs)kávéház 182
 szekularizáció 95
 szélsőjobb 27, 87
 szépirodalom 35, 68, 69, 72, 85
 szórakoztatóipar 96, 129, 145, 152, 154, 172, 207
 sztár(kultusz) 46, 117, 258, 263
 szurkoló 41, 42, 83, 89, 96, 101, 134, 142, 249, 251, 254, 256, 260, 262, 264, 265, 267

 tájfogyasztás 231, 235, 241
 társadalomtörténet 16, 20, 59, 60, 65, 67, 72, 78, 84, 89, 98, 100, 181, 186, 244, 250, 274, 280, 281, 289
 Tattersall 229
 távautomobilozás, távgépkocsizás 230, 231–233
 tenisz 25, 179, 204, 253

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetők, olvashatók és kereshetők
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott

www.szaktars.hu
adatbázisban

Kiadja a Kronosz Könyvkiadó Kft.
Felelős kiadó a Kronosz Kiadó ügyvezetője
Felelős szerkesztő Erőss Zsolt

Nyomdai munkák: Innovariant Nyomda, Algyő

www.kronoszkido.hu

„Gyermekeinknek meg nem felelő veszélyes játék a lapdarugás, mely – meglehet, hogy a hidegvérű angolok temperamentumának felelevenítéséhez alkalmas eszköznek bizonyult, de – semmikép sem alkalmas arra, hogy elevenebb és hevesebb vérmérsékletű magyar gyermekeink szórakoztatására egészségük és épségük komoly veszélyeztetése nélkül szolgáljon” – aggódott egy budapesti városatya 1900-ban. A föl-föltámadó aggodalom azonban nem állhatta útját sem a „lapdarugás”-nak, sem a Sherlock Holmes-történeteknek, sem a napszemüveg divatjának (amelytől a nők „titokzatossá” váltak, „mint egy hamis ékszerüzlet kirakata”), de még az automobilnak sem, holott az utóbbi csak egy „némileg modern ember szemében” tűnhetett „rokonszenves jármű”-nek. E könyv történetei a kezdet évtizedeit idézik föl, amikor a mára hétköznapivá lett újdonságok viharos sebességgel törtek be a mindennapokba (leginkább nyugat felől), hogy helyet találjanak abban az alakuló térben, amit modern tömegkultúrának nevezhetünk.

BARÁTH KATALIN történész, PhD. A Szegedi Tudományegyetem Jelenkortörténeti Tanszékének adjunktusa, az MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport munkatársa, valamint prózaíró. Főbb kutatási területei: a történetírás története és elmélete, a modern tömegkultúra „hosszú 20. századának” története, Észak-Bácska társadalomtörténete. Legutóbb megjelent kötetei: *A történetírás terhe. A magyar historiográfia rendhagyó története* (2021); *Aki gróf úr akar lenni* (2023); *Gőzgépek és pomponlányok* (Abszolút Töri-sorozat, 2023).

4250 FT

9 786156 604231